

АРИСТОТЕЛЬ

РИТОРИКА

Перевод, вступительная статья, комментарии и указатель
Т. Кукава

Под редакцией А. В. Урушадзе

ARISTOTELIS

ARS RHETORICA

In linguam georgicam convertit prolegomenis commentariis et
indicibus illustravit Tamara Cucava

Redactor: Acacius Urušadze

ИЗДАТЕЛЬСТВО ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ТБИЛИСИ 1981

SUMPTIBUS UNIVERSITATIS TBILISSIENSIS
TBILISSIIS MCMLXXXI

არისტოტელე -

რიზორიკა

ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი,
შენიშვნები და საძიებელი დაურთო
თამარ კუკავაძე

რედაქტორი აკაკი ურუშაძე

1 (37) (სეზახისეფი) 805

1 (3)
87.3 (0) 3
1 [არისტოტელე] + 808.5
ა 808

არისტოტელეს „რატორიკა“ თბილისის უნივერსიტეტის ბერძნულ-ლათინური ბიბლიოთეკის სერიის მორაჯი წიგნია. „რატორიკაში“ არისტოტელეს დამუშავებულა აქვს ორატორული ხელოვნების თეორიული საკითხები. აქვეა განხილული პოეტური შემოქმედებას ისეთი საკითხები, რომლებაც „პოეტიკის“ ჩვენამდე მოღწეულ ტექსტში არ მოპოვებია. არისტოტელეს „რატორიკა“ ქართულ ენაზე პირველად ქვეყნდება.

თსუ ბერძნულ-ლათინური ბიბლიოთეკის სარედაქციო კომისია

შ. აფაქიძე, ა. ალექსაძე, რ. გორდენიანი (სწავლული მდივანი),
გ. თევზაძე, რ. მიმინოშვილი, ო. ნოღია, ა. ურუშაძე (თავმჯდომარე),
სიმ. ყაუხჩიშვილი, თ. ყაუხჩიშვილი, ი. შენგელია,
შ. ძიძიგური, ვ. ჭელიძე.

საქ. სსრ კ. მარქსის
საბ. საბ. რესპუბ.
ბიბლ. თეკა

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1981

A 70404
M 608 (06)

არისტოტელე და მისი „რიტორიკა“

არისტოტელე უდიდესი მოაზროვნეა, რომელმაც თავისი სიტყვა თქვა მეცნიერების მრავალ სფეროში, მრავალ დარგს საფუძველი ჩაუყარა და ღრმა კვალი გაავლო აზროვნების მთელს შემდგომდროინდელ განვითარებას. ამიტომაც მარქსიზმის კლასიკოსები მის მოღვაწეობას უაღრესად მაღალ შეფასებას აძლევენ. კ. მარქსი მას „აზროვნების ბუმბერაზს“, „ძველი დროის უდიდეს მოაზროვნეს“ უწოდებს. ფ. ენგელსი არისტოტელეს ახასიათებდა როგორც „ყველაზე უნივერსალური აზროვნების მქონე ადამიანს“, რომელმაც „დიდ-დიდი პრაქტიკული აზროვნების არსებითი ფორმები გამოიკვლია“, ხოლო მის შემკვიდრებას „ენციკლოპედიურ მეცნიერებას“ უწოდებდა. ენგელსი წერდა: „მისი ხმა საუკუნეებს გაჟღერდა“, ხოლო „უახლესი ფილოსოფია განაგრძობდა მხოლოდ იმ მუშაობას, რომელიც უკვე დაიწყო ჰერაკლიტემ და არისტოტელემ“¹. არისტოტელეს აზროვნებით აღტაცებული ლენინი წერდა: „საუცხოოა! ეჭვი არაა გარესამყაროს რეალობაში“². არისტოტელე „სიძნელეთა გადაწყვეტას იძლევა საუცხოოდ, მკაფიოდ, ნათლად, მატერიალისტურად“³. განსაკუთრებით მაღალი შეფასება მისცა მან არისტოტელეს ბრძოლას იდეებზე პლატონის მოძღვრების წინააღმდეგ. ლენინი ამბობდა, რომ არისტოტელემ ამით იდეალიზმს შეუწყია საფუძველი, რადგან არისტოტელეს კრიტიკა იყო „კრიტიკა იდეალიზმისა როგორც იდეალიზმისა საერთოდ“⁴.

არისტოტელე დაიბადა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 384 წელს ქ. სტაგიროში, საიდანაც წარმოდგა მისი ზედწოდება სტაგირიტი

¹ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, ანტიუბოზის შესახებ, თბ., 1937, გვ. 5, 6, 26, 206, 228.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 38, 1963, გვ. 381.

³ იქვე, გვ. 385.

⁴ იქვე, გვ. 287.

(სტაგირელი, სტაგირედან). სტაგირას მახლობლად, აღმოსავლეთით მდებარეობდა ორი დიდი მოაზროვნის, დემოკრიტესა და პროტაგორას სამშობლო აბდერა. არისტოტელეს მამა ნიკომაქე მაკედონიის მეფის ამინტა II-ის კარის ექიმი იყო. 15 წლის არისტოტელეს მამა გარდაეცვალა. მიუხედავად ამისა, მან დიდი გავლენა მოახდინა არისტოტელეს აზროვნებისა და მოღვაწეობის მიმართულებაზე. მართალია, არისტოტელე ექიმი არ გამოსულა, მაგრამ დიდი ცოდნა დააგროვა მედიცინაში, ფიზიოლოგიასა და ფსიქოლოგიაში. ერთ-ერთი ცნობით, არისტოტელეს მამისაგან მემკვიდრეობით დარჩა მრავალი ნაშრომი ცხოველთა და მცენარეთა შესახებ. ეს ცნობა სწორიც რომ არ იყოს, უდავოა ის, რომ არისტოტელეს მოღვაწეობა უიშველ ნიადაგზე არ დაუწყია. მას მდიდარი ტრადიციები დახვდა როგორც ოჯახში, ისე ათენსა და მაკედონიაში და საერთოდ, მის თანამედროვე საბერძნეთში. მან ყოველივე ეს აითვისა, გადაამუშავა, გააყრიტა და ამის საფუძველზე ჩამოაყალიბა საკუთარი მოძღვრება.

არანაკლები გავლენა მოახდინა არისტოტელეს აზროვნების მიმართულებაზე მისმა ნათესავმა პროქსენოსმა, რომელმაც მამის გარდაცვალების შემდეგ მისი შეურვეობა იკისრა. გადმოცემის მიხედვით, პროქსენოსი უაღრესად განათლებული ადამიანი ყოფილა, რომელიც მამაზე არანაკლებ ზრუნავდა არისტოტელეს ცოდნის შევსებასა და გაფართოებაზე. ამიტომაც იყო, რომ არისტოტელე პროქსენოსის გარდაცვალების შემდეგ განუწყვეტლივ ზრუნავდა მის ქვრივზე, ხოლო თავის ანდერძში გამოთქვამდა სურვილს, რომ მისი ქალიშვილი პითია ეთხოვა პროქსენოსის ვაჟს ნიკანორს.

367 წელს 17 წლის არისტოტელე მიემგზავრება ათენს პლატონთან. იგი 60 წლის პლატონს შეხვდა პირველად. ამ დროისთვის პლატონს უკვე შექმნილა და დასრულებული ჰქონდა თავისი ფილოსოფიური სისტემა. არისტოტელეს ჩამოსვლისას პლატონი ათენში არ იმყოფებოდა, არამედ მოგზაურობდა სირაკუზაში. პლატონის დაბრუნებისთანავე არისტოტელე მისი მოწაფე ხდება და არ განშორდება მას სიკვდილამდე.

პლატონის აკადემიას შესანიშნავი ადგილმდებარეობა ჰქონია. აქ ყველა პირობა იყო მოწაფეთა სულიერი და ფიზიკური განვითარებისათვის. მდიდარ ბაღში, ათენის ლაყვარდოვანი ცის ქვეშ, მდინარის პირას, რომელიც ბაღს კვეთდა, ფოთოლთა შრიალში აყალიბებდა არისტოტელე თავისი მომავალი ფილოსოფიური და მეცნიერული მოღვაწეობის ძირითად პრინციპებს.

გადმოცემით, არისტოტელემ თავიდანვე მიიპყრო პლატონის ყურადღება ცოცხალი და მკვირცხლი ხასიათით, ღრმა აზროვნების უნარით, რის გამოც მას პლატონი აკადემიის ჭკუას უწოდებდა. ზოგიერთი ცნობით კი, პლატონს უთქვამს: არისტოტელეს აღვირი სჭირდება, ქსენოკრატეს კი მათრახიო. ამ შემთხვევაში იგი ალბათ არისტოტელეს უაღრესად აღვზნებად ბუნებას გულისხმობდა. შეიძლება ამითვე აიხსნას ის გარემოება, რომ პლატონმა უპირატესობა თავის ნათესავს სპეციზიზს მიანიჭა, რომელმაც დაიკავა კიდევ პლატონის ადგილი აკადემიაში მისი გარდაცვალების შემდეგ.

აკადემიაში არისტოტელეს ყოფნის დროს პლატონი აღარ ემყარებოდა მხოლოდ სოკრატეს შეხედულებებს. პლატონმა და მისმა მოწაფეებმა უკვე კარგა ხანია, რაც გადააბიჯეს სოკრატული პრობლემების სფეროს. აკადემიაში ამ დროს ძირითადად სადავო იყო ერთისა და მრავალის პრობლემა და მასთან დაკავშირებული სხვა პრობლემები. თვით პლატონს სულ უფრო და უფრო მეტად იზიდავდა დიალექტიკა. არისტოტელეს აკადემიაში ყოფნის დროს შექმნა პლატონმა ისეთი მნიშვნელოვანი დიალოგები, როგორცაა „თეეტეტი“, „სოფისტისი“, „პოლიტიკოსი“, „პარმენიდე“ და „სახელმწიფო“. მაგრამ არისტოტელეზე გავლენას ახდენდა არა მხოლოდ პლატონი, არამედ თეეტეტიც, რომელმაც სტერეომეტრია აღმოაჩინა, აგრეთვე ევდოქსე, თეოდორე და არქიტა. ერთი სიტყვით, პლატონის აკადემიაში დაგროვდა დიდი რაოდენობის პოზიტიური ცოდნა. არისტოტელემ აითვისა როგორც აკადემიაში დაგროვილი ცოდნა, ისე წინამორბედთა მიერ დატოვებული ფილოსოფიური მემკვიდრეობა. გამოიყენა ყოველივე ეს ყალბი ცოდნის უარსაყოფად და საკუთარი სისტემის ჩამოსაყალიბებლად.

დიდი იყო თაყვანისცემა მოწაფისა მასწავლებლისადმი, რაც არისტოტელემ კარგად გამოხატა „ნიკომაქეს ეთიკაში“: „მოდკრება იდეებზე შემოღებული იქნა ჩემთვის მახლობელი ადამიანების მიერ; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ჭეშმარიტების დაცვის მიზნით უკეთესია უყურადღებოდ დავტოვო პიროვნებები. ამ წესს განსაკუთრებით უნდა იცავდნენ ფილოსოფოსები. და თუმცა ჩემთვის ძვირფასია პლატონიცა და ჭეშმარიტებაც, მაგრამ წმინდა მოვალეობა მიკარნახებს უპირატესობა ჭეშმარიტებას მივანიჭო“¹. არისტო-

¹ არისტოტელე, ნიკომაქეს ეთიკა, I, 4.

ტელეს ამით იმის თქმა უნდოდა, რომ ადამიანებმა ჭეშმარიტება, სი-
მართლე ყველაფერზე მაღლა უნდა დააყენონ და მას შესწირონ ყო-
ველივე, იქნება ეს მეგობრულ-ნათესაური ურთიერთობა, ქონებრი-
ვი ინტერესები თუ სხვა რამ.

პლატონი გარდაიცვალა 347 წელს. აკადემიის სკოლარქად მისი
დისწული სპეუზიპე დაინიშნა. არისტოტელე ტოვებს ათენს და მიემ-
გზავრება მცირე აზიაში, ასოსში ატარნეს ტირან ჰერმიასთან. აქვე
ჩამოვიდნენ მისი მეგობრები აკადემიიდან ერასტე და კორისკე.
ჰერმია ატარნეს ყოფილი ტირანის მონა იყო. არისტოტელე და მისი
მეგობრები ცდილობდნენ დადებითი გავლენა მოეხდინათ ჰერ-
მიაზე. ურჩევლენ გაედრმაგებინა თავისი განათლება, შეესწავლა
გეომეტრია და დიალექტიკა, აგრეთვე მმართველობისთვის უფრო
პუმანური ფორმა მიეცა. ამისათვის კი საჭირო იყო პოლიტიკური
რეფორმების ჩატარება. ჰერმია პრაქტიკულად ახორციელებდა მე-
გობრების მითითებებს. ამის შედეგად ჰერმიას მხარეზე გადმოვიდა
მოსახლეობის დიდი ნაწილი. შეიძლება ითქვას, რომ ის, რაც ვერ
განახორციელა პლატონმა სირაკუზაში, აქ, მცირე აზიაში განახორ-
ციელა არისტოტელემ.

344—343 წწ. არისტოტელე მიემგზავრება კუნძულ ლესბოსზე
მიტილენეში. 343 წელს იგი მიიწვია მეფე ფილიპემ თავისი ვაჟის
ალექსანდრეს აღსაზრდელად, შესაძლებელია, ეს ჰერმიას რჩევით
მონდა. მეფე ფილიპე არისტოტელეს წერდა:

„მაკედონიის მეფე სალამს უძღვნის არისტოტელეს! გაცნობებ,
რომ მე მეყოლა ვაჟი. ღმერთებს მაღლობს ვწირავ არა იმდენად
იმიტომ, რომ მათ მე ვაჟი მაჩუქეს, არამედ უფრო იმიტომ, რომ ის
არისტოტელეს დროში შემეძინა. ვიმედოვნებ, რომ შენი დარი-
გებანი მას ჩემი მემკვიდრეობისა და მაკედონიის მზრძანებლობის
ღირსად გახდიან“¹.

არისტოტელემ მიიღო მეფე ფილიპეს მიწვევა და მიატოვა ქა-
ლაქი ასოსი, სადაც მისი არყოფნისას საშინელი ტრაგედია დატრიალ-
და: სპარსეთის მეფემ ბერძენი მენტორის დასმენით დააპატიმრა
ჰერმია, რომელსაც ბრალად დასდეს შეთქმულება სპარსეთის წინა-
აღმდეგ და კავშირი ფილიპესთან. შესაძლებელია, ჰერმია მართლაც
მონაწილეობდა შეთქმულებაში. ფაქტია ისიც, რომ მეფე ფილიპე

¹ ამის შესახებ იხ. Аристотель, его жизнь и значение в истории науки
Визграфический очерк Е. Ф. Литвиновой, СПб, 1892.

342—341 წწ. ემზადებოდა საომრად სპარსეთის წინააღმდეგ. ჰერმია დაკითხეს, საშინლად აწამეს ქ. სუზაში, მაგრამ იგი მტკიცედ დუმდა. მეფემ ჰკითხა, რა იყო მისი უკანასკნელი სურვილი, რაზეც ჰერმიას უპასუხნია: გადაეცით ჩემს მეგობრებს, რომ მე ფილოსოფიისათვის არავითარი უღირსი არ ჩამიდენია. ჰერმია წამების შემდეგ ჯვარს აცვეს 341 წელს.

არისტოტელემ ჰერმიას სიკვდილი გაიგო კუნძულ ლესბოსზე. მისი ხსოვნის უკვდავსაყოფად მან შეთხზა ორი ჰიმნი; ერთი სათნოებაზე, რომელშიც ჰერმიას გულისხმობდა, მეორე კი ჰერმიას საფლავის ქვის წარწერას წარმოადგენდა, რომელშიც არისტოტელე ბრალს სდებდა სპარსელებს მუხანათობაში: მათ პირისპირ პრძოლაში კი არ დაამარცხეს ჰერმია, არამედ მოტყუებით და ვერაგულად მოკლესო. ხოლო მენტორს კი ბრალს სდებდა მაცოფრობასა და სიფლიდეში, რომ მან მეგობრად მოაჩვენა თავი ჰერმიას და შემდეგ ვერაგულად გასცა. არისტოტელე ჰერმიას ადარებდა ჰომეროსის გმირებს აიაქსსა და აქილეუსს, აგრეთვე ჰერაკლესა და დიოსკურებს.

ბევრი რამ შეიცვალა ჰერმიას გარდაცვალების შემდეგ. უცვლელი დარჩა მხოლოდ ბერძნების სიძულვილი სპარსელების მიმართ. არისტოტელემ კარგად იცოდა, რამ საბერძნეთს თავისუფლება სჭირდებოდა, რისთვისაც აუცილებელი იყო ძლიერი და ნიჭიერი მთავარსარდალი. სწორედ ამ მიზნისთვის ზრდიდა არისტოტელე ალექსანდრეს მრავალი წლის განმავლობაში. დიდხანს აჩვენებდნენ იმ ადგილს, სადაც ამეცადინებდა გენიოსი მასწავლებელი თავის გენიალურ მოწაფეს 343—339 წწ. განმავლობაში. არისტოტელე ასწავლიდა მას საბერძნეთისა და სპარსეთის ისტორიას, გეოგრაფიას, ეთიკას, პოლიტიკას, პოეზიას, ბერძნულ, ლათინურ და ებრაულ ენებს.

338 წელს ფილიპემ სხვა ქალზე იქორწინა. ალექსანდრე და დედამისი იძულებული არიან გაიქცნენ. მაგრამ 336 წელს მეფე ფილიპეს კლავენ თავისი ქალიშვილის ქორწილში და ტახტზე აღის ალექსანდრე. ალექსანდრე სწრაფად უღებს ბოლოს ანტიმაკედონურ მოძრაობას და ზედიზედ ბრწყინვალე გამარჯვებებს აღწევს: 334 წელს დაამარცხა სპარსელები მდინარე გრანიკოსთან. დაიპყრო მცირე აზიის ნავსადგურები, დაიპყრო სირია და პალესტინა, აგრეთვე ეგვიპტე. 332—331 წწ. დააარსა ქ. ალექსანდრია. 331 წელს საბოლოოდ ამარცხებს სპარსელებს. დარიუსი გარბის და 330 წელს მას კლავენ მისივე ქვეშევრდომები. ალექსანდრე იპყრობს სუზას, ბაბილონს, პერ-

სეპოლს, ეკბატანს, ვადალახავს მდინარეებს სირდარიას და ამუდარიას. 327 წელს მიადგება ინდოეთს.

ამ დაპყრობებში უაღრესად გააფართოვეს ბერძნების მსოფლმხედველობის არე, მათი ცოდნა. პლინიუსის ცნობით, მადლიერი მოწაფე სამაგიეროს უხდოდა თავის მასწავლებელს. მას ყველა ლაშქრობაში თან დაჰყავდა არისტოტელე. მრავალზე მრავალი ხელქვეითიც დაუნიშნა, რომ მისთვის მასალები შეეგროვებინათ ცოდნის ყველა დარგიდან, განსაკუთრებით ცნობები დაპყრობილი ქვეყნების ფლორისა და ფაუნის შესახებ.

მაგრამ აღ. მაკედონელის სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში გაუარესდა ურთიერთობა მასწავლებელსა და მოწაფეს შორის. ამის მიზეზი, ნაწილობრივ, ალექსანდრეს ეჭვიანობა იყო, რაც განსაკუთრებით მისი ცხოვრების ბოლო წლებში გაძლიერდა. მან არისტოტელეს ერთგულებაშიც კი შეიტანა ეჭვი. მაგრამ მისი ეჭვიანობის მსხვერპლი გახდა არა არისტოტელე, არამედ მისი ძმისწული კალისტენე, უაღრესად განათლებული ახალგაზრდა. ფილოსოფოსი, ორატორი, ფილოლოგი, იმპროვიზატორი. მას ალექსანდრესთან ურთიერთობაში თავი უაღრესად თავისუფლად ეჭიაო. მას არაერთხელ უუქვამს ალექსანდრესთვის. რომ ის ღმერთი არაა და ამიტომ ღვთაებრივი პატივი არ შეჰფერის; რომ მას, კალისტენეს, არ სჭირდება ალექსანდრე, მაგრამ ალექსანდრეს კი სჭირდება ორატორი კალისტენეს სახით. იგი აკრიტიკებდა ალექსანდრეს აგრეთვე სპარსელების ბრმა მიმბაძველობისათვის. გადმოცემის მიხედვით, ერთ-ერთ წვეულებაზე კალისტენემ ბრწყინვალე სიტყვა წარმოთქვა მაკედონელის სადიდებლად. ამაზე ალექსანდრეს ეთქვა, რომ ქება ადვილია, მთავარია, რომ ძაგება შეძლო. კალისტენემ ეს მოთხოვნა უმაღლესად უმეორესად ალექსანდრეს. ალექსანდრემ დაიმახსოვრა ეს და ელოდა მოხერხებულ შემთხვევას, რათა სამაგიერო გადაეხადა. ეს შემთხვევაც მიეცა. კალისტენე დაასმინეს, რომ იგი მონაწილეობდა შემთხვეულობაში ალექსანდრეს წინააღმდეგ. 327 წელს ალექსანდრემ კალისტენე სიკვდილით დასაჯა. ამან ურთიერთობა მასწავლებელსა და მოსწავლეს შორის უკიდურესად დაძაბული გახადა.

მიუხედავად ამისა, 323 წელს, ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ იწყება არისტოტელეს, როგორც მაკედონური ორიენტაციის მქონე პიროვნების დევნა. ანტიმაკედონური პარტია გამარჯვებას დღესასწაულობდა. ათენში დიდი ტრიუმფით შემოუძღვნენ დემოს-

თენეს. არისტოტელეს ბრალად ედებოდა, რომ იგი თავის გარდაც-
ვილილ მეუღლეს პითიას და სიმამრ ჰერმიას ისეთსავე პატივს სცემდა,
როგორც ღმერთებს შეჰფერით. არისტოტელე იძულებულია დატო-
ვოს ათენი და კუნძულ ევბეაზე ქ. ქალკიდაში გაიქცეს, რადგან ში-
შობდა, ათენელებს არ ჩაედინათ მეორე დანაშაული ფილოსოფიის
წინაშე. პირველ დანაშაულში იგი სოკრატეს მკვლელობას გულის-
ხმობდა. 322 წელს არისტოტელე აქვე გარდაიცვალა კუჭის დაავადე-
ბით. ზოგიერთი ცნობით, მან თავი მოიკლა, რათა არ ეომბაგში არ
მოხვედრილიყო, ზოგიერთი ცნობით კი, მან თავი დაიხრჩო, რადგან
ვერ ახსნა ნილოსის მიმოქცევის მიზეზები. ქალკიდიდან არისტოტე-
ლეს ცხედარი სტაგირაში გადასვენეს და ანდერძში მის მიერვე
გამოთქმული სურვილის თანახმად დიდი მავზოლეუმში აუფეს. მაგ-
რამ დაინგრა მავზოლეუმში, მისმა შრომებმა კი საუკუნეებს გაუძლო
და კიდევ მრავალს გაუძლებს.

არისტოტელეს პირველი მეუღლე ყოფილა ტირან პეომიას შვილო-
ბილი პითია, რომელთანაც ჰყავდა ქალიშვილი სახელად პითია. ან-
დერძში არისტოტელე თავის მეგობარს ანტიპატრეს თხოვდა, რომ
როცა პითია სრულწლოვანი გახდებოდა, მიეთხოვებინათ ნიკანორის-
თვის, მისი მეურვის პროქსენოსის ვაჟისათვის. პირველი მეუღლის
გარდაცვალების შემდეგ არისტოტელემ ცოლად შეირთო მონა-ქალი
ჰერპილე, რომელთანაც ჰყავდა ვაჟიშვილი ნიკომაქე. ცნობილი ნა-
შრომი „ნიკომაქეს ეთიკა“ არისტოტელემ თავის ვაჟს ნიკომაქეს უძ-
ღვნა. არისტოტელე ნიკანორსა და ანტიპატრეს ავალბდა ზრუნვას
როგორც შვილებზე, ისე მეუღლეზე, რომელსაც ქონებაც დაუტო-
ვა. ამაზე ანდერძში არის გარკვევით მითითება.

არისტოტელე ანდერძში ითხოვდა, რომ პირველი მეუღლის გვა-
ში მის საფლავში გადმოესვენებინათ და იქ დაეკრძალათ, როგორც
ეს თვით პითიას სურდა. მეორე მეუღლეს უტოვებდა გათხოვების
უფლებას. თანახმა იყო ბავშვების სრულწლოვანებამდე რამდენიმე
შონის განთავისუფლებისა, ხოლო მათი სრულწლოვანებისას კი —
თითქმის ყველას განთავისუფლებისა, რაც მის ჰუმანურობასა და
დემოკრატიზმზე მეტყველებს.

50 წლის არისტოტელემ ძვ. წელთაღრიცხვის 335 წელს ჩამოა-
ყალიბა თავისი სკოლა ლიკეიონი¹. სკოლა მდებარეობდა ათენის აღ-

¹ ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, არისტოტელეს სკოლა ჩამოყალიბდა მისი სიკვ-
დილის შემდეგ და მის სათავეში ჩაუდგა თეოფრასტე ლესბოსელი. ამის შესახებ იხ.
В. П. З у н о в, Аристотель, М., 1963, გვ. 52.

მოსაკლეთით მდ. ილისეს ველზე, მარათონის მახლობლად. პლატონის აკადემია კი ათენის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მდებარეობდა. არისტოტელე, გადმოცემის მიხედვით, ასწავლიდა სეირანობის დროს. ამიტომ მის სკოლას „პერიპატეტული სკოლა“ (მოსეირნეთა სკოლა) შეარქვეს¹. ამ სკოლის ზოგი დეტალის აღდგენა შეიძლება არისტოტელეს შრომებიდანაც. ერთ-ერთ დარბაზში დაგროვილია რუკები, მოწყობილია ბიბლიოთეკა, მეორეგან დარბაზში მაგიდებზე გადაფარებულია სუფრები და ალაგია სასმისები. როგორც ჩანს, სკოლაში წარმოებდა სტუმრების მიღება, ეწყობოდა სიმპოზიუმები. აქ იდგა სკამები, სამფეხა მაგიდა; უნდა ყოფილიყო თეთრი დაფა, ბრინჯაოს ქანდაკება და სხვ. არისტოტელე დილით ატარებდა სერიოზულ ლექციებს რთულ საკითხებზე, ე. წ. „ესოტერიულ ლექციებს“ საკუთარი მოსწავლეებისათვის, საღამოთი „ექსოტერიულ ლექციებს“ გარეშეთათვის რიტორიკასა და დიალექტიკაში. ლექციებს კითხულობდნენ მისი მოწაფეებიც: ევდემოსი და თეოფრასტე. ერთი სიტყვით, არისტოტელეს სკოლა თავისებური უნივერსიტეტი იყო, სადაც მრავალი უცხოელიც სწავლობდა. სკოლა არსებობას განაგრძობდა არისტოტელეს გარდაცვალების შემდეგაც. 38 წლის განმავლობაში 323—286 წწ. სკოლას ხელმძღვანელობდა არისტოტელეს მოწაფე თეოფრასტე, რომელიც ცდილობდა გაეღრმავებინა არისტოტელეს მიერ დაწესებული კვლევა. ბუნებისმეტყველებაში მან ორი ნაშრომი დაწერა: „მცენარეების აღწერა“ და „მცენარეთა წარმოშობის შიზეზები“. იგი განაგრძობდა მასწავლებლის გეზს ფიზიკასა და ფილოსოფიაშიც. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი წიგნები: „ფიზიკოსთა შეხედულებები“ და „ხასიათები“, რომელშიც იგი ეხებოდა ეთიკურ პრობლემებს.

სკოლაში წარმოებდა ფართო მეცნიერული მუშაობა. თეოფრასტეს მეგობარი დიკეარქე მესენიდან მუშაობდა პოლიტიკასა და ლიტერატურის ისტორიაში, აგრეთვე გეოგრაფიის სფეროში. ევდემე როდოსელმა დაწერა გეომეტრიის, არითმეტიკისა და ასტრონომიის ისტორია. შემდეგ კი როდოსზე საკუთარი სკოლა ჩამოაყალიბა. მენონმა ლექსად დაწერა მედიცინის ისტორია. არისტოქსენე ტარენტელი წერს ნაწარმოებს მუსიკის შესახებ. დიოკლე კარისტელი მუშაობს მედიცინის პრობლემებზე. არისტოტელეს მოწაფე დიმიტრი

¹ ზოგი მეკლავარი ფიქრობს, რომ ამ სკოლის სახელწოდება წარმოსდგა იმ პატარა ნავსადგურის სახელწოდებიდან, რომელთანაც ლეკონი მდებარეობდა. იხ. იქვე.

ფალერელი, 318 წლიდან მოყოლებული, 10 წლის განმავლობაში სათავეში უდგას ათენის სახელმწიფოს. 286—268 წწ. სკოლარქი იყო სტრატონ ლამპსაკოელი, რომელიც მუშაობდა ბუნებისმეტყველებაში, ეთიკასა და ლოგიკაში. შემდგომ მან სკოლაში შემოიტანა დემოკრიტეს მოძღვრება, რომელიც არისტოტელისას დაუპირისპირა. იგი უარყოფდა ღმერთების არსებობას და ყოველივეს ბუნებრივ წარმოშობას უჭერდა მხარს.

III—II საუკუნეებიდან მოყოლებული არისტოტელეს სკოლაში ახალი აღარაფერი არ შექმნილა, წარმოებს მხოლოდ არისტოტელესა და პლატონის სისტემების მორიგების ცდები; მრავლდება კომენტატორების რიცხვი. ფილოსოფიური მოღვაწეობა შემდეგში ათენიდან კონსტანტინეპოლსა და ალექსანდრიაში გადაინაცვლებს და აქ, ზიზანტიაში არისტოტელესა და პლატონის სისტემების შერწყმით იქმნება ახალი ფილოსოფიური სისტემა, რომელიც ისტორიაში ნეოპლატონიზმის სახელით არის ცნობილი. იგი ჩვენი წელთაღრიცხვის მესამე საუკუნეში ჩამოყალიბდა და ისტორიას არა ერთი გამოჩენილი მოაზროვნე მისცა.

არისტოტელეს პირველი ბიოგრაფია დაწერილი იყო ფილოქორეს მიერ, 306 წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე. III საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მისი ბიოგრაფია ჰერმიპემ დაწერა, რომელიც ალექსანდრიის ბიბლიოთეკაში მუშაობდა. დიოგენე ლაერტელმა ამ ბიოგრაფიის საფუძველზე შეადგინა არისტოტელეს ცხოვრების მიმოხილვა. ნეოპლატონიკოსები სარგებლობდნენ პტოლემეს მიერ დაწერილი ბიოგრაფიით, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია. ჩვენამდე მოაღწიეს მის საფუძველზე შედგენილმა მე-13 საუკუნეში დაწერილმა ბიოგრაფიებმა.

თავისებური ბედი ხვდა არისტოტელეს შრომებს. არისტოტელეს ბიბლიოთეკა თეოფრასტემ დაუტოვა კორინტის შვილს ნელეოსს. ნელეოსის მემკვიდრეებს, გაუნჯათლებელ ადამიანებს, არისტოტელეს ბიბლიოთეკა გამოკეტილი ჰქონდათ სარდაფში. შემდეგ მათ ბიბლიოთეკა დიდ თანხად მიყიდეს აპელიკონ ტეოსელს, რომელმაც არისტოტელეს შრომები დიდი შეცდომებით გამოსცა. აპელიკონი მონაწილეობდა რომაელების წინააღმდეგ ბრძოლაში და 86 წელს, როდესაც სულამ ათენი აიღო, აპელიკონმა არისტოტელეს ბიბლიოთეკა რომში წაიღო. აქ გრამატიკოსმა ტირანიონმა — ციცერონის შვილების მასწავლებელმა — დაამუშავა არისტოტელეს ტექსტები და შეამზადა მათი სიები. ტირანიონისაგან არისტოტელეს შრომები მოხვდა ან-

დრონიკე როდოსელის ხელში, რომელმაც ძველი წელთაღრიცხვის 50—40 წწ. ისინი გამოხატა.

არისტოტელე შრომებს თავდაპირველად პლატონის მიბაძვით დიალოგური ფორმით წერდა. ეს დიალოგებია „მედემოსი“, „გრილოსი“, „სამართლიანობისათვის“, „პროტრეპტიკოსი“. პლატონის აკადემიაში ყოფნის პერიოდში არისტოტელე პლატონის მიმდევარი იყო. პლატონის სიკვდილიდან ერთი წლის შემდეგ წერს დიალოგს „იდეებისათვის“, რომელშიც პაულ ვილპერტის აზრით, იგივე საკითხები იყო განხილული, რაც „მეტაფიზიკის“ I წიგნის მე-9 თავში. აქ არისტოტელე აყენებდა იდეებზე პლატონის მოძღვრების წინააღმდეგ იმავე არგუმენტებს, რაც წამოყენებული იყო პლატონის აკადემიაში. არისტოტელემ მოღვაწეობა იდეებზე მოძღვრების უარყოფით დაიწყო, მაგრამ შემდეგ შემოიტანა მოძღვრება პრინციპების შესახებ, ე. ი. განაგრძო იქიდან, სადაც შეჩერდა მისი მასწავლებელი.

პ. ვილპერტი არისტოტელეს მეორე ადრეულ დიალოგად მიიჩნევს დიალოგს „სიკეთისათვის“, სადაც არისტოტელე არ აკრიტიკებს მოძღვრებას იდეებზე, არამედ გადმოსცემს პლატონის დიალოგს „მიზეზებისათვის“, რაც არისტოტელესთვის შემეცნების პრინციპებია. იგი დაწერილი უნდა იყოს პლატონის სიკვდილამდე ერთი წლით ადრე. ახალგაზრდობის პერიოდში უნდა ჰქონდეს არისტოტელეს დაწერილი დიალოგი „ალექსანდრე ანუ კოლონიზაციისათვის“. მან შექმნა დიალოგის ახალი ფორმა „მეცნიერული დისკუსიური დიალოგი“. ამ ფორმით აქვს მას დაწერილი დიალოგი „მედემოსი“, ანუ „სულისათვის“, „გრილოსი“, „სამართლიანობისათვის“. არისტოტელეს „მედემოსი“ ახლოს უნდა მდგარიყო პლატონის „ფედონთან“, „გრილოსი“ კი — „გორგიასთან“. დიალოგი „სამართლიანობისათვის“ კი უნდა უახლოვდებოდეს „სახელმწიფოს“. არისტოტელე თავის ადრეულ ნაწარმოებებში იყენებდა მითებს, ჰქონდა წინასწარმეტყველის სტილი. ციცერონის გამოთქმით, მის შრომებში მიედინებოდა „მჭევრმეტყველების ოქროს ნაკადი“. იეგერი, რომელიც იკვლევდა არისტოტელეს ადრეული დიალოგების ფორმას, ეწინააღმდეგება იმ მკვლევარებს, რომლებიც ვარაუდობენ, თითქოს არისტოტელე თავიდანვე ებრძოდა თავის მასწავლებელს. იეგერის აზრით, არისტოტელე თავდაპირველად პლატონის მიმდევარი იყო.²

¹ Paul Wilpert, Zwei Aristotelische Frühschriften. Regensburg, 1949, გვ. 107.

² W. Jaeger, Aristoteles, Berlin, 1923, გვ. 34.

დიალოგ „ეფედმოსის“ სიუჟეტის აღდგენა შეიძლება ციცერონის თხზულებებიდან. დიალოგში დგას სულის უკვდავების პრობლემა, რაც იდგა აგრეთვე პლატონის „ეფედონში“. არისტოტელე იხევე, როგორც პლატონი, ებრძოდა სულის პარმონიად გაგებას. ამ დიალოგში იგი მთლიანად პლატონის პოზიციებზე დგას¹. ეს გავლენა გრძელდება პლატონის გარდაცვალებამდე.

არისტოტელეს აღრეული დიალოგია აგრეთვე „პროტრეპტიკოსი“, რომლის შინაარსიც ციცერონმა შემოგვინახა. ამ დიალოგის ფრაგმენტები დამოწმებული აქვს აგრეთვე ნეოპლატონიკოს იამბლიქეს. „პროტრეპტიკოსის“ ძირითადი იდეა მდგომარეობს იმაში, რომ ყველაფერს ჯობს ფილოსოფიითა და შემეცნებით ცხოვრება. გამოთქმულია იმის სურვილი, რომ ფილოსოფია აყვანილ იქნას მათემატიკური სიზუსტის დონემდე. არისტოტელე „პროტრეპტიკოსში“ იდეებზე მოძღვრების მიმდევარია და არა მოწინააღმდეგე. დიალოგში მოცემულია ამქვეყნიური ცხოვრების წინაშე იმქვეყნიური ცხოვრების უპირატესობის მტკიცება.

პლატონის გავლენისაგან განთავისუფლების პერიოდს განეკუთვნება დიალოგი „ფილოსოფიისათვის“, რომელშიც მოცემულია იდეებზე მოძღვრების კრიტიკა. ამ დიალოგის ფრაგმენტები შემონახული აქვს სირიანეს, პლუტარქეს, პროკლესა და ციცერონს. დიალოგი ასახავს აკადემიაში მიმდინარე დისკუსიას იდეების შესახებ. იეგერის ვარაუდით, „მეტაფიზიკის“ პირველი წიგნი ამ დიალოგის გავრძელებას წარმოადგენს. დიალოგში არისტოტელე ფილოსოფიის ისტორიას იწყებს აღმოსავლეთის ქვეყნებით, ეხება ეგვიპტელებს, სპარსელებს, მოგვებს, შვიდ ბრძენს, რომლებიც ქრონოლოგიურად პლატონს უსწრებდნენ. ფორმულას „შეიცან შენი თავი“ არისტოტელე პითაგორას მიაწერს და სოკრატეს დამსახურებად მხოლოდ ამ ფორმულის განახლებას მიაჩნევს. არისტოტელეს ისტორიულ პიროვნებად მიაჩნია ზარატუსტრა. ავითარებს ციკლური განვითარების თეორიას, რომლის მიხედვით ყოველი 1200 წლის შემდეგ განახლება იწყება. აქ შეიგრძნობა პლატონის კატასტროფების თეორიის გავლენა.

ადარებს რა არისტოტელეს და პლატონს, იეგერი დაასკვნის, რომ არისტოტელე უფრო ანალიტიკოსია, პლატონი კი სინთეტიკო-

¹ W. Jaeger, Aristoteles, Berlin, 1923, გვ. 47.

სი, რომ არისტოტელემ თავისი მეთოდით საფუძველი ჩაუყარა თანამედროვე მეცნიერებას¹.

მართალია, არისტოტელეს ახალგაზრდობის პერიოდის შრომებში თითქმის მთლიანად დაიკარგა, სამაგიეროდ ბედნიერმა შემთხვევამ მისი მოწიფულობის ხანის თითქმის ყველა ნაშრომი შემოგვინახა.

არისტოტელეს შრომები შეიძლება დანაწილდეს შემდეგ ჯგუფებად:

1. ლოგიკური შრომები: კრებული „ორგანონი“, რომელშიც შედის „კატეგორიები“, „პერი პერმენიას“. „ტოპიკა“, „ანალიტიკები“, „სოფისტური გაბათილებანი“.

2. სოციალურ-პოლიტიკური შრომები: „პოლიტიკა“, „ათენელთა პოლიტიკა“.

3. ეთიკური შრომები: „ნიკომაქეს ეთიკა“, „ევედემოსის ეთიკა“, „დიდი ეთიკა“.

4. ბიოლოგიურ-ფსიქოლოგიური შრომები: „სულის შესახებ“, „ცხოველთა ისტორია“, „ცხოველთა ნაწილებისათვის“, „ცხოველთა წარმოშობისათვის“, „ცხოველთა მოძრაობისათვის“, „შეგრძნებებისა და შეგრძნებადისათვის“, „მეხსიერებისა და მოგონებისათვის“ და სხვ.

5. ხელოვნების, პოეზიისა და რიტორიკის შესახებ: „პოეტიკა“, „რიტორიკა“.

6. ფიზიკური ტრაქტატები: „ფიზიკა“, „ცისათვის“, „წარმოშობისა და მოსპობისათვის“, „მეტეოროლოგია“ და სხვ.

7. თხზულება პირველი ფილოსოფიის შესახებ: „მეტაფიზიკა“.

* * *

არისტოტელე „რიტორიკაში“ გვევლინება დიდი დიაბაზონის ფართო ერუდიციის და ღრმა კრიტიკის უნარის მქონე მოაზროვნედ, რომელიც არა მხოლოდ აჯამებს და ასისტემებს წინამორბედი მოაზროვნეების შედეგებს, არამედ წინ სწევს მათ. იგი ღრმად და ყოველ-

¹ Aristoteles Denken sich zum platonischen Verhält, wie der anatomische Atlas zur platonischen Menschengestalt. Die Durchführung dieses Prinzips wurde die Geburtsstunde der Wissenschaft im modernen Sinne. გვ. 397—398.

მხრივ იკვლევს ესთეტიკის, ეთიკის, პოლიტიკის, ფსიქოლოგიის პრობლემებს და თითქმის ყველგან თავის ახალ სიტყვას ამბობს, რომელსაც ბევრ შემთხვევაში დღესაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა.

არისტოტელეს „რიტორიკის“ და, საერთოდ, მთელი მისი ფილოსოფიური შემკვიდრეობის შესწავლას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ახლა, როდესაც კაცობრიობამ აღნიშნა მისი გარდაცვალებიდან 2300 წელს და როდესაც არის არაერთი ცდა იმისა, რომ დამცირებულ იქნეს მისი დამსახურება და როლი აზროვნების ისტორიაში. მოვიტანოთ რამდენიმე მაგალითი:

პლატონის აზრით, არისტოტელე სილოგიზმის, მსჯელობისა და მტკიცების თეორიაში პლატონთან შედარებით წინ არ წასულა. ნ. პარტმანის აზრით, არისტოტელემ ცნება არ იცოდა, ყოველ შემთხვევაში, ეს მასზე უკეთ იცოდა პლატონმა. ნატორპის აზრით, პლატონის იდეებზე მოძღვრების არისტოტელესეული კრიტიკა გაუგებრობის შედეგია, რადგან არისტოტელეს სხვათა ნააზრების გაგების უნარი არ შესწევდა. ჰერბერტის აზრით, არისტოტელემ შემეცნების თეორიაში არ გადადგა არც ერთი ნაბიჯი წინ და თუ გადადგა, სრულიად უმნიშვნელო. ფრაიტაგის აზრით, მან პლატონისაგან ბევრი რამ აიღო, ბევრშიც ჩამორჩა¹.

ზოგიერთი მკვლევარი უარყოფდა არისტოტელეს დამსახურებას რიტორიკული ხელოვნების განვითარების საქმეში. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ არისტოტელეს მჭევრმეტყველება ესმოდა მხოლოდ კამათის და კამათში ნებისმიერი ხერხით გამარჯვების ხელოვნებად. მათ წინააღმდეგ კრაუსი ამტკიცებდა, რომ არისტოტელესათვის რიტორიკა იყო ეთიკურ-პოლიტიკური იარაღი, რომელიც გზას კაფად და სამართლიანობის, სარგებლობისა და ზნეობისაკენ, რომ არისტოტელე არ იყო მხოლოდ კრიტიკოსი და სისტემატიკოსი, არამედ რეფორმატორი და ორიგინალური მოაზროვნე².

მართლაც, ზერელე თჳალის გადავლება კი დაარწმუნებს მკითხველს იმაში, რომ არისტოტელეს „რიტორიკა“ ძველი ბერძნული

¹ E. W. Platzeck. Von Analogie zum Syllogismus. Paderborn. 1954, გვ. 102, 104 და ქვ. N. Hartmann, Aristoteles und das Problem des Begriffs. Berlin, 1939, გვ. 11, 17. P. Natorp. Platos Ideenlehre. Leipzig, 1921. R. Herbertz. Das Wahrheitsproblem in d. griechischen Philosophie. Berlin, 1913, გვ. 184. W. Freytag. Die Entwicklung der griechischen Erkenntnistheorie bis Aristoteles, Halle, 1905, გვ. 114.

² O. Kraus, Neue Studien zu Aristotelischen Rhetorik, Halle, 1907.

საქ. ს. ს. მარქსის
ს. ს. ს. რისკობ.

787-016 X

აზროვნების ერთ-ერთი ბრწყინვალე მონაპოვარია როგორც პრობლემათა მრავალფეროვანებით, ისე კვლევის სიღრმითა და ამომწურვაობით. არისტოტელე მისთვის ჩვეული ლაკონიურობით პასუხს იძლევა ფილოსოფიის, მჭევრმეტყველების, ლოგიკის, ეთიკის, სოციალურ ურთიერთობათა მრავალ მნიშვნელოვან საკითხზე. მისი პასუხები დგას არა მხოლოდ მისი თანამედროვეობის, არამედ დღევანდელობის დონეზეც.

„რიტორიკის“ I ნაწილში არისტოტელე განიხილავს რიტორიკის, ანუ ორატორული ხელოვნების პრობლემატიკას, II-ში, ძირითადად, ეთიკური პრობლემებია განხილული, III-ში — სტილი.

არისტოტელე განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს რიტორიკისა და დიალექტიკის, ანუ ორატორული ხელოვნებისა და ფილოსოფიის მიმართების საკითხს. არისტოტელე მათ შორის დიდ მსგავსებას ხედავს, რაც, პირველ ყოვლისა, მათი ობიექტების მსგავსებაში მდგომარეობს. დიალექტიკაცა და რიტორიკაც ისეთ საგნებს ეხება, რაც ყველამ იცის და რაც შესწავლას არ საჭიროებს („რიტორიკა“, 1354 b). თუ ეს საგანი ზოგადია, მაშინ დიალექტიკასა და რიტორიკას გარკვეული ობიექტი არ ექნებათ. არისტოტელე წერს: „რიტორიკა არის ხელოვნება, რომელსაც განსაზღვრული ობიექტი არა აქვს, ისევე როგორც დიალექტიკას“ (1355 a). მსგავსების მეორე მომენტი იმაში მდგომარეობს, რომ ორივე იყენებს დასაბუთების ერთგვარ მეთოდს: დიალექტიკა — სილოგიზმს, რიტორიკა — ენთიმემას (1355 a). მესამე: ორივე სწავლობს წინააღმდეგობას, მაგრამ არა იმ მიზნით, რომ წინააღმდეგობის ორივე მხარე ჭეშმარიტებად მიიჩნიოს, არამედ საგნის ნათელყოფის მიზნით.

ერთგან არისტოტელე რიტორიკას დიალექტიკისა და ეთიკის ნაწილად თვლის (1356 b). აახლოებს რა რიტორიკასა და დიალექტიკას, გამოყოფს და უპირისპირებს მათ სოფისტიკას; რადგან თუ დიალექტიკა და რიტორიკა ცოდნაა, სოფისტიკა — მხოლოდ მისწრაფება ცოდნისაკენ.

რიტორიკას შესასწავლი საგნის ზოგადობა აახლოებს არა მხოლოდ ფილოსოფიასთან, არამედ მთელ მეცნიერებასთანაც. არისტოტელე ამბობს: „მედინა სწავლობს არა იმას, რაც ჯანმრთელობისთვის სჭირდება სოკრატეს ან კალიასს, არამედ იმას, რაც სჭირდება ამგვარი ადამიანის ან ამგვარ ადამიანთა ჯანმრთელობას. სწორედ ესაა ხელოვნების საქმეც, რადგან ცალკეული შემთხვევები განუსაზღვრელია და არც შესწავლას ექვემდებარება. ასევე არც რიტო-

რეკა განიხილავს ისეთ შემთხვევებს, რაც სარწმუნოდ ეჩვენება რომელიმე ცალკე პირს, სოკრატეს ან კალიასს, არამედ იმას, რაც სარწმუნოდ მიაჩნიათ ადამიანებს საერთოდ“ (1356 b). არისტოტელეს რიტორიკის ძირითად მიზნად დარწმუნება მიაჩნია (1355 a). რიტორიკის შემდეგი მიზანია თავდაცვა. არისტოტელე წერს: „შეუსაბამება, რომ სამარცხვინოდ ვთვლით იმას, როცა ფიზიკური თავდაცვა არ შეგვიძლია, იმას კი აღარ ვთვლით სამარცხვინოდ, რომ სიტყვით ვერ ვიცავთ თავს. მაშინ, როდესაც ადამიანისათვის უფრო მეტად დამახასიათებელია მეტყველება, ვიდრე ფიზიკური ძალა“. (1355 b). არისტოტელეს აზრით, დასაბუთება ისევე, როგორც თავდაცვა საჭიროა იქ, სადაც მსჯელობის საგანი სადავოა, ან ორპირთაგანი, ან დაუდგენელი, რადგან, სადაც ყოველივე გარკვეულია, იქ სწორედ მსჯელობაა საჭირო.

არისტოტელეს აზრით, ყოველ სიტყვას, მათ შორის ორატორულს, სამი ნაწილი აქვს: შესავალი, შინაარსი და დასკვნა. შესავლის დანიშნულებაა ნაწარმოების მიზნის ნათელყოფა, დასკვნა კი სიტყვას დასრულებულ ფორმას აძლევს. არისტოტელე არჩევს რიტორიკული სიტყვის სამ მხარეს: ორატორი, ის, რის შესახებაც ორატორი ლაპარაკობს და ვისაც სიტყვით მიმართავს, ე. ი. მსმენელი (1358 a).

რიტორიკული სიტყვის ფორმაც სამია: სათათბირო, სამოსამართლედ და ეპიდექტიკური. პირველი რაიმეს კრძალავს, ან რაიმეს ეწინააღმდეგება, მეორე — ბრალს დებს ან იცავს, მესამე კი რაიმეს ამაგებს ან აქებს. პირველი მომავალს ეხება, მეორე, იურიდიული — წარსულს, ეპიდექტიკური — აწმყოს, სათათბირო სიტყვის საგანია სარგებლობა და ზარალი, იურიდიულისა — სიმართლე ან სიცრუე, ეპიდექტიკურისა — მშვენიერი და მახინჯი. სიტყვის დამაჯერებლობისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, არის თუ არა ორატორი გონიერი, სათნო და მსმენელისადმი კეთილგანწყობილი (1378 a). მას ყოველთვის მხედველობაში უნდა ჰყავდეს მსმენელი, რომ მისი ყურადღება არ მოდუნდეს. ხოლო თუ მსმენელი ყურადღებას მოაღუნებს, ორატორმა უმალ უნდა მიიღოს ზომები, რათა აღადგინოს და კვლავ მოიპოვოს მსმენელის დაკარგული ყურადღება.

ნაწარმოების III ნაწილში არისტოტელე განიხილავს სტილის საკითხებს. სტილი, მისი აზრით, ნიშნავს არა იმას, თუ რა თქვა, არამედ იმას, თუ როგორ თქვა. არისტოტელეს „რიტორიკის“ ეს

აზროვნების ერთ-ერთი ბრწყინვალე მონაბოვარია როგორც პრობლემათა მრავალფეროვანებით, ისე კვლევის სიღრმითა და ამომწურავობით. არისტოტელე მისთვის ჩვეული ლაკონიურობით პასუხს იძლევა ფილოსოფიის, მჭევრმეტყველების, ლოგიკის, ეთიკის, სოციალურ ურთიერთობათა მრავალ მნიშვნელოვან საკითხზე. მისი პასუხები დგას არა მხოლოდ მისი თანამედროვეობის, არამედ დღევანდელობის დონეზეც.

„რიტორიკის“ I ნაწილში არისტოტელე განიხილავს რიტორიკის, ანუ ორატორული ხელოვნების პრობლემატიკას, II-ში, ძირითადად, ეთიკური პრობლემებია განხილული, III-ში — სტილი.

არისტოტელე განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს რიტორიკისა და დიალექტიკის, ანუ ორატორული ხელოვნებისა და ფილოსოფიის მიმართების საკითხს. არისტოტელე მათ შორის დიდ მსგავსებას ხედავს, რაც, პირველ ყოვლისა, მათი ობიექტების მსგავსებაში მდგომარეობს. დიალექტიკაცა და რიტორიკაც ისეთ საგნებს ეხება, რაც ყველამ იცის და რაც შესწავლას არ საჭიროებს („რიტორიკა“, 1354 b). თუ ეს საგანი ზოგადია, მაშინ დიალექტიკასა და რიტორიკას გარკვეული ობიექტი არ ექნებათ. არისტოტელე წერს: „რიტორიკა არის ხელოვნება, რომელსაც განსაზღვრული ობიექტი არა აქვს, ისევე როგორც დიალექტიკას“ (1355 a). მსგავსების მეორე მომენტი იმაში მდგომარეობს, რომ ორივე იყენებს დასაბუთების ერთგვარ მეთოდს: დიალექტიკა — სილოგიზმს, რიტორიკა — ენთიმემას (1355 a). მესამე: ორივე სწავლობს წინააღმდეგობას, მაგრამ არა იმ მიზნით, რომ წინააღმდეგობის ორივე მხარე ჭეშმარიტებად მიიჩნიოს, არამედ საგნის ნათელყოფის მიზნით.

ერთგან არისტოტელე რიტორიკას დიალექტიკისა და ეთიკის ნაწილად თვლის (1356 b). აახლოებს რა რიტორიკასა და დიალექტიკას, გამოყოფს და უპირისპირებს მათ სოფისტიკას; რადგან თუ დიალექტიკა და რიტორიკა ცოდნაა, სოფისტიკა — მხოლოდ მისწრაფება ცოდნისაკენ.

რიტორიკას შესასწავლი საგნის ზოგადობა აახლოებს არა მხოლოდ ფილოსოფიასთან, არამედ მთელ მეცნიერებასთანაც. არისტოტელე ამბობს: „მედიცინა სწავლობს არა იმას, რაც ჯანმრთელობისთვის სჭირდება სოკრატეს ან კალიასს, არამედ იმას, რაც სჭირდება ამგვარი ადამიანის ან ამგვარ ადამიანთა ჯანმრთელობას. სწორედ ესაა ხელოვნების საქმეც, რადგან ცალკეული შემთხვევები განუსაზღვრელია და არც შესწავლას ექვემდებარება. ასევე არც რიტო-

რკა განიხილავს ისეთ შემთხვევებს, რაც სარწმუნოდ ეჩვენება რომელიმე ცალკე პირს, სოკრატეს ან კლიასს, არამედ იმას, რაც სარწმუნოდ მიაჩნიათ ადამიანებს საერთოდ“ (1356 b). არისტოტელეს რიტორიკის ძირითად მიზნად დარწმუნება მიაჩნია (1355 a). რიტორიკის შემდეგი მიზანია თავდაცვა. არისტოტელე წერს: „შეუსაბამობაა, რომ სამარცხვინოდ ვთვლით იმას, როცა ფიზიკური თავდაცვა არ შეგვიძლია, იმას კი აღარ ვთვლით სამარცხვინოდ, რომ სიტყვით ვერ ვიცავთ თავს. მაშინ, როდესაც ადამიანისათვის უფრო მეტად დამახასიათებელია მეტყველება, ვიდრე ფიზიკური ძალა“. (1355 b). არისტოტელეს აზრით, დასაბუთება ისევე, როგორც თავდაცვა საჭიროა იქ, სადაც მსჯელობის საგანი სადავოა, ან ორატორიკის, ან დაუდგენელი, რადგან, სადაც ყოველივე გარკვეულია, იქ აღარც მსჯელობაა საჭირო.

არისტოტელეს აზრით, ყოველ სიტყვას, მათ შორის ორატორულს, სამი ნაწილი აქვს: შესავალი, შინაარსი და დასკვნა. შესავლის დანიშნულებაა ნაწარმოების მიზნის ნათელიყოფა, დასკვნა კი სიტყვას დასრულებულ ფორმას აძლევს. არისტოტელე არჩევს რიტორიკული სიტყვის სამ მხარეს: ორატორი, ის, რის შესახებაც ორატორი ლაპარაკობს და ვისაც სიტყვით მიმართავს, ე. ი. მსმენელი (1358 a).

რიტორიკული სიტყვის ფორმაც სამია: სათათბირო, სამოსამართლო და ეპიდექტიკური. პირველი რაიმეს კრძალავს, ან რაიმესკენ მოუწოდებს, მეორე — ბრალს დებს ან იცავს, მესამე კი რაიმეს აძაგებს ან აქებს. პირველი მომავალს ეხება, მეორე, იურიდიული — წარსულს, ეპიდექტიკური — აწმყოს, სათათბირო სიტყვის საგანია სარგებლობა და ზარალი, იურიდიულისა — სიმართლე ან სიცრუე, ეპიდექტიკურისა — მშვენიერი და მახინჯი. სიტყვის დამაჯერებლობისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, არის თუ არა ორატორი გონიერი, სათნო და მსმენელისადმი კეთილგანწყობილი (1378 a). მას ყოველთვის მხედველობაში უნდა ჰყავდეს მსმენელი, რომ მისი ყურადღება არ მოდუნდეს. ხოლო თუ მსმენელი ყურადღებას მოაღუნებს, ორატორმა უმაღ უნდა მიიღოს ზომები, რათა აღადგინოს და კვლავ მოიპოვოს მსმენელის დაკარგული ყურადღება.

ნაწარმოების III ნაწილში არისტოტელე განიხილავს სტილის საკითხებს. სტილი, მისი აზრით, ნიშნავს არა იმას, თუ რა თქვა, არამედ იმას, თუ როგორ თქვა. არისტოტელეს „რიტორიკის“ ეს

ნაწილი ერთგვარი ლიტერატურათმცოდნეობაა. აქ არისტოტელე გა-
ნიხილავს იმ ხერხებს, რაც საჭიროა მსმენელებზე შთაბეჭდილების
მოსახდენად და რაც სიტყვას ანიჭებს ბრწყინვალებას და მშვენიე-
რებას. აზრის კარგად გამოთქმის ცოდნა განსაკუთრებით ცუდად
მოწყობილ სახელმწიფოშია საჭირო, სადაც იმარჯვებენ არა ისინი,
რომელთა მხარეზეც სიმართლეა, არამედ ისინი, რომლებმაც კარგი
ლაპარაკი იციან. მისი აზრით, აქტიორები იბადებიან, ორატორები
კი იზრდებიან ვარჯიშის შედეგად. არისტოტელე ორატორულ სიტ-
ყვას ფერწერას აღარებს, სადაც საჭიროა შუქ-ჩრდილის გამოყენება
(1414 a). აუცილებლად მიაჩნდა აგრეთვე მეტაფორების, ეპითეტე-
ბისა და სხვა მხატვრული ხერხების ხმარება. არისტოტელეს აზ-
რით, შედარება იგივე მეტაფორაა, ოღონდ მისგან მხოლოდ კავ-
შირით განსხვავდება (1410 b). საბოლოო ჯამში, როგორც მეტაფორა,
ისე ჰიპერბოლა, ანდაზები და გამოცანებიც კი არისტოტელეს და-
ჰყავდა შედარებაზე. მისი აზრით, სიტყვის პათოსს აძლიერებს ავ-
რეთვე არაკები, სენტენციები, აპოთეგმები. აფორიზმების ხმარება
შეშენის მონუცს, რადგან აფორიზმი ეხება ისეთ ზოგად მოვლენას,
რომლის ცოდნა დიდ გამოცდილებასთან არის დაკავშირებული. არი-
სტოტელე განსაკუთრებით საჭიროდ თვლის ეპითეტების ხმარებას,
ოღონდ ზომიერად. ამიტომ აკრიტიკებდა ის ალკიდამანტს, რომელიც
ეპითეტებს ხმარობდა არა როგორც საჭმლის საკაშმს, არამედ რო-
გორც საჭმელს (1406 a). ზედმეტი ეპითეტების ხმარება აცივებს, ამ-
ცირებს პათოსს. იგი აფრთხილებდა ორატორებს ორაზროვანი, გაუ-
გებარი გამოთქმებისა და მრავალი კავშირის ხმარებისაგან, რაც
მსმენელზე უარყოფით გავლენას ახდენს. არისტოტელეს აზრით, სიტ-
ყვას უნდა ჰქონდეს რიტმი, მაგრამ არა მეტრი. რიტმული ფორმე-
ბიდან ყველაზე მეტად მისაღებად მიაჩნდა იამბი, რომელიც უახ-
ლოვდება სალაპარაკო ენას.

არისტოტელეს აზრით, კარგი სტილის სიტყვა ან ნაწარმოები
მიზანშეწონილი უნდა იყოს, ე. ი. საგნის შესაბამისი. გარდა ამისა,
იგი პათეტური უნდა იყოს. სიტყვა კი „პათეტურია მაშინ, თუ შეუ-
რაცხყოფის გადმოცემისას შრისხანა, უღმერთო და სამარცხვინო
მოქმედების გადმოცემისას უკმაყოფილებისა და სიფრთხილის გა-
მომხატველი, ზოტბის შესხმისას — სადღესასწაულო, ზოლო სიბრა-
ლულის გამოხატვისას — დაბალი სტილისა“ (1408 a). თუ ორატორი
გრძნობით ლაპარაკობს, საქმეზეც რომ არ ლაპარაკობდეს, მას მაინც
ყურადღებით მოუსმენენ. პათოსს აძლიერებს ყურადღების გამა-

ხვილება იმაზე, რომ ეს საქმე ამ პიროვნებამ პირველმა ჩაიდინა. კარგია აგრეთვე პიროვნების დამსახურების ან დანაშაულის გავზიადება და ამავე მიზნით შედარება გამოჩენილ ან საქმე აღამიანებთან (1367 b). პათოსის გასაძლიერებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს ხმის მიზანშეწონილად გამოყენებას. ვინც ეს ხელოვნება იცის, დიდ წარმატებას აღწევს, გამარჯვებული გამოდის და დიდი უპირატესობითაც სარგებლობს სახელმწიფოში. არისტოტელე სპეციალურად ზერდება სიტყვის სიცივის მიზეზებზე, რასაც წარმოშობს: ა. რთული ან შერწყმული სიტყვების ხმარება, ბ. უჩვეული და გაუგებარი სიტყვების, ეპითეტებისა და სხვა მხატვრული ხერხების შეუსაბამოდ გამოყენება. არისტოტელე წინააღმდეგია მრავალსიტყვაობისა და სიტყვის უწყვეტობისა. სიტყვა უნდა თავდებოდეს იქ, სადაც თავდება საგნის შესახებ მსჯელობა. კარგია პერიოდებად დანაწევრებული დასრულებული აზრის შემცველი სიტყვა, არ ვარა არც მოკლე და არც ვრცელი პერიოდები. ვარგისია მხოლოდ მიზანშეწონილი.

ზეპირი სიტყვა, სადაც აქტიორული და პათეტური მომენტები ჭარბობს, წერილობითთან შედარებით ნაკლებ ზუსტია, რაც გამოწვეულია დეკლამაციურობის სიჭარბით. სამაგიეროდ ზეპირი სიტყვა უფრო სასიამოვნოა მშრალ წერილობით სიტყვასთან შედარებით.

არისტოტელე დიდ ყურადღებას უთმობს ტოპებსა და ენთიმემებს. განხილულია მათი მრავალრიცხოვანი ფორმები. რადგან ენთიმემას სილოგიზმი შეესაბამება, ამიტომ ენთიმემას ისევე სჭირდება წინამძღვრები, როგორც სილოგიზმს. წინამძღვრები კი მაშინაა საჭირო, თუ აუცილებელი დასკვნებისაკენ მივყავართ.

„რიტორიკის“ მნიშვნელოვანი ნაწილი დათმობილი აქვს ეთიკურ პრობლემატიკას, რადგან, ავტორის აზრით, სიტყვა მაშინაა დამაჯერებელი, თუ ორატორი ზნეობრივად ფაქიზი პიროვნებაა და ასეთადვე ევლინება მსმენელს. მით უმეტეს, რომ „ყოველი სიტყვის საბოლოო მიზანია წინასწარგანზრახული სიკეთე: სარგებლობა, მშვენიერება, სამართლიანობა“ (1393 a). არისტოტელემ რიტორიკის საბოლოო მიზნად სიკეთე გამოაცხადა და ის მშვენიერებასთან გაიგივება: „მშვენიერია ის, რაც არის რა თავისთავად სასურველი, საქებიცაა. ანდა არის რა კეთილი, სასიამოვნოცაა. თუ მშვენიერება ესაა, აუცილებელია, რომ სათნოება მშვენიერება იყოს“ — წერს არისტოტელე (1366 a). ცოტა ქვემოთ უფრო ვარკვევით არის გამოთქმული აზრი სათნოებისა და მშვენიერების იგივეობის შესახებ: ცხადია, რომ ის, რაც სათნოებას ემსახურება, მშვენიერიც არის, რადგან

ნაწილი ერთგვარი ლიტერატურათმცოდნეობაა. აქ არისტოტელე გა-
 ნიხილავს იმ ხერხებს, რაც საჭიროა მსმენელებზე შთაბეჭდილების
 მოსახდენად და რაც სიტყვას ანიჭებს ბრწყინვალებას და მშვენიე-
 რებას. აზრის კარგად გამოთქმის ცოდნა განსაკუთრებით ცუდად
 მოწყობილ სახელმწიფოშია საჭირო, სადაც იმარჯვებენ არა ისინი,
 რომელთა მხარეზეც სიმართლეა, არამედ ისინი, რომლებმაც კარგი
 ლაპარაკი იციან. მისი აზრით, აქტიორები იბადებიან, ორატორები
 კი იზრდებიან ვარჯიშის შედეგად. არისტოტელე ორატორულ სიტ-
 ყვას ფერწერას აღარებს, სადაც საჭიროა შუქ-ჩრდილის გამოყენება
 (1414 a). აუცილებლად მიაჩნდა აგრეთვე მეტაფორების, ეპითეტე-
 ბისა და სხვა მხატვრული ხერხების ხმარება. არისტოტელეს აზ-
 რით, შედარება იგივე მეტაფორაა, ოღონდ მისგან მხოლოდ კავ-
 შირით განსხვავდება (1410 b). საბოლოო ჯამში, როგორც მეტაფორა,
 ისე ჰიპერბოლა, ანდაზები და გამოცანებიც კი არისტოტელეს და-
 ჰყავდა შედარებაზე. მისი აზრით, სიტყვის პათოსს აძლიერებს ავ-
 რეთვე არაკები, სენტენციები, აპოთეგმები. აფორიზმების ხმარება
 შეშვენის მოხუცს, რადგან აფორიზმი ეხება ისეთ ზოგად მოვლენას,
 რომლის ცოდნა დიდ გამოცდილებასთან არის დაკავშირებული. არი-
 სტოტელე განსაკუთრებით საჭიროდ თვლის ეპითეტების ხმარებას,
 ოღონდ ზომიერად. ამიტომ აკრიტიკებდა ის ალკიდიამანტს, რომელიც
 ეპითეტებს ხმარობდა არა როგორც საჭმლის საკაზმს, არამედ რო-
 გორც საჭმელს (1406 a). ზედმეტი ეპითეტების ხმარება აცივებს, ამ-
 ცირებს პათოსს. იგი აფრთხილებდა ორატორებს ორაზროვანი, გაუ-
 გებარი გამოთქმებისა და მრავალი კავშირის ხმარებისაგან, რაც
 მსმენელზე უარყოფით გავლენას ახდენს. არისტოტელეს აზრით, სიტ-
 ყვას უნდა ჰქონდეს რიტმი, მაგრამ არა მეტრი. რიტმული ფორმე-
 ბიდან ყველაზე მეტად მისაღებად მიაჩნდა იამბი, რომელიც უახ-
 ლოვდება სალაპარაკო ენას.

არისტოტელეს აზრით, კარგი სტილის სიტყვა ან ნაწარმოები
 მიზანშეწონილი უნდა იყოს, ე. ი. სავნის შესაბამისი. გარდა ამისა,
 იგი პათეტური უნდა იყოს. სიტყვა კი „პათეტურია მაშინ, თუ შეუ-
 რაცხოფის გადმოცემისას მრისხანეა, უღმერთო და სამარცხვინო
 მოქმედების გადმოცემისას უკმაყოფილებისა და სიფრთხილის გა-
 მომხატველი, ზოტბის შესხმისას — სადღესასწაულო, ხოლო სიბრა-
 ლულის გამოხატვისას — დაბალი სტილისა“ (1408 a). თუ ორატორი
 გრძნობით ლაპარაკობს, საქმეზეც რომ არ ლაპარაკობდეს, მას მაინც
 ყურადღებით მოუსმენენ. პათოსს აძლიერებს ყურადღების გამა-

ხელიება იმაზე, რომ ეს საქმე ამ პიროვნებამ პირველმა ჩაიდინა. კარგია აგრეთვე პიროვნების დამსახურების ან დანაშაულის გაზვიადება და ამავე მიზნით შედარება გამოჩენილ ან საქმე ადამიანებთან (1367 ხ). პათოსის გასაძლიერებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს ხმის მიზანშეწონილად გამოყენებას. ვინც ეს ხელოვნება იცის, დიდ წარმატებას აღწევს, გამარჯვებული გამოდის და დიდი უპირატესობითაც სარგებლობს სახელმწიფოში. არისტოტელე სპეციალურად ჩერდება სიტყვის სიცივის მიზეზებზე, რასაც წარმოშობს: ა. რთული ან შერწყმული სიტყვების ხმარება, ბ. უჩვეული და გაუგებარი სიტყვების, ეპითეტებისა და სხვა მხატვრული ხერხების შეუსაბამოდ გამოყენება. არისტოტელე წინააღმდეგია მრავალსიტყვაობისა და სიტყვის უწყვეტობისა. სიტყვა უნდა თავდებოდეს იქ, სადაც თავდება საგნის შესახებ მსჯელობა. კარგია პერიოდებად დანაწევრებული დასრულებული აზრის შემცველი სიტყვა, არ ვარგა არც მოკლე და არც ვრცელი პერიოდები. ვარგისია მხოლოდ მიზანშეწონილი.

ზეპირი სიტყვა, სადაც აქტიორული და პათეტური მომენტები ჭარბობს, წერილობითთან შედარებით ნაკლებ ზუსტია, რაც გამოწვეულია დეკლამაციურობის სიჭარბით. სამაგიეროდ ზეპირი სიტყვა უფრო სასიამოვნოა მშრალ წერილობით სიტყვასთან შედარებით.

არისტოტელე დიდ ყურადღებას უთმობს ტოპებსა და ენთიმემებს. განხილულია მათი მრავალრიცხოვანი ფორმები. რადგან ენთიმემას სილოგიზმი შეესაბამება, ამიტომ ენთიმემას ისევე სჭირდება წინამძღვრები, როგორც სილოგიზმს. წინამძღვრები კი მაშინაა საჭირო, თუ აუცილებელი დასკვნებისაკენ მიყვავართ.

„რიტორიკის“ მნიშვნელოვანი ნაწილი დათმობილი აქვს ეთიკურ პრობლემატიკას, რადგან, ავტორის აზრით, სიტყვა მაშინაა დამაჯერებელი, თუ ორატორი ზნეობრივად ფაქიზი პიროვნებაა და ასეთადვე ევლინება მსმენელს. მით უმეტეს, რომ „ყოველი სიტყვის საბოლოო მიზანია წინასწარგანზრახული სიკეთე: სარგებლობა, მშვენიერება, სამართლიანობა“ (1393 ა). არისტოტელემ რიტორიკის საბოლოო მიზნად სიკეთე გამოაცხადა და ის მშვენიერებასთან გაიგივია: „მშვენიერია ის, რაც არის რა თავისთავად სასურველი, საქებიცაა. ანდა არის რა კეთილი, სასიამოვნოცაა. თუ მშვენიერება ესაა, აუცილებელია, რომ სათნოება მშვენიერება იყოს“ — წერს არისტოტელე (1366 ა). ცოტა ქვემოთ უფრო ვარკვევით არის გამოთქმული აზრი სათნოებისა და მშვენიერების იგივეობის შესახებ: ცხადია, რომ ის, რაც სათნოებას ემსახურება, მშვენიერიც არის, რადგან

მშვენიერების მიზანია სათნოება და სათნოებიდანვე გამომდინარეობს. ამიტომ მშვენიერება სათნოების ნიშანია და მისი შედეგი (1366 b). მაგრამ არისტოტელე კიდევ უფრო შორს მიდის, როდესაც მშვენიერებასთან აიგივებს სიმამაცეს, სამართლიანობას, გამარჯვებას, პატივისცემას, საზოგადო ინტერესების პირადულზე მაღლა დაყენებას, მოქმედებას სხვის საკეთილდღეოდ, საერთოდ, ქველმოქმედებას, მტრების დასჯას, დიდებას, უპირატესობას და ა. შ. როგორც ვხედავთ, არისტოტელემ სათნოების ყველა სახე მშვენიერებასთან გააიგივა. ამიტომ წარმატების მოპოვებისათვის საჭიროა ორატორმა ყველა ეს სახე იცოდეს. ამით არისტოტელემ ესთეტიკასა და ხელოვნებას ეთიკური ფუნქცია დააკისრა, რაშიც იგრძნობა პლატონის შეხედულებათა გავლენის კვალი. ისიც ხომ სიკეთესა და მშვენიერებას აიგივებდა.

ყოველივე ამის პარალელურად „რიტორიკაში“ ვხვდებით მშვენიერების უტილიტარულ და ჰედონისტურ გაგებას. არისტოტელეს ზოგჯერ მშვენიერება სარგებლობაზე დაჰყავს, მაგრამ მშვენიერებას მაინც უპირატესობას აძლევს: „სარგებლობა პიროვნებისთვის არის სიკეთე, მშვენიერება კი აბსოლუტური სიკეთეა“ (1390 a). ზოგჯერ კი იგი მშვენიერებას აიგივებს სიამოვნებასთან. მისთვის სიკეთე წარმოადგენს სასიამოვნო და მშვენიერ მოვლენას, რადგან ზოგი მშვენიერება სიამოვნებას იწვევს, ზოგი კი თავისთავად არის სასურველი (1364 b).

არისტოტელეს აზრით, ორატორი თვითონაც უნდა იყოს ზნეობრივად ამაღლებული და მაღალ მორალურ თვისებებსაც უნდა ქადაგებდეს, ამიტომ მას საჭიროდ მიაჩნია მორალის იმ ძირეული პრობლემების განხილვა, რის ცოდნაც აუცილებელია ჭეშმარიტა ორატორისათვის. არისტოტელე ანალიზებს სიკეთისა და სათნოების მრავალ ფორმას: უპირატესობას, დღეგრძელობას, კარგად მეტყველებისა და მოქმედების უნარს, ცოდნას, ხელოვნებას, ბედნიერებას, სამართლიანობას, სიმამაცეს, გონიერებას, დიდსულოვნებას, კეთილშობილებას, სიმდიდრეს, სიმშვიდეს, იმას, რაც სიმშვიდეს იწვევს, მცირე სიკეთის წილ დიდის მოპოვებას და დიდი ბოროტების სანაცვლოდ მცირისა, პატივისცემას თანამოქალაქეთა მხრივ, კარგი შთამომავლობის ყოლას, ბრძოლისუნარიანობას, კარგ მოხუცებულობას, ხელგაშლილობას, თავმდაბლობასა და ა. შ.

არისტოტელე ანალიზებს „უკეთესის“ ცნებას და მის სახეებს.

ესენია: მეტად სასიამოვნო, მეტად მშვენიერი, მეტად სასარგებლო, მეტად ჭეშმარიტი და მათი საპირისპირო ცნებები.

არისტოტელე ასხვავებს სხეულებრივსა და სულიერ სათნობებს. ქალის ფიზიკურ სათნობად მიჩნეულია სილამაზე, სიმაღლე და სხვ., სულიერად — გონიერება, შრომისმოყვარეობა, თავშეკავების უნარი და სხვ.

ადამიანთა მოქმედებისა და არსებობის უმაღლეს მიზნად არისტოტელე თვლის ბედნიერებას. იგი ფიქრობს, რომ ის მიზანი, რომლისაკენაც არის მიმართული როგორც რჩევა, ისე აკრძალვა, არის ბედნიერება ან მისი ნაწილები (1360 b).

საყურადღებოა სიკეთის არისტოტელესული განსაზღვრება: სიკეთე არის ის, რისკენაც ისწრაფვიან თვით მისთვის, ანდა რომლის მისაღწევად ვირჩევთ სხვა რამეს. აგრეთვე ის, რისკენაც ისწრაფვის ყველა, ვისაც აქვს გონება ან გრძნობა, ან რისკენაც მოინდომებდა სწრაფვას ვინმე, ვისაც გონება ექნებოდა (1362 a). ანალოგიურია მეორე განსაზღვრებაც: სიკეთეს ვუწოდებთ იმას, რასაც ვირჩევთ თვით მისივე გულისთვის და არა რაიმე სხვა მიზნით. სიკეთეა ის, რისკენაც ისწრაფვის ყველა, ვისაც აქვს გონება ან აზროვნების უნარი (1363 b). აქ საინტერესოა არა მხოლოდ სიკეთის, არამედ თავისთავადი მოვლენების ინტერპრეტაციაც. არისტოტელე „თავისთავადში“ გულისხმობს დამოუკიდებელ მოვლენებს, რომელნიც არსებობისთვის სხვა რაიმეს არ საჭიროებენ. იგი წერს: „ის, რაც სასურველია თავისთავად, ჯობს იმას, რაც თავისთავად არაა სასურველი“. და იქვე ახსნის, თუ რატომ სჯობია თავისთავადი არათავისთავადს: „ის, რომელსაც სხვა არ სჭირდება, დამოუკიდებელია, ამიტომ ის უფრო დიდი სიკეთე უნდა იყოს“ (1364 a). ამიტომაცაა, რომ არისტოტელეს ყველაზე დიდ სიამოვნებად მიაჩნია ის, რომელსაც ეძებენ და არჩევენ თვით მისივე გულისთვის (1364 b).

სასიამოვნო კი არისტოტელეს გაიგივებული აქვს ღირებულებასთან: „სასიამოვნოში ვგულისხმობ იმას, საიდანაც არ ვიღებთ რაიმე სარგებლობას, არამედ რაღაც ღირებულს“ (1360 a). მეორეს მხრივ, სასიამოვნო გაიგივებულია სიკეთესთან და მშვენიერებასთან: „სიამოვნება სიკეთეა, ამიტომ ყოველ ცოცხალ არსებას ახასიათებს სწრაფვა მისკენ. ასე რომ, სასიამოვნო და მშვენიერი მოვლენები აუცილებლად სიკეთეს წარმოადგენს“ (1362 b). ანალოგიურად ესმის არისტოტელეს მშვენიერება: მშვენიერია მოვლენები, რომლებიც „სასურველნი არიან თავისთავად მათგან გამომდინარე სარგებლობის

გარეშე“ (1367 a). ამრიგად, „რიტორიკაში“ შეიძლება შევხვდეთ ისეთ იდეილებს, სადაც მშვენიერება, სიკეთე და სიამოვნება გაიგივებულია. ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ პლატონის ტრიადაში არისტოტელესთან ჭეშმარიტების ადგილს სიამოვნება იკავებს. მოტიანილ განსაზღვრებებში საყურადღებოა: თავისთავადი მოვლენებისათვის უპირატესობის მინიჭება არათავისთავადის წინაშე, ღირებულისათვის უპირატესობის მინიჭება სასარგებლოს წინაშე, მშვენიერებისა და სიკეთის გაიგივება და სხვ. ყოველივე ეს საფუძველს გვაძლევს დასკვნისათვის, რომ

1. ამოსავალი იმ მიმდინარეობისა, რომელიც ფართოდ არის გავრცელებული თანამედროვე ფილოსოფიასა და ესთეტიკაში და რომელსაც აქსიოლოგია ეწოდება, საძიებელია არისტოტელეს „რიტორიკაში“.

2. მშვენიერებისა და ღირებულების არისტოტელესეული გაგება წარმოადგენს კანტის ესთეტიკური თეორიის წინამორბედსა და საფუძველს.

3. არისტოტელესთან ესთეტიკა და, კერძოდ, რიტორიკული ხელოვნება მჭიდროდ არის დაკავშირებული მორალთან, ეთიკასთან, რაც საფუძველს აცლის იმ მკვლევარებს, რომლებიც არისტოტელეს „რიტორიკაში“ მხოლოდ კამათის ხელოვნებას ხედავენ და მეტს არაფერს!

არისტოტელე სიამოვნების ფორმებზე ისევე დეტალურად ჩერდება, როგორც სათნოებისა და სიკეთისაზე. ეს გასაგებიც არის, რადგან მან სიამოვნება და სიკეთე გააიგივა როგორც ერთმანეთთან, ისე მშვენიერებასთან. არისტოტელე განიხილავს სიამოვნების შემდეგ სახეებს: უზრუნველობა, თამაში, ძილი, დასვენება, მომავლის იმედები, უსიამოვნება, რომელსაც შედეგად სიამოვნება მოსდევს, სხეულებრივი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება, საქმის დასრულება, რჩევის მიცემა, აგრეთვე „მრავალი ბუნებრივი მოვლენა, რომელიც სასიამოვნო არაა, მაგრამ რომელსაც სიამოვნებით ასრულებენ, თუ მიეჩვივნენ“ (1369 b), ლაბარაკი საყვარელ ადამიანთან, საყვარელი ადამიანი, სიყვარულის ობიექტად ყოფნა, მღიქვნელი, რომელიც მხოლოდ მოჩვენებითი მეგობარია, მრავალფეროვნება (რადგან ერთფეროვნება მოსაწყენია), ალტაცება, სწავლა, მიბაძვა, თუნდაც

¹ ამის შესახებ იხ. O. Kraus, Neue Studien zur Aristotelischen Rhetorik, Halle, 1907.

მიბაძვის ობიექტი ღირსეული პიროვნება არ იყოს (რადგან მიბაძვის დროს ხდება შეგმენება), მოქმედების მოულოდნელი შეცვლა, ბატონობა, მახლობლების გაკიცხვა, სიცილი, ხუმრობა და სხვ.

არისტოტელემ გააანალიზა ადამიანთა ურთიერთობის ისეთი მნიშვნელოვანი ფორმა, როგორცაა მეგობრობა და სიყვარული. მისი აზრით, „სიყვარული ნიშნავს იმას, რომ ადამიანს სიკეთე სურს იმისთვის, ვინც უყვარს და არა თავისთვის და შეძლებისდაგვარად ახორციელებს კიდევ ამას. მეგობარია ის, რომელსაც უყვარს და სიყვარულითვე უპასუხებენ... მეგობარია ის, ვინც მეგობართან ერთად იტანჯება მისი წარუმატებლობის გამო და მეგობართან ერთად უზარია მეგობრის სიკეთე. მეგობარია ის, ვინც იცის, თუ რაა მეგობრისათვის კარგი და ავი და კიდევაც აკეთებს ამას საქმით“ (1361 b). ამას გარდა, მეგობრებს აკავშირებს მიზნის, მტრების, მეგობრებისა და სურვილების ერთიანობა. გვიყვარს ისინი, ფიქრობს არისტოტელე, ვინც სიკეთე გავციწია, გვიყვარს ჩვენი მტრების მტრები, აგრეთვე გონიერი, სამართლიანი, სათნო, თავშეკავებული, კარგი სახელის მქონე ადამიანები, ვისთანაც სასიამოვნოა დროსტარება, რომლებიც ადვილად ივიწყებენ მათ მიმართ ჩადენილ ბოროტებას, ამჩნევენ და აფასებენ ჩვენს დადებით თვისებებს, ჩვენდამი კეთილგანწყობილნი არიან და სხვ. არისტოტელე ასევე ფართოდ აანალიზებს მეგობრობისა და სიყვარულის საწინააღმდეგო მოვლენებს, როგორცაა მტრობა და სიძულვილი.

რადგან ორატორის წარმატებისათვის საჭიროა მსმენელთა ფსიქიკის ცოდნა, ამიტომ არისტოტელე განიხილავს ისეთ სულიერ თვისებებს, როგორცაა აპათია, სიმპათია, მორცხვობა, ურცხვობა, თანაგრძნობა, სიბრაყული, სიმშვიდე, სიბრაზე და სხვ.

განხილულია დანაშაულისა და უსამართლობის გამომწვევი მიზეზები და პირობები, ვის მიმართ სჩადიან დანაშაულს, ან რატომ ფიქრობენ, რომ შერჩებათ ჩადენილი დანაშაული. განხილულია ყველა ასაკში შექმნილი და ბუნებრივი თვისებები. არისტოტელეს სათნოებად და სიკეთედ მიაჩნია კეთილშობილებაც, მაგრამ ასხვავებს ბუნებრივსა და წარმოშობით კეთილშობილებას. ბუნებრივ კეთილშობილებას უპირატესობას ანიჭებს წარმოშობით კეთილშობილების წინაშე: „კეთილშობილება წარმოშობით იგივე არაა, რაც ბუნებრივი კეთილშობილება. უმეტეს შემთხვევაში იგი მიუწვდომელია წარმოშობით კეთილშობილთათვის. პირიქით, ისინი უმეტეს შემთხვევაში მდაბალი ადამიანები არიან“ (1390 b).

არისტოტელესათვის დამახასიათებელი სიღრმითა და სიფართოვით არის განხილული სოციალურ-პოლიტიკური პრობლემატიკა. ეს პრობლემებიც არისტოტელეს აინტერესებს არა თავისთავად, არამედ რიტორიკასთან კავშირში. მისი აზრით, ვისაც სახელმწიფოში მსჯელობა სურს, მან სახელმწიფო უნდა შეისწავლოს მთელი სიგრძე-სიგანით. კერძოდ, უნდა შეისწავლოს ომისა და ზავის, შემოსავალ-გასავლის, ვაჭრობის, კანონისა და კანონმდებლობის, ქონებრივი ურთიერთობისა და სხვა საკითხები. არისტოტელე იცავს ქონებრივ უთანასწორობას, ამავე დროს ჰგმობს მას მისგან გამომდინარე უარყოფითი შედეგების გამო. არისტოტელეს დაკვირვებით, მდიდარი მოქალაქენი ამაყნი, თავზედნი, ფუფუნების მოყვარენი, მოტრამბაზენი, განებივრებულნი და უზრდელნი არიან. ეს თვისებები თვალში საცემია იმ მდიდრებში, რომელთაც ძალა-უფლება აქვთ და განსაკუთრებით ახლახანს გამდიდრებულებში. ამიტომაც ამბობდა ის, რომ „სიმდიდრე მხოლოდ უგუნურთ ანიჭებს ბედნიერებას“. ახლადგამდიდრებულთა შესახებ კი არისტოტელე იყენებდა ეზობეს არაკს მელას შესახებ, რომელიც მდინარეზე გადასვლისას ხევში ჩავარდა და ძაღლის ტილებით აიგსო. ზღარბმა დახმარება შესთავაზა, ტილებს ამოგაცლიო. მაგრამ მელამ უარი განაცხადა: ძველი ტილები დაძღვნენ, თუ მათ ამომაცლი, ახლებით გავივსები. ესენი კი დამშეულნი იქნებიან და დარჩენილ სისხლს მთლად ამომწოვენო.

არისტოტელე სწორ პოზიციაზე იდგა რასობრივ საკითხშიც. იგი წერდა: „ადამიანის თეთრი ან შავი ფერი, დიდი ან პატარა ტანი არ იწვევს არავითარ შედეგებს, მაგრამ ახალგაზრდასა და მოხუცს, სამართლიანსა და უსამართლოს შორის კი დიდია სხვაობა“ (1369 a).

არისტოტელე ასხვავებდა მმართველობის ოთხ ძირითად ფორმას: დემოკრატიას, მონარქიას, არისტოკრატიას, ოლიგარქიას. მმართველობის ფორმებს იგი ასე განსაზღვრავდა: „დემოკრატია მმართველობის ისეთი ფორმაა; სადაც ხელმძღვანელი ადგილები კენჭისყრით ნაწილდება, ოლიგარქიაში — სიმდიდრის მიხედვით, არისტოკრატიაში — განათლების მიხედვით. ამიტომ არისტოკრატიულ სახელმწიფოს მართავენ კანონიერების დამცველნი. ესენი კი კეთილშობილი ადამიანები უნდა იყვნენ, საიდანაც მიიღო სახელწოდება ამ სახელმწიფომ“ (1365 b). სახელმწიფოს თითოეული ამ ფორმის მიზანი არისტოტელეს ასე ესმის: „დემოკრატიის — მიზანია თავისუფლება, ოლიგარქიისა — სიმდიდრე, არისტოკრატიისა — განათლება და კანონმდებლობა, ტირანიისა — სახელმწიფოს დაცვა“ (1366). არისტო-

ტელე წინააღმდეგი იყო სახელმწიფოს ხელმძღვანელის კენჭისყრით არჩევისა: „მმართველის კენჭისყრით არჩევა იმას ჰგავს, რომ ათლეტს ირჩევდნენ არა იმის მიხედვით, შეუძლია თუ არა მას ბრძოლა, არამედ კენჭისყრით. რაც იმას ნიშნავს, რომ მოსწონთ არჩეული და არა მცოდნე“ (1393). არისტოტელე ჰგომბს მონარქიული მმართველობის ფორმას: „მონარქია, როგორც სახელწოდებაც გვიჩვენებს, ისეთი მმართველობაა, სადაც ერთი ადამიანი არის ყველაზე ძლიერი“ (368 ა). მაშასადამე, ამ სახელმწიფოში ძალაუფლება კონცენტრირებულია ერთი ადამიანის ხელში ყოველგვარი დამსახურების გარეშე, ამიტომ მმართველობის ეს ფორმა დასაგმობია, ფიქრობს არისტოტელე. დამოწმებული ამონაწერები მოწმობენ იმას, რომ არისტოტელე არისტოკრატიული მმართველობის მომხრეა. ასეთ სახელმწიფოში მმართველს კი არ ირჩევენ, არამედ ნიშნავენ დამსახურებისა და პირადი ბუნებრივი მონაცემების მიხედვით.

საყურადღებოა არისტოტელეს კლევეა, მიმართული სახელმწიფოს დამღუპველი მიზეზების დადგენისაკენ. დემოკრატიანზე დაკვირვებით, არისტოტელე დაასკენდა, რომ „იგი სუსტდება არა მხოლოდ თავისუფლებით, ასე რომ, ბოლოს ოლიგარქიად იქცევა, არამედ დიდი სიმკაცრითაც“. თუ გავითვალისწინებთ არისტოტელეს დამოკიდებულებას სიმდიდრისა და ქონებისადმი, ნათელი გახდება, რომ იგი წინააღმდეგი უნდა ყოფილიყო ოლიგარქიისაც და მმართველობის ერთადერთ მისაღებ ფორმად არისტოკრატია მიიჩნდა, რომელსაც მართავენ სამართლიანი კანონმდებლობითა და განათლებით.

არისტოტელეს აზრით, როგორც სახელმწიფოს, ისე მოქალაქეთა კეთილდღეობა დიდად არის დამოკიდებული კანონმდებლობისაგან, ამიტომ საჭიროა დიდი სიფრთხილე და ცოდნა როგორც რომელიმე ახალი კანონის შემოღებისას, ისე მისი უარყოფისას. არისტოტელე ასხვავებდა კანონთა ორ სახეს: დაწერილსა და დაუწერელს, ანუ კერძოსა და ზოგადს. დაწერილ კანონში იგი სახელმწიფოსა და მმართველის მიერ დადგენილ კანონს გულისხმობდა, დაუწერელში — ბუნებრივს, ანუ ადამიანის ბუნების შესატყვისს. ეს უკანასკნელი ზოგადია და უცვლელი. ამიტომ: „კარგ ადამიანებს შეშვენით სარგებლობდნენ უფრო დაუწერელი, ვიდრე დაწერილი კანონით“ (1375 ბ). პირობები იცვლება, კანონები კი იგივე რჩება, ამიტომ კანონები ხშირად წინააღმდეგობაში ექცევიან შეცვლილ ვითარებასთან. საჭიროა კანონები სწრაფად იცვლებოდნენ შეცვლილ ვითარებასთან ერთად: „თუ ის მდგომარეობა, რომლის გამო შემოღებული იყო კანონ-

ნი, აღარ არსებობს, კანონი კი კვლავ არსებობას განაგრძობს, უნდა შევეცადოთ მდგომარეობაში გავერკვეთ და ამ კანონის წინააღმდეგ გავილაშქროთ“ (1375 b). არისტოტელეს აზრით, „სისულელეა, როცა ვფიქრობთ, რომ არასწორად შედგენილ და შეცდომებზე დამყარებულ კანონებს უნდა დავემორჩილოთ“ (1375 b). ამიტომ კანონმდებელი ვალდებულია გაარკვიოს, „ხომ არ ეწინააღმდეგება კანონიდან გონივრულ კანონს, ან თავის თავს“ (1375 b). არისტოტელე ასხვავებდა ძველსა და ახალ კანონებს და უპირატესობას ძველს ანიჭებდა: „მოგვიანო კანონები უფრო ძლიერნი არიან, ადრეულნი კი უფრო სუსტნი, მაგრამ უფრო სწორნი“ (1376 b). მისი აზრით, მიზანშეწონილი მოქმედება უნდა დაეუპირისპიროთ არა ბუნებრივს, არამედ დაწერილ კანონს. გონივრული კანონმდებლობის შემოღებისათვის, არისტოტელეს აზრით, საჭიროა არა მხოლოდ საკუთარი კანონების ცოდნა, არამედ სხვა სახელმწიფოებისაც, რისთვისაც კარგია მოგზაურობა, „რადგან კანონები მოსახლეობისათვის შეიძლება სხვა სახელმწიფოებიდანაც გადმოვიღოთ“ (1360 a). „ხელშეკრულება ან თავისებური კანონია, ან ნაწილობრივ კანონი. ხელშეკრულებები კი არ ამტკიცებენ კანონს, არამედ ბირიქით, კანონები ამტკიცებენ ხელშეკრულებას. ასე რომ, ვინც ხელშეკრულებას უარყოფს, ის კანონსაც უარყოფს“ (1376).

არისტოტელე უპირატესობას ანიჭებდა ბუნებრივ კანონებს და მოითხოვდა, რომ მოსამართლეს ემოქმედა არა დაწერილი კანონებით, არამედ სამართლიანობით. დაწერილი კანონებით შეიძლება ადამიანთა მოტყუებაცა და სამართლის შეტრიალებაც, მაშინ, როდესაც ბუნებრივი კანონით ეს შეუძლებელია და დაუშვებელი. არისტოტელე კატეგორიულად მოითხოვდა, რომ სასამართლოებში დაეცვათ ბუნებრივი კანონები, არ გადაეხვიათ მისგან სიბრაზის, შურის, ან მრისხანების ზეგავლენით. ამიტომ აფრთხილებდა ორატორებს: „დაუშვებელია მოსამართლის გადაბირება მასში სიბრაზის, შურის ან სიბრალულის გრძნობის ატყვობით. ეს იმას ჰგავს, რომ ვინმეს სახაზავის გამოყენება სურდეს და წინასწარ გალუნოს ის“ (1354 a). არისტოტელემ კარგად იცის, რომ მოსამართლეც ადამიანია და არაა დაზღვეული შემთხვევითი ზემოქმედებისაგან. სწორედ ამიტომ მოითხოვდა, რომ მოსამართლეებისათვის, რაც შეიძლება, ნაკლები უფლებები დაეტოვებინათ (1354 b). ამ შემთხვევაში მას კანონები უფრო სანდოდ მიაჩნდა, ვიდრე მოსამართლეთა განაჩენი: „კანონები ხანგრძლივი მოტიქრების შედეგია, განაჩენი კი უცებ გამოაქვთ. ამი-

ტომ მოსამართლეებს უძნელდებათ იმის კარგად განსაზღვრა, თუ რაა სამართლიანი და რაა სასარგებლო“ (1354 b). რათა კანონი და კანონმდებლობა მართებული იყოს, საჭიროა ადამიანის ბუნების შესწავლა და მის შესაბამისად მოქმედება.

ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე სამართლიანობის არისტოტელესეული გაგება. ერთ-ერთი განსაზღვრების მიხედვით, რომელიც „რიტორიკაში“ მოცემული, სამართლიანობა არის სათნოება, რომლითაც თითოეულს მისთვის განკუთვნილი ქონება აქვს, რაც კანონიერიცაა. უსამართლობა არის სხვისი ქონების უკანონოდ მითვისება (1366 b).

არისტოტელემ „რიტორიკაში“ იქადაგა თავისუფლების იდეებიც. მართალია, მას არ მოსწონდა დემოკრატია იმიტომ, რომ იქ შეიძლება სათავეში უღირსი მოქალაქენი მოქცეულიყვნენ, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ არისტოტელე საერთოდ, თავისუფლების მოწინააღმდეგე იყო. არისტოტელემ კარგად იცოდა, რომ ყოველი წამოწყებისა და საქმის წარმატების საწინდარო იყო ადამიანის თავისუფალი ნება, მოქმედება საკუთარი სურვილით და გატაცებით და არა იმუღებით: „ამრიგად, ყოველივე ის, რასაც ადამიანები თავისი სურვილით აკეთებენ, არის ან კეთილი, ან მოჩვენებით კეთილი, სასიამოვნო ან მოჩვენებით სასიამოვნო“ (1369 b).

არისტოტელეს საბოლოო მიზანი ასე ესმოდა: „ის, რაც ცხოვრების საბოლოო მიზანია, ყველაფერზე უკეთესიც არის, რადგან მიზანი უფრო სასურველია, ვიდრე ის, რაც მის მოპოვებას ემსახურება“ (1365 b). ასეთ საბოლოო მიზნად კაცობრიობისათვის მას ბედნიერება მიიჩნდა.

ასეთი ზოგადი თვალის გადავლენაც კი გვარწმუნებს იმაში, რომ „რიტორიკის“ სახით ჩვენ გვაქვს არისტოტელეს გენიის ბრწყინვალე ძეგლი, რომელიც საუკუნეების მანძილზე სახელმძღვანელოს წარმოადგენდა არა მხოლოდ მკვერმეტყველებაში, არამედ ეთიკაში, სამართალში, კანონმდებლობასა და პოლიტიკაში, აგრეთვე ადამიანთა მოქმედებისა თუ აზროვნების მრავალ-სფეროში. თუ ზოგი რამ უკვე მოძველებულად გვეჩვენება, ეს იმიტომ, რომ კაცობრიობამ შეისისხლხორცა და აითვისა ამ უბადლო გენიოსის მრავალი მინახვედრი და მონახვარი. მაგრამ კაცობრიობის აზროვნება მრავალ შემთხვევაში დღესაც არისტოტელეს მიერ მითითებული გზით მიემართება.

რიტორიკის თარგმნაზე მუშაობის დროს ჩვენ ვეყრდნობოდით შემდეგ გამოცემებს:

1. Aristotle, The "Art" of Rhetorik. with an english translation by John Henry Freese, London, MCMLIX.

2. Aristoteles, Ars Retorica, Lipsiae, MCMXIV.

3. Aristoteles, Ars Rhetorica, Ed. Ad. Roemer, Lipsiae, 1898.

4. Aristotelis Ars rhetorica, rec. W. D. Ross, Oxonii, 1959.

5. Aristotelis Ars rhetorica, ed. R. Kassel, Berolini et Noni Eboraci, 1976.

შეღარებულია გერმანულ და ფრანგულ თარგმანებთან:

6. Aristotle, Rhetorique, Paris, 1932.

7. Aristoteles, Drei Bücher der Redekunst, Übersetzt von Prof. Adoif Stahr, Berlin, Stuttgart, 1855—1907.

8. Aristoteles, Rhetorik, Übersetzt und erläutert von D-r Heinrich Knebel, Stuttgart, 1838.

შეღარებულია რუსულ თარგმანთან:

9. „Риторика“ Аристотеля, пер. Надежды Платонской, СПб, 1894.

10. Античные риторикн, под общей ред. проф. А. А. Тахо-Годи, Изд. Московского университета, 1978.

წიგნი მორველი

1

(დიალექტიკა რიტორიკას ჰგავს, რადგან ორივე ეხება ისეთ 1354a
საგნებს, რაც როგორღაც იცის ყველამ და რასაც არ სწავლობს
რომელიმე ერთი მეცნიერება? ამიტომაც ყველა ადამიანი რო-
გორღაც შეიძლება იყოს ორივე ამ მეცნიერების მცოდნე,
რადგან გარკვეულ საზღვრამდე ყოველ კაცს ძალუძს გაარკ-
ვიოს და დაიცვას სათანადო აზრი, გაიმართლოს თავი ან ბრალ-
მდებლად გამოვიდეს. ამ შემთხვევაში ზოგი დაუფიქრებლად
მოქმედებს, ზოგიც ჩვევით, რაც შემდგომი თვისებად ექცევათ
ხოლმე. მაშასადამე, რადგან ორივე ეს შემთხვევა შესაძლებ-
ლია, ამიტომ ცხადია, რომ ორივეს ახსნა-განმარტება სჭირდე-
ბა. ე. ი. საჭიროა როგორც შემთხვევითი, ისე ჩვეულებით ან
მექანიკურად ჩადენილი მოქმედების მიზეზების გარკვევა.) ყვე-
ლა დამეთანხმება, რომ ეს ხელოვნების საქმეა. იმათ, რომლებ-
მაც ახლახანს შექმნეს სწავლანი მჭევრმეტყველების ხელოვნე-
ბის შესახებ, ამ ხელოვნების მცირედი ნაწილი დაამუშავეს,
რადგან რიტორიკის ძირითადი ნაწილი დასაბუთებია. ყოველი-
ვე სხვა კი ამის დანამატია. ეს მოძღვარნი კი არაფერს არ ამ-
ბობენ ენათმეცნიერებაზე, რაც დასაბუთების ძირითადი ბირთვია,
ხოლო იმაზე, რაც ამ საკითხს არ ეხება, ბევრს ლაპარაკობენ,
მაგალითად, სიტულებილზე, სიბრალულზე, სიბრაზეზე და სხვა
სულიერ განცდებზე. ყოველივე ეს კი ეხება არა საქმეს, არა-
მედ მოსამართლეს. სასამართლო საქმეების წარმოება ყველგან
რომ ისე იყოს მოწესრიგებული, როგორც ზოგიერთ პოლისში,
განსაკუთრებით ისეთ პოლისში, რომელსაც კარგი კანონმდებ-
ლობა აქვს, მაშინ ამ მოძღვართ არაფერი ექნებოდათ სათქმე-
ლი. (ზოგი ფიქრობს, რომ ყველაფერი კანონების შესაბამისად
უნდა იქნეს განხილული. ზოგან იყენებენ კიდევ ამ მოსაზრე-

ბას და კრძალავენ ძირითადი საკითხიდან გადახვევას, როგორც მკვალითად, არეოპაგში. ეს სწორიც არის, რადგან დაუშვებელია მოსამართლის გადაბირება მასში სიბრახის, შურის ან სიბრალულის გრძნობების აღძვრით. ეს იმას ჰგავს, რომ ვინმეს სახაზავის გამოყენება სურდეს და ის წინასწარ გალუნოს.)

გარდა ამისა, ცხადია, რომ მოდავეს სხვა არა უნდა რა, იმის დამტკიცების გარდა, რომ რაიმე არსებობს ან არა, მოხდა ან არ მომხდარა. მაგრამ დიდია ის, თუ მცირე, მართებული, თუ უმართებულო, რაც კანონმდებელმა ვერ განსაზღვრა, უნდა დაადგინოს მოსამართლემ როგორმე ისე, რომ მოდავე მხარეებს არ დაეკითხოს.

1354b კარგად შედგენილ კანონმდებლობას ყველაზე მეტად ის შეჰფერის, რომ რამდენადაც კი შესაძლებელია, ყოველივე თვითონ განსაზღვროს და მოსამართლეებისათვის განსახილველად ნაკლები დატოვოს. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ აღვილია ერთი ან მცირე რაოდენობის, ვიდრე ბევრი სალად შთაზროვნე ადამიანის მონახვა, რომელთაც შეუძლიათ როგორც კანონების დადგენა, ისე გასამართლება. მეორე, რადგან კანონები ხანგრძლივი მოღვივების შედეგია, განაჩენი კი უცებ გამოაქვთ, ამიტომ მოსამართლეებისათვის ძნელია იმის კარგად დადგენა, თუ რაა სამართლიანი და რაა სასარგებლო.

მთავარი კი ისაა, რომ კანონმდებელი ეხება არა კერძო შემთხვევას, არამედ ზოგადს და ამავე დროს მომავალს, რიტორიონ და მოსამართლე კი განსჯიან არსებულსა და კერძო შემთხვევას ხშირად სიტუაციის, სიყვარულის ან საკუთარი სარგებლობის მიხედვით. ამიტომ მათ არ შეუძლიათ დამაკმაყოფილებელი სახით განჭვრიტონ ჭეშმარიტება. პირიქით, აზნელებენ მას საკუთარი სიამოვნებისა და უსიამოვნების მიხედვით.

ყველა დანარჩენ შემთხვევაში, როგორცა ვთქვით, მოსამართლეს, რაც შეიძლება, ნაკლები უფლება უნდა დაეუტოვოთ. რაც შეეხება მომხდარს ან არმომხდარს, მოსალოდნელს ან მოულოდნელს, არსებულს ან არარსებულს, ამის განხილვა მოსამართლეთ უნდა მივანდოთ, რადგან ამის განჭვრეტა კანონმდებელს არ შეუძლია. და თუ ეს ასეა, ცხადია, რომ/ისინი, რომლებიც განსაზღვრავენ რაღაც სხვა საკითხებს, მკვალითად, როგორი უნდა იყოს სიტყვის შესავალი, შინაარსი და სხვა ნაწი-

ლები, განიხილავენ იმას, რაც საქმეს უშუალოდ არ ეხება და ამით სხვას არას აკეთებენ, იმის გარდა, რომ როგორღაც გავლენას ახდენენ მოსამართლეზე. დასაბუთების ხელოვნებაზე კი არას ამბობენ. ენთიმემატიკოსი კი მხოლოდ ამ გზით შეიძლება გახდეს კაცი.

მიუხედავად იმისა, რომ როგორც საჯარო, ისე სამოსამართლო სიტყვებში ერთი და იგივე მეთოდი გამოიყენება და მიუხედავად იმისა, რომ საჯარო სიტყვა უფრო მშვენიერიცაა და უფრო საყოველთაოც, ვიდრე სამოსამართლო, ისინი საჯარო სიტყვებზე არას ამბობენ, სამოსამართლო ხელოვნებაში კი ყველა რაღაცის გამოკვლევას ცდილობს. ეს იმიტომ, რომ საჯარო სიტყვებში ნაკლები სარგებლობა მოაქვს ლაპარაკს იმაზე, რაც საქმეს არ ეხება და მათ სამოსამართლო სიტყვებთან შედარებით ნაკლები ზიანიც მოაქვთ, რადგან უფრო ზოგადი ხასიათისა არიან. საჯაროდ გამოსული მსჯელობის მისთვის მასლობელ საკითხებზე და მას სხვა არა ესაჭიროება რა, იმის დამტკიცების გარდა, რომ საქმე ისეა, როგორც მას მრჩეველი ეუბნება. სამოსამართლო სიტყვაში კი ეს არ კმარა, არამედ საჭიროა აგრეთვე, მსმენელის მიმხრობა, რადგან მსჯელობა ეხება მსმენელისათვის უცხო საკითხებს. ასე რომ, მოსამართლე, ზრუნავს რა თავის სარგებლობაზე, საქმის გარკვევას მომჩივან მხარეებს მიანდობს ხოლმე მსმენელთა სასიამოვნოდ. ამიტომ, როგორც ზემოთაც ვთქვი, ხშირად კანონი კრძალავს იმ საკითხებზე ლაპარაკს. რაც საქმეს არ ეხება. მოსამართლენიც საკმაოდ იცავენ ამ კანონს.

1355a

(რადგან ნათელია, რომ მჭევრმეტყველების ხელოვნების მეთოდი დარწმუნების მეთოდია, დარწმუნება კი რაღაც დასაბუთებაა, ამიტომაც ყველაზე მეტად გვწამს ის, რაც დასაბუთებულად მიგვაჩნია.) რიტორიკული დასაბუთება კი არის ენთიმემა. მართლაც რომ ვთქვათ, ის დარწმუნების ძირითადი ხერხია. ენთიმემა კი ერთგვარი სილოგიზმია. სილოგიზმს განიხილავს ან მთელი დიალექტიკა, ან მისი რომელიმე ნაწილი. აქედან ცხადია, რომ ვისაც იმის კარგად განხილვა შეუძლია, თუ საიდან ან როგორ მიიღება სილოგიზმი, იგი კარგი ენთიმემატიკოსიც იქნება, ეცოდინება რა ის, თუ რას ეხება ენთიმემა ან რით განსხვავდება იგი ლოგიკური სილოგიზმისაგან, რადგან

როგორც ჭეშმარიტების, ისე ჭეშმარიტებისდაგვარის განხილვით და იგივე უნარი სჭირდება. ამავე დროს ადამიანებს სამართლის ბუნებრივი მიღრეკილება აქვთ ჭეშმარიტებისაკენ უმეტეს შემთხვევაში პოულობენ კიდევაც მას. ამიტომ ჭეშმარიტებისმაგვარის პოვნის უნარი აქვს იმას, ვისაც ჭეშმარიტების პოვნის უნარი აქვს.

ცხადია, ხსენებული ხელოვნების სხვა მოძღვარნი, რომლებიც თემიდან უხვევენ, უფრო სამოსამართლო მჭევრმეტყველებსააქენ ისრებიან. მაგრამ რიტორიკა უფრო სასარგებლოა, რადგან მასში ბუნებრივი ჭეშმარიტება და სიმართლე ჭარბობს საწინააღმდეგოს. ასე რომ, თუ სათანადო გადაწყვეტილება აიძინა გამოტანილი, ეს იმიტომ, რომ სიმართლე და ჭეშმარიტების საპირისპიროზე სუსტი აღმოჩნდა, რაც დასაგმობია. გარდა ამისა, უზუსტესი ცოდნაც რომ გაგვანდეს, ადვილი არაა ზოგიერთის დარწმუნება ამაში, რადგან სიტყვები, რომელიც ცოდნას ეხება, ეჭვმდებარება შესწავლას, რიტორიკული სიტყვები არა. ამ შემთხვევაში აუცილებელია როგორც საბუთები ისე სიტყვები ზოგადი იყოს, როგორც უკვე ვთქვი „ტოპიკების“⁴⁷ საჯარო გამოსვლების შესახებ. გარდა ამისა, საჭიროა განვიხილოთ საწინააღმდეგო მოსაზრებებიც, ისევე როგორც სილოგიზმებში. მაგრამ არა იმ მიზნით, რომ ორივე ვირწმუნოთ (უსამართლობა არასოდეს არ უნდა გვწამდეს), არამედ იმიტომ, რომ ჩვენთვის მდგომარეობა არ იყოს გაურკვეველი და შეგვეძლოს იმის დაძლევა, ვინც მჭევრმეტყველების უნარს უმართებულოდ იყენებს.

არც ერთი სხვა ხელოვნება არ განიხილავს საწინააღმდეგო არგუმენტებს, დიალექტიკისა და რიტორიკის გარდა. რადგან ისინი ერთნაირად სწავლობენ წინააღმდეგობებს⁴⁸, მაგრამ საწინააღმდეგო შეხედულებებს არსი ერთნაირი არა აქვთ. რადგან ის, რაც ბუნებით ჭეშმარიტი და საუკეთესოა, უფრო ადვილად გამოიყვანება წინამძღვრებიდან და მარტივად რომ ვთქვათ, ადვილად დასაბუთებადიცაა.

ამას გარდა, შეუხაბამობაა. სამარცხვინოდ ჩავთვალთ ის, რომ ფიზიკურად თავდაცვა არ შეგვიძლია, სიტყვით თავდაცვის უუნარობას კი არ ვთვლით სამარცხვინოდ⁴⁹. მაშინ, როდესაც ადამიანებისათვის უფრო დამახასიათებელია მეტყველე-

1355b

ბა, ვიდრე სხეულგებრივი მოთხოვნებიანი. დიდი ზიანი მო-
აქვს იმას, ვინც მჭევრმეტყველების უნარს უმართებულად იყე-
ნებს. ეს ერთნაირად ეხება ყველა სიკეთეს, სათნოების გარდა.
ეხება თვით ყველაზე სასარგებლო სიკეთეს, როგორცაა ფი-
ზიკური ძალა, ჯანმრთელობა, სიმდიდრე, სამხედრო საქმე.
ვინც მას სწორად გამოიყენებს, დიდ სარგებლობას ნახავს და
პირიქით, ვნებას — მისი არასწორად გამოყენებისას.

ცხადია, რომ რიტორიკას არა აქვს შესასწავლი გარკვეუ-
ლი გვარის საგნები, ისევე როგორც დიალექტიკას, რომ რი-
ტორიკა სასარგებლოა და რომ მისი საქმეა არა დარწმუნება,
არამედ თითოეულ შემთხვევაში იმ საშუალებების ცოდნა,
რომლითაც დარწმუნება შეიძლება. აქ ისეა საქმე, როგორც
ყველა სხვა ხელოვნებაში. მაგალითად, საექიმო ხელოვნებას
არ ევალება ჯანმრთელობის შექმნა. მან უნდა მიუთითოს იმ სა-
შუალებებზე, რასაც ჯანმრთელობა მოსდევს. რადგან კარგად
შეიძლება ვუმკურნალოთ იმასაც, რომლის განკურნება შეუძ-
ლებელია.

ამას გარდა, რიტორიკის საქმეა, როგორც ნამდვილი, ისე
მოჩვენებითი დასაბუთების ცოდნა, ხოლო დიალექტიკისა —
როგორც სილოგიზმის, ისე მოჩვენებითი სილოგიზმის ცოდნა.
სოფისტს ამის უნარი კი არ გააჩნია, არამედ მხოლოდ მისწრა-
ფება აქეთკენ. გარდა ამისა, რიტორი მჭევრმეტყველია ცოდნის
საფუძველზე, სოფისტი კი მისწრაფების საფუძველზე. ამრი-
გად, დიალექტიკოსი ემყარება არა მიდრეკილებას, არამედ
უნარს¹⁰.

ჩვენ ახლა შევეცდებით ვილაპარაკოთ იმაზე, თუ როგორ
და რა საშუალებით შეგვიძლია მივალწიოთ დასახულ მიზანს,
როგორც დასაწყისში, ისე აქაც, განვსაზღვრავთ რა იმას, თუ რას
წარმოადგენს რიტორიკა, ამის შემდეგ განვიხილავთ სხვა სა-
კითხებს.

2

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ რიტორიკა უნდა იყოს ყოველი საგ-
ნის შესატყვისი დამაჯერებლობით განხილვის უნარი. ეს კი
არც ერთი სხვა ხელოვნების საქმეა არაა, რადგან ყველა სხვა
ხელოვნება არის გარკვეული საგნის ცოდნა და დასაბუთება, მა-

გალითად, მედიცინა — ჯანმრთელობისა და ავადმყოფობის, გეომეტრია — სიდიდეების შემთხვევითი თვისებებისა, არითმეტიკა — რიცხვებისა, ასევე სხვა მეცნიერებანი და ხელოვნებანი. რიტორიკა კი, როგორცა ვთქვით, ჩვენი ვარაუდით, ნებისმიერი საგნის დამაჯერებლად განხილვის უნარია. ამიტომაც ვამბობთ, რომ იგი არაა ერთი განსაზღვრული გვარის მოვლენათა ხელოვნება!

დასაბუთების საშუალებების ნაწილი ხელოვნურია, ნაწილი კი არა. არახელოვნურს მე იმას ვუწოდებ, რომელიც ჩვენგან კი არ არის დადგენილი, არამედ არსებობს ჩვენგან დამოუკიდებლად, მაგალითად, მოწმეთა ჩვენებები, ბრალდებულთა წამებით მიღებული ცნობები, ხელშეკრულებები და სხვა ამდაგვარი. ხელოვნური საბუთები კი გარკვეული მეთოდის გამოყენებით და ჩვენი უნარით არის მოპოვებული. პირველი უნდა გამოვიყენოთ, მეორე კი — მოვიპოვოთ.

მეტყველებით მოპოვებული საბუთები სამი სახისაა: ერთი **1356a** მოცემულია მოლაპარაკის ჩვევებში, მეორე — მსმენელის გარკვეულ განწყობაში, მესამე კი თვით სიტყვაში — ნამდვილი ან მოჩვენებითი მტკიცების მიზნით.

ზნეობრივი ხასიათის მტკიცება მაშინ გვაქვს, როცა სიტყვა ისეა წარმართული, რომ მოლაპარაკე ნდობას იმსახურებს, რადგან, საერთოდ, კარგ ადამიანებს უფრო მეტად და უფრო სწრაფად ვენდობით ყველაფერში, განსაკუთრებით კი იქ, სადაც არაა სიზუსტე და საკითხი მთლად სადავოა. მაგრამ ესეც სიტყვიდან უნდა გამომდინარეობდეს და არ უნდა იყოს მოქმედის თვისებებზე წინასწარ შედგენილი შეხედულების შედეგი. მაგრამ არა ისე, როგორც ხელოვნების ზოგიერთი მცოდნე იტყვება, რომელიც ყველაფერს მჭევრმეტყველის ოსტატობასა და განწყობაზე ამყარებს, ხოლო მის ზნეობას დასაბუთებისათვის არავითარ მნიშვნელობას არ აძლევს. პირიქით, როგორც უკვე ვთქვით, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მოლაპარაკის ზნეობას უდიდესი ზემოქმედებითი ძალა აქვს მსმენელებზე, რომელთაც სიტყვით აღტაცება შეუძლიათ². ჩვენც ხომ ერთნაირად არ განვსჯით ხოლმე სიამოვნებისა და უსიამოვნების, სიყვარულისა და სიძულვილის გავლენის ქვეშ მყოფნი. როგორც უკვე ვთქვით, ხელოვნების ახლანდელი მოძღვარნი მხოლოდ ამ სა-

კითხვების განხილვით არიან დაინტერესებულნი. თითოეული საკითხი კი მაშინ ვახდება ნათელი, როდესაც ვნებებზე ვილაპარაკებთ. სიტყვით კი მაშინ დავარწმუნებთ, როდესაც ვამტკიცებთ ან ჭეშმარიტებას, ან ჭეშმარიტების მიგვარს თითოეული საგნისათვის მიზანშეწონილი საშუალებებით.

რადგან დასაბუთება ამ საშუალებით ხდება, ცხადია, რომ ეს საშუალება უნდა იცოდეს იმან, ვისაც სილოგიზმის შედგენის უნარი აქვს და თვისებების, სათნობისა და ვნებების შესახებ შემდეგ სამ კითხვაზე პასუხის გაცემა შეუძლია: ა) რაში მდგომარეობს თითოეული ვნების არსი, ბ) საიდან და გ) როგორ წარმოიშობა ის? აქედან გამომდინარეობს, რომ რიტორიკა არის დიალექტიკისა და ეთიკის მეცნიერების ერთგვარი განშტოება⁴ და მართებული იქნებოდა, თუ მას პოლიტიკას ვუწოდებდით. ამიტომაცაა, რომ რიტორიკა პოლიტიკის სახესაც იღებს ხოლმე და მას ეტანებიან ან უკოდინარობის, ან სიამაყის, ან სხვა რომელიმე ადამიანური სისუსტის გამო. სინამდვილეში კი რიტორიკა არის დიალექტიკის რაღაც ნაწილი და მსგავსება, როგორც დასაწყისშივე ვთქვი. არც ერთი ამათვანინი არაა რომელიმე გარკვეული სფეროს საგნების ცოდნა, არამედ-სიტყვათა თავისებური თხზვის უნარი. ამ უნართა და მათი ურთიერთმიმართების შესახებ თითქმის საკმარისი ვთქვი.

რაც შეეხება ნამდვილ ან მოჩვენებით მტკიცებას, როგორც 1356b დიალექტიკაში, ის ან ინდუქციაა, ან სილოგიზმი, ან მოჩვენებითი სილოგიზმი, ასევეა აქაც. რადგან რიტორიკაში საბუთი დიალექტიკის ინდუქციას შეესაბამება, ამიტომ რიტორიკის ენთიმემა შეესაბამება დიალექტიკაში სილოგიზმს, მოჩვენებითი ენთიმემა კი — მოჩვენებით სილოგიზმს. მე ენთიმემას რიტორიკულ სილოგიზმს ვუწოდებ, საბუთს — რიტორიკულ დასკვნას. ყველა მიმართავს დასაბუთებას დარწმუნების მიზნით, რისთვისაც იყენებს პნ მაგალითებს, ან ენთიმემებს. ამათ გარდა, სხვა საშუალება არ არსებობს. ამიტომ, თუ საერთოდ რაიმეს მტკიცება აუცილებელია ან სილოგიზმით, ან ინდუქციით, რაც ჩვენთვის ცნობილია „ანალიტიკებიდან“⁵, ამიტომ საჭიროა, ყოველი ეს მეთოდი ემთხვეოდეს რიტორიკის თითოეულ ზემოხსენებულ მეთოდს⁶.

თუ რა განსხვავებაა მაგალითებსა და ერთიმეშებს შორის, ეს ცხადია „ტოპიკებიდან“⁷, რადგან პირველად იქ გვქონდა მსჯელობა სილოგიზმისა და ინდუქციის შესახებ. როდესაც მტკიცდება, რომ ბევრსა და მსგავს მოვლენებში ეს ასეა, ამას დიალექტიკაში ინდუქცია⁸ ეწოდება, რიტორიკაში კი — საბუთი. მაგრამ როდესაც არსებულ საგნებს, საერთოდ, ან უმეტეს შემთხვევაში მათგან დამოუკიდებელი რაღაც სხვა საგანი მოჰყვება, ამას დიალექტიკაში სილოგიზმი ეწოდება, რიტორიკაში კი — ერთიმეშა.

ცხადია, რომ რიტორიკის თითოეულ ამ მეთოდს თავისი დამატებითი მხარე აქვს, რადგან აქ ისეთივე მდგომარეობაა, რის შესახებაც უკვე ნათქვამი იყო „მეთოდოიკებში“⁹. ზოგი სიტყვა ემყარება მაგალითებს, ზოგი კი ერთიმეშებს. ასევე ზოგი ორატორი უფრო მაგალითებს იყენებს, ზოგი — ერთიმეშებს. სიტყვები, სადაც მაგალითებია გამოყენებული, არანაკლებ დამაჯერებელია, მაგრამ ერთიმეშების შემცველი სიტყვა უფრო მეტად მოსწონთ. ამის მიზეზების შესახებ, აგრეთვე იმის შესახებ. თუ როგორ უნდა იქნეს გამოყენებული თითოეული მათგანი, ქვემოთ ვილაპარაკებთ¹⁰. ახლა კი უფრო ზუსტად განვსაზღვროთ ყოველი მათგანი.

სარწმუნო ნიშნავს სარწმუნოს ვინმესთვის. ერთი მხრივ, არსებობს ის, რაც სარწმუნოა და დამაჯერებელი თავისთავად, მეორე მხრივ კი ის, რაც, ვფიქრობთ, ამათი შეშვეობით უნდა დასაბუთდეს. მაგალითად, შედიცინა არ იკვლევს იმას, თუ რა სჭირდება სოკრატეს ან კალიას ჯანმრთელობისათვის, არამედ იმას, რაც სჭირდება ამდაგვარი ადამიანის ან ამდაგვარ ადამიანთა ჯანმრთელობას (სწორედ ესაა ხელოვნების საქმეც, რადგან ცალკეული შემთხვევები განუსაზღვრელია და შესწავლას არ ექვემდებარება). არც რიტორიკა განიხილავს ისეთ შემთხვევებს, რაც სარწმუნოდ ვჩვენება რომელიმე ცალკე პირს, მაგალითად, სოკრატეს ან ჰიპიას, არამედ იმას, რაც სარწმუნოდ მიაჩნიათ ამგვარ ადამიანებს საერთოდ¹¹. ასევეა დიალექტიკაშიც. არც აქ წარმოებს მსჯელობა შემთხვევით საგანზე (სულელები ხომ ყველაფერზე ლაპარაკობენ), არამედ იმაზე, რასაც ლოგიკური დასაბუთება სჭირდება, რიტორიკაში კი იმაზე, რაც მოთათბირებას მოითხოვს.

Y

რიტორიკა ისეთ მოვლენებს სწავლობს, რომელთა შესახებ ვითარბირობთ, მაგრამ რომელთა შესახებ არა გვაქვს გარკვეული კანონები. ორატორთა მსმენელნი კი ისინი არიან, რომელთაც არ შეუძლიათ მრავალი მოვლენის ერთდროულად განჭვრეტა და არც ვრცელი დასაბუთება. ჩვენ ვითარბირობთ ხოლმე ისეთ საგნებზე, რომლებიც შეიძლება საწინააღმდეგო მდგომარეობაშიც არსებობდნენ. იმ მოვლენებზე კი, რომლებიც არ შეიძლება სხვაგვარად არსებულყვნენ, არსებობენ ან ეარსებათ, არაფერია სადავო, რადგან ეს უშედეგო იქნებოდა. თუ ისინი ასეთნი არიან, მსჯელობა და დასკვნა უნდა ვაწარმოოთ. როგორც იქიდან, საიდანაც აღრეც გამოგვიტანია დასკვნა, ასევე იქიდან, საიდანაც არ გამოგვიტანია, მაგრამ, რასაც სილოგიზმის სახე სჭირდება, წინააღმდეგ შემთხვევაში სარწმუნო არ იქნება მრავალსტყვაობის გამო (მოსამართლეც ხომ უბრალო ადამიანია). მეორე კი დამაჯერებელი არ იქნება იმიტომ, რომ გამოყვანილია ისეთი წანამძღვრებიდან, რაც არაა დადგენილი და სანდო. ასე რომ, ენთიმემები და მაგალითები აუცილებლად უნდა ეხებოდეს ისეთ საგნებს, რომელთაც უმეტეს შემთხვევაში, სხვაგვარადაც შეუძლიათ არსებობა. ამასთან ერთად, მაგალითები ასრულებენ ინდუქციის როლს, ენთიმემები კი—სილოგიზმისა. ისინი გამოჰყავთ მცირე რაოდენობის წანამძღვრებიდან, ხშირად უფრო ნაკლებიდან, ვიდრე ეს საჭიროა პირველ სილოგიზმში¹², რადგან თუ რომელიმე ამთგანი ცნობილია, იმაზე მსჯელობა აღარაა საჭირო. მაგალითად, მსჯელობაში „შეჯიბრებაში გამარჯვებულმა დორიევსემ¹³ გვირგვინი მოიპოვა“ — საკმარისია იმის თქმა, რომ მან ოლიმპიურ თამაშობებში გაიმარჯვა, მაგრამ რომ მან გვირგვინი მიიღო, ამის დამატება აღარ არის საჭირო, რადგან ეს ყველამ იცის.

ძალიან ცოტაა აუცილებელი წანამძღვრები, საიდანაც რიტორიკული სილოგიზმი იწარმოება, რადგან საგანთა უმრავლესობა, რომელთა შესახებ მსჯელობა და კვლევა წარმოებს, სხვაგვარადაც შეიძლება არსებობდეს. ადამიანები თათბირობენ იმაზე, რასაც სჩადიან, მაგრამ ყოველი მათი მოქმედება ასეთია და ზოგადად რომ ვთქვათ, აუცილებელ ხასიათს არ ატარებს. დასკვნები იმის შესახებ, რაც უმეტეს შემთხვევაში ხდება და არსებობს, სხვა ასეთივე წანამძღვრებიდან უნდა

გამოეყვანათ, აუცილებელი კი — აუცილებელი წანამძღვრებიდან. ჩვენთვის ესეც „ანალიტიკებიდან“¹⁴ არის ცნობილი. ცხადია ისიც, რომ მოვლენებიდან, რომელთა შესახებ ენთიმემები ითქმის, ნაწილი აუცილებელია, უმრავლესობა კი ისეთია, რაც ხშირად გვხვდება. ენთიმემები იწარმოება ისეთი საგნებიდან, რომელთაც საალბათო ხასიათი აქვთ და ნიშნებიდან. ამრიგად, აუცილებელია, რომ რიტორიკული სიტყვის თითოეული ელემენტი დიალექტიკური მსჯელობის ელემენტების შესაბამისი იყოს.

1357b ხალბათოა ის საგნები, რომელიც უმეტეს შემთხვევაში ხდება და არა ყოველთვის, როგორც ზოგიერთი ვარაუდობს. ე. ი. საალბათოა ის, რაც შეიძლება სხვაგვარადაც არსებობდეს. ეს საგნები ისეთსავე მიმართებაში არიან იმ საგნებთან, რომელნიც აგრეთვე საალბათონი არიან, როგორც ზოგადი კერძოსთან.

ზოლო ნიშანთაგან ზოგი ისეთსავე მიმართებაშია მეორესთან, როგორც ერთეული ზოგადთან, ზოგი კი, როგორც ზოგადი-კერძოსთან.

ამათგან იმას, რომელიც აუცილებელია, „ტექმერიონი“¹⁵ ეწოდება, არააუცილებელს კი სახელი არა აქვს მისი განსხვავებული ხასიათის გამო.

აუცილებელს მე იმას ვუწოდებ, რომელთაგან სილოგიზში მიიღება. მაშასადამე, საბუთი ასეთი ნიშანია. როდესაც ჰგონიათ, რომ მსჯელობის დარღვევა არ შეიძლება, მაშინ ვარაუდობენ, რომ მათ მოიტანეს საბუთი, როგორც დამტკიცებული და განსაზღვრული რამე, რადგან ძველ ენაზე საბუთი და საზღვარი ერთი და იგივეა.

ზოგი ნიშანი მდგომარეობს კერძოს მიმართებაში ზოგადთან. მაგალითად, ვინმეს რომ ეთქვა: საბუთი იმისა, რომ ბრძენნი სამართლიანნი არიან, არის სოკრატე, რომელიც ბრძენიც იყო და სამართლიანიც. ეს სწორედ ისეთი საბუთია, რომლის უარყოფა შეიძლება, თუნდაც მსჯელობა ტექმარიტი იყოს, რადგან იგი არ დაწყანება სილოგიზში. მაგრამ როდესაც ამბობენ, ნიშანი ადამიანის ავადმყოფობისა არის ის, რომ ვახურობულია, ანდა ქალმა შობა, რადგან რძე აქვს, ეს ნიშნები აუცილებელნი არიან. ამრიგად, ნიშნისაგან მხოლოდ მაშინ მი-

ვიღებთ საბუთს, თუ ის ჭეშმარიტია, რადგან მისი უარყოფა არ შეიძლება. მაგალითი ზოგადის მიმართებისა კერძოსთან: თუ ვინმე ამბობს, რომ ნიშანი იმისა, რომ ის ციებ-ცხელებითაა ავად, არის ხშირი სუნთქვა. ამ მსჯელობის დარღვევა შეიძლება, თუნდაც ის ჭეშმარიტი იყოს, რადგან ხშირად სუნთქავს ისიც, ვინც ავად არ არის.

ამრიგად, იმის შესახებ, თუ რაა სააღბათო, რაა ნიშანი, რაა აუცილებელი ნიშანი, და რით განსხვავდებიან ისინი ერთმანეთისაგან, ახლახან ვილაპარაკეთ. როგორც ამის შესახებ, ისე იმაზე თუ ზოგან რატომ მიიღება სილოგიზმი, ზოგან კი არა, უფრო ნათლად „ანალიტიკებში“ გვეკონდა მსჯელობა¹⁶.

უკვე ითქვა იმაზე, რომ მაგალითი არის ინდუქციური დასკვნა და იმაზეც, თუ რას ენება ის. იგი არ ენება იმას, რაც, მეორესთან ისეთსავე მიმართებაშია, როგორც ნაწილი მთელთან, ან როგორც მთელი ნაწილთან, ან როგორც მთელი მთელთან, არამედ იმას, რაც მეორესთან ისეთსავე მიმართებაშია, როგორც ნაწილი ნაწილთან და მსგავსი მსგავსთან. ესეც იმ შემთხვევაში, თუ ორივე ერთსა და იმავე გვარს განეკუთვნება და ამათგან ერთი უფრო ცნობილია, ვიდრე მეორე. მაგალითისთვის მოვიტანოთ შემდეგი შემთხვევა: დიონისიოსს ტირანად ვახდომა სურს, რადგან მოითხოვს პირად დაცვას. უფრო აღრე პისისტრატემაც მოითხოვა დაცვა და მიიღო რა ის, ვახდა კიდევ ტირანი. ასევე თეაგენე მეგარელი და სხვები, რომლებსაც მსმენელები იცნობენ¹⁷. ყველა ეს გამოდგება მაგალითად დიონისიოსისათვის, რომლის შესახებ არ იციან, თუ რატომ მოითხოვს დაცვას. ყველა ეს შემთხვევა შეიძლება განზოგადებულ იქნეს, რომ ვისაც ტირანად ვახდომა სურს, პირად დაცვას ითხოვს.

ამრიგად, უკვე ითქვა იმის შესახებ, თუ რას ეწოდება მოჩვენებით აპოდიქტიკური საბუთები. ენთიმემებს შორის არსებობს უდიდესი სხვაობა, რომელთა უმრავლესობა არავის შეუშინებია. დაახლოებით იგივე უნდა ითქვას სილოგიზმების წარმოების დიალექტიკური მეთოდის შესახებაც. ამათგან ნაწილი რიტორიკულადაა მიღებული, ნაწილი კი დიალექტიკური სილოგიზმის მეთოდით, ზოგი სხვა ხელოვნებისა და საშუალებების გზით. ზოგი უკვე არსებობს, ზოგი კი დადგენილი არაა. ამიტომაც ისინი გაუგებარნი არიან და როდესაც ორატორები

1358ა

იყენებენ მათ, ხშირად გადაუხვევენ ხოლმე მათგან. ნათქვამი ნათელი გახდება მაშინ, თუ უფრო ვრცლად ვიმსჯელებთ.

მე ვამბობ, რომ დიალექტიკური და რიტორიკულის სილოგიზმებია იქ, სადაც გამოყენებულია ტოპები¹⁸. ისინი საერთოა სამართლებრივი, ბუნებრივი, პოლიტიკური და მრავალი სხვა სფეროსთვის. მაგალითად, ტოპი „მეტი“ და „ნაკლები“ ერთნაირად გამოიყენება როგორც სილოგიზმის, ისე ენთიმემის შესადგენად, იქნება ეს სამართლებრივი, ბუნებრივი, თუ სხვა რომელიმე სფერო. თუმცა ეს სფეროები სხვადასხვა სახისა არის. კერძობითია ის ტოპები, რომლებიც სხვადასხვა სახისა და გვარის წანამძღვრებიდანაა მიღებული. მაგალითად. ფიზიკურ საგნებს ისეთი წანამძღვრები აქვთ, საიდანაც ეთიკური სფეროსათვის არც ენთიმემებისა და არც სილოგიზმის შედგენა არ შეიძლება. ეთიკურ სფეროს კი სხვა წანამძღვრები აქვს, საიდანაც არ მიიღება დასკვნები ფიზიკური მოვლენებისათვის. ასეა ყველა სხვა შემთხვევაში. პირველი სახის ტოპები არ იძლევა ცოდნას არც ერთი სფეროს შესახებ, რადგან ის არ ეხება რომელიმე კონკრეტულ სფეროს. მეორე სახის წანამძღვრებიდან, თუ მათ ორატორი კარგად გამოიყენებს, მიიღებს სრულიად შეუმჩნეველად დიალექტიკისა და რიტორიკისაგან განსხვავებულ ცოდნას. მაგრამ თუ ორატორი საწყისებს წააწყდა. ეს არ იქნება დიალექტიკური ან რიტორიკული საწყისები, არამედ ისეთი, საიდანაც რაღაც სხვა ცოდნას ვიღებთ. განხილული ენთიმემების უმრავლესობა კი გამომდინარეობს ერთეული და კერძობითი ხასიათის წანამძღვრებიდან, იშვიათად ზოგადიდან.

როგორც „ტოპიკებში“, ისე აქაც უნდა განვასხვავოთ ენთიმემების სახეები და ტოპები, საიდანაც დასკვნებს ვიღებთ. ტოპის კერძო სახეში ვგულისხმობ იმას, რაც გამოიყენება წანამძღვრად რომელიმე ცალკე გვარისათვის, ზოგად ტოპებში კი იმათ, რაც ყველა გვარისათვის საერთოა. თავდაპირველად ვთქვათ ტოპების სახეების შესახებ.

დავიწყოთ რიტორიკული ტოპების სახეებით და როცა დავადგენთ თუ რამდენია ის, ცალ-ცალკე განვიხილოთ თითოეული მათგანის ელემენტები და წანამძღვრები.

არსებობს რიტორიკული სიტყვის სამი სახე, რადგან ამდენივეა მსმენელთა სახეებიც. სიტყვა შედგება სამი ნაწილისაგან: მოლოპარაკე, ის, რის შესახებაც ლაპარაკობს და ვისდამიც არის სიტყვა მიმართული. სწორედ ეს უკანასკნელი, ე. ი. მსმენელი არის სიტყვის მიზანი. მსმენელი კი აუცილებლად ან მაყურებელია, ან მოსამართლე, რომელიც განსჯის წარსულ ან მყოფად მოვლენებს. მომავალს განსჯის სახალხო ყრილობის წევრი, მომხდარს — მოსამართლე, ხოლო მათ უნარს — მაყურებელი. ასე რომ, აუცილებელია არსებობდეს რიტორიკული სიტყვის სამი სახე: სათათბირო, სამართლებრივი და ეპიდიქტიკური.

1358b

სათათბირო სიტყვებში, იქნება ის კერძო პირისადმი მიმართული, თუ საზოგადო მნიშვნელობისა, მოცემულია რაიმე-საკენ მოწოდება, ან აკრძალვა. სამოსამართლო სიტყვა ან საბრალმდებოა, ან თავდაცვითი. მომჩივანი მხარეებიც ან თავს იცავენ. ან ბრალს სდებენ. ეპიდიქტიკური სიტყვა შეიცავს ან ქებას, ან ძაგებას.

სიტყვის თითოეული სახე მოითხოვს გარკვეულ დროს, სათათბირო სიტყვა — მყოფადს, რადგან ვინც ურჩევს ან უკრძალავს, მომავალს გულისხმობს. სამოსამართლო სიტყვა ეხება წარსულს, რადგან როგორც ის. ვინც ბრალს სდებს, ისე ის, ვინც თავს იცავს. მომხდარს გულისხმობს. ეპიდიქტიკური სიტყვა კი აწმყოს ეხება, რადგან ყველა აქებს ან აძაგებს აწმყოში არსებულ საგნებს, რისთვისაც ხშირად იგონებენ წარსულსა და წინასწარმეტყველებენ მომავალს.

სიტყვის თითოეულ ამ სახეს განსხვავებული მიზანი აქვს. სიტყვის სამ სახეს სამი მიზანი შეესაბამება. სათათბირო სიტყვის მიზანია ან სიკეთე ან ზიანი, რადგან სიტყვა, რომელიც აქებს, მიმართულია უკეთესისკენ, რომელიც კრძალავს — კრძალავს უარესს: ყოველივე დანარჩენს კი, სამართლიანობა-სა და უსამართლობას. მშვენიერებასა და სიმანინჯეს ამ მიზნით იყენებს. სამოსამართლო სიტყვის მიზანია მართლისა და მტყუანის გარჩევა; ყველა დანარჩენ მოსაზრებას კი ამისთვის იყენებს. ის, ვინც აქებს ან აძაგებს, ეხება მშვენიერსა და მანინჯს. ყველა სხვა მოსაზრებას კი ამისთვის იყენებს.

საბუთი იმისა, რომ ზემოთქმული თითოეული ამ სიტყვის მიზანს შეადგენს, არის ის, რომ დანარჩენ საკითხებზე ზოგჯერ დავა არც წარმოებს. მაგალითად, მომჩივანი არ იკამათებს იმაზე, რაც არ მომხდარა და რასაც ზიანი არ მოუტანია. მაგრამ მან რომ უსამართლობა ჩაიდინა, ამაზე არ დაეთანხმება, რადგან მაშინ სასამართლოც არ იქნებოდა საჭირო. ასევე მრჩეველიც ყველა სხვა საკითხს ხშირად გვერდს უვლის, მაგრამ იმაზე კი არ დათანხმდება, რომ ის უსარგებლოს ურჩევს, სასარგებლოს კი უკრძალავს. თუმცა იმაზე ხშირად არ ზრუნავს, რომ მეზობლის ან იმის დამონება, ვისაც უსამართლობა არასოდეს ჩაუდენია, სამართლიანი არაა. ასევე ადამიანებშიც, რომ-

1359 a

ლებიც აქებენ ან აძაგებენ, არ იკვლევენ, სასარგებლო თუ საზიანო საქმე ჩაიდინა ამ კაცმა, არამედ ხშირად საქებრად თვლიან, რომ ადამიანმა საკუთარი სარგებლობა უარყო, რათა სასახელო საქმე ჩაედინა. მაგალითად, აქილევსს აქებენ იმიტომ, რომ დაეხმარა მეგობარ პატროკლეს, თუმცა იცოდა, რომ სიკვდილი არ ასცდებოდა მაშინ, როცა შეეძლო ცოცხალი დარჩენილიყო². მისთვის სიკვდილი მშვენიერი იყო, სიცოცხლე კი სასარგებლო.

აქედან ცხადია, რომ ასეთ მოვლენებზე მსჯელობის დროს საჭიროა წინამძღვრები³, რადგან მოწმეთა ჩვენებები, ვარაუდი და ნიშნები რიტორიკული წინამძღვრებია. საერთოდ. სილოგიზმი წინამძღვრებს ემყარება, ხოლო ენთიმემა ზემოხსენებული წინამძღვრებიდან შემდგარი სილოგიზმია. რადგან შეუძლებელი არ მომხდარა და არც მოხდება, არამედ მხოლოდ შესაძლებელი⁴ ხდება, ამიტომ შეუძლებელი არ არსებულა და არც იარსებებს, არ მომხდარა და არც მოხდება. ამიტომ აუცილებელია, რომ როგორც იმ ორატორს, რომელიც ურჩევს, ასევე იმას, რომელიც სასამართლოში გამოდის და ამტკიცებს, ჰქონდეთ წინამძღვარი შესაძლებელსა და შეუძლებელზე. მომხდარსა და არმომხდარზე, მოსალოდნელსა და მოულოდნელზე.

ამას გარდა, რადგან ყველამ, როგორც იმან, ვინც აქებს, ისე იმან, ვინც აძაგებს, აქეზებს ან უკრძალავს, ბრალს სდებს, თუ თავს იმართლებს, უნდა სცადოს არა მხოლოდ ზემოთქმულის დამტკიცება, არამედ იმისაც, დიდია თუ პატარა, კეთილი თუ ბოროტი, მშვენიერი თუ მახინჯი, სამართლიანი თუ უსამართლო საგანი თავისთავად, ან სხვასთან მიმართებაში. ცხადია

ისიც, რომ მათ უნდა ჰქონდეთ წინამძღვარი აგრეთვე სიდიდისა და სიმცირის, უფრო დიდისა და უფრო მცირეს შესახებ, როგორც ზოგადად, ისე კონკრეტულად. მაგალითად, თუ რა არის დიდი ან მცირე სიკეთე, უსამართლობა და სამართლიანობა, ასევე ყოველივე დანარჩენის შესახებ.

ამრიგად, ვთქვით იმაზე, თუ რა შემთხვევაში უნდა გამოიყენოს ორატორმა წინამძღვრები. ამის შემდეგ უნდა დავადგინოთ თითოეული მათგანის თავისებურება, მაგალითად, თუ რას ეხება სათათბირო, ეპიდქტიკური თუ სამოსამართლო სიტყვა.

4

პირველ ყოვლისა, უნდა გავარკვიოთ, თუ რა სიკეთესა და ბოროტებას გვიჩვენებს ორატორი¹, რადგან მან უნდა გვიჩვენოს არა ყველა საგნის შესახებ, არამედ იმ საგნების შესახებ, რომლებიც შეიძლება წარმოიშენნენ და არც წარმოიშენნენ. ხოლო იმ საგნების შესახებ, რომელნიც აუცილებლად არსებობენ ან იარსებებენ, ან რომელთა წარმოშობა ან არსებობა შეუძლებელია, ან ყოველივე იმის შესახებ, რაც შესაძლებელის სფეროს განეკუთვნება, რჩება რა საჭიროა. რადგან არსებობს ზოგი ისეთი ბუნებრივი და შემთხვევითი შესაძლებელი, რომელიც შეიძლება განხორციელდეს და არც განხორციელდეს, მათ შესახებ რჩევას არასოდეს არ ექნება აზრი. ცხადია, რომ საგნები, რომელთა შესახებ შეიძლება რჩევა-დარიგების მიცემა, ის საგნებია, რაც ჩვენზე დაიყვანება და რომელთა წარმოშობის მიზეზები ჩვენშივეა. რადგან კვლევა-ძიებას მანამდე ვაწარმოებთ, სანამ არ დავადგენთ, შეგვიძლია, თუ არა მათი წარმოება.

იმ მოვლენების ზუსტად აღრიცხვა და სახეების დადგენა, 1359b
რომელთა შესახებ კამათს ვაპირებთ, აგრეთვე იმის დადგენა, თუ რამდენი ჭეშმარიტი განსაზღვრების მიღება შეიძლება, არაა საჭირო რიტორიკული მეთოდებით, რადგან ეს არაა რიტორიკული ხელოვნების საქმე, არამედ უფრო გონივრული და ჭეშმარიტი მეცნიერებისა². რიტორიკას ისედაც გაცილებით მეტი პრობლემა აქვს მინდობილი განსახილველად, ვიდრე ეს მის გამგებლობაში შედის.

სწორია ის, რაც დასაწყისშივე შევნიშნეთ, რომ რიტორიკა შეიცავს ანალიტიკურ ცოდნასაც და პოლიტიკურსაც, რომელიც ზნეობასთანაა დაკავშირებული. ის, ერთის მხრივ, დიალექტიკურ მსჯელობას გავს, მეორეს მხრივ კი — სოფისტიკურს. ხოლო ის, ვინც შეეცდება დიალექტიკა და რიტორიკა წარმოადგინოს არა როგორც რაღაც უნარი. არამედ როგორც მეცნიერება, ის ვერც მის ბუნებას ნათელყოფს და თავისდა შეუმჩნეველად აურევს იმ მეცნიერებებში, რომელთა შესწავლის საგანია არა მხოლოდ სიტყვები, არამედ რაღაც საგნები.

იმის შესახებ, რაც ამ საკითხებისა და პოლიტიკური მეცნიერების განსახილველად არის საჭირო, ახლა გვექნება ლიპარაკი.

საგნები, რომელთა შესახებ ყველა თათბირობს და რასაც ორატორები საჯაროდ გვიჩვენებენ, ძირითადად, ხუთია. ესენია სახელმწიფოს შემოსავალი, ომი და ზავი, სახელმწიფოს დაცვა, საქონლის შემოტანა და გატანა და კანონმდებლობა.

ვისაც რჩევის მიცემა სურს სახელმწიფოს შემოსავლის შესახებ, მან უნდა იცოდეს შემოსავლის სახეები და რაოდენობა. თუ რომელიმე სახე დავიწყებულია, უნდა დაუმატოს, თუ სადმე შემცირდა, გაზარდოს, ასევე სახელმწიფოს მთელი გასავლის შესახებ, თუ ზედმეტია, მოაკლოს, თუ ძალიან დიდია, შეამციროს, რადგან სახელმწიფო მდიდრდება არა მხოლოდ ქონების მომატებით, არამედ მომჭირნობითაც. ამის კარგად შესწავლა შეიძლება არა მხოლოდ საკუთარი გამოცდილებით, არამედ იმითაც, რაც სხვების მიერ არის მიგნებული.

ორატორმა, რომელიც ეხება ომისა და ზავის საკითხებს, უნდა იცოდეს სახელმწიფოს ძლიერება, ე. ი. თუ რის უნარი აქვს ახლა და როგორ შეიძლება ის გაიზარდოს მომავალში, რომელ ომებში და როგორ მონაწილეობდა სახელმწიფო. ყოველივე ამის ცოდნა საჭიროა არა მხოლოდ საკუთარი, არამედ მეზობელი სახელმწიფოების შესახებაც. საჭიროა იმის გათვალისწინებაც, თუ ვისთანაა მოსალოდნელი ომი, რათა უფრო ძლიერ მეზობლებთან შევკრათ ზავი, ხოლო უფრო სუსტებთან ომის წარმოება ჩვენს სურვილზე იყოს დამოკიდებული.

უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, თუ როგორია მოწინააღმდეგის საბრძოლო ძალები, მსგავსი, თუ განსხვავებული. რადგან ამაზე დამოკიდებული მოგებაცა და წაგებაცა. ყოველივე

ამის განხილვა საჭიროა არა მხოლოდ ჩვენი საკუთარი, არამედ სხვათა ომების მიმდინარეობის გასათვალისწინებლად, რადგან ბუნებრივია, რომ მსგავსი მოვლენები მსგავს შედეგებს წარმოშობენ.

რაც შეეხება სახელმწიფოს დაცვას, არ უნდა დარჩეს გაურკვეველი, თუ როგორია ის. საჭიროა მცველთა, მათი სათვალთვალ პუნქტების რაოდენობის, ფორმებისა და განლაგების ცოდნა (ეს კი შეუძლებელია ქვეყნის ადგილმდებარეობის ცოდნის გარეშე), რადგან თუ დაცვა სუსტია, გავაძლიეროთ, ხოლო თუ ზედმეტია, მოვსხნათ, რათა უკეთ დავიცვათ უფრო მნიშვნელოვანი ადგილები.

რაც შეეხება სურსათს, უნდა ვიცოდეთ, თუ რამდენი და რა სახის სურსათია საკმარისი სახელმწიფოსათვის, რომელია მის მიერ წარმოებული და რომელი შემოტანილი. რომელი სახელმწიფო უნდა ავირჩიოთ საქონლის შემოსატანად და რომელი გასატანად, რათა მათთან მოლაპარაკება ვაწარმოოთ და ხელშეკრულება დავდოთ. ამიტომ მოქალაქენი უნდა გავაფრთხილოთ, რომ ჩვენზე ძლიერ და სავაჭრო საქმიანობაში გამოსადეგ სახელმწიფოს არ დაუპირისპირდნენ.

ყოველივე ამის ცოდნა სჭირდება ორატორს სახელმწიფოს უშიშროებისათვის, მაგრამ არანაკლებ სჭირდება მას კანონმდებლობის ცოდნა, რადგან კანონმდებლობაზე არის დამოკიდებული სახელმწიფოს კეთილდღეობა.

ასე რომ, აუცილებელია იმის ცოდნაც, თუ სახელმწიფოების რამდენი სახე არსებობს, რა არის მათთვის სასარგებლო და დამლუპველი მიზეზები, იქნება ეს მისთვის დამახასიათებელი, თუ საწინააღმდეგო. სახელმწიფოსთვის დამახასიათებელ მიზეზებში მე ვგულისხმობ იმას, რაც ღუპავს როგორც თავისუფალ, ისე დესპოტურ სახელმწიფოს, საუკეთესო სახელმწიფოს გარდა. მაგალითად, დემოკრატია სუსტდება და ბოლოს ოლიგარქიად იქცევა არა მხოლოდ თავისუფლებით. არამედ დიდო სიმკაცრითაც, როგორც კენიანობისა და პაჭუაობის შემცირება ან გაზრდა არა მარტო ქმნის ზომიერ ცხვირს, არამედ თითქოს ჩქმალავს კიდევ მას.

კანონმდებლობას შველის არა მხოლოდ იმის ცოდნა, რაც სასარგებლო იყო წარსულში, არამედ თანამედროვე სახელმწიფოზე დაკვირვებით მიღებული ცოდნა იმის შესახებ, თუ სად

როგორი მმართველობის სახეა შესაფერი. აქედან ცხადია, რომ კანონმდებლისათვის საჭიროა მოგზაურობაც, რადგან მოსახლეობისათვის კანონები შეიძლება სხვა სახელმწიფოებიდანაც გადმოვიდოთ, ხოლო პოლიტიკური საქმიანობისათვის საჭიროა იმ ისტორიების შესწავლა, რაც პოლიტიკურ პრაქტიკას ეხება. მაგრამ ყოველივე ეს არის არა რიტორიკის, არამედ პოლიტიკის საქმე.

1360b

აი, ძირითადი პირობები, რაც უნდა გაითვალისწინოს ორატორმა, რომელსაც რჩევა-დარიგების მიცემა სურს. ხოლო იმ საშუალებების შესახებ, რომელთა მიხედვით შეიძლება როგორც ამ, ისე სხვა საკითხებზე რჩევა და აკრძალვა, ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი.

5

შეიძლება ითქვას, რომ როგორც ცალკეულ ადამიანს, ისე ყველას ერთად აქვს რაღაც მიზანი, რომლის მიღწევისათვის არჩევენ ან იწუნებენ საგნებს. მოკლედ რომ ვთქვათ, ეს მიზანი არის ბედნიერება და მისი ნაწილები. მაგალითისათვის განვსაზღვროთ მარტივად, თუ რა არის ბედნიერება და რისგან შედგება მისი ნაწილები. რადგან ყველა რჩევა და აკრძალვა ეხება ან ამას, ან იმას, რაც მიმართულია მისკენ, ანდა მის საპირისპირო მოვლენებს, ამიტომ უნდა გავაკეთოთ ის, რაც ხელს უწყობს ბედნიერებას, ან მის რომელიმე ნაწილს, ან იმას, რაც მცირებს სანაცვლოდ მეტ ბედნიერებას მოგვიტანს. ხოლო ის, რაც ბედნიერებას სპობს, ან ხელს უშლის, ან მის საწინააღმდეგო შედეგს იწვევს, არ უნდა გავაკეთოთ.

ბედნიერება არის სათნობით გამოწვეული კეთილდღეობა: ან დამოუკიდებლად ცხოვრება, ან მშვიდი სიამოვნებასთან დაკავშირებული ცხოვრება, ან ქონებისა და მონების სიმრავლე, მათი დაცვისა და გამოყენების უნართან ერთად³. ყველა დამეთანხმება, რომ ბედნიერება დაახლოებით ერთ-ერთი ამათგანია ან მათი უმრავლესობა.

თუ ბედნიერება ესაა, მაშინ მისი ნაწილები უცოდვლად იქნება: კეთილშობილება, მრავალი მეგობარი, სიმდიდრე, კარგი და მრავალრიცხოვანი შვილები, კარგი მოხუცებულობა, ფიზიკური უპირატესობანი, როგორცაა ჯანმრთელობა, სილამაზე, ფიზიკური ძალა, სიმაღლე, ბრძოლისუნარიანობა, კარგი

სახელი, პატივი, წარმატება, სათნოება. კაცი მაშინ იქნება უაღრესად კმაყოფილი, თუ მას ექნება როგორც პირადი, ისე მისგან დამოუკიდებელი სათნოებანი, რადგან ამას გარდა სხვა სიკეთე არ არსებობს. პირადი სათნოებებია სულიერი და სხეულებრივი უპირატესობანი: პიროვნებისაგან დამოუკიდებელი სათნოებებია: კეთილშობილება, მეგობრობა, ქონება და პატივი. მე ვფიქრობ, რომ მიზანშეწონილი იქნებოდა, თუ ამას დაეუმატებდით უნარსა და კარგ ბედს, რადგან ამ შემთხვევაში ცხოვრება უაღრესად უშიშარი იქნებოდა. ახლა ასევე განვსაზღვროთ, თუ რას წარმოადგენს თითოეული ამათგანი.

ხალხისა და სახელმწიფოს კეთილშობილება ნიშნავს ან ავტოქთონურობას, ან ძველისძველ წარმოშობას, წინამორბედებში ბევრი ცნობილი ბელადის ყოლას, რომელთაც დაიმსახურეს პატივისცემა მეგობართა შორის. პირადი კეთილშობილება შეიძლება გამოჰყვეს როგორც დედის, ისე მამის და ან, მით უმეტეს, ორივეს მხრივ. ასევე სახელმწიფოში ადამიანები, პირველ ყოვლისა, ცნობილი არიან ან სათნოებით, ან სიმდიდრით, ან სხვა რომელიმე თვისებით, რასაც პატივის სცემენ. ცნობილი არიან იხინიც, რომელთაც გვარში ბევრი ჰყავდათ გამოჩენილი ადამიანები, კაცები და ქალები, ახალგაზრდები და მოხუცები.

ძნელი გასაგები არაა, თუ რას ნიშნავს ბევრი და კარგი შთამომავლობა. საზოგადოებისათვის ეს ნიშნავს კარგი ახალგაზრდობის ყოლას. კარგი — სხეულებრივი უპირატესობის თვალსაზრისით — ნიშნავს სიმაღლეს, მშვენიერებას, ძალას, ბრძოლისუნარიანობას. სულიერი უპირატესობანია: თავდაჭერილობა და სიმამაცე.

1361a

ცალკე პირისათვის კარგი და მრავალი მემკვიდრეობა ნიშნავს, რომ ჰყავდეს ბევრი საკუთარი შვილი, როგორც ქალიშვილები, ისე ვაჟიშვილები. ქალთა სხეულებრივი უპირატესობანია: სილამაზე და სიმაღლე. სულიერი უპირატესობანია: თავდაჭერილობა და შრომისმოყვარეობა, სიხარბის გარეშე. როგორც ცალკეული ადამიანები, ისე მთელი საზოგადოება უნდა ისწრაფოდეს, რომ ეს თვისებები ახასიათებდეს როგორც კაცებს, ისე ქალებს, რადგან ის სახელმწიფოები, სადაც ქალები ისე ცუდნი არიან, როგორც ლაკედემონში, ნახევრად უბედურნი არიან⁴.

სიმდიდრის სახეები: ფულის, მიწის, ადგილის, უძრავი ქონების ფლობა. გარდა ამისა, მოძრავი ქონება: საქონლისა და მონების სიმრავლე, სიდიდითა და სილამაზით გამორჩეულობა, ოღონდ თუ ყოველივე ეს არის მყარი, თავისუფალი ადამიანისათვის შესაფერი და სასარგებლო. ყველაზე მეტად სასარგებლოა დიდი სიუხვე. თავისუფლებისათვის ყველაზე მეტად დამახასიათებელი არის სიამოვნება. სიუხვეში მე ვგულისხმობ იმას, რაც მოგებას იძლევა, სასიამოვნოში იმას, საიდანაც არ ვიღებთ რაიმე ისეთ სარგებლობას, რომ მისი ხსენება ღირდეს. უშიშრად ვფლობთ ქონებას იქ და ისე, რომ მთლიანად ჩვენზე არის დამოკიდებული მისი გამოყენება, გასხვისება ან არგასხვისება. გასხვისებაში მე ვგულისხმობ ჩუქებას ან გაყიდვას. საერთოდ კი, სიმდიდრე უფრო მეტად გამოყენებაში მდგომარეობს, ვიდრე ფლობაში, რადგან სიმდიდრე მოქმედებასა და გამოყენებას მოითხოვს.

კარგი სახელი ნიშნავს იმას, რომ ყველა პატიოსან კაცად გთვლიდეს, ან ისეთი რამის ქონებას, რისკენაც ყველა მიისწრაფვის, ან მიისწრაფვის უმრავლესობა, ან კეთილი და გონიერი ადამიანები.

პატივისცემა ნიშნავს იმას, რომ ვისაც პატივს სცემენ, ცნობილია ქველმოქმედად. უმეტეს შემთხვევაში ასეთ ადამიანებს რომ სცემენ პატივს, ეს სამართლიანია. მაგრამ პატივს სცემენ იმათაც, რომლებსაც ამის უნარი აქვთ. ქველმოქმედება ნიშნავს ან კეთილი საქმეების ჩადენას, ან მათი გამომწვევი მიზეზების წარმოქმნას, გამიზნულს ან სიმდიდრისაკენ, ან სხვა რაიმე ამდაგვარი სიკეთისაკენ, რომლის მოპოვება ან საერთოდ, ან მაშინ ანდა იქ ადვილი არაა. ზოგნი პატივისცემას აღწევენ მცირე დამსახურებითაც, მაგრამ ამის მიზეზია დრო და ადგილი. მსხვერპლმწიროვა, ლექსად და პროზად ხობის შესწმა, დასაჩუქრება, საპატიო ადგილების დათობა, პატივისცემით დამარბვა. მიწის ნაკვეთებით დასაჩუქრება, სურათები, სახელმწიფოს ხარჯზე კება — ყოველივე ეს პატივისცემას გამოხატავს. რადგან საჩუქარი ნიშნავს ქონების გადაცემასაც და პატივისცემასაც, ამიტომ ეტანებიან მას ქონებისა და პატივის მოყვარენი, საჩუქარი ხომ შეიცავს ორივე იმ თვისებას, რაც 1361b მათ აინტერესებთ. საჩუქარი ქონებაა, რისკენაც ისწრაფვიან

სიმდიდრისმოყვარენი და პატივი კი ის, რისკენაც პატივმოყვარენი მიისწრაფვიან.

სხეულებრივი უპირატესობაა ჯანმრთელობა, რაც სხეულის ისეთ ფლობას ნიშნავს, რომ ავადმყოფობისაგან თავისუფალი იყო. ბევრნი კი ჯანმრთელნი არიან, მაგრამ მათ არავენ არ თვლის ბედნიერად, როგორც პეროდიკეც ამბობს⁷, რადგან თავს იკავებენ ყველა ან უმეტესი ადამიანური სიამოვნებისაგან.

ყოველ ასაკს თავისი სილამაზე აქვს. ახალგაზრდობისათვის ესაა გამძლე სხეული, რომელიც სიძნელეების ამტანი^X როგორც სირბილში; ისე ბრძოლაში. მოძრაობის დროს მისი ჭკერეტა სასიამოვნოა. ამიტომაც პენტათლები⁸ ყველაზე მშვენიერნი არიან. ისინი ერთნაირად მოქნილი არიან ძალაუნობა-სა და სისწრაფეში.

მოწიფულობის ასაკში კარგია, თუ ადამიანს ბრძოლაში სიძნელეების გადატანის უნარი აქვს და აქვს სასიამოვნო ვაჟ-კაცური გარეგნობაც.

მოხუცის მშვენიერება მდგომარეობს აუცილებელი შრომისათვის საჭირო უნარის შენარჩუნებასა და სიმშვიდეში, რასაც შეიძლება მივალწიოთ მაშინ, თუ თავიდან ავიცილებთ იმას, რაც მოხუცებულობას სატანჯველად აქცევს.

ძალა მდგომარეობს საკუთარი სურვილით სხვა რომელიმე საგნის ამოძრავების უნარში. ამოძრავება კი ხდება ან გაწევათ, ან ბიძგით, ან აწევათ, ან ზემოდან დაწოლით, ან შეკუმშვით. ასე რომ, ფიზიკური ძალა ან ყოველივე ამის უნარია, ან რომელიმე ამათგანისა.

სიდიდით უპირატესობა ნიშნავს სჯობდე სხვას სიმაღლით, ან სიმძლავრით, ან სისქით, თუ ეს სიჭარბე არ ანელებს ადამიანის მოძრაობას.

სხეულის ბრძოლისუნარიანობა დამოკიდებულია სიდიდეზე, ძალასა და სისწრაფეზე, რადგან სისწრაფეც ძალაა. ვისაც შეუძლია სირბილი ნებისმიერ გზაზე და შორ მანძილზე, მორბენალია. ვისაც შეუძლია მოწინააღმდეგის ხელში მომწყვდევა და დაბლა დანარცხება, მოჭიდავეა. ვინც გამოცდილია მუშტი-კრივიში, მოკრივეა. ვინც ძლიერია ორივე ამ სახეობაში, ის პანკრატისტია⁹, ხოლო ძლიერი ყოველივე ამაში პენტათლია.

კარგი მოხუცებულობა ესაა გვიანი მოხუცებულობა ტან-
ჯვის გარეშე. კარგი მოხუცებულობა არა აქვს იმას, ვინც ადრე
დაბერდა და არც იმას, ვინც გვიან დაბერდა, მაგრამ ტანჯვაშია.
ეს დამოკიდებულია სხეულის ჯანმრთელობასა და შემთხვევა-
ზე. ვინც არც ჯანმრთელია და არც ფიზიკურად ძლიერი, ის
არ იქნება თავისუფალი ვნებებისა და ტკივილებისაგან და მხო-
ლოდ შემთხვევით შეიძლება მიაღწიოს დღეგრძელობასა და
შტანჯელობას. ფიზიკური ძლიერებისა და ჯანმრთელობის
გარდა, არსებობს დღეგრძელობის სხვა საშუალებები, რად-
გან ბევრნი ჯანმრთელობის გარეშეც აღწევენ დღეგრძელობას.
მაგრამ აქ ამის დაწვრილებით განხილვა არაა საჭირო¹⁰.

მრავალმეგობრიანობისა და კეთილმეგობრიანობის ცნება
არ იქნება ბუნდოვანი და გაუგებარი, თუ მეგობრობას განვსაზ-
ღვრავთ. მეგობარია ის, ვინც ფიქრობს, რომ ეს მეორე მხარი-
სათვის კარგია და საქმითაც აკეთებს ამას. ვისაც მრავალი ასე-
თი მეგობარი ჰყავს, ის მრავალმეგობრიანია, ხოლო ღირსეული
მეგობრების მყოფი კარგმეგობრიანია.

1362a ბედნიერებას იქა აქვს ადგილი, სადაც კეთილდღეობის
მიზეზი შემთხვევაა. იგი წარმოიქმნება და არსებობს ან ყოველ-
თვის, ან მეტწილად, ან დიდ საქმეებში. შემთხვევა არის ზოგი
ისეთი სიკეთის მიზეზი, რომელიც დაკავშირებულია ხელოვნე-
ბასთან, ზოგჯერ კი ისეთისა, რომელსაც ხელოვნებასთან არაეი-
თარი კავშირი არა აქვს. ასეთია ბუნებრივი და არაბუნებრივი
შოვლენები. მაგალითად, ჯანმრთელობის მიზეზი შეიძლება
ხელოვნება იყოს¹¹, სილამაზისა და სიმაღლისა — ბუნება. საერ-
თოდ კი, ის სიკეთეა შემთხვევითი, რაც შურს იწვევს.

შემთხვევა არის მიზეზი ისეთ სიკეთეთა, რომელთა წინას-
წარ განჭკვრეტა შეუძლებელია. მაგალითად, თუ ყველა ძმა მა-
ხინჯია, ეს ერთი კი ლამაზი, ანდა თუ სხვებმა ვერ შეამჩნიეს
განძი, ამან კი იპოვა, თუ გვერდზე მდგომს მახვილი მოხვდა,
ამას კი არა, თუ ის, რომელიც ყოველთვის იქ დადიოდა, ვერ
მივიდა, სხვები კი მივიდნენ იქ პირველად და დაიღუპნენ,
ვფიქრობთ, რომ ყოველივე ეს ბედნიერი შემთხვევა უნდა
იყოს.

იმ სათნოებას კი, რომელიც ქებასთან არის დაკავშირებუ-
ლი, მაშინ განვსაზღვრავთ, როცა ქებაზე გვექნება ლაპარაკი.

აქედან ცხადია, თუ რა უნდა გაითვალისწინოს ორატორმა არსებულ ან მომავალ საგნებზე რჩევისა და აკრძალვის დროს, რადგან ესენი ერთმანეთის საწინააღმდეგო მოვლენებია. როდესაც მრჩეველმა იცის, რომ მიზანი არის სარგებლობა, მიზანზე აღიარას ამბობს, არამედ ლაპარაკობს იმაზე, რაც ამ მიზანს ემსახურება. ეს პრაქტიკულად სასარგებლოა, სასარგებლო კი სიკეთეა!

ახლა ცალ-ცალკე განვიხილოთ სიკეთის ნაწილები და სათნოება საერთოდ. დავუშვათ, რომ სიკეთე არის ის, რაც სასურველია თავისთავად, ანდა ის, რომლის მისაღწევად ვარჩევთ სხვა რამეს, აგრეთვე ის, რისკენაც მიისწრაფვის ყველა, ვისაც აქვს გრძნობა ან გონება, ანდა რისკენაც მოინდომებდა სწრაფვას, გონება რომ ჰქონოდა. სიკეთე არის ის, რასაც თითოეულს მისი გონება უკარნახებს². აი, ესაა თითოეული ადამიანის სიკეთე. ადამიანს, რომელიც მას ფლობს, კარგი განწყობა აქვს და კმაყოფილია. სიკეთეა ის, რაც წარმოქმნის ან იცავს კმაყოფილებას, ან რასაც კმაყოფილება მოსდევს შედეგად. ამის საპირისპირო მოვლენა კი სპობს და ანადგურებს კმაყოფილებას.

„მომდევნო“ ორგვარია: ის ან საგნის თანადროულია, ან შემდგომი. მაგალითად, ცოდნა შესწავლას მოსდევს, მაგრამ ჯანმრთელობა სიცოცხლის თანადროულია.

„შემოქმედი“ სამი მნიშვნელობით იხმარება ისევე, როგორც ჯანმრთელობა წარმოიშობა ან გამოკეთებით, ან კვებით, უმეტეს შემთხვევაში კი ფიზიკური ვარჯიშით. მას შემდეგ, რაც ეს დავადვინეთ, ცხადი გახდა, რომ სიკეთეა სიკეთის მოპოვებაცა და ბოროტების უარყოფაც. რადგან პირველ შემთხვევაში ბოროტებას ადგილი არა აქვს, მეორე შემთხვევას კი სიკეთე მოსდევს შედეგად. სიკეთეა ისიც, როცა მცირე სიკეთის ნაცვლად მიიღებ დიდს და დიდი ბოროტების ნაცვლად — მცირეს. რადგან დიდი მცირეს ჭარბობს, ამიტომ სიკეთეს ერთ შემთხვევაში მომატებით ვაღწევთ, მეორე შემთხვევაში დაკლებით. სათნოებებიც აუცილებლად სიკეთის სფეროს განეკუთვნება, რადგან ვინც მას ფლობს, აუცილებლად კეთილდღეობაშია. მას შეუძლია სიკეთის წარმოქმნაცა და გამოყენე-

ბეც. განვიხილოთ ცალ-ცალკე, თუ რამდენი სახის სათნოება არსებობს და როგორია თითოეული მათგანი. სიამოვნებაც სიკეთეა, ამიტომაც ყოველი ცოცხალი არსება მისკენ მიისწრაფვის. ასე რომ, სასიამოვნო და მშვენიერი საგნები აუცილებლად სიკეთეს წარმოადგენს, რადგან პირველნი ტკბობას იწვევს, წოლო მშვენიერი საგნებიდან ზოგი სიამოვნებას იწვევს, ზოგი კი სასურველია თავისთავად³.

მოკლედ რომ ვთქვათ, არსებობს სიკეთის შემდეგი სახეები: ბედნიერება, რომელიც სასურველია თავისთავად, დამაკმაყოფილებელია და მისი გულისათვის მრავალ სხვა სათნოებას ვარჩევთ—სამართლიანობას, სიმამაცეს, თავშეკავებას, დიდსულოვნებას, კეთილშობილებას და სხვა ამდაგვარს. ყველა ეს სულიერი სათნოებებია. ჯანმრთელობა, სილამაზე და სხვა ამდაგვარი სხეულებრივი უპირატესობანია და მრავალი სხვა ღიკეთის მიზეზნი არიან. მაგალითად, ჯანმრთელობა არის როგორც სიამოვნების, ისე სიცოცხლის მიზეზი. ამიტომ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ის საუკეთესო თავისებაა. ის ხომ ორ ყველაზე მეტად ღირებულ მოვლენას იწვევს—სიამოვნებასა და სიცოცხლეს⁴. სიმდიდრე არის ქონებისა და მრავალი სხვა უპირატესობათა მიზეზი. მეგობარი და მეგობრობა სასურველია თავისთავად და მრავალი სხვა სიკეთის მიზეზიცაა. ასევე პატივისცემა და კარგი სახელი სასიამოვნოა თავისთავად და მრავალ სხვა სიკეთესაც წარმოქმნის, უმეტესად კი მას შედეგად მოსდევს პატივისცემა. სიკეთეა მჭევრმეტყველება და მოქმედების უნარი, რადგან ის მრავალ სხვა ამგვარ სიკეთეს იწვევს. ნიჭი, მესხიერება, კარგი ათვისების უნარი, გონება-მახვილობა და ყოველი სხვა ამგვარი არის სიკეთის შემოქმედების უნარი. ასევე ყოველგვარი ცოდნა, ხელოვნება და სიცოცხლე სხვა სიკეთესაც რომ არ იწვევდეს, თავისთავად მაინც სასურველი იქნებოდა. ასევე სამართლიანობაც, რადგან იგი სასარგებლოა ყველასათვის.

დაახლოებით ესენია ყველასგან აღიარებული სიკეთენი. სადავო საკითხებზე სილოგიზმები აქედან უნდა შევადგინოთ. სიკეთეა ის, რომლის საპირისპირო არის ბოროტება. სიკეთეა ისიც, რომლის საწინააღმდეგო სასარგებლოა მტრებისთვის. მაგალითად, ჩვენი სიმზდალე მტრებისთვის სასარგებლოა. ცხადია, რომ ჩვენი სიმამაცე სასარგებლო იქნება თანამოქალაქე-

ბისათვის. საერთოდ, რაც მტრებს სურთ ან რაც მათ ახარებთ, ამის საწინააღმდეგო სასარგებლო იქნება ჩვენთვის. ამიტომაც კარგადაა ნათქვამი:

„ო, როგორ გაუხარდება პრიაშეს!“⁵

მაგრამ ეს ყოველთვის ასე არ არის, არამედ მეტწილად, რადგან არაფერი არ უშლის ხელს იმას, რომ ზოგიერთი ამათგანი სასარგებლო იყოს მოწინააღმდეგე მხარეებისათვის. ამაზეა ნათქვამი: „უბედურება აერთიანებს ადამიანებს მაშინ, როცა ეს ორივე მხარისათვის საზიანოა“.

1363a

სიკეთეა იქაც, სადაც ადგილი არა აქვს გადაჭარბებას. მაგრამ თუ საგანი უფრო მეტია, ვიდრე უნდა იყოს, მაშინ ბოროტებას ექნება ადგილი. ის, რისთვისაც ბევრს ეწვალენ და ბევრი დახარჯეს, აგრეთვე სიკეთედ მოჩანს, რადგან აღიქმება როგორც ამგვარი, ისე სხვა მრავალი მოვლენის მიზნად. საბოლოო მიზანი კი სიკეთეა. ამიტომაცაა ნათქვამი:

„თქვენ დაუტოვეთ სასახელოდ პრიაშესა და ტროელებს არგოსელი ელენე...“⁶

„ჩვენთვის სირცხვილი იყო ასე დაყოვნება...“⁷

არსებობს ანდაზაც: „წყლიანი კოკა კართან გატეხაო...“⁸ სიკეთეა ის, რისკენაც მრავალი ისწრაფვის და რის მოპოვებასაც ცდილობს, რადგან, რასაც მიზნად ისახავს მრავალი, სიკეთეა. ხოლო „მრავალი“ შეიძლება გაგებულ იქნეს როგორც „ყველა“. კეთილია ქებულიც, რადგან ცუდს არავინ აქებს. სიკეთეა ისიც, რასაც აქებენ მტრებიც და ცუდი ადამიანებიც, რადგან ამ შემთხვევაში ყველა ერთი აზრისაა — უბედურება-გამოვლილი ადამიანებიც კი. ამიტომაც კორინთელებმა სიმონიდეს ლექსი შეურაცხყოფად მიიღეს:

„ილიონი კორინთელებს არ უსაყვედურებს“⁹.

კეთილია ისიც, რაც აირჩია რომელიმე გონიერმა ან კეთილმა ადამიანმა, კაცმა ან ქალმა. მაგალითად, ოდისევსი ათენამ, ელენე თეზევსმა, ალექსანდრე ღმერთქალებმა, აქილევსი პომპროსმა¹⁰.

როგორცა ვთქვით, კეთილია ის, რასაც უპირატესობას აძლევენ. ხოლო უპირატესობას აძლევენ როგორც ყოველივე ზე-

მოჩამოთვლილს, ისე იმას, რაც საზიანოა მტრებისთვის და სასიკეთო მგვობრებისთვის, აგრეთვე საერთოდ, შესაძლებელი. ეს უკანასკნელი კი ორგვარია: ის, რაც შეიძლება მოხდეს საერთოდ, ან რაც ადვილად შეიძლება მოხდეს. ადვილი კი არის ის, რაც ან უტანჯველად, ანდა მცირე დროში ხორციელდება. ძნელი ხორციელდება ან ტანჯვით, ან დიდი დროის განმავლობაში. სიკეთეა ისიც, რაც სურთ, ხოლო სურთ. ის, რაც არასოდეს არაა ბოროტება, ან ისეთი ბოროტებაა, რომელიც სიკეთეზე მცირეა. ასეთია მცირე ან უცნობი სასჯელი. სიკეთედ მიგვაჩნია ჩვენ საკუთარი თვისებები, რაც სხვას არ ახასიათებს, აგრეთვე უპირატესობანი, რადგან ეს უფრო მეტად პატივსაცემად მიგვაჩნია, აგრეთვე ის, რაც ჩვენ შეგვეფერის, ან ჩვენს გვარსა და უნარს, და რაოდენ უმნიშვნელოც არ უნდა იყოს ის, მაინც ვისწრაფვით მისი მოპოვებისაკენ, თუ გვგონია, რომ ის გვაკლია. აგრეთვე, რაც შეიძლება ადვილად გაკეთდეს, რადგან ის, როგორც ადვილი, შესაძლებელიცაა. ადვილად შესასრულებელია ის, რასაც ყველამ მიადწია, ან უმრავლესობამ, ან ჩვენმა მსგავსმა ადამიანებმა, ან უმცირესობამ; ის, რაც მეგობრებს ახარებს, მტრებს კი აღიზიანებს; რასაც არჩევენ ისინი, ვისაც პატივსა ეცემთ; რის უნარიც გვაქვს და გამოვცადეთ, გვგონია მას წარმატებით განეახორციელებთ. ყველაზე უფრო საქებია ის, რაც ცუდ ადამიანებს არასოდეს არ მოსწონთ; რაც გესურს, რომ მოხდეს, რადგან ის არა მხოლოდ სასიამოვნოდ გვეჩვენება, არამედ საუკეთესოდაც. თითოეული დიდ სიკეთედ თვლის იმას, რაც სურს. მაგალითად, გამარჯვების მოყვარენი მტრებთან გამარჯვებას, პატივმოყვარენი სახელს, სიმდიდრის მოყვარენი სიმდიდრეს და ასე ყველა სხვა შემთხვევაში.

1363b

აი, აქედან უნდა ავიღოთ საბუთები სიკეთისა და სასარგებლოს შესახებ.

7

ხშირად, როცა ერთი აზრისა არიან იმის შესახებ, რომ ორივე მოეღენა სასარგებლოა, დაობენ იმაზე, თუ რომელია უფრო მეტად ასეთი, შემდეგ კი იმაზე, თუ რომელს უწოდონ მტრ-სიკეთე და რომელს მეტად სასარგებლო. მეტია ის, რაც ინდენივეა, რაც მეორე საგანი, რომელსაც ვაღარებთ და კიდევ მეტი. უმცირესი შეიძლება მოთავსდეს იმაში, რაც მასზე

დიდია. საერთოდ, დიდსა და ბევრს ვადარებთ მცირესა და პატარას, ბევრსა და ცოტას — მრავალ სხვა სიდიდეს. რაც ჭარბობს, დიდია, რაც ნაკლებია, პატარაა. იგივე უნდა ითქვას ბევრისა და მცირედის შესახებ.

სიკეთეს ვუწოდებთ იმას, რასაც ვირჩევთ თვით მისივე გულისთვის და არა სხვა რაიმე მიზნით, რაც სურს ყველას ან რასაც მოინდომებდა ყველა ის, ვისაც აქვს ან ექნებოდა გონება და აზროვნება. სიკეთეა ისიც, რაც ქმნის და იცავს სიკეთეს ან რაც იწვევს მას.

მიზანია ის, რისთვისაც ხდება სხვა რამ, ე. ი. მიზანი არის ის, რისთვისაც არსებობს სხვა დანარჩენი. ზოლო თითოეული სათვის სიკეთეა ის, რაც მასთან მიმართებაში ავლენს ამ თვისებას. მაგალითად, აუცილებლად ასეთი უნდა იყოს სიმრავლე ერთთან ან უფრო მცირესთან შედარებით, რადგან იგი შეიცავს როგორც ერთს, ისე უმცირეს სიდიდეს. ასევე უფრო დიდი სიკეთეა ის, რაც ჭარბობს უფრო მცირეს. მაშასადამე, ის ჭარბობს იმასაც, რაც მასშია მოცემული. როდესაც ერთი სახე ჭარბობს მეორეს, მაშინ ერთი სახის დიდი მოვლენა ჭარბობს მეორე სახის დიდ მოვლენას და პირიქით. თუ მაღალი კაცი უფრო მაღალია, ვიდრე მაღალი ქალი, მაშ, საერთოდ, კაცები ქალებზე მაღლები ყოფილან. და თუ საერთოდ, კაცები ქალებზე მაღლები არიან, მაშინ მაღალი კაციც უფრო მაღალი იქნება, ვიდრე მაღალი ქალი, რადგან უპირატესობის მიხედვით გვარებს შორის ისეთივე დამოკიდებულებაა, როგორც მათში შემავალ ცალკეულ საგნებს შორის. როდესაც პირველს მეორე მოსდევს, მაშინ პირველი მეორეს მომდევნო აღარ იქნება. ერთი მეორეს შეიძლება სამნაირად მოსდევდეს: ან თანადროული იყოს, ან მომდევნო, ან შესაძლებლობით, რადგან მომდევნოს აუცილებლობის მიზეზი პირველშია. მაგალითად, ჯანმრთელობა სიცოცხლის თანადროულია, მაგრამ ჯანმრთელობა არაა სიცოცხლის შედეგი.

სწავლას კი ცოდნა მოსდევს შედეგად. შესაძლებლობის მიხედვით: ტაძრების გაქურდვა ნიშნავს საერთოდ ქურდობას, რადგან ვინც ტაძრებს ქურდავს, ის სხვა რამესაც მოიპარავს. რაც თავის თავში უფრო დიდ საგანს შეიცავს, ის თვითონაც უფრო დიდია, რადგან ჭარბობს იმას, რასაც შეიცავს. რაც უფრო დიდ სიკეთეს წარმოშობს, თვითონაც უფრო დიდია, რად-

გან სწორედ ამას ნიშნავს უფრო დიდი სიკეთის შემოქმედება. ასევე ისიც, რაც უფრო დიდმა შემოქმედმა წარმოშვა, უფრო დიდიცაა. ვინც ჯანმრთელობას აძლევს უპირატესობას სიამოვნებასთან შედარებით, ის უფრო დიდ სიკეთეს არჩევს, რადგან ჯანმრთელობა სიამოვნებაზე მაღლა დგას. რაც თავისთავად სასურველია¹, სჯობს იმას, რაც თავისთავად სასურველი არაა. მაგალითად, ძალა სჯობს ჯანმრთელობას, რადგან პირველი სასურველია თავისთავად, მეორე კი არა. ამიტომ ის სიკეთეცაა. პირველი მიზანია, მეორე კი არა, რადგან ეს უკანასკნელი სხვისთვის არსებობს, პირველი კი თავისთავადია, როგორც მაგალითად, ფიზიკური ვარჯიში არსებობს ჯანმრთელობისთვის. სიკეთეა ისიც, რასაც სხვა ან სხვები ნაკლებ სჭირდება, ვიდრე დანარჩენ საგნებს, რადგან ის უფრო დამოუკიდებელია. „ნაკლებ სჭირდება“ ნიშნავს ან იმას, რომ მას სჭირდება მცირე ან ის, რაც ადვილად მოიპოვება. როდესაც ერთს მეორე გვარის გარეშე არ შეუძლია არსებობა, ან წარმოშობა, მეორეს კი შეუძლია. ის, რომელსაც მეორე არ სჭირდება, უფრო დამოუკიდებელია. ამიტომ ის უფრო დიდ სიკეთედაც გვეჩვენება.

1364a

თუ ერთი საწყისია, მეორე აღარ იქნება საწყისი. ასევე, თუ ერთი მიზეზია, მეორე სწორედ ამიტომ აღარ იქნება მიზეზი. მაგრამ საწყისისა და მიზეზის გარეშე წარმოშობა შეუძლებელია. ორ საწყისთა შორის უფრო დიდი საწყისიდან წარმოშობილი უფრო დიდი იქნება, ორი მიზეზიდან უფრო დიდიდან წარმოშობილი უფრო დიდია და პირიქით, ორი საწყისიდან ისაა დიდი, რომელიც უფრო დიდი მოვლენის საწყისია და ორი მიზეზიდან ისაა დიდი, რომელიც უფრო დიდის მიზეზია. ამრიგად, ზემოთქმულიდან ცხადია, რომ ორივე შემთხვევაში რალაც დიდი გვაქვს. რადგან თუ ერთი საწყისია, მეორე კი არა, საწყისი უფრო დიდიც იქნება. ანდა თუ პირველი არაა საწყისი, მეორე კი საწყისია, მაშინ მეორე, თუ ის მიზანია, უფრო დიდიც იქნება. ლეოდამანტე², როცა ბრალს სდებდა კალისტრატეს, ამბობდა, რომ ვინც ურჩევს, უფრო მეტად არის დამანაშავე. ვიდრე ის, ვინც მოქმედებს, რადგან ბოროტმოქმედება არ მოხდებოდა, რომ არ ერჩიათ. ხოლო როცა ჭაბრიოსს სდებდა ბრალს, პირიქით, ამბობდა: მოქმედი უფრო დამანაშავეა, ვიდრე მრჩეველი, რადგან ბოროტმოქმედებას არ ექნე-

ბოდა ადგილი, შემსრულებელი რომ არ ყოფილიყო. ადამიანები გეგმებს იმიტომ აწყობენ, რომ განახორციელონო.

იშვიათი სჯობს მრავალს, როგორც თქრო რკინას, თუმცა ის ნაკლებ გამოიყენება. თქროს მეტი ღირებულება აქვს, რადგან მისი მოპოვება ძნელია. მაგრამ, მეორეს მხრივ, ხშირი იშვიათს სჯობს, რადგან მეტად გამოიყენება და რადგან „ხშირი“ სჯობს „იშვიათს“, ამიტომაც ნათქვამი, რომ: „წყალი უკეთესია“.

საერთოდ კი, ძნელი ადვილს სჯობს, რადგან უფრო იშვიათია. მეორეს მხრივ კი, ადვილი სჯობს ძნელს, რადგან მაშინვე მოვიპოვებთ, როგორც კი მოვიზიდომებთ. შემდეგ, უკეთესია ის, რისი საწინააღმდეგოც მნიშვნელოვანია და რისი დაკარგვაც სამძიმოა. სათნოება სჯობს არასათნოებას და ბოროტება არაბოროტებას. პირველნი საბოლოო მიზანნი არიან, მეორენი კი არა. დიდია ის, ვის მიერ ჩადენილი საქმე ბევრად მშვენიერია და ბევრად სამარცხვინო. იმათ კი, რომლებიც დიდ სიკეთესა და ბოროტებას სჩადიან, შედეგიც დიდი ექნებათ, რადგან როგორცაა მიზეზები და საწყისები, ისეთივეა შედეგები და როგორცაა შედეგები, ისეთივეა მიზეზები და საწყისები. კარგია ის, რისი ქონება დიდი რაოდენობით უფრო სასურველია და მშვენიერი. როგორც, მაგალითად, კარგი მხედველობა უფრო სასურველია, ვიდრე კარგი ყნოსვა, რადგან საერთოდ, მხედველობა ყნოსვაზე უკეთესია. მეგობრების სიყვარული უფრო მშვენიერია. ვიდრე ქონებისა. ასე რომ, მეგობრობა სიმდიდრეზე მალლა დგას. ასევე უკეთესი საგნების სიჭარბე უკეთესია და მშვენიერისა მშვენიერი. უკეთესია ის საგნები, რომელთა სურვილი უკეთესია ან სასახელო, რადგან ის, რაც ძალიან გვსურს, თვითონაც დიდია და მშვენიერი.

საგნები, რომელთა ცოდნა უფრო მშვენიერია და მნიშვნელოვანი, თვითონაც უფრო მშვენიერი და მნიშვნელოვანნი არიან. მაგალითად, ვისაც ცოდნა აქვს, ის ჭეშმარიტებასაც ფლობს, რადგან ერთი მეორეს იწვევს. იგივე ითქმის იმ მეცნიერებების შესახებ, რომელნიც უფრო მნიშვნელოვან და მშვენიერ საგნებს სწავლობენ. ის, რაც დაუდგინა ყველა გონიერმა ადამიანმა, ან უმრავლესობამ, ან უკეთესთ, ან უფრო ძლიერთ სიკეთისა და სიდიდის შესახებ, ის აუცილებლად ასეთია ან საერთოდ, ან გონების, სამსჯავროს წინაშე დაყენებისას. ზემო-

1364b

თქმული ვრცელდება სხვა მოვლენებზეც, როგორცია არსება, რაოდენობა და თვისება. ისინი ისეთნი არიან, როგორც ცოდნამ ან გონებამ დაახასიათა.

სიკეთეზე უკვე გვქონდა ლაპარაკი. განვსაზღვრეთ კიდევ ის, როგორც ისეთი რამ, რომელსაც ირჩევს ყველა გონიერი არსება. აქედან ცხადია, რომ უფრო დიდი სიკეთეა ის, რაც პირველ ყოვლისა, გონებას მიაჩნია ასეთად. სიკეთეა ისიც, რაც დამახასიათებელია უკეთესი ადამიანებისათვის ან ყოველთვის, ან მხოლოდ იმაში, რაშიც ისინი საუკეთესონი არიან. როგორც, მაგალითად, სიმამაცე სჯობს ღონეს. სიკეთეა ისიც, რასაც უპირატესობას აძლევენ ადამიანები საერთოდ, ან რაშიც ისინი საუკეთესონი არიან. მაგალითად, უსამართლობის ატანა სჯობს უსამართლო მოქმედებას, რადგან ამას უპირატესობა მისცა ყველაზე სამართლიანმა ადამიანმა. მეტად სასიამოვნო სჯობს ნაკლებად სასიამოვნოს, რადგან ყველა სიამოვნებისკენ ისწრაფვის. ამავე დროს მისკენ ისწრაფვიან თვით მისივე გულისთვის. მათთვის ის არის სიკეთეცა და საბოლოო მიზანიც. უფრო მეტად სასიამოვნოა ის, რაც ნაკლებ მტანჯველია და მეტად ხანგრძლივი. მეტად მშვენიერი ნაკლებ მშვენიერსა სჯობს. ხოლო მშვენიერია ან ის, რაც სასიამოვნოა, ანდა, რაც თავისთავად სასურველია⁴. რაც ადამიანს უფრო თავისთვის ან თავისი მეგობრისთვის სურს, დიდი სიკეთეა, ხოლო რაც არ სურს, ის ბოროტებაა. დღეგრძელი დღემოკლესა სჯობს და მყარი — არამყარს. პირველის უპირატესობა დროშია, მეორისა კი საკითხის გადაწყვეტაში, რადგან საკითხების გადაწყვეტისას უფრო მეტად მყარს ვიყენებთ.

თუ საწყისი ელემენტები და წინამძღვრები მსგავსია, ასეთივე იქნება მათგან მიღებული შედეგები. მაგალითად, თუ მამაცური მოქმედება უფრო ლამაზია და სასურველი, ვიდრე გაუბედავი, მაშინ სიმამაცე გაუბედავობაზე უფრო სასურველია და მამაცი კი გაუბედავზე. უკეთესია ის, რაც ყველას სურს, ვიდრე ის, რაც ყველას არ სურს, რაც სურს მეტს, ვიდრე ნაკლებს. რადგან სიკეთეა ის, რისკენაც ყველა ისწრაფვის. ასევე უფრო მეტი სიკეთეა ის, რასაც უფრო მეტად ეტანებიან. აგრეთვე ის, რასაც ეტანებიან მოდავე მხარეები ან ჩვენი მტრები, ან მოსამართლენი, ან ისინი, ვისაც ისინი უპირატესობას აძლევენ. პირველ შემთხვევაში კარგი არის ყველასათვის კარ-

1365a

გი, მეორე შემთხვევაში კი ძლიერისათვის ან მცოდნისათვის კარგი. ზოგჯერ უკეთესია ის, რაც ყველას აქვს და რის არქონებაც სამარცხვინოა. ზოგჯერ კი უკეთესია ის, რაც არავის არა აქვს, ანდა აქვს უმცირესობას, რადგან ის იშვიათია. კარგია ის, რასაც აქებენ, რადგან მშვენიერია, აგრეთვე ის, რასაც მეტი პატივი ხვდა წილად, რადგან პატივიც რაღაც ღირებულებაა. მეტი ბოროტებაა ის, რაც მეტ სასჯელს იმსახურებს. მეტია ისიც, რაც იმაზე დიდია, რასაც ყველა დიდად თვლის ან დიდად ეჩვენება. დიდი კი ჰგონიათ ის, რაც იყოფა ნაწილებად, რადგან ის თავის ნაწილთა სიმრავლეზე უფრო დიდი მოჩანს. ამიტომაც აქვს ნათქვამი პოეტს, როცა მელეაგრეს მოუწოდებს აჯანყებისკენ:

„რამოდენა უბედურება მოუტანეს დაპყრობილ
ქალაქებში ადამიანებს,
მეომრებს ყლუტენ, წვავენ ქალაქებს,
ბავშვებს სტაცებენ საკუთარ მშობლებს!“⁵

ასევე შეერთებული და აშენებულიც დიდი მოჩანს. როგორც ეპიქარმე ამბობს, დაყოფის გამო შეერთებული ყოველთვის უფრო დიდი ჩანს და ამიტომაც, საწყისი უფრო დიდი მოვლენების მიზეზი გვგონია. დიდი გვგონია აგრეთვე ძნელი და იშვიათი. უფრო დიდის შთაბეჭდილებას ტოვებს აგრეთვე მდგომარეობა, წლოვანება, ადგილი, დრო და უნარი იმ შემთხვევაში, თუ ვინმემ თავის უნართან, წლოვანებასთან და თანატოლებთან შედარებით როგორღაც სადმე და როდესმე რაღაც განსაკუთრებული ჩაიდინა. იგი ჩაითვლება დიდ, მშვენიერ, კეთილ და სამართლიან მოქმედებად და მის საწინააღმდეგოდაც. ამიტომაც ოლიმპიურ შეჯიბრებაში გამარჯვებულზე ეპიგრამა ამბობს:

„წინათ ორ მხარეზე უღელგადებულს
თევზი დამქონდა არგოსიდან ტეგეასაკენ“⁶.

იფიკრატეც⁷ ხომ ტრაბახით ამბობდა, თუ რა მდგომარეობიდან რას მიაღწია.

ბუნებრივი სჯობია შექმნილს, რადგან მისი მოპოვება ძნელია. ამის შესახებ პოეტიც ამბობს:

„მე თვითნასწავლი ვარ“⁸.

რაიმე დიდი მოვლენის ნაწილი უფრო დიდია. როგორც პერიკლემ თქვა დასავლავებაზე: „ახალგაზრდობის დაღუპვა იმასვე ნიშნავს, რასაც წლის ღროთაგან გაზაფხულის გაქრობაა“. უკეთესია ის, რაც გამოსადეგია დიდ გაჭირვებაში, მაგალითად, მოხუცებულობისა და ავადმყოფობის დროს. მიზანთან ასლო მყოფი სჯობს დაშორებულს და პიროვნებისთვის განკუთვნილი საზოგადოებრივს, შესაძლებელი შეუძლებელს, რადგან პირველი ჩვენთვისაა სასარგებლო, მეორე კი არა. უკეთესია ის, რაც ცხოვრების საბოლოო მიზანია, რაგან მიზანი უფრო სასურველია, ვიდრე ის, რაც მის მოპოვებას ემსახურება, აგრეთვე, რაც ჭეშმარიტებისათვის კეთდება, ვიდრე ის, რაც კეთდება სახელისათვის. ხოლო სახელისათვის კეთდება ის, რასაც არავინ არ აირჩევდა, სხვებს რომ არ გაეგოთ იმის შესახებ. ამიტომ ქველმოქმედების მიღება უფრო სასურველად მოჩანს, ვიდრე სხვისთვის ქველმოქმედების გაწევა; რადგან პირველს ფარულადაც რომ ეწეოდნენ, მაინც სასურველი იქნებოდა; მაგრამ არა მგონია, რომ ვინმეს ფარულად ქველმოქმედება სურდეს. უკეთესია ის, რაც გესურს, რომ არსებობდეს ნამდვილად და არა მოჩვენებით. რადგან პირველი უფრო მეტად ჭეშმარიტია. ამიტომ ამბობენ, რომ სამართლიანობა უმნიშვნელოა ჯანმრთელობასთან შედარებით, რადგან მასში სინამდვილეს მოჩვენებითობა ჭარბობს, ჯანმრთელობაში კი პირიქით. საუკეთესოა ის, რაც ყველაზე მეტად გამოსადეგია, მაგალითად, სიცოცხლისათვის ან კეთილდღეობისათვის, ან სიამოვნებისთვის, ან მშვენიერ მოქმედებისთვის. ამიტომ სიმდიდრე და ჯანმრთელობა ყველაზე დიდ სიკეთედ უნდა ჩავთვალოთ, რადგან ისინი ყველა ამ სიკეთეს მოიცავენ. სიკეთეა აგრეთვე ტანჯვისაგან თავისუფალი სიამოვნება. ის ერთზე მეტი სიკეთეა, რადგან სიკეთეა, როგორც სიამოვნება, ისე ტანჯვის არარსებობა. რადგან თუ ერთსა და იმავე სიდიდეს დაეუმატებთ ორ სხვადასხვა ნაწილს, მთელი მეტი იქნება. უკეთესია ის, რაც თვალსაჩინოა, იმასთან შედარებით, რაც შეუმჩნეველია. რადგან პირველი ჭეშმარიტებასთან უფრო ახლოა. აქედან გამომდინარეობს, რომ უფრო დიდი სიკეთეა იყო მდიდარი და პატივსაცემი, ვიდრე ჩანდეს, უფრო ძვირფასია ის, რაც ადამიანს აქვს ერთი, ვიდრე ბევრი. ამიტომაც დანაკლისი ერთნაირი არ იქნება, თვალს ამოთხრი ცალთვალს თუ ორი თვალის მჭონეს, რადგან პირველ შემთხვევაში კაცი კარგავს უღირესად ძვირფას რამეს.

ამრიგად, დაახლოებით უკვე ყველაფერი ითქვა იმის შესახებ, თუ საიდან უნდა იქნეს აღებული საბჭოები რჩევისა და აკრძალვის დროს.

ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი და ძირითადი იმისათვის, რომ შეძლო დარწმუნება და კარგი რჩევის მიცემა, არის შემდეგი: ყველა სახელმწიფოს წეს-წყობილების ცოდნა. თითოეული მათგანის თავისებურების, კანონებისა და მათთვის სასარგებლო მოვლენების გათვალისწინება. სარგებლიანობა კი ყველა ადამიანისთვის დამარწმუნებელია, მაგრამ სასარგებლო არის ის, რაც სახელმწიფოს იცავს. ყველაზე მეტად მნიშვნელოვანია მსჯელობა, რომელიც სახელმწიფო ძალაუფლებას ეხება. ძალაუფლება განსხვავებულია სახელმწიფოების მიხედვით. სახელმწიფო კი იმდენია, რამდენიც მმართველობის სახე. არსებობს სახელმწიფოს ოთხი ფორმა: დემოკრატია, ოლიგარქია, არისტოკრატია და მონარქია. ამათგან პოლიტიკური და იურიდიული დაწესებულებები აქვს ან ყველას ან ზოგიერთს. დემოკრატია მმართველობის ისეთი სახეა, სადაც თანამდებობაანი კენჭისყრით ნაწილდება, ოლიგარქიაში ნაწილდება საკუთრების მიხედვით, არისტოკრატიაში განათლების მიხედვით. განათლებაში მე კანონით დადგენილ განათლებას ვგულისხმობ. ამიტომ არისტოკრატულ სახელმწიფოს მართავენ ისინი, რომლებიც კანონიერებას იცავენ. ესენი კი კეთილშობილი ადამიანები უნდა იყვნენ, საიდანაც მიიღო სახელწოდება ამ სახელმწიფომ. მონარქია, როგორც სახელწოდება გვიჩვენებს, მმართველობის ისეთი ფორმაა, სადაც ერთი ადამიანი არის ყველაზე ძლიერი! თუ მმართველობის ეს ფორმა მოწესრიგებულია, გვექნება სამეფო, თუ მოუწესრიგებელი — ტირანია.

არ უნდა დაგვრჩეს გაურკვეველი თითოეული ამ სახელმწიფოებრივი სახის მიზანი, რადგან მათ მიზნის მიხედვით არჩევენ. დემოკრატის მიზანი არის თავისუფლება, ოლიგარქიისა — სიმდიდრე, არისტოკრატისა — განათლება და კანონები. ტირანიისა — სახელმწიფოს დაცვა. ცხადია, რომ თითოეული მათგანის წესები, კანონები და ინტერესები განსხვავებულია მათი მიზნის მიხედვით, ე. ი. მათ ასხვავებენ მათი მიზნის მიხედვით.

ღარწმუნება წარმოებს არა მხოლოდ აბოდიქტიკური სიტყვით, არამედ ვთიკურითაც, რადგან ჩვენ ვუჭერებთ ორატორს იმისდა მიხედვით, თუ როგორი მოჩანს იგი. ორატორი კი შეიძლება მოჩანდეს კეთილად, გონიერად ან ორივენაირად. აქედან გამომდინარეობს, რომ საჭიროა ვიცოდეთ ყოველი სახელმწიფოს თავისებურებანიც. ამ თავისებურებების ცოდნით სიტყვა უფრო დამაჯერებელი ხდება. სახელმწიფოს თავისებურების გაგება კი შეიძლება იმავე მეთოდით, ე. ი. იმის დადგენით, თუ რას აძლევს უპირატესობას ეს სახელმწიფო. ამას კი მიზნის გარკვევისაკენ მივყავართ.

რამდენადაც ახლა საჭირო იყო, ვილაპარაკეთ იმის შესახებ, თუ რას უნდა მივმართოთ როგორც მომავალზე, ისე აწმყოზე რჩევის დროს, თუ საიდან უნდა ავიღოთ მის სარგებლობაში დასარწმუნებლად საჭირო საბუთები, საიდან და როგორ მივიღოთ ცნობები სახელმწიფოს თავისებურებათა და კანონების შესახებ: უფრო ზუსტად ამის შესახებ ლაპარაკია „სახელმწიფოში“².

9

ამის შემდეგ ვთქვათ სათნოებისა და ბოროტების, მშვენიერისა და სამარცხვინოს შესახებ, რადგან იმან, ვინც აქებს ან აძაგებს, ეს უნდა გაითვალისწინოს. ხოლო ამაზე მსჯელობისას ისიც ნათელი გახდება, თუ როგორ დავანახვოთ სხვებს ჩვენი ზნეობრივი სახე, რაც ნდობის მოპოვების მეორე საშუალებაა. ამით შეგვიძლია ნდობის მოპოვება როგორც ჩვენ, ისე სხვებს.

რადგან ხან სიღინჯით, ხან კი ქარაფშუტულად გვიხდება ხოლმე არა მხოლოდ ადამიანებისა და ღმერთის, არამედ უსულლო საგნებისა და ცხოველების ქება. ამიტომ ამავე მეთოდით უნდა განვიხილოთ ამათი წანამძღვრებიც. ასე რომ, ამის შესახებაც ჩვენ თვალსაჩინოების მიზნით უნდა ვილაპარაკოთ.

მშვენიერია ის, რაც არის რა თავისთავად სასურველი, საქებაცაა. ანდა, არის რა კეთილი, სასიამოვნოცაა, რადგან კეთილია. თუ ეს მშვენიერებაა, აუცილებელია, რომ სათნოება მშვენიერება იყოს, რადგან ის არის რა სიკეთე, საქებიც არის. როგორც ჩანს, სათნოება არის სიკეთის მოპოვებისა და დაცვის

უნარი; აგრეთვე ყველგან და ყველას მიმართ მრავალ და მნიშ-
ვნელოვან საქმეებში ქველმოქმედების გაწევის უნარი. სათნოე- 1366b
ბის ნაწილებია: სამართლიანობა, სიმამაცე, წინდახუდულობა,
ხელგაშლილობა, დიდსულოვნება, უანგარობა, სიმშვიდე, გო-
ნერება, სიბრძნე. თუ სათნოება ქველმოქმედების უნარია, მა-
შინ ყველაზე დიდი სათნოება იქნება ის, რაც ყველაზე უფრო
სასარგებლოა. ამიტომაც, რომ სამართლიან და მამაც ადამიან-
ებს ყველაზე მეტად სცემენ პატივს, რადგან მამაცნი სხვების-
სათვის არიან გამოსადეგნი ომში, ხოლო სამართლიანნი ომში-
ცა და მშვიდობის დროსაც. ამას მოსდევს ხელგაშლილობა,
რადგან ხელგაშლილი ადვილად იმეტებენ ქონებას და არც
იბრძვიან მისი მოპოვებისათვის, რასაც სხვა ადამიანები ძა-
ლიან ეტანებიან. სამართლიანობა არის სათნოება, რომლი-
თაც თითოეულს მისთვის კუთვნილი ქონება აქვს, რაც კანონი-
ერიცაა⁴. უსამართლობა კი უკანონოდ სხვისი ქონების მით-
ვისებაა. სიმამაცე მდგომარეობს საშიშროების დროს მშვენიე-
რი საქმეების ჩადენის უნარში, საითყენაც კანონიც მოგვიწო-
დებს და რაც კანონიერების დაცვას წარმოადგენს. სიმამაცეს
სილაჩრე უპირისპირდება. თავშეკავება ისეთი სათნოებაა, რომ-
ლითაც ადამიანი სხეულებრივ სიამოვნებას ისე წარმართავს,
როგორც ეს კანონით არის გათვალისწინებული. თავაშეებუ-
ლობა კი ამის საწინააღმდეგაა⁵. სიუხვე ქონების კეთილად ვა-
მოყენების უნარია, სიძუნწე კი მას უპირისპირდება. დიდსუ-
ლოვნება არის დიდი ქველმოქმედების უნარი, სიმდაბლე ამის
საწინააღმდეგაა. ხელგაშლილობა არის სათნოება, რომლითაც
ადამიანს დიდი ხარჯების გაღების უნარი აქვს. ამის საწინააღ-
მდეგო თვისებაა სიძუნწე და სულმდაბლობა. გონიერება აზ-
როვნებასთან დაკავშირებული სათნოებაა, რომლითაც კაცს
ბედნიერების მისაღწევად სიკეთისა და ბოროტების შესახებ
სწორი რჩევის მიცემის უნარი აქვს.

ამჟამად საკმარისია ის, რაც ითქვა ზოგადად სათნოების,
ბოროტებისა და მათი ნაწილების შესახებ. სხვა შემთხვევების
გარკვევა კი ძნელი არაა. ცხადია, რომ ის, რაც სათნოებას წარ-
მოქმნის, მშვენიერიც არის. ასევე სათნოებისგან წარმოქმნი-
ლი არის მისი ნიშანი და შედეგი. რადგან სიკეთის ნიშანი, გან-
ცდა და შედეგი მშვენიერია, ამიტომ სიმამაცის ნიშანი, მოქმე-
დება და შედეგი მშვენიერი იქნება. ასევე სამართლიანობა
5. არისტოტელე

და სამართლიანი მოქმედება, ოღონდ ეს არ ეხება სამართლიანობის განცდას. სათნოებათაგან მხოლოდ სამართლიანობაა ასეთი, რომლის განცდა ყოველთვის მშვენიერი არაა. მაგალითად, უფრო სამარცხვინოა სამართლიანი, ვიდრე უსამართლო სასჯელის მოხდა. იგივე ითქმის სათნოებაზეც. იქ, სადაც შეჯიბრში გამარჯვება პატივსაცემად ითვლება, მშვენიერია. მშვენიერია ისიც, რასაც უფრო პატივისცემა მოსდევს შედეგად, ვიდრე ქონება. სასურველ საგანთაგან მშვენიერია ის, რასაც ადამიანი თავისთვის არ აკეთებს, მაგალითად, ის უანგარო სიკეთე, რასაც ადამიანი სჩადის სამშობლოსთვის პირადი სურვილების უარყოფის გზით. აგრეთვე ბუნებრივი სიკეთე, მაგრამ არა პირადი სიკეთე, რაც ცალკე ადამიანის მისწრაფებით არის გაპირობებული⁶. მშვენიერია საქმეები, რაც ადამიანს მიეწერება გარდაცვალების შემდეგ, რადგან ცოცხალი უფრო პირადი სურვილებით მოქმედებს. აგრეთვე ის მოქმედებანი, რაც უფრო სხვის კეთილდღეობას ემსახურება, ვიდრე პირადულს. აგრეთვე სხვებისათვის გაწეული ქველმოქმედება პირადი სარგებლობის გაუთვალისწინებლად. სამართლიანია ქველმოქმედება იმათ მიმართ, ვინაც კეთილნი იყვნენ ჩვენს მიმართ, აგრეთვე ყოველი ქველმოქმედება, რაც პირად სარგებლობას გამოირიცხავს და იმის საწინააღმდეგო, რისაც ადამიანებს რცხვენიათ, რადგან ადამიანებს რცხვენიათ სიმახინჯისა, როგორც ლაპარაკში, ისე მოქმედებასა და განზრახვაში. ასე მოიქცა საფოც ალკეოსის ნათქვამზე:

„მინდა ვითხრა რამ, მაგრამ სირცხვილი მზღუდავს“⁷.

რაზედაც საფოც უპასუხა:

„განზრახვა შენი რომ ყოფილიყო კარგი, კეთილი და გულით შენით არ განიზრახდე რაიმე ბოროტს, მაშინ სირცხვილი არ დაბინდავდა შენ თვალთა მზერას და ბავით შენით წარმოთქვამდი ქეშმარიტებას“⁸.

მშვენიერია ისიც, რისთვისაც ადამიანები უშიშრად იბრძვიან. ასეთი განცდა ადამიანებს აქვთ იმ მოვლენების მიმართ, რასაც შედეგად დიდება მოსდევს. მშვენიერია უკეთესი ადამიანებისათვის დამახასიათებელი სათნოებანი და მოქმედებანი, მაგალითად, მამაკაცური თვისებები, ქალურთან შედარებით.

აგრეთვე ის, რაც სხვისთვის უფრო სასარგებლოა, ვიდრე შენ-
თვის. ეს სამართლიანია, სამართლიანობა კი მშვენიერია. შუ-
რისძიება მტრებზე უფრო მშვენიერია, ვიდრე მორიგება მათ-
თან, რადგან ვალის დაბრუნება სამართლიანია, სამართლიანობა
კი მშვენიერია. მაჰაკაცს უკან დახევა არ შეშვენის. გამარჯვება
და დიდებაც მშვენიერია, რადგან ის სასურველია თავის-
თავად და არა მისგან გამომდინარე სარგებლობის გამო. უპი-
რატესობაც სათნოების გამოვლენას წარმოადგენს. მშვენიერია
მოგონებაც და მით უფრო მშვენიერია ის, რაც უფრო მტკიცედ
ჩაგვრჩა მენსიერებაში. მშვენიერია ისიც, რაც ჩვენი გარდა-
ცვალების შემდეგ დარჩება და რასაც თან ახლავს პატივისცე-
მა. მშვენიერია უპირატესობა და ის, რაც ერთადერთია, რად-
გან სიამოვნებით გვაგონდება, მშვენიერია ქონება, რომელსაც
მოგება არ მოაქვს⁹. ასეთი ქონება თავისუფალ ადამიანებს აქვთ.
მშვენიერია ის თავისებურებანი, რომელიც რომელიმე ერში სა-
ქებრად ითვლება. მაგალითად, ლაკედემონში საქებად ითვლება
თმების ტარება¹⁰, როგორც ნიშანი თავისუფლებისა. რადგან
გრძელი თმით ძნელია იმ სამუშაოს შესრულება, რაც მონებს
ევალებათ. თავისუფალი ადამიანი არასოდეს არ მისდევს მდა-
ბალ ხელობას, რადგან ის სხვებისგან დამოკიდებული არ
არის!¹¹

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ის შემთხვევები, რომლებიც ზე-
მოდასახელებულ მოვლენებთან ახლო დგანან, მათთან იგი-
ვეობრივი არიან როგორც ქების, ისე ძაგების დროს. მაგალი-
თად, ფრთხილი ადამიანი უნდა ჩავთვალოთ ცივად და ვერა-
გად, გულუბრყვილო — კეთილად, უგრძნობი — მშვიდად, ასე-
ვე სხვა ადამიანებიც. დადებითად უნდა შევაფასოთ თვით გადა-
ჭარბებულად მოცემული თვისებებიც კი. მაგალითად, ბრზნი-
ანი და მანიაკი. უნდა ჩავთვალოთ გულლიად, ამაყი — ღირსეულად
და დიდებულად, წრესგადასული — სათნოდ, თავზედი — მამა-
ცად, მფლანგველი — ხელგაშლილად, რადგან უმრავლესობას
ეს ასე ჰგონია. ამ პარალოგიზმს¹² თავისი მიზეზი აქვს. მაგა-
ლითად, თუ კაცი თავს საფრთხეში იგდებს, სადაც ეს აუცი-
ლებელი არაა, საფიქრებელია, რომ მით უმეტეს გასწირავს
თავს იქ, სადაც ამას მშვენიერად ჩათვლიან. თუ კაცი ხელგა-
შლილია პირველსავე შემთხვევაში, ასეთივე იქნება მეგობრის-
თვისაც, რადგან სათნოების უმაღლესი სახეა ყველასათვის სი-

1367b

კეთის გაწევა¹³. მოფიქრებას მოითხოვს ისიც, თუ სად უნდა ითქვას საზოგადოებრივი სიტყვა. მაგალითად, სოკრატე ამბობდა, რომ ათენელების ქება ათენელებში ძნელი არაა¹⁴. ყველგან ის უნდა აჭო, სადაც რა ითვლება საპატიოდ, იქნება ეს სკვითებში, ლაკონელებსა თუ ფილოსოფოსებში. საერთოდ, პატივსაცემი მოვლენები მშვენიერად უნდა ჩავთვალოთ, რადგან, როგორც ჩანს, ისინი ერთმანეთთან ახლო დგანან. ასეთია მიზანშეწონილი მოქმედება, რომელიც წინაპრებისა და მათი საქმეების შესატყვისია, რადგან ბედნიერება, მშვენიერების გარდა, პატივსაცემასაც გულისხმობს. პატივსაცემია ის, ვინც მოულოდნელად თავს გამოიჩენს, როგორც უკეთესი და მშვენიერი; მაგალითად, ვინც ბედნიერების დროს თავშეკავებული იქნება, უბედურებაში — დიდსულოვანი, ხოლო აღზევებული — კეთილი და თავმდაბალი. ამას შეჰყურის იფიკრატეს სიტყვები: „რა ვიყავ წინათ და რა ვარ მე ახლა!“¹⁵ აგრეთვე ოლიმპიურ შეჯიბრებაში გამარჯვებულის სიტყვები:

„წინათ ორ მხარზე უღელგადებულს“...¹⁶
და სიმონიდეს სიტყვები:

„შენი მამა, ქმარიცა და ძმებიც ტირანები იყვნენ“¹⁷.

რადგან ადამიანებს აქებენ მათი საქმეების მიხედვით, ხოლო სერიოზული ადამიანები წინასწარი განზრახვით მოქმედებენ, ამიტომ ორატორი უნდა ცდილობდეს დაამტკიცოს, რომ ვისაც აქებს, წინასწარგანზრახვით მოქმედებდა. კარგი იქნება, აუ საქმეს ისე წარმოაჩინოს, რომ ქების ობიექტი თითქოს ხშირად ასე მოქმედებდა. მოულოდნელი და შემთხვევითი მოქმედებანიც ისე უნდა განიხილოს როგორც წინასწარგანზრახული. თუ მსგავსი შემთხვევები ბევრია, ისიც სათნოების ნიშნად და წინასწარგანზრახულ მოქმედებად უნდა წარმოადგინოს.

საქები სიტყვა ავლენს რომელიმე ადამიანის დიდ სათნოებას, ამიტომ ორატორმა მისი საქმიანობა ამის დასამტკიცებლად უნდა გამოიყენოს. საქები სიტყვა საქმეებს ეხება, გარეგან მხარეებს კი, როგორცაა კეთილშობილი წარმომოხება, კარგი აღზრდა, ის მხოლოდ დასარწმუნებლად იყენებს, რადგან იგულისხმება, რომ კარგი წარმომოხებისა კარგი იქნება და როგორი აღზრდაც აქვს კაცს, ისეთივე იქნება ის. მაშასადამე, ადამიანებს საქმეების მიხედვით ვაქებთ, საქმე კი ადამიანის

თვისებების გამოვლენა. მაგრამ ზოგჯერ კაცს მაშინაც ვაქებთ, თუ მას არაფერი არ გაუკეთებია, თუ დარწმუნებული ვართ, რომ მას ამის უნარი აქვს. ზოგჯერ ქება და ბედნიერება ერთი და იგივეა, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ბედნიერება, საერთოდ, იგივეა, რაც ხობა, რადგან როგორც ბედნიერება მოიცავს სათნობას, ისე ბედნიერი ქებულს.

ქებასა და რჩევას ერთი სახე აქვს, ამიტომ, როდესაც ვინმეს რაიმეს ვურჩევთ, სიტყვების გადაადგილებით ქებას მივიღებთ (ენკომია). როდესაც ვიცით, თუ რა უნდა გააკეთოს კაცმა, ან როგორი უნდა იყოს ის, მაშინ, თუ ვინმეს სურს, 1368a რომ ეს რჩევის სახით გამოთქვას, სიტყვები უნდა გადაადგილოს და ფრაზა შეაბრუნოს. მაგალითად, „უნდა ვამაყობდე თუ არა შემთხვევით, არამედ საკუთარი უნარით მოპოვებული წარმატებით“. ამ ფორმით ეს ფრაზა არის რჩევა, მაგრამ ქებაა ასე გამოთქმული: „ის ამაყობდა არა შემთხვევით, არამედ საკუთარი უნარით მოპოვებული წარმატებით“¹⁸. ასე რომ, როცა ქება გვსურს, ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რა ვურჩიოთ, და როცა ვურჩევთ, რა შევუქოთ. მსჯელობა კი აუცილებლად დაპირისპირებული იქნება, რაც დამოკიდებულია იმაზე, თუ რას გადაადგილებ: აკრძალვას, თუ რჩევას.

პათოსის გასაძლიერებლად მრავალი საშუალება გამოდგება. მაგალითად, ყურადღების გამახვილება იმაზე, რომ მხოლოდ ამ კაცმა ან პირველმა, ან უმცირესობასთან ერთად, ან სხვებზე უკეთ გააკეთა, რადგან ყოველივე ეს მშვენიერია. მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული დრო და პირობები, თუ ის ხელსაყრელი არ იყო. საქებია ისიც, თუ კაცმა ერთი და იგივე საქმე რამდენიმეჯერ წარმატებით დაასრულა. მნიშვნელოვანია არა შემთხვევითი, არამედ თვით პიროვნების მიერ მიღწეული წარმატება. საქებია ის აღმამიანიც, რომლისათვისაც იქნა გამოგონილი და შექმნილი საქები და პატივსაცემი საშუალებები. საქებია ისიც, ვისაც პირველად მიემღვნა ხობა; მაგალითად პიპოლოქე, პარმოდინი და არისტოგიტონი¹⁹, რომელთა ქანდაკებებიც აგორაზე დგას. იგივე ითქმის ამის საწინააღმდეგო მოვლენაზე, როგორიცაა ძაგება. თუ ვინმეს ქება აღვილი არაა, მაშინ მას სხვას ვაღარებთ, როგორც იქცევა ისოკრატე²⁰, რომელიც მიუჩვეველი იყო სასამართლოში სიტყვის წარმოთქმას. შედარებისთვის ცნობილი პიროვნებები უნ-

და გამოვიყენოთ. შთაბეჭდილებას აძლიერებს და მშვენიერი-
ცაა, თუ ის იმათზე უკეთესია, ვისაც ვადარებთ. სახობო სიტ-
ყვაში მიზანშეწონილია გაზვიადებაც, რაც ადამიანის უპირა-
ტესობას ადასტურებს. უპირატესობა კი მშვენიერებაა. თუ შე-
დარებას ვაწარმოებთ არა სახელოვან ადამიანებთან, არამედ
სხვებთან, ეს შესაქები ადამიანის უპირატესობას გამოავლენს,
რაც სიკეთეა. საერთოდ, თუ ორატორულ სიტყვებს თვალს გა-
დავივლებთ, ცხადი გახდება, რომ გაზვიადება ყველაზე მე-
ტად ებილიტიკურ სიტყვებშია საჭირო, რადგან ორატორს,
იყენებს რა ცნობილ საქმეთ, ისღა რჩება, რომ გააზვიადოს
ისინი და შეაღამაზოს სიტყვა. სათათბირო სიტყვებში უფ-
რო მაგალითებია საჭირო, რადგან ადრე მომხდარი საქმეებით
ვწინასწარმეტყველებთ მომავალს. ენთიმემები კი სამოსამარ-
თლო სიტყვებშია საჭირო. მიზეზებისა და მტკიცების გამოყე-
ნება ყველაზე მეტად საჭიროა წარსულის მიმართ, მისი ბუნ-
დოვანების გამო.

აი, დაახლოებით, ყველაფერი იმის შესახებ, თუ რისგან
აღგენენ სახობო და გასაკიცხ სიტყვას, რა უნდა გვექონდეს
ნიმუშად ქებინა და ძაგების დროს და როგორ შევადგინოთ
ზოტბა და ძაგება. ვიცით რა ეს, ამის საწინააღმდეგოც ნათე-
ლია, რადგან ძაგება საწინააღმდეგო საგნებიდან წარმოიშვება.

10

1368b

ახლა ვთქვათ იმის შესახებ, თუ რამდენი და როგორი წა-
ნამძღვრებიდან უნდა შევადგინოთ სილოგიზში საბრალოდებო
და დაცვით სიტყვებში. აქ გასარკვევია სამი რამ: პირველი, რო-
გორია და რამდენი მიზეზი იმისა, რის გამოც ჩადენილ იქნა
დანაშაული. მეორე, რა მდგომარეობაში ჩადინეს დანაშა-
ული და მესამე, ხასიათი და მდგომარეობა იმ ადამიანისა, ვის
მიმართაც იქნა ჩადენილი დანაშაული. ჯერ განვსაზღვროთ უსა-
მართლობა და შემდეგ თანმიმდევრულად ვილაპარაკოთ ამ სა-
კითხებზე.

დავუშვათ, რომ უსამართლობა არის თვითნებური, კანონ-
საწინააღმდეგო მოქმედება. კანონები კი ზოგი კერძობითი
ხასიათისაა, ზოგი კი ზოგადისა. კერძობითის მე ვუწოდებ და-
წერილ კანონს, რომლითაც სახელმწიფოს მართავენ. ზოგადია

დაუწერელი კანონი, რომელსაც ყველა აღიარებს. აღამიანები ნებაყოფლობითა და ძალდაუტანებლად ასრულებენ იმას, რაც იციან. მაგრამ ყველა, ვინც თავისი ნებით მოქმედებს, ყოველივეს წინასწარი განზრახვით არ სჩადის. ხოლო ვინც წინასწარი განზრახვით მოქმედებს, მან ყოველივე იცის, რადგან არ არსებობს ისეთი აღამიანი, რომელიც წინასწარი განზრახვით უცოდინრად იმოქმედებდა. ამიტომ ისინი, რომლებიც წინასწარი განზრახვით კანონის საწინააღმდეგო მავნე და ცუდ საქმეებს სჩადიან, არიან ბოროტნი და თავაშვებულნი. როდესაც აღამიანს ერთი ან რამდენიმე ცუდი თვისება აქვს, ის ამ სახის უზნეობასა და უსამართლობას სჩადის. მაგალითად, ხარბი თავშეუთქავებელია ქონების მიმართ, უზნეო — სხეულებრივი სიამოვნების მიმართ, განებივრებული — უსაქმურობის მიმართ (შიშის გამო ის მახლობლებს საფრთხეში მიატოვებს), ბრაზიანი თავშეუთქავებელია სიბრაზეში, პატივმოყვარე — დიდებაში, შეუბრალებელი — შურისძიებაში, გამარჯვების მოყვარე — გამარჯვებაში. უგუნური სამართლიანობისა და უსამართლობის არცოდნის გამო ასეთი, ხოლო ურცხვი — სხვათა შეხედულებებისადმი გულგრილობის გამო. ასეთივე არიან აღამიანები ყველა დანარჩენი მიდრეკილებების გამო.

ყოველივე ეს ნაწილობრივ ცნობილია იქიდან, რაც სათნოების შესახებ ვთქვი¹, ნაწილობრივ ცხადი გახდება იქიდან, რასაც ვიტყვი გრძნობების შესახებ². განსახილველი დაგვრჩა ის, თუ რატომ, რა პირობებში და ვის წინააღმდეგ სჩადის აღამიანი უსამართლობას. თავდაპირველად განვიხილოთ ის, თუ რისკენ ისწრაფვიან ან რას გაუბრალებიან ისინი, რომლებიც უსამართლობას სჩადიან. ცხადია, რომ ბრალმდებელმა უნდა გაარკვიოს, თუ რომელი ამათვანი და რა ზომით ახასიათებს მოწინააღმდეგეს, დამცველმა კი — თუ რომელი ამ თვისებათაგანი და რა ზომით არ ახასიათებს მას.

ყველა ყველაფერს აკეთებს ან თავისი ნებით, ან არა. მოქმედებათაგან, რომელთაც თავისი ნებით არ სჩადიან, ზოგი შემთხვევითია, ზოგიც აუცილებელი. აუცილებელთაგან ზოგს იძულებით სჩადიან, ზოგს ბუნებრივად. ამრიგად, იმ მოქმედებათაგან, რაც ნებასურვილით არ ხდება, ნაწილი შემთხვევითია, ნაწილი ბუნებრივი, ნაწილი იძულებითი. ხოლო იმ მოქმედებათაგან, რაც ნებით ხდება და რომლის მიზეზი თვით აღამიანე-^{1369a}

ბი არიან, ნაწილი ხდება ჩვეულებით, ნაწილი მისწრაფებით, ნაწილი გონივრულად, ნაწილიც უგუნურად.

სურვილი სიკეთისაკენ სწრაფვას ნიშნავს, რადგან არავინ არ მოისურვებდა იმას, რაშიც არ იქნებოდა დარწმუნებული, რომ ის სიკეთეა. უგუნური მისწრაფებანია რისხვა და ვნება. ასე რომ, ყველა, ვინც მოქმედებს, აუცილებლად მოქმედებს შვიდი მიზეზით: ან შემთხვევით, ან ბუნებრივად, ან იძულებით, ან ჩვეულებით, ან გონივრულად, ან რისხვით, ან ვნებით. ზედმეტია მოქმედებათა განსხვავება წლოვანების, ქონებისა³ და სხვა თვისებების მიხედვით. რადგან, თუ ახალგაზრდები ბრაზიანნი არიან, ასეთნი არიან არა ახალგაზრდობის, არამედ საფიციზისა და ვნებიანობის გამო. ადამიანები არ მოქმედებენ არც სიღარიბისა და სიმდიდრის გამო, არამედ ღარიბები იმის გამო, რომ სურთ ის, რაც აკლიათ, ხოლო მდიდრები იმის გამო, რომ მიისწრაფვიან არააუცილებელი სიამოვნებებისაკენ. ამრიგად, არც ერთი არ მოქმედებს სიმდიდრის ან სიღარიბის გამო, არამედ ვნებებით. ასევე სამართლიანნი და უსამართლონი და ყველა ისინი, რომლებიც საკუთარი თვისებების კარნახით მოქმედებენ, სინამდვილეში მოქმედებენ გონებისა და ვნებების კარნახით. ოღონდ ზოგი დადებითი თვისებებისა და ვნებების კარნახით მოქმედებს, ზოგი კი პირიქით. ოღონდ ამ თვისებებს ერთ შემთხვევაში ერთი შედეგი მოსდევს, მეორე შემთხვევაში — მეორე. მაგალითად, ადამიანს თავშეკავებულობის გამო აქვს სწორი შეხედულებები და მიდრეკილებები ვნებებში, თავშეუკავებელს კი საწინააღმდეგო თვისებები აქვს.

მაგრამ ეს დანაწევრება გადავლოთ გვერდზე და განვიხილოთ, თუ რომელ თვისებას როგორი შედეგი უნდა მოსდევდეს. ადამიანების თეთრი ან შავი ფერი. დიდი ან პატარა ტანი არავითარ შედეგებს არ იწვევს, მაგრამ ახალგაზრდობასა და მოხუცებულობას, სამართლიანსა და უსამართლოს შორის კი დიდია სხვაობა⁴. საერთოდ, ადამიანთა მოქმედებები უნდა განვიხილოთ, როგორც მათი თვისებების შედეგი. მაგალითად, იმისდა მიხედვით, ადამიანი თავის თავს მდიდრად თვლის თუ ღარიბად, ბედნიერად თუ უბედურად. ამას შემდეგ განვიხილავთ⁵, ახლა კი ვილაპარაკოთ დანარჩენი მოვლენების შესახებ.

შემთხვევით მოხდა ის, რასაც განუსაზღვრელი მიზეზი აქვს, რაც არ ხდება არც რაიმე მიზნით, არც მუდმივად, არც

უმეტეს შემთხვევაში, არც გარკვეული წესით. ეს ნათელია შემთხვევითის განსაზღვრებიდანაც. ბუნებრივია ის მოვლენები, რომელთაც მიზეზი თავის თავში აქვთ, რაც გარკვეულ წესს ექვემდებარება, ან რაც მუდმივად, ან უმეტეს შემთხვევაში ასე ხდება. ხოლო იმას, რაც ბუნების საწინააღმდეგოდ ხდება, აქვს მას ბუნებრივი თუ სხვა რამ მიზეზი, ამას დაწერილებით კვლევა არ სჭირდება.

1369b

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ასეთი მოვლენების მიზეზიც შემთხვევაა. იძულებითია ის მოქმედებანი, რომელსაც კაცი თვითონ სჩადის თავის სურვილისა და თვალსაზრისის საწინააღმდეგოდ.

ჩვეულებრივია ის, რასაც ადამიანები სჩადიან იმიტომ, რომ ხშირად სჩადიოდნენ მას. გონივრულია ის, რაც დაიყვანება ზემოდასახელებულ სათნოებებზე ან როგორც მიზანი ან როგორც ამ მიზნის მისაღწევი საშუალება, იმ შემთხვევაში თუ ჩვენს მოქმედებას სარგებლობა მოსდევს შედეგად. რადგან ზოგჯერ თავშეუკავებელი ადამიანებიც აკეთებენ სასარგებლო საქმეებს, მაგრამ არა სარგებლობის, არამედ სიამოვნების გამო. ადამიანები შურისმაძიებელნი არიან ვნებიანობისა და სიბრაზის გამო. ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ შურისძიება და დასჯა. დასჯა ხდება დაზარალებულისათვის, შურისძიება კი — შურისმაძიებლის ვნებათა დაკმაყოფილებისათვის. თუ რაა სიბრაზე, ცხადი გახდება მაშინ, როცა განცდების შესახებ გვექნება მსჯელობა⁶. ვნებების კარნახით სჩადიან იმას, რაც სასიამოვნო ჰგონიათ. სიამოვნებაშიც არის ისეთი რამ, რაც ჩვეულებრივია, ე. ი. რასაც მივეჩვიეთ. მრავალი ბუნებრივი მოვლენა უსიამოვნოა, მაგრამ ადამიანები სიამოვნებით აკეთებენ მას, თუ მიეჩვივნენ.

თუ ზემოთქმულს შევაჯამებთ, მივიღებთ, რომ, რასაც ადამიანები თავისი ნებით აკეთებენ, არის ან ნამდვილი ან მოჩვენებითი სიკეთე, ნამდვილად ან მოჩვენებით სასიამოვნო. ამრიგად, რასაც ადამიანები თავისთავად აკეთებენ, აკეთებენ თავისი სურვილით. ხოლო რასაც თავისი ნებით არ აკეთებენ, იმას სჩადიან არა თავისთავად. ამრიგად, ყოველივე ის, რასაც ადამიანები თავისი სურვილებით აკეთებენ, არის ან კეთილი ან მოჩვენებით კეთილი, სასიამოვნო ან მოჩვენებით სასიამოვნო. მე სიკეთედ ვთვლი აგრეთვე ნამდვილი ან მოჩვენებითი ბოროტე-

ამის მიზეზია ის, რომ სასიამოვნოა ბოროტების არარსებობა. იმედებიდან კი ისინია სასიამოვნო, რომელთა განხორციელება მოგვიტანს დიდ სიხარულს, ან სარგებლობას, ან სარგებლობას ტანჯვის გარეშე. ერთი სიტყვით, ისიც, რაც დღეს გვანიჭებს სიამოვნებას, უმეტეს შემთხვევაში, სასიამოვნოა როგორც იმედი და მოგონება. მაშასადამე, სასიამოვნოა რისხვაც, ანუ როგორც ჰომეროსი ამბობს ვნებების შესახებ:

„ის ბევრად ჭარბობს სიტკბოს თაფლისას“⁵.

არგინ არ ბრაზობს იმაზე, რაც შურისძიებისათვის მიუწვდომელი მოჩანს. ასევე სრულიად არ ვბრაზობთ, ან უმნიშვნელოდ ვბრაზობთ იმათზე, ვისაც ჩვენზე გაცილებით მეტი უნარი აქვთ.

სურვილების უმრავლესობას თან სდევს რაღაც სიამოვნება, რადგან სიამოვნებას გვანიჭებს როგორც მომხდარის გახსენება, ისე მომავალში მოსახდენის წარმოდგენა. მაგალითად, ციებ-ცხელებით შეპყრობილს სწყურია და სიამოვნებს როგორც იმის მოგონება, რომ წინათ სვამდა, ისე იმის იმედი, რომ მომავალში დალევს. შეყვარებულებს ახარებთ საუბარი, მიმოწერა ან რაიმე მოქმედება, დაკავშირებული საყვარელ არსებასთან. რადგან მოგონების საშუალებით თითქოს უშუალოდ განიცდიან საყვარელ არსებას. ყველა ვნებას კი ერთი საწყისი აქვს: გვახარებს საყვარელი ადამიანის როგორც ჩვენთან ყოფნა, ისე მოგონება მისი არყოფნის დროს. სწუხან საყვარელი არსების არყოფნის გამო; მაგრამ ტანჯვასა და გლოვაშიც არის რაღაც სიამოვნება. გეტანჯავს საყვარელი ადამიანის არყოფნა, მაგრამ გვსიამოვნებს მოგონება და წარმოდგენა იმისა, თუ როგორი იყო ის და რას აკეთებდა. სწორედ ამის შესახებაა ნათქვამი:

„ის ისე ლაპარაკობდა, რომ ყველას ტირილის სურვილი აღძრავდა“⁶.

სასიამოვნოა შურისძიებაც, ხოლო მტანჯველია მისი დაუკმაყოფილებლობა. დაკმაყოფილება კი უაღრესად სასიამოვნოა. ბრაზიანი ადამიანები უაღრესად იტანჯებიან იმის გამო, რომ შური ვერ იძიეს, მაგრამ ახარებთ შურისძიების იმედისასიამოვნოა გამარჯვებაც არა მხოლოდ გამარჯვების მოყვა-

რულთათვის, არამედ ყველასათვის, რადგან ამ დროს ადამიანს უჩნდება წარმოდგენა საკუთარ უპირატესობაზე, რისი სურვილიც მეტ-ნაკლებად ყველას აქვს. სასიამოვნოა გამარჯვება. ამიტომ აუცილებელია, რომ თამაშით ბრძოლა და კამათიც სასიამოვნო იყოს, რადგან ამ დროს ხშირად იმარჯვებენ ხოლმე. ასეა როგორც კოჭაობისას, ისე ბურთაობისას, კამათელისა და შაშის თამაშის დროს. ასეა სერიოზულ თამაშობებშიც. სიამოვნებას იღებენ როგორც მიჩვეულნი, ისე შემთხვევით მოთამაშენი. მაგალითად, ნადირობის დროს და ყოველგვარ ვარჯიშში, რომელიც მიმდინარეობს სუფთა პაერზე. რადგან, სადაც შეჯიბრია, იქ გამარჯვებაც არის. მაშასადამე, სამოსამართლო და საჯარო გამოსვლები სასიამოვნოა იმათთვის, რომლებიც მიეჩვიენ მას და სათანადო უნარიც აქვთ.

1371a

უაღრესად სასიამოვნოა პატივისცემა და კარგი სახელი, რადგან ამ შემთხვევაში წარმოდგენა იქმნება დარბაისელ ადამიანებზე, მით უმეტეს, თუ ეს წარმოდგენა შეექმნებათ იმ ადამიანებს, რომელნიც ცნობილი არიან როგორც სამართლიანნი. ასევე, უფრო სასიამოვნოა ახლოს მყოფნი, ვიდრე შორს მყოფნი, ჩვენი თანამოქალაქენი და ნაცნობნი, ვიდრე უცნობნი, თანამედროვენი მეტად, ვიდრე შთამომავალნი, გონიერნი მეტად, ვიდრე უგუნურნი, უმრავლესობა მეტად, ვიდრე უმცირესობა, რადგან პირველნი უფრო გაბედულად ამბობენ სიმართლეს, ვიდრე მეორენი. ადამიანებს პატივისცემისა და სახელის მოპოვება არ აინტერესებთ იმათ შორის, ვისაც არ უწყევნ ანგარიშს, მაგალითად, ბავშვებში, ან ცხოველებში და თუ აინტერესებთ, არა სახელისათვის, არამედ რაღაც სხვა მოსახერებთ.

მეგობარიც სასიამოვნოა, რადგან სასიამოვნოა სიყვარული. მაგალითად, ღვინო არავის არ ეყვარებოდა, ის რომ სასიამოვნო არ ყოფილიყო. სასიამოვნოა, როდესაც ვუყვარვართ, რადგან ეს წარმოქმნის შთაბეჭდილებას, რომ ისეთ სიკეთესა ვფლობთ, რისკენაც ისწრაფვის ყველა, ვისაც კი შეგარძნების უნარი აქვს. სხვებს უყვარდენ იმას ნიშნავს, რომ პატივს გცემდნენ თვითონ შენ. სასიამოვნოა ისიც, როცა შენი უკვირია, რადგან ეს პატივისცემას უკავშირდება. სასიამოვნოა მლიქვნელობაცა და მლიქვნელიც, რადგან მლიქვნელი მოჩვენებით თაყვანისმცემელია და მოჩვენებითი მეგობარიც. სასიამოვნოა

ერთი და იგივეს ხშირად კეთება, რადგან სასიამოვნოა ჩვეულე-
ბა. სასიამოვნოა ცვალებადობაც, რადგან ცვალებადობა ბუ-
ნებრივია, უმოძრაობას კი მიეყვართ თვისებების უკიდურეს
სიმყარემდე. ამიტომაცაა ნათქვამი:

„ყველაზე ტკბილია ცვალებადობა“⁷.

ამიტომაც სასიამოვნოა ისიც, რასაც ხანგამოწვევებით ვხვდუ-
ბით, იქნება ეს ადამიანები, თუ საგნები, რადგან ცვალებადობა
ეხება როგორც არსებულს, ისე იმას, რაც იშვიათია. მეტწი-
ლად სასიამოვნოა აგრეთვე სწავლა და აღტაცება, რადგან აღ-
ტაცება სწავლის შექენის სურვილს წარმოადგენს. ასე რომ,
აღტაცების საგანი სასურველიც არის. ხოლო შემეცნებისაკენ
სწრაფვა ნიშნავს ბუნებრივი მდგომარეობისაკენ დაბრუნებას.
სასიამოვნოა როგორც ქველმოქმედება, ისე ქველმოქმედების
მიღება, რადგან ქველმოქმედების მიღება ნიშნავს იმის მიღე-
ბას, რაც კაცს სჭირდება. ქველმოქმედება კი შესაძლებელია მა-
შინ, როდესაც არა მხოლოდ გვაქვს, არამედ მეტიც გვაქვს, რაც
სასურველია. რადგან ქველმოქმედება სასიამოვნოა, ამიტომ
კაცს სიამოვნებს მახლობლისთვის ხელის გამართვა და ნაკ-
ლის გამოსწორება. რადგან სასიამოვნოა შემეცნება და აღტა-
ცება, ამიტომ აუცილებლად სასიამოვნო იქნება ყოველივე სხვა
ამდაგვარიც, მაგალითად, მიბაძვა: ფერწერა, სკულპტურა, პოე-
ზია და ყოველივე სხვა, რაც კარგ მიბაძვას წარმოადგენს. რო-
დესაც ობიექტი მიბაძვისა არაა სასიამოვნო, მაშინ ვვახარებ
არა თვით ობიექტი, არამედ დასკვნა იმის შესახებ, რომ ეს
ისაა. ასე რომ, მიბაძვის შედეგი შემეცნებაა⁸. სასიამოვნოა აგ-
რეთვე პერიპეტიები და საფრთხისაგან გაჭირვებით თავის დაღ-
წევა, რადგან ყოველივე ეს გაკვირვებას იწვევს.

სასიამოვნოა ყოველივე ბუნებრივი, ხოლო ნათესაური და-
მოკიდებულება ბუნებრივი დამოკიდებულებაა, ამიტომ ყო-
ველი მონათესავე და მსგავსი, უმეტეს შემთხვევაში სასიამოვ-
ნოა. მაგალითად, ადამიანის ნათესაობა ადამიანთან, ცხენისა
ცხენთან, ახალგაზრდისა ახალგაზრდასთან, რაზედაც ანდაზაში
ნათქვამია: „ტოლს ტოლი უყვარს, მსგავსი მსგავსს ეძებს“⁹,
„მგელი მგლის ტყავს არ დახევს“, „ყვავს თავისი ბახალა ურ-
ჩევნია“ და სხვა ამდაგვარი¹⁰

რადგან მსგავსი და მონათესავე სასიამოვნოა ერთიმეორი-

სათვის და თითოეული ადამიანი ამას უფრო მეტად თავის თავზე გრძნობს, ამიტომ აუცილებელია, რომ ყველა მეტ-ნაკლებად თავმოყვარე იყოს¹¹. ეს თვისება ხომ ყველაზე მეტად თავის თავთან მიმართებაში ვლინდება. რადგან ყველანი თავმოყვარენი არიან, ამიტომ აუცილებელია ყველასათვის სასიამოვნო იყოს ის, რაც მას ეკუთვნის, მაგალითად, სიტყვა და საქმე. ამიტომ მლიქვნელთა მოყვარენი ადვილად ემორჩილებიან სიყვარულის გრძნობას, არიან პატივმოყვარენი და შვილების მოყვარენი, რადგან შვილებიც მათი საქმეებია. დაუმთავრებელი საქმეების დამთავრებაც სასიამოვნოა, რადგან ამ შემთხვევაში ეს საქმე დამამთავრებელს მიეკუთვნება. ხელმძღვანელობაც სასიამოვნოა. ამიტომ სასიამოვნო უნდა იყოს ბრძენის სახელის მოხვეჭა, რადგან ყოველივეს აზროვნება წარმართავს: სიბრძნე ხომ მრავალი საკვირველი მოვლენის ცოდნას ნიშნავს. გარდა ამისა, რადგან უმრავლესობა პატივმოყვარეა, ამიტომ მათთვის სასიამოვნოა მახლობელთა გაკიცხვაც. ადამიანებისათვის სასიამოვნოა დროის ხარჯვა იმაზე, რაშიც იგი თავის უპირატესობას გრძნობს, ან როგორც ევრიპიდე ამბობს:

„ადამიანი მისდევს იმას და ღიდ დროს უთმობს, რაშიც ის თავს თვლის სხვებზე ძლიერად“¹².

.ასევე, რადგან სასიამოვნოა თამაში, ყოველგვარი დასვენება და სიცილი, აუცილებელია ადამიანთა სასაცილო სიტყვა და საქმეც სასიამოვნო იყოს. სასაცილოს განსაზღვრება ცალკე გვექონდა მოცემული „პოეტიკაში“¹³.

აი, ყველაფერი ის, რაც გვინდოდა გვეთქვა სიამოვნების შესახებ. ტანჯვა კი ნათელი გახდება ამის საწინააღმდეგო მოვლენებიდან.

12

აი ის, რის გამოც სჩადიან ადამიანები უსამართლობას. ახლა ვთქვათ იმის შესახებ, თუ რა მდგომარეობაში და ვის წინააღმდეგ სჩადიან დანაშაულს.

ადამიანები უსამართლობას სჩადიან მაშინ, როცა ჰგონიათ, რომ უსამართლობის ჩადენა შესაძლებელია და თვითონაც აქვთ ამის უნარი. აგრეთვე მაშინ, როცა ფიქრობენ, რომ დანა-

შეუღოს ფარულად ჩაიდენენ და თუ ვერ დამალავენ, სასჯელს
მანიც გავქცევიან. ანდა თუ ვერ გაექცნენ, სასჯელი ნაკლები
იქნება იმ მოგებაზე, რომელსაც მიიღებენ დამნაშავენი ან ისა-
ნი, ვისთვისაც ისინი ზრუნავენ. ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი
იმის შესახებ, თუ როგორაა შესაძლებელი ან შეუძლებელი
იგი, რადგან ეს შემთხვევა საერთოა რიტორიკის ყველა საკით-
ხისათვის. როგორც ჩანს, ყველაზე მეტად იმათ ჰგონიათ, რომ
დაუსჯელად ბოროტების ჩადენა შეუძლიათ, რომლებმაც იცი-
ან კარგი ლაპარაკი და მოქმედება, აქვთ მრავალი ბრძოლის
გამოცდილება, ჰყავთ მრავალი შეგობარი და აქვთ სიმდიდრე-
ამრიგად, საფიქრებელია, რომ უსამართლობის ჩადენა ყველა-
ზე მეტად იმათ შეუძლიათ. ხოლო იმათ, რომელთაც საამისო
უნარი არა აქვთ, ან მეგობრები ჰყავთ, ან დამხმარენი, ან თა-
ნამოაზრენი, ამიტომ ამათაც შეუძლიათ დანაშაულის ჩადენაც,
მისი დამალვაც და სასჯელის თავიდან აცილებაც. ეს იმ შემ-
თხვევაში, თუ იმათი მეგობრები არიან, ვინც უსამართლობა გა-
ნიცადა, ანდა მოსამართლეებისა, რადგან მეგობრები უსამართ-
ლობისაგან თავს არ იცავენ და სასამართლოში ჩივილს მორი-
გება უჩვენებენ. ხოლო მოსამართლეები ეხმარებიან თავის
მეგობრებს და მათ ან მთლიანად ათავისუფლებენ, ან მცირედ
სჯიან.

ადვილად იმალებიან ისინი, რომელთა ბუნება არ შეესაბა-
მება მათ მიმართ წაყენებულ ბრალდებას. კერძოდ, სუსტი ადა-
მიანები მალავენ დანაშაულს ძალადობის თაობაზე, ღარიბნი და
შეუარაცხყოფილნი — უზნეობაზე, მალავენ აგრეთვე იმას, რაც
უადრესად ნათელია და თვალსაჩინო, რადგან ამაზე ეჭვი არა-
ვის მიაქვს და მას არავინ უფრთხის. მალავენ აგრეთვე იმ და-
ნაშაულთ, რომელთა ჩადენა შეუძლებელი ჰგონიათ. ასე-
თი დანაშაულისაგანაც არავინ იცავს თავს; რადგან ყველა თავს
იცავს ჩვეულებრივი ავადმყოფობისა და დანაშაულისაგან. იმ
ავადმყოფობისაგან კი, რაც არავის არ ჰქონია, არავინ არ იცავს
თავს. ადვილად იმალებიან ისინიც, რომლებსაც სრულიად არ
ჰყავთ მტრები, ან ბევრი ჰყავთ; რადგან დამნაშავე ფიქრობს,
რომ პირველთაგან დამალული დარჩება, რადგან ისინი თავს
არ იცავენ, მეორე შემთხვევაში კი დამნაშავე დამალული დარ-
ჩება იმის გამო, რომ ის, ვინც თავს იცავს, თავდასხმას არ

მოელის. დანაშავე კი თავს იცავს იმით, რომ მას დანაშაული არასოდეს არ ჩაუდენია.

იმალეებიან ამის უნარის ან საშუალების, ადგილის ან მდგომარეობის მქონენი. უსამართლობას სჩადიან ისინიც, რომლებიც თუ ვერ დაიმალნენ, იმედოვნებენ თავი აარიდონ სასამართლოს, ან საქმის გარჩევა გაახანგრძლივონ, ანდა მოსამართლე მოისყიდონ. ისინიც, რომლებსაც, სასჯელი დაადეს, შეუძლიათ გაექცნენ მას, ან გააჭიანურონ.

დანაშაულს სჩადიან ისინიც, რომლებსაც სილატაკის გამო არაფერი აქვთ დასაკარგი. აგრეთვე ისინი, ვისთვისაც ნათელია, რომ მოგება დიდია ან ახლოსაა, ხოლო სასჯელი მცირეა ან გაურკვეველი, ან შორეული. დანაშაულს სჩადიან ისინიც, რომლებიც ვარაუდობენ, რომ სასჯელი მოგების ტოლი არ იქნება, როგორც, მაგალითად, ტირანიაში, სადაც უსამართლობას სარგებლობა მოაქვს და სასჯელს — მხოლოდ სირცხვილი და პირიქით, ვისთვისაც უსამართლობას შედეგად ერთგვარი ქება მოსდევს; მაგალითად, ძენონის მიერ ერთდროულად დედისა და მამისათვის შურისძიება². სასჯელი კი გამოიხატება ჯარიმაში ან გაძევებაში, ან სხვა რაიმე ანდამგვარში. არა ერთნაირი, არამედ ერთმანეთის საწინააღმდეგო ხასიათის ადამიანები ამ ორ შემთხვევაში და ამ ორი მიზეზით სჩადიან უსამართლობას. დანაშაულს სჩადიან ისინიც, რომლებიც ხშირად დამალულან ან არ დასჯილან და ხშირად არ ჰქონიათ წარმატება: მათ შორის ისინიც, რომლებიც როგორც ზოგი მეომარი, ხელმეორედ იწყებენ ბრძოლას; აგრეთვე ისინი, რომლებსათვის სიამოვნება ახლოა, ტანჯვა კი შორს, მოგება ახლოა, სასჯელი კი შორს. ასე იქცევიან თავშეუკავებელი ადამიანები. ადამიანები კი თავშეუკავებელი არიან იმაში, რაც ძალიან სურთ. დანაშაულს სჩადიან საწინააღმდეგო შემთხვევაშიც, კერძოდ, მაშინ, როცა ტანჯვა და სასჯელი ახლოა, სიამოვნება და სარგებლობა კი შორს. სამაგიეროდ ის ხანგრძლივი იქნება. თავშეუკავებელი და გონიერი ადამიანები უფრო ამგვარ საქციელს ამკობინებენ. აგრეთვე ისინი, რომლებსაც შეუძლიათ თავისი მოქმედება ახსნან ან შემთხვევით, ან აუცილებლობით, ან ბუნებრივი მიდრეკილებით, ან ჩვეულებით, ან საერთოდ, შეცდომით, მაგრამ არა უსამართლობით, აგრეთვე სასჯელის შემსუბუქების იმედის მქონენი და გაჭირვებულნი. გაჭირვება

კი ორგვარია: ადამიანებს ან აუცილებელი არა აქვთ, როგორც ღარიბებს, ან არა აქვთ ზედმეტი, როგორც მდიდრებს. დანაშაულს ბედავენ ადამიანები, რომლებსაც ან ძალიან კარგი სახელი აქვთ, ან ძალიან ცუდი, რადგან პირველნი ფიქრობენ, რომ მათზე ეჭვს არ მიიტანენ, მეორენი კი ვარაუდობენ, რომ მათ სახელს არაფერი არ დააკლდება.

აი, ასეთ შემთხვევებში ბედავენ ადამიანები უსამართლობის ჩადენას. ხოლო უსამართლობას სჩადიან შემდეგი ადამიანების მიმართ: იმ ადამიანების მიმართ, რომლებსაც აქვთ ის, რაც არა აქვთ დანაშავეთ ან როგორც აუცილებელი, ან როგორც უპირატესობა სხვებთან შედარებით, ან როგორც სიამოვნების საგანი, იქნებიან ეს ადამიანები დანაშავეთათვის შორეულნი, თუ მახლობელნი. ერთ შემთხვევაში მიზანი ახლოა, მეორე შემთხვევაში სასჯელი მოსალოდნელია გვიან, როგორც, მაგალითად, კართაგენელთა გამძარცველთათვის³. დანაშაულს სჩადიან იმათ მიმართ, რომლებიც არ ფრთხილობენ და არც თავს იცავენ, არამედ ყველას ენდობიან. ამიტომ მათ მიმართ ჩადენილი ყოველგვარი დანაშაულის დამალვა ადვილია; აგრეთვე უზრუნველი ადამიანების მიმართ, რადგან მხოლოდ წინდახედული ადამიანები მისდევენ ხოლმე ბოლომდე უსამართლო განჩინებას; თავდაბალი ადამიანების მიმართ, რადგან ისინი მოგებებსავენ არ ისწავებენ. აგრეთვე იმათ მიმართ, რომლებსაც ბევრჯერ განუცდიათ უსამართლობა და არასოდეს არ დაუცავთ თავი და როგორც ანდაზა ამბობს: „ისინი მსხვერპლნი არიან როგორც მიდიელნი“⁴. აგრეთვე იმათ მიმართ, რომლებსაც ან არასოდეს, ან ხშირად განუცდიათ უსამართლობა. არც ერთი ამათგანი არ იცავს თავს. პირველნი იმიტომ, რომ მათ არასოდეს არ დასხმიან თავს, მეორენი კი აღარ მოელოან მას. დანაშაულის ჩადენა ადვილია იმათ მიმართაც, რომელთაც ცილი დასწამეს, ან რომელთათვის ცლეს დეწამება ადვილია, რადგან ასეთ ადამიანებს, ეშინიათ რა მოსამართლეებისა, არასოდეს არ მიმართავენ უსამართლოს და არ ათავის დარწმუნება არ შეუძლიათ, როგორც სიმულვილისა და შურის საგანთ. ადვილია დანაშაულის ჩადენა იმათ მიმართაც, რომელთა წინააღმდეგ, ან რომელთა მეგობრების ან წინაპრების წინააღმდეგ რაიმე ცუდი განწყობა გვაქვს, რადგან მათ ან უკვე ჩაიდინეს, ან აპირებენ დანაშაულის ჩადენას ჩვენს წინა-

აღმდეგ, ან ჩვენი წინაპრებისა და მეგობრების წინააღმდეგ. როგორც ანდრეაშიცაა ნათქვამი: „ბოროტებას მხოლოდ საბაბი სჭირდება“.

დანაშაულს სჩადიან როგორც მტრების, ისე მეგობრების მიმართ, რადგან მეგობრების მიმართ ეს ადვილია. მტრების მიმართ კი—სასიამოვნო; იმათ მიმართაც, რომლებსაც მეგობრები არ ჰყავთ, არა აქვთ კარგი მეტყველების ან მოქმედების უნარი, რადგან ისინი ან არ იწყებენ სასამართლო დევას, ან ადვილად რიგდებიან და არასოდეს არ ამთავრებენ საქმეს. უსამართლობას განიცდიან ისინიც, რომლებიც ან სასამართლო დავიდან ან ჯარიმის გადახდიდან სარგებლობას მოელოდნენ, როგორც მაგალითად, უცხოელნი და მიწათმოქმედნი. ესენიც ადვილად წყვეტენ სასამართლო დევას და ადვილად რიგდებიან. აგრეთვე იმათ მიმართ, რომლებსაც მრავალი დანაშაული ჩაუდენიათ, ანდა ვანუცდიათ, ამიტომ ასეთი მოქმედება თითქმის სამართლიანი ჰგონიათ იმ შემთხვევაში, როდესაც ვინმე ისეთ უსამართლობას განიცდის, რომლის ჩადენას თვითონ მიეჩნევა სხვების მიმართ, მაგალითად, შეურაცხველად. უსამართლობის ჩადენა. ადვილია იმათ მიმართაც, რომლებმაც უკვე ჩაიდინეს ბოროტება ან აპირებენ მის ჩადენას, ან აპირებენ და ჩაიდინენ კიდევ. ასეთ დანაშაულს თან სიამოვნება სდევს და თითქმის სამართლიანობად გვეჩვენება. დანაშაულს სჩადიან იმათ მიმართ, ვის მიმართ დანაშაულის ჩადენა გაახარებდა მეგობრებს ან იმათ, რომლებითაც ჩვენ ალტაცებულნი ვართ, ან გვიყვარს, ან ძლიერნი არიან, რომელთაგან ჩვენ დამოკიდებულნი ვართ, ან გვსურს მათთან მეგობრული ურთიერთობა დავამყაროთ. დანაშაულის ჩადენა შეიძლება იმათ მიმართაც, რომლებიც ბრალდებულნი არიან და ისე დავშორდით, როგორც კალიბოსი დიონს⁶. ასეთი მოქმედებანიც სამართლიანობასთან ახლო მდგომად მოჩანან. დანაშაულის ჩადენა შეიძლება იმათ მიმართაც, რომლებსაც ჩვენ თუ არა, სხვები მაინც დაჩაგრავდნენ. ასე რომ, აქ ბევრი ფიქრი არ შეიძლება. როგორც გადმოვცემენ, ენესიდემემ გელონს რომელმაც ქალაქი დაიპყრო, საჩუქრად კოტაბიონი გაუგზავნა⁷, რადგან გელონმა დაასწრო იმაში, რასაც თვითონ აპირებდა. დანაშაულს სჩადიან იქაც, სადაც შემდეგ მრავალი სამართლიანი მოქმედების ჩადენის საშუალება იქნება, რადგან ამ დროს ადვილია შეცდომის გამოს-

წორება და, როგორც თესალიელი იაზონი ამბობდა⁸, ზოგჯერ საჭიროა უსამართლობის ჩადენა, რათა შემდეგ მრავალი სამართლიანი მოქმედების ჩადენა შეეძლოს.

ადამიანები სჩადიან იმ დანაშაულს, რომელსაც სჩადის ან უმრავლესობა, ან ყველა, რადგან იმედი აქვთ იმისა, რომ პატიების მიღწევა ადვილია. აგრეთვე მაშინ, როცა ადვილია ნაპარავის დამალვა; მაგალითად იმის დამალვა, რაც სწრაფად მოსახმარია, როგორცაა საჭმელი. აგრეთვე ისეთი საგნების, რომლებიც ან სახეს, ან ფერს, ან შემადგენლობას ადვილად იცვლიან და რომელთა დამალვა ბევრგან შეიძლება. აგრეთვე მაშინ, როცა ადვილია მოპარული საგნების გადატანა და პატარა ადგილას დამალვა, აგრეთვე მსგავსი და ძნელად განსასხვავებელი საგნებისა, რაც ადრეც ბევრი ჰქონდათ ბოროტმოქმედთ. აგრეთვე მაშინ, როცა იმას, ვინც უსამართლობა განიცადა, რცხენია უსამართლობის გამჟღავნებისა, მაგალითად, ჩვენი ცოლების, ჩვენი ვაჟების, ან ჩვენს მიმართ ჩადენილი დანაშაულისა. აგრეთვე ისეთი დანაშაულის ჩადენა, რაც დაზარალებულისაგან გასაჩივრების შემთხვევაში, მას სასამართლოში სირბილის სიყვარულად შეიძლება ჩაეთვალოს. ასეთია პატარა და ადვილად საპატიებელი დანაშაული.

აი, დაახლოებით ყველაფერი ის, რაც გვინდოდა გვეთქვა იმის შესახებ, თუ რა მდგომარეობაში სჩადიან დანაშაულს, დანაშაულის ბუნებისა და გამომწვევი მიზეზების შესახებ, აგრეთვე იმის შესახებ, თუ ვის წინააღმდეგ არის მიმართული დანაშაული.

1373b

ახლა განვიხილოთ ყოველგვარი სამართლიანობა და უსამართლობა. დავიწყეთ იმით, რომ განვსაზღვროთ სამართლიანობისა და უსამართლობის ორი სახე: კანონმდებლობისა და ადამიანების თვალსაზრისით. მე ვგულისხმობ კერძო და ზოგად კანონს. კერძო ის კანონი, რომელსაც ყოველი ერი ცალ-ცალკე ადგენს თავისთვის. მათ შორის შეიძლება იყოს როგორც დაწერილი, ისე დაუწერელი კანონი. ზოლო ბუნებრივი კანონი ზოგადია. რადგან ყველა ხვდება იმას, რომ ბუნებრივი სამართლიანობა და უსამართლობა საერთოა იმათთვისაც კი, რო-

მელთაც ურთიერთშორის არა აქვთ არაფერი საერთო და არც რაიმე ხელშეკრულება აქვთ დადებული; როგორც ჩანს, სოფოკლეს ანტიგონეც ამასვე ამბობს, რომ სამართლიანია პოლინიკეს დაკრძალვა, მიუხედავად აკრძალვისა, რადგან ეს ბუნებრივად არის სამართლიანი:

„ეს კანონი არ შექმნილა არც დღეს, არც გუშინ, ის იყო მუდამ და არვინ იცის, საიდან გაჩნდა“¹.

ან როგორც ემპედოკლეც ამბობს: არ შეიძლება ცოცხალთა არსების მოკვლა; ეს კანონი არაა ვინმესთვის სამართლიანი და ვინმესთვის უსამართლო:

„ეს კანონია საყოველთაო, ვრცელდება იგი ფართო ეთერსა და უსაზღვრო ღეღამიწაზე“².

ანდა როგორც ალკიდამანტი ამბობს თავის სიტყვაში „მესენელების მიმართ“: მოქმედება, რომელიც ჩადენილ უნდა იქნეს, ან არა, ორგვარია — ეხება ან მთელ საზოგადოებას, ან მის რომელიმე წევრს.

სამართლიანობა და უსამართლობაც ასევე ორგვარია: ის მიმართულია ან ერთი განსაზღვრული პირისადმი, ან მთელი საზოგადოებისადმი. ასევე ის, ვინც გარყვნილებას სჩადის ან სცემს ვინმეს, უსამართლობას სჩადის რომელიმე განსაზღვრული პირის მიმართ, ხოლო ვინც ბრძოლის ველიდან გარბის, დანაშაულს სჩადის მთელი საზოგადოების მიმართ³. განვსაზღვრეთ რა უსამართლობის ყველა სახე, მიმართული როგორც საზოგადოების, ისე პიროვნების წინააღმდეგ, ახლა გავიხსენოთ უსამართლობის განცდის განსაზღვრება და ვთქვათ დანარჩენზე. უსამართლობის განცდა ნიშნავს წინასწარი განზრახვით ჩადენილი უსამართლობის განცდას⁴. რადგან უსამართლობა ჩვენ ზემოთ განვსაზღვრეთ⁵, როგორც თავისუფალი ნების გამოვლენა, ამიტომ აუცილებელია, რომ უსამართლობის განმცდელი ვანიცდიდეს ზიანს იმის მხრივ, ვინც თავისი ნებით მოქმედებს, ხოლო თვით განმცდელი ვანიცდიდეს აუცილებლად თავისი ნების წინააღმდეგ. თუ რაში მდგომარეობს უსამართლობა, ნათელია ზემოთქმულიდან⁶. ზემოთ განვსაზღვრეთ, თუ რას ნიშნავს სიკეთე და ბოროტება თავისთავად. თავისუფალი მოქმედება განვსაზღვრეთ, როგორც შეგნებული მოქმედება⁸.

ვთქვით, რომ ყოველი დანაშაული მიმართულია ან საზოგადოების, ან ცალკე პირის წინააღმდეგ; რომ დანაშაული ჩადენილია ან უცოდინარობით და საკუთარი ნება-სურვილის წინააღმდეგ, ან შეგნებულად და ნებაყოფლობით. ამათგან ზოგი წინასწარ განზრახულია, ზოგიც გამოწვეულია გრძნობებით.

მრისხანების შესახებ ჩვენ ვიმსჯელებთ იქ, სადაც ვიღობა-ჩაკეთ ვნებების შესახებ⁹, ხოლო თუ როგორ და რა მდგომარეობაში ახასიათებს ის ადამიანებს, ამაზე ადრე გვქონდა მსჯელობა¹⁰.

1374a დამნაშავენი ხშირად აღიარებდნენ ხელმე-დანაშაულს, მაგრამ არ ეთანხმებიან მის დახასიათებას, ანდა იმას, რასაც ეს დახასიათება ეხება. მაგალითად, დამნაშავე ამტკიცებს, რომ მან „აიღო“ და არ „მოიპარა“, რომ მან პირველმა დაარტყა, მაგრამ შეურაცხყოფა არ მიუყენებია, რომ იყო ქალთან კავშირში, მაგრამ უზნეობა არ ჩაუდენია; მოიპარა, მაგრამ ტაძრები არ გაუძარცვავს, რადგან, რაც მოიპარა, ღმერთებს არ ეკუთვნოდა; მართალია, საზღვარი დაარღვია, მაგრამ სხვალხო მიწა არ დაუშუშავებია; მტრებთან ჰქონდა მოლაპარაკება, მაგრამ არ უღალატნია. ამიტომ საჭიროა განისაზღვროს, თუ რაა ყოველივე ეს: ქურდობა, შეურაცხყოფა, უზნეობა, რათა დავამტკიცოთ. აქვს მას ადგილი, თუ არა და ამით გამოვავლინოთ სიმართლე.

ყველა ამ შემთხვევაში საკამათოა, არის თუ არა ეს უსამართლობა და ბოროტმოქმედება. როგორც უსამართლობა, ისე უზნეობა წინასწარი განზრახვით ხდება და ისეთი ცნებები, როგორიცაა „შეურაცხყოფა“ და „ქურდობა“ წინასწარ-განზრახულობას გულისხმობს. ამიტომ ყოველი დარტყმა კი არაა შეურაცხყოფა, არამედ წინასწარგანზრახული, ე. ი. როცა ადამიანს სურს სხვა შეურაცხყოს, თვით კი ისიამოვნოს. ყოველთვის ქურდობად არ ჩაითვლება ისეთი შემთხვევა, თუ ვინმემ რამე ჩუმად აიღო, არამედ მხოლოდ ისეთი შემთხვევა, თუ ის სხვისთვის ზიანის მიყენებისა და მითვისების მიზნით არის ჩადენილი. სხვა შემთხვევებზე ისევე უნდა ვიმსჯელოთ, როგორც ამაზე.

არსებობს უსამართლობისა და სამართლიანობის ორი სახე: დაწერილი და დაუწერელი¹¹. თუ რა შინაარსი აქვს დაწერილ კანონს, ამის შესახებ უკვე ვთქვი¹². დაუწერელი კანონი

კი ორგვარია: პირველი ვხედა სათნოებისა და ბოროტების სიჭარბეს, რასაც შედეგად მოსდევს ძაგება და ქება, აგრეთვე უპატივეცმულობა და პატივისცემა, ჩუქება, მადლობა კეთილისმყოფელთა მიმართ, დახმარების გაწევა შეგობრებისათვის და სხვ., რაც კერძობითსა და დაწერილ კანონში არ არის გათვალისწინებული. როგორც ჩანს, სამართლიანობა მიზანშეწონილი მოქმედება უნდა იყოს. მაგრამ იგი მიზანშეწონილად ითვლება განსხვავებით დაწერილი კანონისაგან. ეს შედეგა კი კანონმდებელთა ნებისმიერი ან უნებური მოქმედების შედეგია. უნებური მაშინ იქნება, თუ ისინი ამას ვერ ამჩნევენ, ნებისმიერი მაშინ, თუ მოქმედების განსაზღვრება არ შეუძლიათ. ამ შემთხვევაში იძულებული არიან ფაქტი ზოგადად გამოაცხადონ. მაგრამ ეს ფაქტი ზოგადი კი არაა, არამედ მეტწილად არსებულ. ხოლო ის, რის დადგენაც ძნელია მისი განუსაზღვრელობის გამო, მაგალითად, იმის დადგენა, თუ რა სახის რა სიდიდის რკინა იქნა გამოყენებული ჭრილობის მიყენებისას, ამას დასჭირდება განუწყვეტელი გამოთვლა.

ამგვარად, თუ შემთხვევა განუსაზღვრელია, მაგრამ კანონით მას განსაზღვრა სჭირდება, აუცილებელია ზოგადი მსჯელობა. ასევე, თუ ვინმეს თითზე ბეჭედი უკეთია და ვინმეს ზელს შეუბრუნებს, ან ნამდვილად დაარტყამს, იგი ბოროტ-მოქმედია და დამნაშავე დაწერილი კანონების მიხედვით, სანამდვილეში კი — არა. პირიქით, ეს მოქმედება მიზანშეწონილიც კი არის.

თუ ყველა ზემოთხსენილი შემთხვევა მიზანშეწონილია, 1374b მაშინ ნათელია, თუ რა არის და რა არა მიზანშეწონილება და როგორი არიან მიზანშეწონილად მოქმედი ადამიანები. მოქმედება, რომელიც შესაწყნარებელია, მიზანშეწონილიცაა, მაგრამ შეცდომები, უსამართლობანი და წარუმატებლობანი ერთნაირად არ უნდა შეფასდეს, რადგან წარუმატებლობა მოულოდნელობაა და არა უზნეობა. არც ეს შეცდომებია უზნეობის შედეგი, რომელიც მოულოდნელად ხდება. მაგრამ ის უსამართლობა, რომელიც წინდაუხედაობით არ არის გამოწვეული, უზნეობის შედეგია¹³. რადგან ის დანაშაული, რაც ვნებების შედეგად ხდება, უზნეობას წარმოადგენს. მიზანშეწონილია იმის ცოდნაც, თუ რა უნდა ეპატიოს ადამიანებს, მაგრამ არა კანონების, არამედ კანონმდებლის თვალსაზრისის

მიხედვით, არა კანონის მუხლებით, არამედ მისი მოსაზრების მიხედვით, არა დამნაშავეის მოქმედების, არამედ მისი მიზანდასახულების მიხედვით. ყურადღება უნდა მიექცეს არა ნაწილს, არამედ მთელს, არა იმას, თუ როგორია ვინმე ახლა, არამედ იმას, თუ როგორია იგი ყოველთვის, ანდა უმეტეს შემთხვევაში. უფრო მეტად უნდა გვახსოვდეს ის შემთხვევები, როცა ქველმოქმედება გაგვიწიეს, ვიდრე ბოროტება; აგრეთვე უფრო სხვებისაგან, ვიდრე ჩვენ მიერ გაწეული ქველმოქმედება. უნდა შეგვეძლოს უსამართლობის ატანა და დამნაშავეის დასჯა უფრო სიტყვით, ვიდრე ფიზიკურად. უფრო მეტად უნდა მიემართოთ მომრიგებელ მოსამართლეებს, ვიდრე სასამართლოს, რადგან მომრიგებელი მოსამართლენი ითვალისწინებენ მიზანშეწონილებას, მოსამართლენი კი — კანონებს. მომრიგებელ მოსამართლეს სწორედ იმიტომ ნიშნავენ, რომ სიმართლემ გაიმარჯვოს.

სამართლიანობის ასეთი განსაზღვრება საკმარისად მივიჩნით.

14

უსამართლო, მოქმედება მით უფრო დიდი, რაც უფრო დიდი მისი გამომწვევი მიზეზებია. ამიტომ პატარა უსამართლობაც კი შეიძლება დიდი გამოჩნდეს. მაგალითად, კალისტრატე მელანოპეს ბრალს სდებდა იმაში, რომ მან სამი წმინდა ნახევარობლით მოატყუა ტაძრის მშენებლები. ეს მოქმედება სამართლიანობას ეწინააღმდეგება. ეს გამომდინარეობს დამნაშავეის შესაძლებლობიდან, ვისაც სამი ნახევარი ობოლის² მოპარვა შეუძლია, ის ნებისმიერ უსამართლობასაც ჩაიდენს. ზოგჯერ დანაშაულის სიდიდე ასე განისაზღვრება, ზოგჯერ კი — მიყენებული ზარალით.

იქ, სადაც არ არსებობს დანაშაულის შესატყვისი სასჯელის სახე, ყოველგვარი სასჯელი მცირეა. დანაშაულთან შედარებით, რადგან დანაშაული იმდენად დიდი, რომ ზარალის ანაზღაურება შეუძლებელია და არც ხდება. დიდი ის დანაშაულიც, როდესაც დაზარალებულს არ შეუძლია დაკმაყოფილებას მიიღწიოს, რადგან მისთვის მიყენებული ზიანი გამოუსწორებელია. სამართალი და სასჯელი კი მიყენებული ზარალის ანაზღაურებას ემსახურება.

თუ დაზარალებული თავის თავს დიდად დასჯის, მაშინ დამნაშავეს უფრო მეტად დასჯა მართებული იქნება. მაგალითად, 1375a სოფოკლეს, ევკტემონეს შესახებ ჰყვება, რომ მან თავი მოიკლა, როგორც შეურაცხყოფილმა, რადგან სასჯელი იმაზე ნაკლებად ჩათვალა, ვიდრე მან, როგორც დაზარალებულმა, თავის თავს გამოუტანა.

გათვალისწინებულ უნდა იქნეს ისიც, დანაშაული ერთმა ჩაიდინა, პირველმა ჩაიდინა, თუ სხვებსაც ჩაუდენიათ ეს, მაგრამ იშვიათად. დანაშაულს ამძიმებს მისი განმეორება. აგრეთვე ის, თუ პირველად ამ დამნაშავესათვის ეძებენ და პოულობენ აკრძალვისა და სასჯელის ხერხებს. როგორც, მაგალითად, არგოსში სჯიან იმასაც, ვისთვისაც იქნა შემოღებული სასჯელი, იმასაც, ვის გამოც შემოიღეს კანონი და ვის გამოც აშენდა ციხე. დანაშაული მით უფრო მძიმეა, რაც უფრო მხეცურია ის. მით უმეტეს, თუ ის წინასწარგანზრახულია და თუ მსმენელებში უფრო საშინელების განცდას იწვევს, ვიდრე სიბრაალულისას.

ორატორის საქმეა აგრეთვე იმის განსჯა, დამნაშავემ ბევრჯერ დაარღვია თუ არა ან არ დაიცვა კანონი. მაგალითად, არ შეასრულა ფიცი, ხელშეკრულება, თავდებობა და ოჯახური ურთიერთობანი, რადგან ასეთ შემთხვევაში მრავალი უსამართლობა ხდება.

დანაშაული მძიმდება იმიტაც, თუ იგი ჩადენილია იქ, სადაც დამნაშავეებს სჯიან. ასე იქცევიან ხოლმე ცრუმოწმენი. სად შეიკავებენ ისინი თავს უსამართლობისაგან, თუ სასამართლოშიც სჩადიან მას? აგრეთვე ის დანაშაულია განსაკუთრებით მძიმე, რომელიც ძალზე სამარცხვინოა. მით უმეტეს, თუ ის ჩადენილია ქველმოქმედის წინააღმდეგ.

დანაშაულს ამძიმებს ის გარემოება, რომ დამნაშავე სჩადის ბოროტებას და არა სიკეთეს, რომ დანაშაული მიმართულია დაუწერელი კანონის წინააღმდეგ, რადგან უკეთესია ხამართლიანი იყო ნებაყოფლობით. დაწერილ კანონებს ასრულებენ იძულებით, დაუწერელს არა. მეორეს მხრივ, დანაშაული იზრდება იმით, რომ ადამიანი დაწერილ კანონებს არღვევს, რადგან ვინც საშინელი დანაშაული ჩაიდინა, რასაც შე-

დეგად სასჯელი მოსდევს, ის იმ უსამართლობასაც ჩაიდენს, რომელსაც არ მოსდევს სასჯელი.

ამრიგად, უკვე ვილაპარაკეთ დიდ და მცირე დანაშაულებათა შესახებ.

იმათგან, რაზედაც ზემოთ გვჭონდა საუბარი, უნდა შევიჩერდეთ სამოსამართლო მჭევრმეტყველებაში გამოსადგენ ბუნებრივ საბუთებზე! მათი რიცხვი ხუთია: კანონები, მოწმეები, ხელშეკრულებები, წამების დროს მიცემული ჩვენებები და ფიცი.

პირველ ყოვლისა, შევეხოთ კანონებს, თუ როგორ გამოვიყენოთ ისინი აკრძალვისა და წაჭეზების, ბრალდებისა და დაცვის დროს. ცხადია, რომ თუ დაწერილი კანონი ჩვენ საქმეს ეწინააღმდეგება, უნდა ვისარგებლოთ ზოგადი კანონით და მიზანშეწონილების მოსაზრებით, რომელიც მეტ სამართლიანობას შეიცავს. ამრიგად, უფრო გონივრული იქნება, თუ დაწერილ კანონს ზუსტად არ დავიცავთ, რადგან მიზანშეწონილება მუდმივია და არასოდეს არ იცვლება. ასევე ზოგადი კანონიც, რადგან ის ბუნებას შეესაბამება. დაწერილი კანონი კი ზშირად იცვლება.

სოფოკლეს „ანტიგონეში“ ანტიგონე თავს იმით იმართლებს, რომ მან დამარხა ძმა არა დაუწერელი კანონის, არამედ 4375b კრეონტის კანონის წინააღმდეგ: „დაუწერელი კანონი მხოლოდ გუშინ და დღეს კი არ არსებობს, არამედ მუდამ, მას ვერ დაარღვევ ვერვის ბრძანებით“...²

სამართლიანობა არის ის, რაც ჭეშმარიტია და სასარგებლო, მაგრამ ის ასეთია არამოჩვენებით. ამრიგად, დაწერილი კანონი ასეთი ვერ იქნება, რადგან იგი კანონის დანიშნულებას ვერ ასრულებს. მოსამართლე კი ვერცხლის მსინჯავს ჰგავს. რომელმაც უნდა გააჩიოს ყალბი და ჭეშმარიტი სამართალი. კარგ ადამიანებს შეშვენილ სარგებლობდნენ უფრო დაუწერელი, ვიდრე დაწერილი კანონით.

ყურადღება უნდა მიექცეს იმასაც, დაწერილი კანონი ხომ არ ეწინააღმდეგება ყველასგან მიღებულ კანონს, ან თავის თავს. მაგალითად, ზოგიერთი კანონის მიხედვით, კარგია ხელ-

შეკრულების დაცვა, ზოგი კანონი კი კრძალავს ისეთი ხელშეკრულების დადებას, რაც კანონს ეწინააღმდეგება. მაგრამ თუ კანონი სადავოა, საჭიროა შევატრილოთ ის და დავაკვირდეთ. თუ როგორ წარემართოთ, რათა ან სამართლიანობას შეესაბამებოდეს, ან სარგებლობას. თუ ის პირობები, რომლის გამო შემოღებული იქნა კანონი, აღარ არსებობს, კანონი კი არსებობას განაგრძობს, უნდა შევეცადოთ გავარკვიოთ მდგომარეობა და იგი კანონის წინააღმდეგ გამოვიყენოთ. როდესაც დაწერილი კანონი საქმის ვითარებას არ ეწინააღმდეგება, მაშინ გამოთქმა — „ვხელმძღვანელობ სალი მოსაზრებით“ — ნიშნავს არა კანონის წინააღმდეგ გადაწყვეტილების გამოტანას, არამედ იმას, რომ თუ მოსამართლემ კანონის შინაარსი არ იცის, ფიცი არ გატეხოს.

არავინ ირჩევს აბსოლუტურ სიკეთეს, არამედ იმ სიკეთეს, რომელიც მისთვისაა სიკეთე. არავითარი განსხვავება არაა კანონების არქონებასა და მათ გამოუყენებლობას შორის. სხვა ხელოვნებაში არავითარი სარგებლობა არ მოაქვს იმას, თუ ვინმე ექიმებზე ჰკვიანი გამოჩნდება, რადგან ექიმების შეცდომას ისეთი დიდი ზიანი არ მოაქვს, რამდენიც ხელმძღვანელობისადმი დაუმორჩილებლობას. ამიტომ კანონებზე უფრო ბრძნად გამოჩენის ცდა აკრძალულია აღიარებული კანონებით.

აი, ის განსაზღვრებები, რაც გვინდოდა მოგვეცა კანონების შესახებ.

რაც შეეხება მოწმეებს, ისინი ორგვარია: ძველი და ახალი³. ამ უკანასკნელთაგან ზოგს მოელის საფრთხე, ზოგს არა. ძველებში მი ვგულისხმობ პოეტებსა და სხვა ცნობილ პირებს. რომელთა შეხედულებები საყოველთაოდ ცნობილია. მაგალითად, ათენელები სალამინზე დავის დროს⁴ იყენებდნენ ჰომეროსს. ტენედოსელებმა კი სიგეიონელთა წინააღმდეგ ახლახანს პერიანდრე კორინთელი გამოიყენეს⁵. ასევე კლოდონტი კრიტიკას⁷ წინააღმდეგ იყენებდა სოლონის ელეგიებს იმის დასამტკიცებლად, რომ მისი სახელი თავიდანვე ცნობილი იყო უზენობით, წინააღმდეგ შემთხვევაში სოლონი არ იტყოდა:

„უთხარით ჩემს წითელთმიან კრიტიკას, დაუჯეროს მამას“.

ასეთია ცნობები გარდასულ დროთა შესახებ. რაც შეეხება მომავალს, ამ შემთხვევაში შეიძლება წინასწარმეტყველთა

გამოყენება. მაგალითად, თემისტოკლე ამბობს: ხის გამაგრებულ-
ლი კედელი ზღვაზე ბრძოლას ნიშნავს⁸. გარდა ამისა, რო-
გორც ითქვა, ანდრაძე საბუთს წარმოადგენს. მაგალითად, თუ
ვინმე რჩევას იძლევა იმის თაობაზე, რომ მოხუცს არ დაუშე-
გობრდნენ, ამას შემდეგი ანდაზით ასაბუთებს: „მოხუცს არა-
სოდეს გაუწიო სიკეთე“. ხოლო ვინც ურჩევს იმას, ვინც მა-
მები მოსპო, შეიღებინც მოსპოს, იყენებს ანდაზას:

„უგნურია ის, ვინც მამები მოსპო, შეიღებინც კი დატოვა“⁹.

ახალი საბუთებია ცნობილი ადამიანების გამონათქვამები,
რაც გამოადგებათ იმათ, რომლებიც ამავე საკითხებზე დაობენ.
მაგალითად, ევბულემ სასამართლოში ქარეტის წინააღმდეგ გა-
მოიყენა პლატონის სიტყვები, თქმული არქიბიონის წინააღმ-
დეგ¹⁰: „მისი საქციელით ქალაქში უზნეობა გაძლიერდა“. ახა-
ლი მოწმენი არიან ისინიც, რომლებიც ექვემდებარებიან არიან
ყალბ ჩვენებაში, რის გამოც მათ საფრთხე მოელოთ. მათ შეუძ-
ლიათ მხოლოდ იმის დადასტურება, იყო თუ არა ქმედობა, მაგ-
რამ არა იმისა, თუ როგორია ის, სამართლიანი თუ უსამარ-
თლო, სასარგებლო თუ უსარგებლო. ამაზე ისინი არაფერს
ამბობენ. ამ საკითხებში სანდონი არიან ისინი, რომელნიც
შორს ღვანან ამ საქმეთაგან. სანდონი არიან ძველი მოწმენი,
რადგან მოუსყიდველნი არიან.

როდესაც არა გვაქვს საბუთები მოწმეთა ჩვენებების მარ-
თებულობის შესახებ, მაშინ საკითხი უნდა გადაწყდეს ვარა-
უდით, რასაც „სალი აზრი“ ეწოდება. იგი არ შეიძლება ქრთა-
მით მოსყიდულ იქნეს, ან ცრუ მოწმეებით დასაბუთებული. სა-
ბუთების მქონეს საბუთების არმქონემ უნდა უთხრას, რომ ვა-
რაუდის გამოთქმა დანაშაული არაა და თუ მსჯელობითაც შეიძ-
ლება დასაბუთება, მაშინ მოწმეები აღარაა საჭირო.

საბუთები კი შეიძლება იყოს როგორც ორატორის, ისე
მოწინააღმდეგის სასარგებლო, შეიძლება ეხებოდეს ან საქმეს,
ან ორატორის თვისებებს. ასე რომ, ცხადია, გამოსადეგი საბუ-
თების ნაკლებობა არ გვექნება. თუ საბუთები არ ეხება საქ-
მეს ან თვით ორატორს, ან მოწინააღმდეგის მსჯელობის დარ-
ღვევას, ისინი მოქმედების მიზანშეწონილების, ხოლო მოწინა-

აღმდევის უვარგისობის დასახასიათებლად მაინც გამოდგება.

სხვა მოსაზრებებზე მოწმის შესახებ, რომელიც მეგობრულად, ან მიუჭერობებლადაა განწყობილი და კარგ ან ცუდ, ანდა მიუმზრობელის სახელს იმსახურებს, ასევე სხვა ამდაგვარ სხვაობათა შესახებ მსჯელობაში იმ ტოპებს დავეყრდნობით, საიდანაც ვთიშემებს ვილებთ¹¹.

რაც შეეხება ხელშეკრულებებს, იქ ასეთივე მსჯელობა გამოდგება იმდენად, რამდენადაც შესაძლებელი იქნება რაიმეს მნიშვნელობის გადიდება ან უარყოფა, რაიმეში დარწმუნება ან გადარწმუნება. თუ ეს ჩვენთვის გამოსადეგია, სარწმუნოდ და კანონიერად უნდა წარმოვადგინოთ, მაგრამ თუ მოწინააღმდეგისათვის არის სასარგებლო, მაშინ პირიქით უნდა მოვიქცეთ.

1376b

ხელშეკრულების სარწმუნოების ან არასარწმუნოების შესახებ მსჯელობა პრაფრით განსხვავდება მოწმეების შესახებ მსჯელობისაგან. რამდენადაც სანდოა ის, ვინც ხელს აწერს ან იცავს ხელშეკრულებას, ასეთივე იქნება ხელშეკრულებაც. თუ ხელშეკრულება უკვე ძალაშია და ჩვენი სასარგებლოა, ორატორმა მისი მნიშვნელობა უნდა გაზარდოს იმის მტკიცებით, რომ ხელშეკრულება არის თავისებური კანონი, ან ნაწილობრივი კანონი. ხელშეკრულებები არ ამტკიცებენ კანონს, კანონები კი ამტკიცებენ ხელშეკრულებებს, რომლებიც კანონებს შეესაბამებიან. ზოგადად რომ ვთქვათ, კანონიც თავისებური ხელშეკრულებაა. ასე რომ, ვისაც ხელშეკრულები-სა არ სწამს, ან არღვევს მას, ის კანონებს უარყოფს. გარდა ამისა, ურთიერთობათა და ნებაყოფლობათა მოქმედებათა მეტი წილი ემყარება ხელშეკრულებას. ასე რომ, როდესაც ისინი ძალას კარგავენ, მაშინ ადამიანთა შორის ურთიერთობაც ირღვევა.

ყოველივე სხვაც, რაც ამ საკითხებს ეხება, შეიძლება ადვილად გავარკვიოთ. მაგრამ თუ კანონი ჩვენი საწინააღმდეგოა, მაგრამ მოწინააღმდეგისათვის სასარგებლო, მაშინ, პირველ ყოვლისა, უნდა გამოვიყენოთ ის საბუთები, რაც მას უარყოფს. მაგალითად, უაზრობა იქნებოდა შეგვესრულებინა კანონები, რომელიც არასწორად არის შედგენილი, მათი შემდგენლების შეცდომის გამო. ხელშეკრულებები კი აუცილებ-

ლად უნდა დავიცვათ. გარდა ამისა, რადგან სიმართლეს მოსამართლე ადგენს, ამიტომ იგი უნდა იცავდეს არა კანონს, არამედ სიმართლეს. სიმართლეს კი ვერ შეატრიალებ ვერც სიცრუით და ვერც იძულებით, რადგან ის ბუნებრივია, კანონით კი შეიძლება ადამიანის მოტყუებაცა და იძულებაც.

გარდა ამისა, ორატორმა უნდა დაადგინოს ისიც, ეწინააღმდეგება თუ არა ხელშეკრულება რომელიმე დაწერილ ან ზოგად კანონს, ადგილობრივს ან უცხოს, ან სხვა ხელშეკრულებას, აღრინდელს ან მოგვიანოს. მოგვიანო კანონები უფრო ძლიერნი არიან, ადრეულნი — სუსტნი, ადრეულნი უფრო მეტად სწორნი არიან, მოგვიანონი ნაკლებ. ამთავან ორატორმა უნდა გამოიყენოს ის, რაც მისთვის უფრო ხელსაყრელია. შემდეგ, ორატორმა ყურადღება უნდა მიაქციოს სარგებლობას, რომელიც მოაქვს ხელშეკრულებას იმ შემთხვევაში, როდესაც იგი ეწინააღმდეგება მოსამართლის ინტერესებს და სხვა ამდგვარს. ყოველივე დანარჩენზე ადვილია მსგავსი მსჯელობა.

წამებით მიღებული ჩვენებებიც ერთგვარი საბუთია. მასაც ენდობიან, რადგან ისიც რაღაც აუცილებელს შეიცავს. ამის შესახებ შესაბამისი მსჯელობის წარმოება ძნელი არ არის. თუ ის ჩვენთვის სასარგებლო საბუთებს შეიცავს, ის უნდა გააზვიადოს ორატორმა და თქვას, რომ საბუთებიდან ყველაზე მეტად ჭეშმარიტი ეს არის. მაგრამ თუ წამებით მიღებულ მოწმობა ჩვენ გვეწინააღმდეგება, ჩვენს მოწინააღმდეგეს კი ეხმარება, უნდა უარვყოთ მისი ჭეშმარიტება და ვილაპარაკოთ საერთოდ, წამებით მიღებული ჩვენებების ღირებულებაზე. წამების დროს ერთნაირად ამბობენ როგორც ჭეშმარიტებას, ისე სიცრუეს: ვინც ტანჯვას უძლებს, სიმართლეს მალავს, ზოგი კი წამების შესაჩერებლად ადვილად ცრუობს. საჭიროა ორატორმა გამოიყენოს ისეთი ფაქტები, რაც მოსამართლეებისათვისაც ცნობილია. საჭიროა იმის მტკიცება, რომ წამებით სიმართლეს არ ამბობენ, რადგან მრავალ გონებაჩლუნგს, მაგრამ სქელკანიანსა და ძლიერი ნებისყოფის მქონეს შეუძლია ღირსეულად გაუძლოს იძულებას, ხოლო მხდალნი და ფრთხილნი, სანამ წამებას დაიწყებდნენ, მანამდე უკვე გაურბიან მას. ასე რომ, წამებით მიღებულ ჩვენებებში არაფერია სარწმუნო.

უნდა განვასხვავოთ ფიცის ოთხი სახე: 1. ერთი მხარე იცავს და მეორე მხარისაგანაც მოითხოვს ამას, 2. არ იცავს ფიცს არც ერთი მხარე, 3. ერთი მხარე იცავს, მეორე არა, 4. სხვისგან მოითხოვს დაცვას, თვითონ კი არ იცავს, ანდა პირიქით. ამას გარდა, არსებობს ფიცის სხვა სახეებიც. მაგალითად, ფიცი შეიძლება ადრე იყოს დადებული ან ერთი, ან მეორე მხარისაგან. ხშირად ფიცს არ სდებენ იმ საბაზით, რომ აღვილია ცრუ ფიცი. ამიტომ ერთნი ფიცს დებენ, მაგრამ სხვისგან არ მოითხოვენ. მეორენი არ დებენ ფიცს იმ იმედით, რომ შედეგს სასამართლოს საშუალებით მიაღწევენ. ამიტომ დიდია საშეშრთება სასამართლოში, სადაც ერთ მხარეს ენდობიან, მეორეს კი არა.

შეიძლება ფიცი არ დადო, როცა ფიცის დადებას ქონების მიღება მოსდევს. ამ შემთხვევაში ფიცს დებს ცუდი ადამიანი, რადგან მისთვის უკეთესია ცუდი იყოს რაიმე მიზნით, ვიდრე უმიზნოდ. თუ დაიფიცებს, რაღაც ერგება, არ დაიფიცებს და არაფერს არ მიიღებს. ამ შემთხვევაში ფიცზე უარის თქმა არის მორალური მოქმედება და არა ფიცის გატეხვის შიში. როგორც ქსენოფანე აღნიშნავს¹², სწორი არაა, როცა უღმერთოს მორწმუნე იწვევს ფიცის დასადებად ისევე, როგორც ძლიერი სუსტს იწვევს ჩხუბში. თუ ფიცის პირობებს იღებს. ეს იმას ნიშნავს, რომ მას თავისი თავის იმედი აქვს. მოწინააღმდეგისა კი არა. თუ ქსენოფანეს ნათქვამს შევატრიანობთ, მივიღებთ, რომ ურწმუნო იწვევს, მორწმუნე კი ფიცავს. ცუდი იქნებოდა, თუ ის ფიცის დადებას არ მოინდომებდა, რადგან ფიცის დადებას მოსამართლეებსაც კი ვთხოვთ. თუ სხვისგან ფიცის დადებას მოვითხოვთ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს წმინდა საქმეა, რადგან ღმერთებს მივანდობთ მას. სხვა მოსამართლეები კი აღარ არის საჭირო, რადგან ფიცის დამდებს მივანდობთ საქმის გადაწყვეტა, ამიტომ შეუსაბამო იქნებოდა, რომ მას არ სურდეს ფიცის დადება, რასაც ყველასგან მოვითხოვთ.

რადგან ცხადია, თუ როგორ უნდა ვილაპარაკოთ ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში, აქედან ცხადი გახდება ისიც, თუ როგორ უნდა ვილაპარაკოთ შემთხვევათა დაწყვილებისას: მაგალითად, 1. ვინმეს სურს, რომ მეორე მხარემ ფიცი დადოს, თვითონ კი არ ჰფიცავს, 2. თვითონ დებს ფიცს, სხვისგან კი არ მოითხოვს. 3. თვითაც სურს ფიცის დადება და სხვისგანაც

4377b მოითხოვს, 4. არც ერთი არ სურს. ეს დასკვნები ზემოთქმული-
დან გამომდინარეობს. ასე რომ, კანონიც ზემოთქმულის მი-
ხედვით უნდა დავადგინოთ.

თუ კაცმა ახალი ფიცი დადო, აღრე დადებულის საწინა-
აღმდეგო, ორატორმა უნდა თქვას, რომ ეს ფიცის გატეხვა
არაა, რადგან უსამართლობაა წინასწარგანზრახული მოქმედე-
ბა. ფიცის გატეხვაც უსამართლობაა, მაგრამ იძულებით და
ცთუნებით მოქმედება უნებური მოქმედებაა. აქედან გამომდი-
ნარეობს, რომ ფიცის გატეხვა არის წინასწარგანზრახული მოქ-
მედება და არა სიტყვიერი ფიცის გატეხვა. თუ მოწინააღმდე-
გემ გატეხა ფიცი, უნდა ვთქვათ, რომ ის სპობს ყველაფერს,
იმასაც კი, რაზეც დაიფიცა. ამიტომაც მოსამართლენი მხოლოდ
ფიცის დადების შემდეგ იყენებენ ხოლმე კანონს. ასეთ შემ-
თხვევაში ჩვენ ვიტყვით: „ისინი მოითხოვენ თქვენგან, რომ სა-
მართალს ქმნიდეთ ფიცის დადების შემდეგ. თვითონ კი
არ ასრულებენ ფიცს“. ასევე უნდა გამოვიყენოთ სიტყვის გაზ-
ვიადების სხვა ხერხებიც.

აი, ყველაფერი ის, რაც გვინდოდა გვეთქვა ბუნებრივი
საბუთების შესახებ.

წიგნი მეორე

აი, მასალები, რითაც უნდა ვხელმძღვანელობდეთ რჩევი-
სა და აკრძალვის, ქებისა და ძაგვების, ბრალდებისა და დაცვის
დროს და ის მოსახრებები და წინამძღვრები, რაც ამის დასა-
საბუთებლად გამოდგება. ამის შესახებ და ამათგანვე მიიღება
ენთიმემები, რაც სიტყვის ყოველ ცალკეულ გვარში თავისე-
ბურად გამოითქმის. რადგან რიტორიკის მიზანია რაღაც გადა-
წყვეტილების მიღება (სათათბირო სიტყვასაც რაღაც გადა-
წყვეტილება მოსდევს შედეგად და სამართალიც რაღაც გადა-
წყვეტილებაა), ამიტომ აუცილებლად ყურადღება უნდა მივაქ-
ციოთ იმას, რომ სიტყვა დასაბუთებული და დამაჯერებელი
იყოს და იმასაც, თუ როგორია ორატორი და როგორ გავლენას
ახდენს ის მოსამართლეზე. იმისათვის, რომ სათათბირო და აგ-
რეთვე სამოსამართლო სიტყვა დამაჯერებელი იყოს, დიდი
მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ როგორ შთაბეჭდილებას ტლევებს
ორატორი მსმენელებზე. მსმენელნი ამ შთაბეჭდილების მიხედ-
ვით განწყობიან მის მიმართ. შთაბეჭდილებას, რომელსაც ორა-
ტორი ახდენს, დიდი მნიშვნელობა აქვს სათათბირო სიტყვებში,
ხოლო მსმენელთა განწყობას — სამოსამართლო სიტყვებში.
როგორც ჩანს, გაბრაზებულსა და დამშვიდებულ კაცს უყვარს 1378a
და სძულს არა ერთი და იგივე, არამედ სრულიად განსხვავებუ-
ლი, ან დიდად განსხვავებული საგნები. ვინც უყვართ, ჰგონ-
ნიათ, რომ ის სრულიად უდანაშაულოა, ან მცირედ დამნაშავეა,
ხოლო საბუღველ კაცზე პირიქით ფიქრობენ. ადამიანს, რომე-
ლიც რაიმესკენ მიისწრაფვის და მისი მიღწევის იმედიც აქვს,
ჰგონია, რომ თუ მას მიაღწევს, ის სასიამოვნოც იქნება და სა-
სარგებლოც. ხოლო ვინც გულგრილია და არც მიღწევის-იმედი
აქვს, პირიქით ფიქრობს.

მიზეზი იმისა, რის გამოც ვენდობით ორატორს, სამია. ეს ის მოვლენებია, როცა გვჯერა ორატორისა დასაბუთების გარეშე: გონიერება, სათნოება და კეთილგანწყობილება. ორატორები ცდებიან ყველა ამ მიზეზის, ან რომელიმე ამათგანის გამო, მსჯელობის ან რჩევის საგანზე აღამიანებს სწორი თვალსაზრისი არა აქვთ ან უგუნურების გამო, ანდა, მართალია, სწორი თვალსაზრისი აქვთ, მაგრამ უზნეობის გამო არ ამბობენ იმას, რასაც ფიქრობენ. ანდა გონიერნიც არიან და ზნეობრივნიც, იციან ავიც და კარგიც, მაგრამ არ არიან რა კეთილგანწყობილნი, კარგს მაინც არ ურჩევენ. ამათ გარდა სხვა შემთხვევა არ არსებობს. აი ყველაფერი ის, რაც ჩვენი აზრით, სიტყვას მსმენელისათვის დამაჯერებელსა ხდის. ხოლო იმის შესახებ, თუ როგორ შეიძლება ორატორი გონიერი და დარბაისელი ჩანდეს, ამოვიკითხავთ იქ. სადაც ლამაზაჲია სათნოების შესახებ. იქ შეიძლება გავიგოთ, თუ როგორ შეგვიძლება როგორც სხვა, ისე ჩვენი თავი ამისათვის. ხოლო კეთილგანწყობილებასა და მეგობრობას ვეხებით იქ, სადაც ვმსჯელობთ ვნებების თაობაზე.

ვნება არის ის, რის ცვალებადობის შედეგად აღამიანის გადაწყვეტილებებიც იცვლება და რასაც თან სდევს ან ტანჯვა ან სიამოვნება, როგორცაა, რისხვა, სიბრაჲული, შიშე და სხვა ამდაგვარი და მათი საწინააღმდეგო მოვლენებიც ყოველ მათგანში უნდა გავარჩიოთ სამი მხარე. კერძოდ, რისხვაში უნდა გავარკვიოთ: 1. როგორ მდგომარეობაში ბრაზობს ადამიანი, 2. ვისზე ბრაზობს და 3. რა მიზეზით. თუ ამითგან ადგილი აქვს ან ერთ ან ორ მხარეს და არა ყველა შემოჩაპით-ვლილს. რისხვა არ წარმოიქმნება, ასევეა სხვა ვნებებში. როგორც შემომოტანილ შემთხვევებს დავუძებნეთ წანამძღვრები, ასევე მოვიქცეთ აქაც და ესენიც შემომოტანილი ხერხით განვიხილოთ.

2

განვსაზღვროთ რისხვა, როგორც ვნება, რამელსაც თან სდევს მოჩვენებითი ტანჯვა შურისძიების სურვილის გამო, რაც გამოწვეულია იმ უგულვებელყოფით, რასაც არ ვიმსახურებთ არც ჩვენ და არც ჩვენი მახლობლები. თუ სიბრაზის

განსაზღვრება ესაა, აუცილებელია, რომ გაბრაზებული ბრა-
ზობდეს არა ზოგად ადამიანებზე, არამედ რომელიმე კონკრე-
ტულ პიროვნებაზე. მაგალითად, კლეონზე¹, რომელმაც ან მას,
 ან მის შანლობლებს რაიმე დაუშავა, ან აპირებდა დაუშავე-
 ბინა. ყოველგვარ ბრაზს თან ახლავს რაიმე სიამოვნება, გამო-
 წვეული შურისძიების იმედით, რადგან სასიამოვნოა წარმოდ-
 გენა, რომ მიაღწევ იმას, რისკენაც მიისწრაფვი. არავინ არ
 მიისწრაფვის იმისკენ, რაც მიუღწეველი ჰქონია. განრისხებუ-
 ლიც იმისკენ მიისწრაფვის, რისი მიღწევაც შესაძლებელია.
 ამიტომ მშვენიერად არის ნათქვამი სიბრაზის თაობაზე:

„ის ბევრად უფრო ტკბილია, ვიდრე თაფლი,
 ის სწრაფად იზრდება ადამიანთა გულებში“².

სიბრაზე ეწყვეს ერთგვარ სიამოვნებას, როგორც ამიტომ,
 ისე იმიტომ, რომ ადამიანები შურისძიების იმედით ცოცხლო-
 ბენ. ამ დროს წარმოქმნილი წარმოდგენა ისეთსავე სიამოვნებას
 იწვევს, როგორც სიზმრის ხილვა.

სიძულვილი არის ჩვენი წარმოდგენის ძალა, მიმართული
 იმის წინააღმდეგ, ვისაც სავსებით უღირსად ვთვლით, რადგან
 ყურადღების ღირსად მიგვაჩნია ბოროტება და სიყვით და ის,
 ვინც მათკენ მიისწრაფვის, ამიტომ მას, რაც უმნიშვნელოა, ან
 მცირე, არავითარ ღირებულებას არ ვაძლევთ. სიძულვილის სა-
 მი საზე არსებობს: ზიზლი, მუქარა და შეურაცხყოფა. ვისაც
 ეზიზლება, მას სძულს კიდევ, რადგან, ვინც სრულიად უღირსად
 მიაჩნიათ, ის ეზიზლებათ კიდევ. მუქარა ხელს უშლის არა სა-
 კუთარი, არამედ სხვისი მიზნების განხორციელებას³ ე. ი. ადა-
 მიანი მიზნად არ ისახავს რაიმე სარგებლობას, როდესაც მოწი-
 ნააღმდეგე სძულს. ცხადია, მისი წარმოდგენით, მოწინააღმდე-
 გეს მისთვის ზიანის მიყენება არ შეუძლია, წინააღმდეგ შემ-
 თხვევაში მას ექნებოდა მოწინააღმდეგის მიმართ შიშის და არა
 სიძულვილის გრძნობა. იგი მოწინააღმდეგისაგან არ მოელის
 არც რაიმე სარგებლობას, წინააღმდეგ შემთხვევაში შეეცდე-
 ბოდა მასთან დამეგობრებას.

სძულს იმასაც, ვინც შეურაცხყოფს, რადგან შეურაცხყოფა
 ნიშნავს მოწინააღმდეგისათვის როგორც ზიანის მიყენებას,
 ისე შეწუხებას, რის გამოც მოწინააღმდეგე სამარცხვინო მდგო-
 მარეობაში აღმოჩნდება. ამას სჩადის ის არა რაიმე მოგების

მიზნით, არამედ მხოლოდ სიამოვნებისათვის. ხოლო ის, ვინც შურს იძიებს, კი არ შეუარაცხოფს მოწინააღმდეგეს, არამედ სჯის მას. სხვისი შეუარაცხოფით სიამოვნებას იწვევს იმის წარმოდგენა, რომ მოწინააღმდეგის დამცირებით თითქოს მასზე მაღლა დგებიან. ამიტომ შეუარაცხოფენ სხვას როგორც ახალგაზრდები, ისე მდიდარი მოქალაქენი, რადგან ფიქრობენ, რომ ამით შეუარაცხოფილზე მაღლდებიან.

ქ შეუარაცხოფა ნიშნავს უბატრეცემულობას, ხოლო ვისაც ბატვის არ სცემენ, ის სძულთ კიდევ. ხოლო ვისაც არავითარი ღირსება არა აქვს, ის არც ბატვისცემის ღირსია, ამიტომ ამბობს გაბრაზებული აქილევსი:

„მან შეუარაცხოფო, ჯილდო კი თან წაიღო, ვითარც ნადავლი!“³
ანდა

„შეუარაცხოფო, ვით ვინმე უღირსი მაწაწაა!“⁴.

1379a ესაა მისი რისხვის მიზეზი. ადამიანები ფიქრობენ, რომ ან წარმოშობით, ან უნარით, ან სათნოებით, ან საერთოდ, რაიმეთი დაბლა მდგომთ ჰმართებთ მათზე მაღლა მდგომთა ბატვისცემა. მაგალითად, ქონების საკითხში ღარიბნი ბატვის უნდა სცემდნენ მდიდრებს, მეტყველების საკითხში, არამჭევრმეტყველნი მჭევრმეტყველთ, ქვეშევრდომნი მმართველს და ქვეშევრდომობის ღირსნი იმათ, ვინც მმართველობის ღირსი ჰგონიათ. ამიტომაც ნათქვამი:

„ღიღია ზეგისს ნაშიერ მეფეთა რისხვა“⁵

და ქვემოთ:

„ის შემდეგშიაც ატარებდა გულში ბრახს“⁶.

ადამიანები ბრაზობენ საკუთარი უპირატესობის შეგრძნების გამო. მრისხანებენ ისინიც, რომლებიც ვარაუდობენ, რომ სიკეთე უნდა მიუზღონ იმათ, ვისაც თვით გაუწიეს სიკეთე, ანდა ახლაც უწევენ, ან სურდათ სიკეთის გაწევა ან თვითონ მისთვის, ან მისი მეშვეობით რომელიმე მახლობელისთვის.

აქედან უკვე ცხადია, თუ რა მდგომარეობაში, ვისზე და რატომ ბრაზობენ ადამიანები. ადამიანები ბრაზობენ მაშინ, როდესაც იტანჯებიან და ამიტომ რაიმესკენ ისწრაფვიან,

მაგრამ მათ მისწრაფებას რაიმე აბრკოლებს. მაგალითად, თუ მწყურვალს წყურვილის მოსაკლავად უშუალოდ ან არაუშუალოდ უშლის რაიმე ხელს, ეს ერთნიარ დაბრკოლებად მიაჩნია. კაცი ბრაზობს ყველაზე, ვინც მას ხელს უშლის, არ ეხმარება, ან სხვაგვარად აწუხებს. მაშასადამე, ავადმყოფნი, ლარიბნი, შეყვარებულნი, მწყურვალნი და საერთოდ, შეპყრობილნი რაიმე სურვილით, რომელსაც ვერ იკმაყოფილებენ, გალიზიანებადნი და სწრაფად აღგზნებადნი არიან იმ მდგომარეობის გამო, რომელიც მათ აწუხებთ: ავადმყოფნი ავადმყოფობის გამო, მეომარნი ომის გამო, შეყვარებულები სიყვარულის გამო, ასევე სხვა შემთხვევებშიც. თითოეულ მათგანში გზას იკაფავს სიბრაზის ის სახე, რომლისათვისაც ნიადაგი შემზადა მათში არსებულმა ვნებამ. ადამიანებში ბრაზს იწვევს ისიც, თუ მოსალოდნელის საწინააღმდეგო რამ შემთხვევით და მით უფრო მეტად იტანჯებიან, რაც უფრო მეტად ეწინააღმდეგება იგი მათ წარმოდგენას. ისევე, როგორც ახარებთ მოლოდინის საწინააღმდეგო იმ შემთხვევაში, თუ მოხდება ის, რაც მათ სურდათ. აქედან ცხადია დრო, ადგილი, მდგომარეობა და ასაკი, როცა ადამიანები ადვილად ბრაზობენ. აგრეთვე ისიც, თუ სად, როდის და რატომ ბრაზობენ უფრო მეტად. ხოლო ბრაზობენ იმათზე, რომლებიც ხუმრობენ, დასცინიან და ამასხარაებენ მათ, რადგან ეს შეურაცხყოფაა. ბრაზობენ იმათზეც, რომლებიც ისეთ ზიანს აყენებენ, რაც შეურაცხყოფად ითვლება. ასეთივეა აგრეთვე ის მოქმედება, რაც არავის წინააღმდეგ არ არის მიმართული და არც რაიმე სარგებლობა მოაქვს. სავარაუდოა, რომ ესეც სიძულვილის გამოვლენაა. განსაკუთრებით ბრაზობენ იმაზე, ვინც ცუდს ამბობს, ანდა არაფრად აგდებს იმ საქმიანობას, რაშიც განსაკუთრებული გულმოდგინებით მოღვაწეობენ ადამიანები. მაგალითად. ფილოსოფიაში მომუშავისათვის შეურაცხყოფაა ფილოსოფიის უგულუბეყოფა, ანდა იდეებზე მომუშავისათვის იდეების უარყოფა. ასევე სხვა შემთხვევებშიც. განსაკუთრებით კი მაშინ ბრაზობენ, როდესაც ექვობენ, რომ მათ სრულიად არ ახასიათებთ ის, რასაც მათ მიაწერენ ან ახასიათებთ უმნიშვნელოდ, ანდა ჰგონიათ, რომ მათ ეს თვისება არ აქვთ. მაგრამ როდესაც სავსებით დარწმუნებულნი არიან, რომ ისინი ამ საქმიანობას ეწევიან, სრულიად არავითარ მნიშვნელობას არ

აძლევენ მას. მეგობრებზე უფრო მეტად ბრაზობენ, ვიდრე უცხოებზე, რადგან ფიქრობენ, რომ მეგობრებისაგან უფრო სიკეთეს უნდა მოელოდნენ, ვიდრე ბოროტებას. ბრაზობენ იმათზეც, რომლებსაგანაც ჩვეულებრივ არიან პატივისცემას ან სრულწილს, თუ ეს უკანასკნელნი ისე აღარ იქცევიან. როგორც უწინ. ამიტომ ფიქრობენ, რომ ამათაც შეიძლება ისინი, თორემ ძველებურად მოიქცეოდნენ. ვბრაზობდით იმაზეც ვინც სიკეთეს სიკეთით არ გვიხდის და ისე არ გვექცევა, როგორც ჩვენ ვექცევით. ვბრაზობთ იმათზეც, რომლებიც გვეწინააღმდეგებიან, თუმცა ჩვენზე დაბლა დგანან. ყველა ამათ ჩვენ ვაძლავართ, რადგან მათზე დაბლა მდგომნი ვგონივართ და ფიქრობენ, რომ ჩვენგან, ე. ი. მათზე დაბლა მდგომთაგან, იღებენ ქველმოქმედებას. უფრო მეტად მაშინ ვბრაზობთ, როცა ანგარიშს არ გვიწევს და თვითონ კი ჩვენზე დაბლა დგანან. ჩვენზე დაბლა მდგომთ კი არ შეშვებით ჩვენი აბუჩად აგდება. უფრო მეტად ვბრაზობთ იმათზე, რომლებიც არც უგულვებელყოფენ ჩვენს და არც ჩვენ სასარგებლოდ მოქმედებენ. უფრო მეტად კი იმაზე ვბრაზობთ, ვინც დაუმსახურებლად შეურაცხველობს. დაბლა მდგომთ კი არ შეპყვებით მაღლა მდგომთა შეურაცხველვა. ვბრაზობთ მეგობრებზე, როცა არც სიკეთეს გვიწევს და არც კარგს ამბობენ ჩვენზე. უფრო მეტად ვბრაზობთ მაშინ, როცა გვეწინააღმდეგებიან და არა გრძობენ. თუ რა გვჭირდება. აი, როგორც ანტიფონტის პლექსიპე ბრაზობს მელეაგრეზე⁸. ვინც სხვას უგულვებელყოფს, ვერ ამჩნევს იმას, ვისაც უგულვებელყოფს, რადგან, ვისზეც ვზრუნავთ, არასოდეს არ გვაიწყდება. ვბრაზობთ იმათზეც, რომლებსაც ახარებთ ჩვენი უბედურება და რომლებიც კარგად გრძობენ თავს ჩვენი უბედურების უამს. ეს კი ნიშნავს ან ჩვენდამი მტრობას, ან სიძულვილს ვბრაზობთ იმაზე, ვინც სრულებით არ ფიქრობს, რომ გვტანჯავს. ვბრაზობთ იმათზეც, ვისაც ჩვენთან ავი ამბები მოაქვთ, იმათზეც, რომლებიც ჩვენს შესახებ ცუდს ისმენენ, ანდა ჩვენი აუვის მოწმენი არიან, რადგან ისინი ჰკვიანან ჩვენს მტრებს, ანდა იმათ, ვისაც ვაძლავართ. მეგობრები კი თანაგვიგრძობენ და იტანჯებიან, როცა ჩვენს ცუდს ხედავენ. ვბრაზობთ იმათზე, რომლებიც პატივს არ გვცემენ ხუთი გვარის პირებთან მიმართებაში: 1. ვისთანაც ვმეტოქეობთ, 2. რომლებითაც აღტაცებულნი ვართ, 3. ვინც გვესურს ჩვენით იუ-

უნენ აღმადგობელნი, 4. ვისიც გვრცხვინია, 5. რომლებსაც ჩვენ-
ნი რცხვინიათ. უფრო მეტად ვბრაზობთ მათ, თუ პატივს არ
გვცემენ ამ ადამიანების თანდასწრებით. ვბრაზობთ იმათზეც,
რომლებიც ყურადღებას არ აქცევენ იმ ადამიანებს, რომელ-
თათვის დახმარების არგაწევა სამარცხვინოა, როგორც არიან:
მშობლები, შვილები, ჩვენდამი დაქვემდებარებული პირნი.
ვბრაზობთ უმადურებზე, რადგან ეს უგულვებელყოფა მიზან-
შეწონილი არაა, ვბრაზობთ იმათზე, რომლებიც დასცილიან
ჩვენს საქმიანობას. რადგან ირონია უგულვებელყოფას ნიშნავს:
იმათზეც. ვინც სხვების მიმართ კეთილნი არიან, ჩვენს შიშაჲთ
კი არა, რადგან აბუჩად აგდებაა, როცა ვინმეს ისე არ სცემ
პატივს, როგორც სხვას. სიბრაზეს იწვევს დავიწყება, მაგალი-
თად, სახელის დავიწყება, თუმცა ეს უმნიშვნელო რაჲაა. მაგ-
რამ, როგორც ჩანს, დავიწყება უგულვებელყოფას ნიშნავს. და-
ვიწყება ზომ ადამიანის არაფრად ჩაგდებას მოსდევს შედეგად.
ხოლო არაფრად ჩაგდება უპატივცემულობას ნიშნავს.

ამრიგად, ახლანანს ვილაპარაკეთ იმაზე, თუ ვისზე ბრაზო-
ბენ, რა მდგომარეობაში და რა მიზეზით. აქედან ცხადი გახდა, 1380ა
რომ ორატორმა ისეთი სიტყვა უნდა წარმოთქვას, რომ დამ-
სწრებში რისხვა გამოიწვიოს და დაანახოს მათ, რომ ამაში
მოწინააღმდეგენი არიან დამნაშავენი, რადგან ისინი ისეთნი
არიან, რომ არ შეიძლება მათზე არ გაბრაზდე.

3

რადგან „გაბრაზება“ „დამშვიდებას“ უპირისპირდება და
„რისხვა“ „სიმშვიდეს“. ამიტომ უნდა დავადგინოთ, თუ ად-
მიანები რა მდგომარეობაში ვის მიმართ და რატომ არიან
მშვიდით. შევთანხმდეთ, რომ დამშვიდება ბუნებრივი მდგომარე-
ობის აღდგენა და სიბრაზის არარსებობაა. ადამიანები თუ
ბრაზობენ იმაზე, ვინც უპატივცემულოდ ექცევა მათ, ხოლო
უპატივცემლობა წინასწარგანზრახული მოქმედებაა, მაშინ
ცხადი იქნება, რომ მშვიდნი არიან იმათ მიმართ, რომლებიც
ასე არ იქცევიან, ანდა მოქმედებენ წინასწარ განზრახვის გა-
რეშე, ანდა მხოლოდ მოსჩანან ასეთად. მშვიდნი არიან იმის
მიმართ, ვისაც სურვილი აქვს იმოქმედოს იმის საწინააღმდე-
გოდ, ვიდრე აქამდე მოქმედებდა. მშვიდნი არიან იმათ მი-

მართ, რომლებსაც ჩვენთვის იგივე უნდათ, რაც თავისთვის. რადგან დაუფრებელია, რომ ვინმეს თავის თავი სძულდეს. მშვიდად ვართ იმათ მიმართ, რომლებმაც აღიარეს და მოინანიეს დანაშაული, რადგან სამართლიანობა მოითხოვს თავი შევიკავოთ რისხვისაგან იმათ მიმართ, ვინც ნანობს ჩადენილ დანაშაულს. ამის მაგალითს ვხედავთ შინამოსამსახურეების დასჯისას. უფრო მეტად ვსჯით იმათ, რომლებიც გვეწინააღმდეგებიან და უარყოფენ დანაშაულს. ხოლო ვინც სასჯელს მართებულად სცნობს, იმათ მიმართ თავს ვიკავებთ რისხვისგან. ამის მიზეზი ისაა, რომ აშკარა მოქმედების უარყოფა არის ურცხვობა. ხოლო ურცხვობა უპატივცემულობას და სიძულვილს ნიშნავს, რადგან ვინც ძალიან გვიტულს, იმისი არცა გვრცხვენია. კეთილგანწყობილნი ვართ იმათ მიმართ, რომლებიც თავმდაბალნი არიან და არ გვეწინააღმდეგებიან, რადგან ამით ისინი თავის სისუსტეს აღიარებენ; სუსტებს ვშინაიათ, ხოლო მშინაარას არავინ არ სძულს. სიბრაზე გვიტყუება იმათ მიმართ, ვინც თავს იმცირებს. ეს ცხადია ძალების შეგლობითა და იმის, რომ მათ მსწდომარე ადამიანებს არ კბენენ. გულისხმიერნი ვართ იმათ მიმართ, ვინც ჩვენს მიმართ არიან გულისხმიერნი, რადგან ასეთნი ზრუნვას იმსახურებენ და არა სიძულვილს. აგრეთვე იმათ მიმართ, — რომლებმაც დიდად გვეცეს პატივი, ან გაჭირებულნი არიან და რაღაცას გვთხოვენ, ამათ მიმართაც თავს ვიკავებთ მრისხანებისაგან. აგრეთვე იმათ მიმართ, რომლებიც არ არიან თავხედნი, დამცინავნი, ან მოძულენი ვინმეს მიმართ. პირიქით, კეთილნი არიან ან საერთოდ ადამიანების მიმართ, ან ისეთი ადამიანების მიმართ, როგორიც ჩვენ ვართ. საერთოდ, სიმშვიდე უნდა ვიკვლიოთ მისი საპირისპირო მოვლენებიდან. ჩვენ მშვიდად ვართ იმათ მიმართ, ვისიც ან გვრცხვენია. ან გვეშინია და სანამ ამ მდგომარეობაში ვიმყოფებით, არ ვბრაზობთ, რადგან შეუძლებელია ერთდროულად გეშინოდეს და ბრაზობდე კიდევ! სრულიად არ ვბრაზობთ ან მცირედ ვბრაზობთ იმათზე, რომლებიც მოქმედებდნენ სიბრაზის გავლენით და სიძულვილი არ ამოძრავებდათ. არც ერთი გაბრაზებული სიძულვილს არ გრძობს. რადგან სიძულვილი თავისუფალია ტანჯვისაგან, სიბრაზე კი ტანჯვისთან არის დაკავშირებული. კეთილგანწყობილნი ვართ აგრეთვე იმათ მიმართ, ვისაც ჩვენი რცხენიათ.

ცხადია, მშვიდნი არიან ისინი, რომლებიც სიბრაზის სა-
წინააღმდეგო მდგომარეობაში იმყოფებიან. მაგალითად, ვარ-
თობის, სიცილის, დღესასწაულის დროს, ბედნიერ დღეს, საქ-
მის წარმატებით დამთავრებისას და დასვენების დროს, აუშ-
დვრეველი სიამოვნებისა და საიმედო ვითარების უამს. კეთილ-
განწყობილნი ვართ აგრეთვე მაშინ, როცა სიბრაზე განანგარ-
ლივდა და ახალი არაა, რადგან დრო სიბრაზეს სუბებს. აგრეთ-
ვე სასჯელი ადრე რომ დასდეს ვინმეს, სპობს რისხვას სხვა-
ადამიანის წინააღმდეგ. ამიტომ სწორად უპასუხა ფილოკრა-
ტემ² გაბრაზებული ხალხიდან ვილაცას შეკითხვაზე: „რატომ
არ იცავ თავს?“ — „ჯერ დრო არაა“. — „მაშ, როდისღა იქნე-
ბა დრო?“ — „მაშინ, როცა ვნახავ, რომ ვილაცას კიდეც დასწა-
მეს ცილი!“ ადამიანები მშვიდდებიან მაშინ, როცა სხვებზე იყ-
რიან ჯაერს, როგორც ეს მოუხდა ერგოფილეს³. მასზე უფრო
გაბრაზებულებმა იგი გაათავისუფლეს, რადგან წინა დღით
კალისტენე⁴ დასაჯეს სიკვდილით, კეთილგანწყობილნი ვართ-
იმის მიმართ, ვინც გვეცოდება, ანღა მაშინ, როცა მოწინააღმ-
დეგე იმაზე მეტ-წარალს განიცდის, ვიდრე მასზე გაბრაზებუ-
ლებს შეიძლება მიეყენებინათ მისთვის. რადგან ფიქრობენ,
რომ მან სასჯელი უკვე მოიხადა. აგრეთვე მაშინ, როცა თავი
დამნაშავედ და სამართლიანად დასჯილად მიგვაჩნია, რადგან
დამსახურებული ქასჯელი არ იწვევს სიბრაზეს. სიბრაზეს იწ-
ვევს დაუმსახურებელი სასჯელი და სიბრაზე სწორედ ამაში
მდგომარეობს. საჭიროა, რომ დამნაშავე ჯერ სიტყვით დავსა-
ჯოთ. რადგან ამას ნაკლებ განიცდიან დასჯილი მონებიც კი.
კეთილგანწყობილნი ვართ მაშინაც, როცა გვეგონია, რომ დას-
ჯილნი ვერ გრძნობენ, რომ ისინი ჩვენ დავსაჯეთ, და არც იმას,
თუ რატომ დავსაჯეთ. ბრაზი მიმართულია რომელიმე კონკრეტ-
ული პიროვნების წინააღმდეგ. რაც ცხადია სიბრაზის გან-
სახლვრებიდან. ამიტომ პოეტი სწორად ამბობს:

„ეს იყო თდისეგსი, ქალაქების დამანგრეველი“⁵. შურის-
ძიების გრძნობა არ იქნებოდა დაკმაყოფილებული. თუ დასჯი-
ლი ვერ იგრძნობდა, ვინ და რატომ დასაჯა იგი. ამრიგად, არ
ბრაზობენ იმათზე, ვისაც გრძნობა არა აქვს, არც მიცვალე-
ბულებზე, რომლებმაც უკიწურესად დიდი ტანჯვა გადაიტანეს
და არც ტკივილის განცდა ძალუბთ და არც იმისა, რაც
გაბრაზებულებს სურთ. ამიტომ სწორად ამბობს ჰექტორის

შესახებ პოეტი, რომელსაც სურდა დაეცხრო აქილევსის რისხვა მიცვალებულის მიმართ:

„უგრძნობ მიწას შეურაცხყოფს განრისხებული“.

ცხადია, რომ ვისაც მსმენელთა რისხვეს დაცხრომა სურს, ეს ტოპები უნდა გამოიყენოს, რათა დამნაშავენი წარმოადგინოს ან დამნაშავედ, ან განრისხებულად, ან შერცხვენის ღირსად, ან ქველმოქმედად, ან უნებურ დამნაშავედ, ანდა ისეთად, რომელიც დიდად იტანჯება ჩადენილი დანაშაულის გამო.

4

როდესაც განვსაზღვრავთ მეგობრობასა და სიყვარულს, ვიტყვი იმის შესახებ თუ ვინ უყვართ და სძულთ და რატომ. დაუშვათ, რომ სიყვარული ნიშნავს იმას, რომ ადამიანს ვინც უყვარს, მისთვის და არა თავისთვის უნდა ის, რაც სიკეთე ჰგონია¹ და შეძლებისდაგვარად ახორციელებს კიდევ ამას საქმით. მეგობარია ის, ვისაც უყვარს და რომელსაც სიყვარულითვე უბასუხებენ. ვფიქრობ, მეგობრები ისინი არიან, რომლებსაც ჰგონიათ, რომ ერთმანეთთან ასეთი დამოკიდებულება აქვთ. ამ დაშვებიდან აუცილებლობით გამომდინარეობს დასკვნა, რომ მეგობარია ის, ვისაც მეგობართან ერთად უხარია მეგობრის სიკეთე და მასთან ერთად წუხს მისი უბედურების გამო არა რაიმე სხვა მიზნით, არამედ მეგობრისავე საკეთილდღეოდ. ყველას ახარებს იმის განხორციელება. რაც სურდა, საწინააღმდეგო შემთხვევაში კი სწუხს. ასე რომ, ჩვენი სურვილის ნიშანია ტანჯვა ან სიამოვნება. მეგობრები არიან აგრეთვე ერთნაირი შეხედულებების მქონენი სიკეთესა და ბოროტებაზე, ერთი და იგივე ადამიანის მეგობრები და მტრები ლა იუცილებლად ერთი და იგივე სურვილების მქონენი. ასე რომ, გაცი, რომელსაც მეორისთვის იგივე სურს, რაც თავისთვის, მესი მეგობარი უნდა იყოს.

გვიყვარს ისინიც, რომლებმაც ან ჩვენ, ან ჩვენ მეგობრებს სიკეთე გაუწიეს, მით უმეტეს, თუ ეს დიდი სიკეთე იყო, ან თუ სიკეთის გაწევა სურდათ, ან თუ სიკეთე გავვიწიეს გადამწყვეტი ვითარების უამს. გვიყვარს ისინი, ვისაც გვეგონია, რომ ჩვენთვის სიკეთის გაწევა უნდათ, აგრეთვე ჩვენი მეგობ-

რის მეგობრები. ისინი, ვისაც უყვარს ჩვენთვის საყვარელი ადამიანები და ვინც ჩვენ საყვარელ ადამიანებს უყვართ.

✓ გვიყვარს ისინი, რომელთა მტრები ჩვენი მტრები არიან და ვისაც სძულთ ისინი, ვინც ჩვენ გვძულს, გვიყვარს ისინიც, რომლებსაც სძულთ ისინი, ვისაც ჩვენ ვძულვართ. ყველა ესენი სიკეთედ იმასვე თვლიან, რასაც ჩვენ. მათ ჩვენთვის სიკეთე სურთ, რაც მეგობრობას ნიშნავს. გვიყვარს ისინი, რომლებსაც სურთ დაგვეზარონ ან ქონებით, ანდა ძალ-ღონით. პატივს კი თავისუფალ, მამაკაცს — და სამართლიან ადამიანებს სცემენ, ცხოვრებაში დამოუკიდებელთ და საკუთარი შრომით მცხოვრებ სხვა ადამიანებს². გვიყვარს გონიერი ადამიანები, რადგან ისინი უსამართლონი არ არიან. ამავდროულად გვიყვარს მშვიდი ადამიანებაც. გვიყვარს ისინიც, რომლებიც გვინდა, რომ ჩვენი მეგობრები იყვნენ. აგრეთვე კარგი სახელის მქონენი ყველგან. ან საუკეთესო ადამიანთა შორის, ან იმათ შორის, რომლებიც ჩვენ გვცემენ პატივს, ან რომლებსაც ჩვენ ვცემთ პატივს. გვიყვარს ისინიც, რომლებთანაც სასიამოვნოა ცხოვრება და დროსტარება. ასეთნი კი არიან თავშეკავებული ადამიანები, რომელნიც არ კიცხავენ სხვებს შეცდომების გამო, არ უყვართ კინკლაობა და ჩხუბი. მოჩხუბარნი ხომ მებრძოლი ბუნებისა და ყოველთვის წინააღმდეგობის გაწევის მოყვარენი არიან.

გვიყვარს მარჯვე ხუმრობის მცოდნენი და ხუმრობის ადვილად ამტანნი, რადგან ორივე სასიამოვნოა მახლობელთათვის. გვიყვარს დაცინვის ამტანნი და სხვების მოხერხებულად დამცინავნი. გვიყვარს ჩვენი დადებითი თვისებების მაქებარნი. განსაკუთრებით კი ისინი, რომლებიც სწუხან მაშინ. თუ ჩვენ ეს დადებითი თვისებები არ გვაქვს. გვიყვარს ან შესახებდავად. ან ტანისამოსით, ან მთელი თავისი ცხოვრებით სუფთა ადამიანები, რომლებსაც არ უყვართ სხვების გაკიცხვა შეცდომების ან ქველმოქმედების გამო. გვიყვარს არავულობრობანი. რომლებიც არ იმასსოვრებენ მათ მიმართ ჩადენილ ბოროტებას და ადვილად ურიგდებიან მტრებს, რადგან ვეარაუდობთ, რომ ისინი, როგორც არიან სხვებთან, ასეთივე იქნებიან ჩვენს მიმართ. გვიყვარს არაბოროტი ენის მქონე ადამიანები, ჩვენ და ჩვენ მახლობელთა დადებით თვისებებს რომ ამჩნევენ და არა უარყოფითს. საერთოდ, ასეთნი არიან კეთილი

ადამიანები. გვიყვარს ისინიც, რომლებიც არ გვეწინააღმდეგებ-
იან მაშინ, როცა ვბრახობთ ან ვსაქმიანობთ: ასეთ შემთხვე-
ვაში კაცნი მოჩხუბარი ბუნებისანი არიან. გვიყვარს როგორ-
ღაც ჩვენდამი კეთილგანწყობილნი, ჩვენი პატივისმცემელნი,
საქმიან ადამიანებად რომ გვთვლიან ჩვენ. ჩვენი წარმატებებში
რომ ახარებთ და განსაკუთრებით იმაზე ზრუნავენ, რაც ჩვენ
გულით გვსურს, ოღონდ თუ მათი მისწრაფებები არ ეწინააღ-
მდეგება ჩვენსას და თუ იმავე ხერხით არ შოულობენ სააარსებო
საშუალებებს, როგორც ჩვენ. სწორედ ამაზეა ნათქვამი:

„მეჭოთნეს მეჭოთნისა შურს“³.

გვიყვარს ისინიც, რომლებსაც იგივე სურთ. რაც ჩვენ და შე-
საძლებელია ჩვენი მორიგე მრებიპოვით ეს. წინააღმდეგ შემ-
თხვევაში ისეთივე მდგომარეობა გვექნება, როგორც ზემოთა-
ვთქვით. გვიყვარს ისინიც, რომლებთანაც ისეთი ურთიერთო-
ბა არა გვაქვს, რაც საზოგადოებრივი აზრის მიხედვით სამარ-
ცხვინოდ ჩაითვლებოდა და სიძულვილს ალბათ აღვივებდა ნამ-
დვილად გვერიდება. გვიწინააღმდეგობენ ჩვენი მეტო-
ქეებისა, რომლებთანაც შეჯიბრი გვსურს, მაგრამ რომლები-
საც არაფერი არ გვსურს. გვიყვარს ისინიც, ვისაც დიდ სიკე-
თეს ვუწევთ, თუ ეს ჩვენთვის დიდად საზიანო არაა; მოყვა-
რულნი როგორც აქ მყოფთა, ისე წასულთა; ისინიც, ასეთ
გრძნობებს რომ ავლენენ მიცვალებულთა მიმართ.

საერთოდ, გვიყვარს მეგობრების მოყვარულნი და მუდამ
მათი ერთგულნი, რადგან კარგ ადამიანებს უყვართ კარგი მე-
გობრები, არა თვალთმაქცინი, საამჟამოაზე რომ გამლაქვთ მათი
ნაკლი. ნათქვამია, რომ მეგობარს მეგობართან ურთიერთობაში
არ უნდა ეშინოდეს საზოგადოებრივი აზრისა, რადგან ვისაც
რცხვენია, იმას არ უყვარს. როგორც ჩანს, უყვარს იმას, ვისაც
არა რცხვენია, გვიყვარს არა საშიში და სანდო ადამიანები, რად-
გან არაუის არ უყვარს ის, ვისიც ეშინია. მეგობრობის სახეებია:
ამხანაგობა, ნათესაობა და სხვა ამდაგვარი. სიყვარულს იწვევს
ნებაყოფლობით და არა იძულებით გაწეული სიკეთე, თუ ქველ-
მოქმედს საამჟამოაზე არ გამოაქვს თავისი სიკეთე. როგორც
ჩანს, ამას სჩადიან მეგობრობის გულისათვის და არა სხვა რაი-
მე მიზნით.

ცხადია, რომ მტრობა და სიძულვილი საწინააღმდეგო მიზნებით უნდა იიხსნას. მტრობას იწვევს ბრახი, შეურაცხყოფა, ბრალდება. ბრახს იწვევს ჩვენს წინააღმდეგ მიმართული მოვლენები. მტრობისათვის კი ეს არაა საჭირო. რადგან როდესაც გავიგებთ, რომ აღამიანი ასეთია, ჩვენ მას შევიძულებთ. სიბრახის საგანი—ყველათვის—კონკრეტული პიროვნებაა, მაგალითად, კალიასი ან სოკრატე. სიძულვილი კი მთელი გვარის წინააღმდეგაც შეიძლება იყოს მიმართული. მაგალითად, ყველას სძულს როგორც ქურდი, ისე ცილისმწამებელი. ბრახს დრო კურნავს, სიძულვილი კი განუკურნებელია. პირველი მწუხარებას იწვევს, მეორე — ბოროტებას. ვინც ბრახობს, ცდილობს, რომ ეს საგრძნობი გახადოს, ხოლო ვისაც სძულს, იმისათვის ამას არა აქვს მნიშვნელობა. ტანჯვა შეგრძნებადია, მაგრამ ნაკლებ შეგრძნებადია ისეთი დიდი ბოროტებაც კი, როგორცაა უსამართლობა და უგუნურება. დიდი ბოროტების არსებობა სრულებით არ გვაწუხებს, რადგან ბრახს თან სდევს ტანჯვა. სიძულვილს კი არა. ვინც ბრახობს, იტანჯება, ვისაც სძულს, არა. გაბრახებულთა მეფიქლიათა შეგბრალდებაც, თუ მოწინააღმდეგემ ბევრი გადაიტანა, მოძულეთ კი არასოდეს. ვინც ბრახობს, მას სურს, რომ მისი სიბრახის საგანი სიბრახითვე აჰპასუხებდეს, ხოლო ვისაც სძულს, მას სურს, რომ მოწინააღმდეგე დაიღუპოს.

აქედან ცხადია, თუ როგორ უნდა გავარკვიოთ, მტრები არიან აღამიანები, თუ მეგობრები. თუ ისინი ასეთნი არიან, უნდა დავამტკიცოთ, რომ ეს ასეა, თუ არა და დავარღვევთ მათი მოჩვენებითი მეგობრება-მტრობა. დავა მტრობის ან სიბრახის შესახებ წარმართათ სათანადო მიმართულებით. ხოლო თუ რას ნიშნავს შიში, ან ვინ და რა პირობებში არის მშინშარა, ეს ახლა გახდება ნათელი.

5

შიში უნდა იყოს ერთგვარი ტანჯვა და მღელვარება, გამოწვეული მოსალოდნელი ბოროტების ან უბედურების წარმოდგენით. მაგრამ აღამიანებს არ ეშინიათ ყოველგვარი ბოროტების, მაგალითად, უსამართლობისა, რომელიც შორსაა, არამედ ეშინიათ იმ ბოროტებისა, რომელიც დიდ ტანჯვასა და განად-

გუბრებას იწვევს. ისიც მაშინ, თუ შორს არაა, არამედ სულ ჩქარაა მოსალოდნელი, რადგან ადამიანებს არ აშინებთ ის, რაც ძალიან შორს იმყოფება. მაგალითად, ყველამ იცის, რომ უნდა მოკვდეს, მაგრამ რადგან სიკვდილი შორსაა, ამიტომ ისინი გულგრილნი არიან მის მიმართ.

1382a

თუ შიში ესაა, მაშინ საშიში აუცილებლად იქნება ის, რაც დიდი განადგურებისა და ზიანის მიყენების უნარის მქონედ მიგვაჩნია და რასაც შედეგად დიდი მწუხარება მოაქვს. ცხადია, რომ მისი ნიშნებიც საშიში იქნება. როდესაც საშიშროება ახლოს გვეჩვენება, ის ხიფათია. ხიფათის გამოწვევა შეუძლია მტრობასა და სიბრაზეს. ცხადია, როდესაც ადამიანს ბოროტების ჩადენა სურს, იგი ახლოა მოქმედებასთან. უსამართლობაც რაღაც უნარია, რადგან უსამართლო ადამიანი უსამართლო მოქმედებას ირჩევს. შეურაცხყოფილ სათნოებასაც გარკვე-

1382b

ული უნარი ვააჩნია. ნათელია, რომ როდესაც სათნო ადამიანს შეურაცხყოფენ, გადაწყვეტილებას იღებს და მაშინ მას მოქმედების უნარიც აქვს. შიშიც რაიმე მოქმედების უნარია. შეშინებული მზადყოფნის მდგომარეობაში არიან, რადგან მრავალი ადამიანი ავლენს სისუსტეს და სიბზალეს ანგარების გამო და საფრთხის მოლოდინში. მაგრამ ყველაზე მეტად საშიშია სხვისგან დამოკიდებულებაში ყოფნა. ამიტომ საშიშნი არიან ისინი, ჩვენ მიერ ჩადენილი დანაშაულის შესახებ რომ იტან, რადგან მათ შეუძლიათ დასმენა ან საშიშროებაში მიტოვება. დანაშაულის ჩადენის უნარის მქონე საშიშია იმისათვის, ვის მიმართაც შეუძლია უსამართლობის ჩადენა. რადგან ადამიანები, უმეტეს შემთხვევაში, უსამართლობას სჩადიან მაშინ. როდესაც შეუძლიათ. საშიშნი არიან ისინიც, რომლებმაც უსამართლობა განიცადეს ან ასეთად მიაჩნიათ თავი, რადგან ისინი ყოველთვის მოხერხებულ შემთხვევას უცდიან სამ გიგროს გადასახდელად. საშიშნი არიან უსამართლობის ჩამდენნიც და ამის უნარის მქონენიც, რადგან ეშინიათ სამაგიეროს გადახდისა. ესეც ხომ შიშის საფუძველია საშიშნი არიან მოქმედებნიც, რადგან ის, რაც მათ სურთ, ორივე მხარეს არ ერგება. ამიტომ ისინი განუწყვეტილად ეჭიშებიან ერთმანეთს. საშიშნი არიან ჩვენზე უფრო ძლიერი ადამიანებისათვის საშიშნი, რადგან თუ ისინი ზიანს აყენებენ ჩვენზე უფრო ძლიერთ. მით უმეტეს შეუძლიათ ზიანის მოყენება ჩვენთვის. ამავე მიზეზით

საშიშნი არიან ჩვენზე უფრო ძლიერი ადამიანებისათვის სა-
შიშნი, საშიშნი ამჟამად, რომელნიც მომავალში უფრო მეტად
საშიშნი შეიძლება იყვნენ. საშიშნი არიან ისინი, რომლებმაც
უკვე განიცადეს უსამართლობა, მტრობა და ქიშპი.

უნდა გვეშინოდეს არა ბრაზიანი და გულოია, არამედ
მშვიდი, გაიძვერა და ვერაგი ადამიანებისა, ახლო მყოფნი
რომ შეუმჩნეველნი არიან, ხოლო შორს კიდევ უფრო შეუმჩ-
ნეველნი ხდებიან.

ყოველი საშიშროება უფრო საშიში ხდება ისეთი შეცდო-
მის დაშვებისას, რომლის გასწორება შეუძლებელია ან საერ-
თოდ, ანდა შესაძლებელია არა ჩვენთვის, არამედ ჩვენი მოწი-
ნააღმდეგეებისათვის. საშიშნი არიან ისინი, რომელთათვის
დახმარების გაწევა ან შეუძლებელია, ან ადვილი არაა. მარტი-
ვად რომ ვთქვათ, საშიშია ის, რაც სხვების მიმართ ჩადენილ
იქნა, ან მოსალოდნელია, რომ ჩადენილი იქნება და რაც
ჩვენს სინანულს იწვევს.

ამრიგად, დაახლოებით, უკვე ყველაფერი მნიშვნელოვანი
ითქვა იმის შესახებ, თუ რაა საშიში და რისი ეშინიათ.

ახლა ვილაპარაკოთ იმის შესახებ, თუ რა მდგომარეობაში
ეშინიათ ადამიანებს.

თუ შიში არის რაიმე გამანადგურებელი ტანჯვის წინას-
წარი წარმოდგენით გამოწვეული განცდა, ცხადია, რომ შიშის
გრძნობა არ ექნებათ იმათ, ვისაც არასოდეს არ გადაუტანიათ
რაიმე ტანჯვა, არც იმათ, მომავალში რომ არ მოელოან რაიმე
ტანჯვას, არ ეშინიათ იმ ადამიანებისა, რომლებსაც ანა-
ნა მოელოან რაიმე ვნებას. მაგრამ აუცილებლად ეშინიათ იმათ,
რაიმე საფრთხეს რომ მოელოან, ეშინიათ იმათი, ვისგანაც მოე-
ლოან საფრთხეს გარკვეულ დროსა და გარკვეულ ადგილას. არ
მოელოან რაიმე ვნებას ნამდვილ ან წარმოდგენილ ბედნიერე-
ბაში მყოფნი. ასეთნი კი კაცთმოძულენი, მოძალადენი და თავ- 1383#
ხელნი არიან, რაც გამოწვეულია სიმდიდრით. ძალით, მეგობ-
რების სიმრავლითა და ძალაუფლებით. არ ეშინიათ იმათ, რომ-
ლებმაც უკვე გადაიტანეს ყოველივე, რაც კი საშიშია და ამი-
ტომ უგრძობნი გახდნენ მომავალი საშიშროების მიმართ, რო-
გორც სიკვდილის პირას მისულნი ცემის მიმართ.

ეშინიათ ხსნის რაიმე იმედის მქონეთ იმ საქმეში, რისთვის-
საც იბრძვიან. ამას ამტკიცებს ისიც, რომ ადამიანები შიშის

ჯავლენით იწყებენ ბჭობას, რადგან არასოდეს არ ბჭობენ იმაზე, რაც უიმედოა. ამიტომ ხელსაყრელ დროს უნდა შევამოინოთ ადამიანები მოსალოდნელი უბედურებით და სხვებსაც ვუთხრათ, რომ ეს ის ადამიანებია, რომლებმაც გადაიტანეს ისეთი ტანჯვა, რაც უკვე განიცადეს მათზე ძლიერთ. ამისათვის მოვიტანოთ იმათი მაგალითი, ვინც განიცადა და განიცდის იმათგან, ვისგანაც არ მოელოდა იქ და მაშინ, სადაც არ მოელოდა.

ახლა, როდესაც ნათელია, თუ რა არის საშიში, რა არის შიში და რა მდგომარეობაში განიცდიან ადამიანები შიშს, ცხადი გახდება ისიც, თუ რა არის სიმამაცე, რის მიმართ არიან მამაცნი და როგორი განწყობილების დროს. რადგან სიმამაცე სილაჩრეს უპირისპირდება, ხოლო მამაცი ლაჩარს, ამიტომ სიმამაცე უნდა იყოს შედეგი წარმოდგენილი იმედისა იმაზე, რომ ხსნა ახლოა. ხოლო საშიშროება ან საერთოდ არ არსებობს, ან შორსაა. სიმამაცეს ადგილი აქვს მაშინ, როცა საშიში მოვლენა შორსაა, ხოლო საიმედო ახლოს. სიმამაცეს იწყებს ისიც, თუ დახმარების საშუალებანი ბევრია, ან დიდია, ან ორივეა ერთად; აგრეთვე ის, თუ უსამართლობა არ განგვიცდიდა და არც ჩვენ თვითონ ჩაგვიდენია, ანდა თუ მოწინააღმდეგენი ან სრულიად არ გვყავს, ან სუსტნი არიან, ხოლო ძლიერნი არიან ჩვენი მეგობრები, რომლებმაც ჩვენ გავვიწიეს სიკეთე, ან რომლებსაც ჩვენ გავუწიეთ სიკეთე. ადამიანები ვაბედულნი არიან მაშინ, თუ ბევრი ჰყავთ მათთან საერთო მისწრაფებების მქონენი, ანდა თუ ისინი სხვებზე ძლიერნი არიან, ან ადგილი აქვს ერთსაც და მეორესაც. მამაცნი არიან ისინი, რომლებსაც წარმოუდგენიათ, რომ ბევრჯერ მიუღწევიათ გამარჯვებისთვის ისე, რომ არავითარი ზიანი არ მიუღიათ, ანდა ბევრჯერ ჩავარდნილან განსაცდელში, მაგრამ თავი დაუღწევიათ. ადამიანები აბათიურნი არიან ორ შემთხვევაში: ან გამოუცდლობის გამო ან იმიტომ, რომ თავის შველა შეუძლიათ. მაგალითად, ზღვაში საშიშროების წარმოშობისას გამოუცდელებს არ ეშინიათ მოსალოდნელი უამინდობის, არ აშინებთ არც იმათ, რომლებმაც თავის გადაარჩენის საშუალებანი იციან. ვაბედულნი ვართ მაშინ, როდესაც არ ეშინიათ ჩვენ მსგავს ადამიანებს ან ჩვენზე სუსტებს, რომლებზე უფრო ძლიერი გვგონია თავი; აგრეთვე მაშინ, თუ ვაჯობეთ სხვებს ან

მათზე ძლიერ, ანდა მათდაგვართ, აგრეთვე მაშინ, როცა ჩვენ უფრო ბევრი და უფრო ძლიერი თვისებები გვაქვს, რაც საშინ-
შია სხვებისთვის. ეს თვისებებია: სიმდიდრე, ფიზიკური ძალა, 1383b
გავლენიანი მეგობრები, მიწის სამფლობელოების სიმრავლე,
ბრძოლაში გამოსადეგი ყველა ან ძირითადი სახის აღჭურვილო-
ბის ფლობა. გაბედულნი ვართ მაშინ, თუ არავის მიმართ არ
ჩაგვიდენია არავითარი დანაშაული, ან არ ჩაგვიდენია უმრავ-
ლესობის მიმართ, ან იმათ მიმართ, ვისიც გვეშინია; თამამნი
ვართ მაშინ, ზოგადად რომ ვთქვათ, როცა ღმერთები გვეწყა-
ლობენ ყოველგვარი საშუალებებით, მინიშნებითა და სიტყვე-
ბითაც კი. ადამიანს ამამაცებს სიბრახე. ღმერთისათვის კი
დამახასიათებელია დაეხმაროს იმათ, რომლებიც უსამართლო-
ბას განიცდიან. მამაცნი ვართ მაშინ, თუ რაიმე წამოწყებისას
იმედი გვაქვს, რომ არც ახლა და არც მომავალში არავითარ
შემთხვევაში არ გვექნება რაიმე წარუმატებლობა.

ამრიგად, უკვე ითქვა იმის შესახებ, თუ რაა შიში და სი-
მამაცე.

6

რისა გერცხვენია და რის არა, ვის მიმართ და რა მდგო-
მარეობაში, ცხადი გახდება შემდეგი მსჯელობიდან: სირცხვი-
ლი უნდა იყოს რალაც ტანჯვა, გამოწვეული აწმყო, წარსული
ან მოსალოდნელი ბოროტებით, რასაც ჩვენი სახელის შებ-
ღალვა შეუძლია გამოიწვიოს. ხოლო ურცხვობა არის ერთგვა-
რი სიძულვილი და აპათია ასეთივე მოვლენების მიმართ. თუ
სირცხვილის განსაზღვრება ესაა, აუცილებელია კაცს რცხვე-
ნოდეს ყველა იმ ბოროტებისა, რაც მას შეურაცხმყოფლად
მიაჩნია ან თავისთვის, ან იმისთვის, ვისზეც ის ზრუნავს. ასე-
თია ის მოვლენები, რაც ბოროტმოქმედებას მოსდევს შედე-
გად. მაგალითად, ფარის გადაგდება და ბრძოლის ველიდან
გაქცევა სიმხდალით არის გამოწვეული. უსამართლობაა მიბა-
რებულის მითვისება, დაახლოება ისეთ ადამიანებთან, რომ-
ლებთანაც არაა მიზანშეწონილი დაახლოება იქ და მაშინ, რო-
ცა ეს არაა მიზანშეწონილი. ეს თავაშვებულობის შედეგია: ან-
და მოგების მიღება უმნიშვნელო ხაზნებიდან, ან მიღება სამარ-
ცხვინო გზით, ან იმ გზით, რომლითაც დაუშვებელია, მაგა-

ლითად, გაჭირვებულებისა და მიცვალებულებისაგან. აქედან წარმოდგა ანდაზა: „გვამს გამოგლიჯა“. ეს ხომ გამდიდრებისა და მოხვეჭის სამარცხვინო გზაა. სამარცხვინოა დახმარების გაუწევლობა ფულით ან ნაკლებ დახმარება, ვიდრე ამის შესაძლებლობა გვაქვს, დახმარების მიღება ნაკლებ შეძლებულთაგან, ფულის სესხება იმისგან, ვინაც თვითონ უნდა ისესხოს ფული, ან ფულის სესხება მაშინ, როცა გამსესხებელს სურს, სესხი დაუბრუნონ და სესხის მოთხოვნა მაშინ, როცა კაცს კვლავ უნდა სესხის მიღება, ქება მაშინ, როცა გინდა ისესხო და მიუხედავად უარისა, ამ მოქმედების განგრძობა. ასეთია სი-ძუნწის ნიშნები. მლიქვნელობაა კაცის პირში ქება, კარგის ზედმეტად ქება და ცუდის მიჩქმალვა, ტანჯვაში მყოფის ზედმეტად თანაგრძნობა და ყოველივე სხვა ამდაგვარი არის მლიქვნელობის ნიშნები.

1384a

სამარცხვინოა აგრეთვე, რომ ვერ გაუძლო იმას, რასაც უძლებენ უფრო ხნიერნი ან ფუფუნებაში მყოფნი, ან, საერთოდ, სუსტნი. ყოველივე ეს ჩვენი სისუსტის ნიშანია. სამარცხვინოა სხვებისგან ქველმოქმედების მიღება და ისიც ხშირად, აგრეთვე სხვისთვის გაწეული სიკეთის დაყვედრება, რადგან ყოველივე ეს სულმოკლეობისა და სიმდაბლის ნიშანია. სამარცხვინოა საკუთარ თავზე ლაპარაკი, აგრეთვე თავის ქება, და სხვისი დამსახურების მითვისება. ყოველივე ეს ტრაბახის ნიშნებია. ასევე სხვა ცუდი ზნეობრივი თვისებებიდან გამომდინარე მოქმედებანი, ნიშნები და ყოველივე სხვა ამდაგვარი არის სიმახინჯე და ურცხვობა.

სამარცხვინოა აგრეთვე ის, რომ არ გვექონდეს მშვენიერი თვისებები, რაც აქვს ყველა ადამიანს ან რაც აქვთ ჩვენს მსგავსთ, ან უმრავლესობას. „მსგავსს“ მე ვუწოდებ ჩვენი მოდგმის ადამიანებს, ჩვენს ნათესავეებს და საერთოდ, ყველას, ვინც ჩვენი თანასწორია. სამარცხვინოა, რომ არ გვექონდეს იმავე დონის აღზრდა-განათლება, რაც სხვებს აქვთ. უფრო მეტად სამარცხვინოა, რომ ჩვენი უზნეობის შედეგად ვიყოთ მიზეზი წარსული, აწმყო ან მომავალი ბოროტებისა.

ადამიანებს რცხვენიათ იმისა, რაც განიცადეს, განიცდიან ან შეიძლება განიცადონ და რასაც შედეგად მოსდევს მათი შეურაცხყოფა და დამცირება. ასეთი შედეგი კი მოსდევს გარყვნილებასა და სამარცხვინო საქმიანობას, როგორცია, მაგა-

ლითად, ზედმეტი ვნება. ნაწილი ამ მოქმედებათა შედეგია თავ-
აშვებულობისა, იქნება ეს ნებისმიერი, თუ უნებური მოქმე-
დება. უნებურია იძულებითი მოქმედება. სილაჩრეს კი შედე-
გად მოსდევს სიძაბუნე, მოთმენა და არა ბრძოლისუნარიანობა.

ის, რისაც აღამიანებს რცხვენიათ, არის ეს და ამდაგვა-
რი მოვლენები. რადგან სამარცხვინო სახელი ყოფილა წარ-
მოდგენა აღამიანის უზნეობის შესახებ, ამიტომ ის სამარცხვი-
ნოა თავისთავად და არა მისგან გამომდინარე შედეგების გა-
მო. ამიტომაც არავინ არ ზრუნავს ჭეშმარიტ სახელზე, არამედ
იმაზე, თუ სხვები რას ფიქრობენ მასზე. ამიტომაც აუცილებე-
ლია, რომ რცხვენოდეთ იმათი, ვისაც პატივს სცემენ. ხოლო
პატივს სცემენ იმათ, ვინაც ჩვენით არიან აღტაცებულნი ან
რომლებითაც ჩვენ ვართ აღტაცებულნი, ან რომლებსაც სურთ,
რომ ჩვენით იყვნენ აღტაცებულნი, რომლებსაც ვეჯიბრებით და
რომელთა აზრს ანგარიშს ვუწევთ. აღამიანებს სურთ, რომ მათი

უკვირდეთ და თვითონაც უკვირდეთ იმათი, რომლებსაც აქვთ
ის დადებითი თვისება, რაც პატივისცემას იწვევს, ან რომლე-
ბიც ისეთ რამეს ფლობენ, რაც მათ ძალიან სჭირდებათ, მა-
გალითად, შეყვარებულნი. აღამიანები მეტოქეობენ ხოლმე
მსგავსებთან, ხოლო ანგარიშს უწევენ ჭკვიან აღამიანებს, ჭეშ-
მარიტებას რომ ამბობენ. ასეთნი კი არიან ხნიერნი და განა-
თლებულნი. რცხვენიათ უფრო მეტად იმისა, რაც ყველას
თვალწინ და დღის სინათლეზე ხდება. სწორედ ამაზეა ნათ-
ქვამი, რომ „სირცხვილი თვალბშიაო“. ამიტომ გვრცხვენია
იმათი, ჩვენთან რომ არიან ყოველთვის და ყურადღებას გვაქ-
ცივენ, რადგან ყოველი ჩვენი მოქმედება მათ თვალწინ ხდება.

გვრცხვენია ჩვენ მიერ ჩადენილ საქმეში უდანაშაულოთა,
რადგან, ცხადია, რომ მათ ჩვენი საწინააღმდეგო შეხედულება
ეჭნებათ. აგრეთვე იმათი, აშკარა შეცდომებს რომ არ გვაპატიე-
ბენ. ცხადია, რომ რასაც აღამიანი თვითონ აშავებს, იმაში
მანლობელს ვერ გაიცხავს. კაცს კიცხავენ იმის გამო, რასაც
თვითონ გამკიცხველნი არ სჩადიან. გვრცხვენია იმათიც, რომ-
ლებიც ნახულს ყოველთვის სხვას ატყობინებენ, რადგან შეუმ-
ჩნველად ყოფნასა და ყბადაულებლობას შორის სხვაობა არ არ-
სებობს. ხმების გამაერცვლებელნი არიან ნაწყენი აღამიანები
და ავიენის მქონენი, თვალს რომ არ აშორებენ როგორც უდა-
ნაშაულოთ, ისე შემცდართ. გვრცხვენია იმათიც, ვინც მახლო-

1384b

ბელთა შეცდომებით ერთობა: კომედიოგრაფებისა და დამცი-
ნავი ადამიანებისა. მათ ავი ენა აქვთ და მოლაყბენიც არიან.
გვრცხვენია იმათიც, რომლებსაც არასოდეს არ მოუუტყუებ-
ვართ. ესენი კი არიან ჩვენი პატივისმცემელი ადამიანები, აგ-
რეთვე ისინი, ვინაც პირველად მოგვეპოვეს თხოვნით, რადგან
მათი წარმოდგენით, ჩვენ არაფერი დამამცირებელი არ ჩავვი-
დენია. ეს ის ადამიანებია, ახლახანს რომ მოინდომეს ჩვენთან
დამეგობრება. ისინი ჩვენში კარგ თვისებებს ხედავენ, ამიტომ
მართებულია ევრიპიდეს¹ პასუხი სირაკუზელებისადმი. მათ
შორის არიან ჩვენი ძველი ნაცნობნი, ჩვენ შესახებ ცუდი რომ
არა იციან რა.

გვრცხვენია არა მხოლოდ ზემოდასახელებული სამარ-
ცხვინო მოქმედებებისა, არამედ მათი ნიშნებისაც კი. მაგალი-
თად, არა მხოლოდ გარყვნილებისა, არამედ მისი ნიშნებისაც
კი. გვრცხვენია არა მხოლოდ სამარცხვინო საქმეებისა, არა-
მედ სამარცხვინო ლაპარაკისაც. გვრცხვენია არა მხოლოდ ზე-
მოდასახელებული ადამიანებისა, არამედ იმათიც, ვისაც შეუ-
ძლია აცნობოს სხვებს ჩვენი შეცდომების შესახებ, მაგალითად,
მოსამსახურეებისა და მეგობრებისა. საერთოდ, არა გვრცხვე-
ნია იმათი, რომლებსაც ჭეშმარიტებისა ბევრი არა გაეგებათ
რა, მაგალითად, არავის არ რცხვენია ბავშვებისა და მხე-
ცების. ერთნაირად არ გვრცხვენია ნაცნობთა და უცნობთა.
ნაცნობებთან გვრცხვენია იმისა, რაც ჭეშმარიტებას ეწინააღ-
მდეგება, ხოლო უცნობთა წინაშე იმისა, რაც კანონიერებას
ეწინააღმდეგება.

საერთოდ, ადამიანებს რცხვენიათ შემდეგ ვითარებათა
გამო: რცხვენიათ იმათი, ვისთანაც ისეთ დამოკიდებულებაში
არიან, რომ მათი რიდი აქვთ. ამ უკანასკნელთ კი ან ჩვენ ვცემთ
პატივს, ან ისინი გვცემენ პატივს, ან ვესურს, რომ პატივს
გვცემდნენ. გვრცხვენია იმათი, ვისაც რაიმე აუცილებელს
ვთხოვთ, ოღონდ. ისე, რომ სახელი არ გავვიტყუდეს, ან თუ
ისინი ხედავენ მომხდარს (როგორც კიდიასი ეუბნებოდა საჯა-
როდ ათენელებს სამოსის მიწების განაწილების დროს: წარ-
მოიდგინეთ, თითქოს თქვენს გარშემო ელინები დგანან, რომ-
ლებიც არა მხოლოდ ისმენენ, არამედ ხედავენ კიდევ, თუ რას
დაადგენთ)², ან ახლოს დგანან და სურთ, რომ ყველაფერი
გაიგონ. ამიტომ მარცხის დროს ან გვინდა იმათ თვალწინ ვი-

ყოთ, ვისაც ვევიბრებით, რადგან მეტოქეები ჩვენ პატივს გვცემენ. გვრცხვენია შაშინაც, როცა ჩვენ თვითონ ან ჩვენ წინაპრებს, ან რომელიმე ჩვენ მახლობელს აქვს ისეთი საგანი ან საქმე ჩადენილი, რაც სამარცხვინოა. საერთოდ, გვრცხვენია შემდეგი აღამიანებისა: ესენი არიან როგორც ზემოდასახლებულნი, ისე ისინი, ვისთანაც ჩვენ რაიმე დამოკიდებულება გვაქვს, მაგალითად, ჩვენი ყოფილი მასწავლებლების, ჩვენი მრჩეველების ან ჩვენი მეგობრების მაგვართა. სირცხვილის გამო ამ აღამიანების წინაშე ბევრ რამეს სჩადიან, მაგრამ ბევრ რამეს კი არა. უფრო მეტად გვრცხვენია იმათი, რომლებსაც სურთ დანახონ ან სააშკარაოზე გამოიტანონ ჩვენი მოქმედება. ამიტომაც დიონისიოსისგან სიკვდილმისჯილმა პოეტმა ანტიფონტმა ასევე სიკვდილმისჯილთ, კარში რომ გადიოდნენ და სახეს იფარავდნენ, ჰკითხა: „რატომ იფარავთ სახეს? იმითომ ხომ არა, რომ ვინმე ამთგანმა ხვალ არ დავინახოთ?“

აი, ყველაფერი ის, რაც გვინდოდა გვეთქვა სირცხვილის გრძნობის შესახებ. ურცხვობის გრძნობა კი საწინააღმდეგო მსჯელობით ადვილად გახდება ნათელი.

7

ვის მიმართ, რატომ და რა პირობებში არიან აღამიანები განწყობილნი მადლიერების გრძნობით, ცხადი ვახდება სიკეთის განსაზღვრების შემდეგ. სიკეთე არის მოქმედება, რომელზეც ამბობენ, რომ აღამიანი ეხმარება გაჭირვებაში მყოფს არა რაიმე სხვა მიზნით, არა სარგებლობის მიზნით, არამედ იმის კეთილდღეობისათვის, ვისაც ეხმარება. ქველმოქმედებას დიდი მნიშვნელობა აქვს იმისთვის, ვინც ძალიან გაჭირვებულია, აგრეთვე დროულად გაწეულ დახმარებას, თუ მას მხოლოდ ეს კაცი სჩადის, სჩადის პირველად, ანდა უმეტეს შემთხვევაში. გაჭირვება არის სწრაფვა იმისკენ, რის არქონებაც ტანჯვას იწვევს. ასევე ვნების დროს. მაშასადამე, ისწრაფვის ის, ვინც იტანჯება, ან საფრთხეში იმყოფება, ან ლატაცია და სამშობლოდან გაძევებული. დიდი მნიშვნელობა აქვს დროულად გაწეულ მცირედ დახმარებას იმათთვის, ვინც დიდად გაჭირვებულია, როგორც, მაგალითად, ლიკვიონში ჭილობის ნაჭრის მიწოდება⁴. მაშასადამე, სწორედ ასეთ საქმეებში ან ამათ მსგავს, ან უფრო მნიშვნელოვან საქმეებშია საჭირო დახმარება.

როდესაც ნათელი გახდება, თუ ვინ სჩადის სიკეთეს, ვის მიმართ და რა პირობებში, მაშინ ნათელი გახდება, თუ ვინ იმყოფება ან იმყოფებოდა გაჭირვებაში ან ტანჯვაში და ვინ ეხმარება ან ეხმარებოდა მას. ცხადია ისიც, თუ როგორ შეიძლება ქველმოქმედების უარყოფა ან მადლობის გადახდის აუცილებლობისათვის თავის დაღწევა. ეს შესაძლებელია მაშინ, თუ ქველმოქმედებას უწევინ ან საკუთარი სარგებლობისათვის (ეს ქველმოქმედება აღარაა), ან შემთხვევის, ან იძულების გამო. ასეთ ვითარებაში ქველმოქმედებას უბრალოდ კი არ უწევინ, არამედ უწევინ შემთხვევით და იციან, თუ არ იციან ეს, სულ ერთია, ეს ქველმოქმედება აღარ იქნება.

1385b

ქველმოქმედება უნდა განხილულ იქნეს ყველა კატეგორიების მიხედვით, რადგან ქველმოქმედება არის რაღაც მოქმედება, რომელსაც აქვს გარკვეული სიდიდე, ხდება სადმე და ოდესმე, რაც მტკიცდება იმით, რომ ქველმოქმედებად არ ჩაითვლება არც მცირე დახმარება, არც მტრებისათვის გაწეული იმვე სიდიდის ან უფრო მეტი დახმარება. ცხადია, რომ ქველმოქმედებას არ უწევინ ქველმოქმედის სასარგებლოდ, არ უწევინ დახმარებას უვარგისი საგნებით, რასაც ისიც ხვდება, ვისაც დაეხმარნენ, რადგან არავინ არ იტყვის, რომ მას უვარგისი საგნები ესაჭიროება.

8

უკვე ითქვა ქველმოქმედებისა და არაქველმოქმედების შესახებ. ახლა კი ვთქვათ იმის შესახებ, თუ რა არის თანაგრძნობა, ვის თანაუგრძნობენ და რა პირობებში. თანაგრძნობა უნდა იყოს წუხილი, გამოწვეული დამლუპველი ან სამიში ბოროტებით, დაუმსახურებლად რომ მოგველის ან ჩვენ ან ჩვენს მეგობარს, ან იმას, ვისაც ჩვენს მახლობლად ვთვლით. ცხადია, რომ აუცილებლად თანაუგრძნობთ იმათ, რომლებსაც ან რომელთა მახლობლებს ვვარაუდობთ, რომ მოელოთ ან ისეთივე, ან მისდაგვარი, ან დაახლოებით მისდაგვარი ბოროტება, რაც ჩვენ უკვე განვსაზღვრეთ. იგულისხმება, რომ არ შეუძლიათ თანაგრძნობა სავსებით დაღუპულთ (მათ ყოველგვარი უბედურება გადაიტანეს, ამიტომ არ მოელოან რაიმე უბედურებას), არც იმათ, თავს უაღრესად ბედნიერად რომ

გრძნობენ და გათავხედებულნი არიან იმიტომ, რომ ფიქრობენ, ყოველგვარი სიკეთე აქვთ და ამიტომ აღარ მოვლით აღარაფითარი ბოროტება. ესეც ხომ სიკეთეა. არიან აღამიანები, რომლებიც კვლავ მოვლიან რაიმე ვნებას, მათ შორის ისეთნიც, რომელთაც ბევრი რამ განიცადეს და მრავალ განსაცდელს თავი დააღწიეს; აგრეთვე პატივისცემა აღამიანები, როგორც აზროვნებით, ისე გამოცდილებით, აგრეთვე ფიზიკურად სუსტნი, უფრო მეტად მხდალნი და დიდად განათლებულნი, რომელნიც სწორად აზროვნებენ; ისინიც, რომლებსაც ჰყავთ ან მშობლები ან შვილები, ან ცოლები და ფიქრობენ, რომ მათ შეიძლება რაიმე ზემოდასახელებული ბოროტი შეემთხვათ. არ თანაუგრძნობენ არც ისინი, რომელთაც არასოდეს არა აქვთ სიმაშაცის განცდა, როგორიცაა სიბრაზე ან გაბედულება (რადგან მომავალზე არ ფიქრობენ), არც ისინი, რომელნიც თვითკმაყოფილნი არიან (რადგან არც ესენი ფიქრობენ, რომ შეიძლება რაიმე ბოროტება შეემთხვეთ), არ თანაუგრძნობენ არც ძალიან შეშინებულნი, რადგან ესენი ძლიერი ვნებით შეპყრობილნი, საკუთარ განცდებში არიან ჩაძირულნი. თანაუგრძნობენ მხოლოდ ისინი, რომლებიც მათ შორის დგანან თავისი ხასიათით. თანაუგრძნობს ისიც, ვინც ფიქრობს, რომ ზოგიერთი აღამიანი კეთილია. ხოლო ვინც არავის არ თვლის ასეთად, ყველა მიაჩნია ბოროტების ღირსად. საერთოდ, თანაუგრძნობთ მაშინ, როდესაც გვაგონდება ის, რაც ჩვენ, ან ვინმე ჩვენთანს შეემთხვა. ან მოველით, რომ შეიძლება შეგვემთხვას ჩვენ, ან ვინმე ჩვენთანს.

1386a

იმის შესახებ, თუ რა პირობებში თანაუგრძნობენ, უკვე ვთქვით, ხოლო თუ რას თანაუგრძნობენ, ცხადი გახდება განსაზღვრებიდან: ესენია მტანჯველი და მტკივნეული მოვლენები, რასაც შედეგად განადგურება მოსდევს. თანაგრძნობას იწვევს ის მოვლენებიც, რომლებიც სიკვდილის მიზეზნი არიან. აგრეთვე შემთხვევითი მიზეზები, დიდ ბოროტებას რომ იწვევენ, მტკივნეული და გამანადგურებელი მოვლენები, რომელნიც სასიკვდილონი არიან, ფიზიკური ტკივილები და სისუსტე, ტანჯვა, მოხუცებულობა, ავადმყოფობა, საკვების ნაკლებობა. შემთხვევით გამოწვეული ბოროტებანია: მეგობრების არყოლა ან ცოტა მეგობრის ყოლა (მაშასადამე, თანაგრძნობას უნდა იწვევდეს აგრეთვე განშორება მეგობრებისგან ან მახ-

ლობლებსაგან), სიმახინჯე, სისუსტე, ხეიბრობა და საერთოდ ის, საიდანაც წინათ ხშირად სიკეთეს ვიღებდით, ამჟამად კი ვიღებთ ბოროტებას და ამის ხშირი განმეორება, ან სიკეთის მიღწევა მაშინ, როცა ადამიანმა უკვე გადაიტანა დიდი უბედურება. მაგალითად, დიობითეს სპარსთა მეფემ⁸ საჩუქარი სიკვდილის შემდეგ გამოუგზავნა. თანაგრძნობას იწვევს ისიც, ვისაც სიკეთე არასოდეს არ ხვდომია წილად, ან ხვდომია, მაგრამ ვერ უსარგებლია.

თანაგრძნობას იმსახურებენ ეს და ამდაგვარი მოვლენები. თანაგუგრძნობთ ჩვენთან ძალიან ახლოს მყოფ ნაცნობებს, როცა მოველით, რომ მათ შეიძლება იგივე გადახდეთ, რაც ჩვენ გადაგვხდა. ამბობენ, რომ ამასისი⁹, რომლის ვაჟი მოსაკლავად მიჰყავდათ, ტიროდა არა თავის ვაჟიშვილს, არამედ მათხოვარ მეგობარს, რადგან, მისი აზრით, მეგობარი სიბრაალულს იმსახურებს, მისი ვაჟიშვილი კი იწვევს საშინელების გრძნობას. საშინელება აქევეებს სიბრაალულის გრძნობას, ხშირად კი საწინააღმდეგო გრძნობას ბადებს. სიბრაალულის გრძნობა იპყრობს კაცს მაშინ, როცა რაიმე საშინელება უახლოვდება. ასევე სიბრაალულს გრძნობენ წლოვანებით, მდგომარეობით, ქონებით, შეხედულებებითა და წარმოშობით მსგავსი ადამიანების მიმართ, რადგან მაშინ უკეთ ჩანს, ის, რაც შეიძლება კაცს შეემთხვას. აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ თანაგუგრძნობენ იმათ, რომლებზეც ვარაუდობენ, რომ შეიძლება შეემთხვათ ის, რისაც ეშინიათ თანამგრძნობთ. რადგან სიბრაალულს იწვევს ახლოს მყოფი ვნება, ამიტომ ვნება, ადგილი რომ ჰქონდა ათი ათასი წლის წინათ, ან შეიძლება ათი ათასი წლის შემდეგ მოხდეს, არ იწვევს არც იმედს, არც მოგონებას, არც საერთოდ სიბრაალულის გრძნობას, არც სხვა რაიმე მისდაგვარს. აქედან გამომდინარეობს, რომ ის ადამიანები, რომლებიც რაიმეს ბაძვენ ან გარეგნობით, ან ხმით, ან ტანისამოსით და საერთოდ, მსახიობური თამაშით, უაღრესად დიდ თანაგრძნობას იწვევენ, რადგან თვალწინ წარმოგვიდგენენ წარსულში მომხდარ უბედურებას. იმავე მიზეზით დიდ სიბრაალულს იწვევს როგორც ახლანანს მომხდარი, ისე მომავალში მოსალოდნელი ბოროტება.

1386b უაღრესად დიდ სიბრაალულს იწვევს აგრეთვე იმათი ნიშნები, საქმეები, ტანისამოსი, სიტყვები და სხვა ამდაგვარი, რომლებმაც დიდი უბედურება გადაიტანეს, ანდა მძიმე მდგომარეობაში

არიან, მაგალითად, სიკვდილის პირს მისულნი. უფრო მეტად სიბრალულის ღირსნი არიან კარგი ადამიანები ყველაზე უფრო კრიტიკულ მომენტში. სიბრალულს იწვევს აგრეთვე ის ტანჯვა, რომელიც ჩვენს თვალწინ ხდება.

სიბრალულს, ძირითადად, უპირისპირდება ის, რასაც აღმშფოთებას ვუწოდებთ. ტანჯვას, გამოწვეულს იმ გაჭირვებით, რომელშიც ადამიანი დაუმსახურებლად იმყოფება, როგორც უპირისპირდება დაუმსახურებელი კეთილდღეობით გამოწვეული იმავე ხასიათის ტანჯვა და ორივე ეს გრძნობა დამახასიათებელია პატიოსანი ადამიანისათვის. აქედან გამომდინარეობს, რომ ბოროტმოქმედება იმათ მიმართ, ვისაც ეს არ დაუმსახურებია, თანაგრძნობას და სიბრალულს იწვევს, დაუმსახურებელი კეთილდღეობა კი — აღშფოთებას. უსამართლობაა ბოროტება, ჩადენილი ღირსეული ადამიანების მიმართ. ამიტომ აღშფოთების გრძნობას ღმერთებსაც კი მიეაწერო. უნდა ვივარაუდოთ, რომ შური იმავე გზით უპირისპირდება თანაგრძნობას, რომლითაც უახლოვდება აღშფოთების გრძნობას, მაგრამ იმავე დროს მისგან განსხვავებულია. ტანჯვასა და ლელვას იწვევს აგრეთვე შური იმ კეთილდღეობის გამო, რომელსაც მიადწია ჩვენმა ტოლმა და მსგავსმა და არა უღირსმა, არა იმიტომ, რომ ჩვენ შეიძლება რაიმე ცუდი შეგვემოთხვას, არამედ იმიტომ, რომ შეიძლება შეემთხვას მახლობელს. ასევე სხვა შემთხვევებშიც. მაგრამ ისე კი არა, რომ ერთ შემთხვევაში ადგილი აქვს აღშფოთებას, მეორე შემთხვევაში შურს, არამედ ორივე შემთხვევაში ადგილი აქვს შიშს იმ ტანჯვისა და ლელვის გამო, რომ ვიღაცის წარმატების შედეგად ჩვენ რაღაც ცუდი გველის.

ცხადია, რომ ამათ საწინააღმდეგო ვნებებზეც მოყვება შედეგად. ის, ვინც იტანჯება, განიცდის იმის გამო, რომ ვიღაც დაუმსახურებლად ცუდ მდგომარეობაშია, სიამოვნებს ან არ განიცდის ტანჯვას ბოროტმოქმედის მიმართ. მაგალითად, კარგი ადამიანში მამის მკვლელის ან სეერთოდ მკვლელის დასჯა არ იწვევს ტანჯვას. ასევე, ამის საწინააღმდეგო შემთხვევა — იმათი კეთილდღეობა, ვინც ის დაიმსახურა. ორივე შემთხვევა პატიოსანი და სამართლიანი კაცის სიხარულს იწვევს. რადგან

ადამიანს უჩნდება იმის იმედი, რომ მასაც იგივე შეიძლება ზედეს წილად, რაც მის მსგავსს. ეს თვისებები საერთოა ერთი და იმავე ხასიათის ადამიანებისათვის. საწინააღმდეგო თვისებები კი საწინააღმდეგო ხასიათის ადამიანებისათვის არის საერთო, რადგან ბოროტი და შურიანი ერთი და იგივეა. მას, ვინც წუხს რაიმეს არსებობის ან წარმოშობის გამო, აუცილებელია ახარებდეს ამისვე არარსებობა და მოსპობა. მაშასადამე, ის, რაც თანაგრძობას აკავებს, ეს გრძობებია. ხოლო მათ შორის არსებული განსხვავების შესახებ ზემოთ ითქვა. ამგვარად, იმისათვის, რომ თანაგრძობა არ წარმოიშვას, გამოდგება ყველა ეს მიზეზი.

ახლა, პირველ ყოვლისა, ვილაპარაკოთ აღშფოთების გრძობის შესახებ, თუ ვინ არის აღშფოთებული, ვის მიმართ, რა პირობებში და ამის შემდეგ გადავიდეთ დანარჩენ საკითხებზე. ზემონათქვამიდან ცხადია, რომ თუ აღშფოთება არის წუხილი აშკარად დაუშსახურებელი კეთილდღეობის გამო, აქედან, პირველ ყოვლისა, ცხადი ხდება, რომ აღშფოთებას არ უნდა იწვევდეს ყოველგვარი კეთილდღეობა. მაგალითად, თუ კეთილდღეობაში იმყოფება მამაცი, სამართლიანი და სათნო ადამიანი, ეს არ იწვევს აღშფოთებას (სიბრაალულს არც საწინააღმდეგო ხასიათის ადამიანები იწვევენ). არ იწვევს აღშფოთებას არც სიმდიდრე, არც გავლენა და ყოველივე სხვა ამდაგვარი უპირატესობანი, რასაც, მარტივად რომ ვთქვათ, კეთილი ადამიანები, კეთილშობილნი და მშვენიერნი იმსახურებენ. წარმოშობით ძველი ბუნებრივს უახლოვდება, ამიტომ ასეთი ადამიანები კეთილნი უნდა იყვნენ. მაგრამ თუ სიკეთის თვისება ადამიანმა ახლახანს მოიპოვა და ამიტომ კეთილდღეობაშია, ეს უფრო მეტ აღშფოთებას იწვევს. უფრო მეტ აღშფოთებას იწვევენ ახლახანს გამდიდრებულნი, ვიდრე ძველთაგანვე და მემკვიდრეობით მდიდარნი. იგივე შეიძლება ითქვას სათავეში მყოფ გავლენიან, შრავალი მეგობრის, კარგი შვილებისა და სხვა უპირატესობათა მქონე ადამიანებზე. იგივე უნდა ითქვას იმ შემთხვევაშიც, თუ მათ ამ სიკეთის საფუძველზე სხვა უპირატესობანი მიიღეს. ამიტომ უფრო მეტ უსიამოვნო გრძობას იწვევენ ის ადამიანები, რომლებიც ახლახანს გამდიდრდნენ და სიმდიდრის გამო ძალაუფლება მოიპოვეს, ვიდრე მემკვიდრეობით მდიდრები. ასევე სხვა შემთხვევებშიც. მიზეზი ამისა ისაა,

რომ პირველთ თითქოს მოჩვენებითი უპირატესობა აქვთ, ამ უკანასკნელთ კი — ნამდვილი. როდესაც გვეჩვენება, რომ ვინმე მუდმივად ფლობს ქონებას, კუშიარიტ მფლობელად მოჩანს, პირველნი კი ასეთად არ მიგვაჩნია. ყველა ადამიანი არაა სიკეთის ღირსი, არამედ არსებობს რაღაც ანალოგია და შესატყვისობა. მაგალითად, მშვენიერი იარაღი შეშენის არა სამართლიანს, არამედ მამაცს. გამორჩეული მეუღლე ვკუთვნის არა ახლახანს გაშიღვრებულს, არამედ კეთილშობილს. ასევე დასანანი, თუ კეთილ ადამიანს არ შეხვდა მისთვის შესაფერო რამ. დასანანი ისიც, როცა სუსტი უფრო ძლიერს ებრძვის. მით უმეტეს, თუ ისინი ერთნაირ მდგომარეობაში იმყოფებიან, ამიტომ კარგად არის ნათქვამი:

„ის გაუბრბოდა აიანტთან, ტელამონის ძესთან შებრძოლებას“.
„ზევისი აღშფოთდებოდა, უკეთესთან რომ შეხვედროდა მას შებრძოლება“¹.

თუ ადამიანები თანაბარ მდგომარეობაში არ არიან, მაშინ უმართებულობაა, რაიმეში სუსტი ეტოლებოდეს უფრო ძლიერს, მაგალითად, მუსიკოსი სამართლიანს, რადგან სამართლიანობა მუსიკაზე უკეთესია. აქედან ცხადია, თუ ვისზე არიან აღშფოთებულნი და რატომ: ესენია ზემოჩამოთვლილი შემთხვევები და მათდაგვარნი. უწინარეს ყოვლისა, ადამიანები არ აღშფოთდებიან იმ შემთხვევაში, როცა ღირსეულთ შეხვედრათ დიდი სიკეთე და იყენებენ კიდევაც მას. მაგრამ როდესაც იგივე წილად ხვდება უღირსს, ეს კი აღარაა სამართლიანი. მაშინ კეთილ და სამართლიან ადამიანებს სწორი გადაწყვეტილება გამოაქვთ და სძულთ უსამართლობა. მაგრამ თუ ადამიანი პატივმოყვარეა და მიისწრაფვის რაღაც მიზნისკენ, განსაკუთრებით იმ მიზნისკენ, რასაც სხვებმა დაუმსახურებლად მიაღწიეს და საერთოდ, ისინი, რომლებიც თავის თავს თვლიან იმის ღირსად, რის ღირსადაც სხვები არ თვლიან, ასეთ შემთხვევაში ღირსეულნი აღშფოთდებიან უღირსებზე. ამიტომაც მონური ბუნების მქონე, ცუდ და არაპატივმოყვარე ადამიანებს აღშფოთებაც არ შეუძლიათ, რადგან არაფერია ისეთი, რის ღირსადაც ისინი თავის თავს ჩათვლიდნენ.

აქედან ცხადია, თუ რომელი ადამიანების უბედურება, წარუმატებლობა და მარცხი უნდა გვახარებდეს და არ გვაწუ-

ზგბდეს. ზემოთქმულიდან ცხადია საწინააღმდეგოც. თუ მოსამართლეებს ისე განაწყობთ სიტყვით, რომ დაუმტკიცებთ, ვინაც შებრალებას ითხოვს და რის გამოც ითხოვს, არ იმსახურებს ამას, პირიქით, იმსახურებს უარს, მაშინ მისი შებრალება შეუძლებელი იქნება.

ცხადია, თუ რატომ, ვისი და რა მდგომარეობაში შურთ, თუ შური ყოფილა წუხილი იმის გამო, რომ მსგავსი აღამიანები, ფლობენ რა ზემოჩამოთვლილ სიკეთეს, კეთილდღეობაში იმყოფებიან. მაგრამ მოშურნეს შურს არა იმის გამო, რომ სურს ეს სიკეთე მას ჰქონდეს, არამედ იმის გამო, რომ ეს სიკეთე სხვას აქვს. შურთ თავისი მსგავსი აღამიანებისა ან იმათი, რომელთაც თავის მსგავსად თვლიან. მსგავსთ მე ვუწოდებ წარმოშობით, ნათესაობით, წლოვანებით, თვისებებით, სახელითა და ქონებით მსგავსთ. მსგავსნი არიან ისინი, რომლებსაც საერთო აქვთ, თუ ყველა ეს თვისება არა, ზოგიერთი მათგანი მიიწ. ისინი, რომლებიც კეთილდღეობაში იმყოფებიან და ძალაუფლებაც აქვთ, შურიანნი არიან, რადგან ჰკონიათ, რომ ყველა იმას ცდილობს, რომ მათ ეს უპირატესობანი წაართვას. შურიანნი არიან პატივსაცემი აღამიანებიც, რომლებიც რაიმეთი, განსაკუთრებით კი სიბრძნითა და ბედნიერებით არიან გამოორჩეულნი. პატივმოყვარენი უფრო მეტად შურიანნი არიან, ვიდრე არაპატივმოყვარენი. შურიანნი არიან მოჩვენებით ბრძენნი, რადგან მათი პატივმოყვარეობა სიბრძნისაკენ არის მიმართული. საერთოდ, დიდებისმოყვარენი შურიანნი არიან დიდების მიმართ, შურიანნი არიან სულმდაბალნიც, რადგან მათ ყოველივე დიდად ეჩვენებათ. უკვე საკმარისად ვილაპარაკეთ იმ უპირატესობათა შესახებ, რისაც შურთ, რის გამოც არიან აღამიანები სახელისა და პატივის მოყვარენი, იქნება ეს საქმე, თუ ქონება, სახელი თუ ბედნიერება. დაახლოებით, ყოველივე ეს არის შურის საგანი. განსაკუთრებით კი შურის საგანი არის ის, რისკენაც მისწრაფვიან, ან ჰკონიათ, რომ ის მათ უნდა ეკუთვნოდეთ, ანდა ის, რაც სხვებზე მეტი ან ნაკლები აქვთ.

ცხადია ისიც, თუ ვისი შურთ. ამის შესახებაც ახლახან იტყვა. შურთ იმათი, რომლებიც მათთან ახლო არიან დროით, ადგილით, წლოვანებით ან სახელით. ამის შესახებაა ნათქვამი:

„მახლობლებს, შურიც შეუძლიათ“².

შურთ იმათი, ვისაც ექიშებიან, ხოლო ექიშებიან იმათ, რომლებიც ზემოთ დავასახელებთ. ხოლო იმათ მიმართ, ვინც ათი ათასი წლის წინათ ცხოვრობდა ან მომავალში იცხოვრებს, ან მიცვალებულთა მიმართ არავის არა აქვს შური. არ შურთ არც ჰერაკლეს სვეტებთან ახლოს მცხოვრებთა³. არ გვშურს იმათი, ვინც ან ჩვენზე, ან სხვებზე ბევრად დაბლა, ან მაღლა მდგომი გვეონია. გვშურს იმათი, ვინც იმავე საქმიანობას ეწევა, რასაც ჩვენ. უფრო მეტად გვშურს ბრძოლასა და შრომაში მოქიშებთა. ერთი სიტყვით, გვშურს იმათი, რომლებიც იმისკენ მიისწრაფვიან, რისკენაც ჩვენ. აუცილებელია ყველაზე მეტად ამათი შურდეთ, რაზედაც ნათქვამია:

„მექოთნეს მექოთნისა შურს“⁴.

გვშურს იმათიც, ვინც სწრაფად მიიღო ის, რაც ჩვენ დაბრკოლებებით მივიღეთ, ან საერთოდ, ვერ მივიღეთ. გვშურს სხვისა შენაძენი და წარმატება, რადგან წარმატებულნი ჩვენი მახლობელნი და ჩვენი მსგავსნი არიან, ცხადია, იმის გამო, რომ ჩვენ არა გვაქვს ის სიკეთე, რაც მათ აქვთ. სწორედ ესაა შურისა და ტანჯვის მიზეზი. შურს იწვევს ისიც, როცა სხვები ფლობენ ან შეიძინეს ის, რაც ჩვენ შეგვეფერის ახლა ან რაც ოდესღაც გვექონდა. ამიტომ მოხუცებს შურთ ახალგაზრდებისა, ხოლო ვინც ბევრი დახარჯა — იმისი, ვინც დახარჯა ცოტა იმავე საგნის შესაძენად. ნათელია, თუ ვისი წარმატება უხარიათ ასეთ ადამიანებს, რა მდგომარეობაში და როდის: აი, ასეთ მდგომარეობაში განიცდიან ადამიანები ტანჯვას, საწინააღმდეგო მდგომარეობაში კი ხარობენ. ამრიგად, თუ მოსამართლე ასე განვაწყვეთ, მაშინ ცხადია, თუ მას ასეთმა ადამიანებმა, რომელთა შესახებ ზემოთ ვილაპარაკეთ, შებრალება ან რაიმე სხვა სთხოვს, თანაგრძნობას ვერ ეღირსებიან.

თუ რა მდგომარეობაში მყოფი ადამიანები ეჭიბრებიან
 ვის და რაში, ცხადი გახდება მომდევნო მსჯელობიდან. თუ შე-
 ეჭიბრი არის წუხილი იმ საპატიო სიკეთის გამო, რომელიც
 აქვს ჩვენსავე მსგავს ადამიანს, მაგრამ რომელიც ჩვენ შეგვ-
 ფერის, წუხილი არა იმის გამო, რომ მას აღარ ჰქონდეს ეს უპი-
 რატესობა, არამედ რომ ჩვენც გვქონდეს იგი, მაშინ აქედან
 გამომდინარეობს, რომ შეჭიბრი არის მიზანშეწონილი თვისე-
 ბა, დამახასიათებელი კეთილშობილი ადამიანებისათვის. შურო-
 კი დასავმობია და დამახასიათებელია უღირსი ადამიანებისა-
 თვის. შეჭიბრი განაწყობს ადამიანს უპირატესობის მოპოვები-
 სათვის, ხოლო შური იმისათვის, რომ მახლობელს არ ჰქონდეს
 უპირატესობა. აუცილებელია, რომ შეჭიბრებაში მყოფნი თა-
 1388b ვის თავს თვლიდნენ იმ სიკეთეთა ღირსად, რომელიც მათ არა
 აქვთ, რადგან არავენ არ მიისწრაფვის იმისკენ, რაც შეუძლებ-
 ლად მიიჩნია. მაშასადამე, ასეთნი არიან ახალგაზრდა და დიდ-
 სულოვანი ადამიანები. ხოლო ის უპირატესობანი, რასაც აფა-
 სებენ პატივცემული ადამიანები, შემდეგია: სიმდიდრე, მეგობ-
 რების სიმრავლე, ძალაუფლება და სხვა ამდაგვარი. ვისაც ეს
 აქვს, ამის მფლობელი კარგი ადამიანი უნდა იყოს, რადგან
 ყოველივე ამის ქონება შეჭვერის კარგ ადამიანს. ეს სათნოე-
 ბანი იწვევენ შეჭიბრების სურვილს, აგრეთვე ის სათნოე-
 ბანი, რასაც სხვები აფასებენ. შეჭიბრების სურვილს აღძრავენ
 ისინიც, რომელთა ან წინაპრები, ან ნათესავები, ან ამხანა-
 გები, ან, ერი, ან ქალაქი პატივსაცემია. სწორედ ამის გამო
 ხდება ის შეჭიბრების საგანი, რადგან სხვები ფიქრობენ, რომ
 ყოველივე ეს მათთვის მახლობელია და რომ თვითონაც არიან
 ამის ღირსნი. თუ შეჭიბრის საგანი ისეთი სიკეთეა, რომელიც
 საპატიოა, აუცილებელია, რომ ის ისეთი სათნოება იყოს, რომ-
 ელიც სხვებისათვისაც სასარგებლოა და სასიკეთო, რადგან
 პატივს სცემენ ქველმოქმედ და კარგ ადამიანებს. შეჭიბრის სა-
 განია აგრეთვე ის უპირატესობანი, რომელიც სასარგებლოა
 ჩვენი მახლობლებისათვისაც, მაგალითად, სიმდიდრე და მშვე-
 ნიერება უფრო მეტად, ვიდრე ჯანმრთელობა.

აქედან ცხადია, თუ რომელი ადამიანები იწვევენ შეჭიბრის
 სურვილს, აი, ასეთი და ასეთ სათნოებათა მფლობელნი. ესენია:

ზემოჩამოთვლილი სათნოებანი: სიმამაცე, სიბრძნე, ძალაუფლება, რადგან სარღლებს, ორატორებს, მეთაურებს და ყველას, ვისაც კი ამის უნარი აქვს, მრავალი ადამიანისათვის შეუძლიათ სიკეთის მოტანა. ასეთია ის ადამიანები, რომელთა მსგავსი, ნაცნობი ან მეგობარი ბევრს უნდა იყოს, რომლებითაც ბევრნი და ჩვენ ვართ აღტაცებულნი, რომელთაც აქებენ და ხოტბას ასხამენ პოეტები და ლოგოგრაფოსები.

სიძულვილს იწვევენ საწინააღმდეგო თვისებების მქონე ადამიანები, რადგან შეჯიბრს სიძულვილი უპირისპირდება. აუცილებელია, რომ შეჯიბრის სურვილს იწვევდნენ ასეთი თვისებების მქონე ადამიანები. ხოლო საძულველნი ამათი მოწინააღმდეგენი არიან. ამიტომაც ხშირად სძულთ ისეთი ადამიანები, რომლებმაც ბედნიერება შემთხვევით მოიპოვეს, მოიპოვეს იმ სათნოებათა გარეშე, რაც პატივისცემას იმსახურებს.

ამრიგად, უკვე ვთქვით იმის შესახებ, თუ რისგან წარმოიშობა და ისპობა ვნება და რა გზით უნდა იქნეს მოპოვებული მის არსებობაში დასაარწმუნებელი საშუალებები.

12

ამის შემდეგ უნდა განვიხილოთ, თუ რა თვისებები ახასიათებს ადამიანს განცდების, ჩვეულებების, წლოვანებისა და ბედის შესაბამისად. განცდას მე ვუწოდებ სიბრაზეს, სურვილს და სხვა ამდაგვარს, რაზედაც ადრე უკვე ვილაპარაკეთ. ზემოთ უკვე ვთქვით სათნო და ბოროტი თვისებების შესახებ და აგრეთვე იმის თაობაზე, თუ რომელს აძლევს უპირატესობას თვით ადამიანი და როგორ ახორციელებს მას. ასაკებია: ახალგაზრდობა, მოწიფულობა, ხანდაზმულობა. ბედს მე ვუწოდებ კეთილშობილებას, სიმდიდრეს, ძალაუფლებას და ამის საწინააღმდეგოს; ბედია, საერთოდ, ბედნიერება და უბედურება. 1389a

ახალგაზრდები თავისი ხასიათით ვნებიანი არიან და აკეთებენ იმას, რაც სურთ. სხეულებრივ სიამოვნებათაგან განსაკუთრებით ეტანებიან სასიყვარულო ვნებებს. ვნებებში ისინი ცვალებადნი და თავშეუკავებელნი არიან და ის, რაც ძალიან სურდათ, ჩქარაც ბეზრდებათ მათი სურვილები მწკავია, მაგრამ არა ძლიერი, როგორც ავადმყოფისათვის შიმშილი და წყურვილი. ისინი სწრაფად აღგზნებადნი, ბრაზიანი და ვნე-

ბების ამყონნი არიან. ახალგაზრდები თავის ვნებებთან შედარებით სუსტნი არიან. [პატივმოყვარეობის გამო სიძულვილს ვერ იკავებენ და მაშინვე აღშფოთდებიან ხოლმე, როგორც კი უსამართლობას შენიშნავენ. ჭყვართ პატივი და უფრო მეტად გამარჯვება, რადგან ახალგაზრდობას სურს უპირატესობა, ხოლო გამარჯვება უპირატესობაა. ისინი ორივე ამ თვისებას უპირატესობას აძლევენ სიმდიდრის წინაშე. ისინი სრულებით არ არიან სიმდიდრის მოყვარენი, რადგან გაჭირვება არ განუცდი-
ათ და როგორც პიტაკვ⁵ ეუბნება ამფიარაოსს, ისინი არ არიან არც გაჭინლნი, რადგან არ უნახავთ არავითარი უხეობა. არიან ადვილად დამჯერებელნი, რადგან ხშირად არ ყოფილან მოტყუებულნი. ისინი იმედიათნი არიან და როგორც მთვრალთ, ადვილად აღზნებადი ბუნება აქვთ. ამავე დროს იმით, რომ ხშირად არ დამარცხებულან, უპირატესად, დიდი იმედებით ცხოვრობენ. რადგან იმედი მომავალს ეხება, მოგონება — წარსულს. [ახალგაზრდებს მომავალი ხანგრძლივი აქვთ, წარსული — ხანმოკლე] ახალგაზრდობის დღეებში გასახსენებელი ცოტაა, იმედი კი ყველაფრისა შეიძლება ჰქონდეთ. ზემოთქმულის მიხედვით, მათი მოტყუება ადვილია. მათ ადვილად სჯერათ, უაღრესად მამაცნი არიან, რადგან აღზნებადნი და იმედიათნი არიან. ამათგან პირველი თვისება მათში უშიშროების გრძობას წარმოშობს, მეორე კი — გაბედულებას. ის, ვინც ბრაზობს, არაფრის არ ეშინია, ხოლო ვისაც რაიმე სიკეთის იმედი აქვს, გაბედულია. ახალგაზრდები მორცხენი არიან და არ ეძებენ სხვა რომელიმე მშვენიერებას, კანონით ნებადართულის გარდა. არიან დიდსულოვანნი, რადგან ისინი ცხოვრებას არ დაუმცირობია, არც გაჭირვება უნახავთ, სთვლიან რა თავს დიდ სიკეთეთა ღირსად, დიდსულოვანნიც არიან, რაც მათ იმედებით ავსებს.

1389a ისინი მშვენიერებას სარგებლობაზე მალა აყენებენ. რადგან უფრო მეტად ზნეობით ცხოვრობენ, ვიდრე ანგარიშით. ანგარიში სარგებლობას ანიჭებს უპირატესობას, სათნოება — მშვენიერებას. ისინი სხვა ასაკის ადამიანებთან შედარებით უფრო მეტად არიან მეგობრებისა და ამხანაგების მოყვარენი, რადგან ახარებთ საზოგადოებაში ცხოვრება და არც თვითონ მოქმედებენ სარგებლობისათვის და არც მეგობრებს აფასებენ ამით. ასე რომ, ისინი ყოველივეში გადაჭარბებისა და უკიდუ-

რესობის გამო სცდებიან. წინააღმდეგ ქილონის⁶ მოსაზრებისა, ისინი ყოველივეს გადაჭარბებულად სჩადიან: უყვართ ზედმეტად, სძულთ ზედმეტად და ასევე ყოველივე სხვა. ფიქრობენ, რომ ყველაფერი იციან და ცდილობენ კიდევ ამის დამტკიცებას. ესაა სწორედ მიზეზი იმისა, რომ ყოველივეში აჭარბებენ. [დანაშაულს სჩადიან განაწყენებულნი და არა სიბოროტის გამო. ისინი შემბრალებელნი არიან, რადგან ყველა კარგი და კეთილი ჰგონიათ. საკუთარი უბოროტობით ზომავენ მახლობლებს და ჰგონიათ, რომ ისინი დაუმსახურებლად იტანჯებიან. (უყვართ მხიარულება და ამიტომ დამცინავენი არიან) ხოლო დაცინვა არის ზრდილობიანი ქედმაღლობა. ასეთია ახალგაზრდების თვისებები.

13

[სანდაზმულთა და მოხუცთა ჩვევების უმრავლესობა, დაახლოებით, ახალგაზრდების თვისებების საწინააღმდეგოა, რადგან მათ მრავალი წელი უცხოვრიათ, ბევრჯერ მოტყუებულან და ბევრი შეცდომა დაუშვიათ და რადგან აღამიანთა საქმეების უმრავლესობა ამაოდ მიუჩნევიან, ამიტომ აღარც არაფერს ამტკიცებენ და იმაზე ნაკლებს აკეთებენ, ვიდრე საჭიროა. მხოლოდ ვარაუდობენ და არასოდეს არ იციან. (კამათის დროს ყოველთვის ხმარობენ გამოთქმას „შესაძლებელია“, „იქნება“ და ყოველთვის ასე ლაპარაკობენ, გადაჭრით კი არასოდეს.) (მათ ცუდი ხასიათი აქვთ იმიტომ, რომ ყოველივე ცუდი ჰგონიათ. ისინი ეჭვიანნი არიან უნდობლობის გამო. უნდონი კი არიან გამოცდილებით, ამიტომ არც ძალიან უყვართ და არც ძალიან სძულთ, არამედ როგორც ბიანტე ამბობს, უყვართ ისე, თითქოს შეძლებას აპირებდნენ და სძულთ ისე, თითქოს სურდეთ შეყვარება. ისინი სულმდაბალნი არიან, რადგან ცხოვრებამ დაამდაბლა. (მათ არ სურთ რაიმე დიდი და გადაჭარბებული, არამედ ცხოვრებისათვის საჭირო. (არ არიან ხელგაშლილინი) რადგან ქონება ერთ-ერთი აუცილებელი რამაა. ამავე დროს გამოცდილებით იციან, რომ ქონების შექმნა ძნელია, გაფლანგვა კი ადვილი. ისინი მხდალნი არიან და ყოველივესი წინასწარ ეშინიათ. რადგან მათ ახალგაზრდების საწინააღმდეგო თვისება აქვთ. (ახალგაზრდები ფიცხნი არიან, მოხუცები —

გულგრილნი. ქასე რომ, მოხუცებულობა გზას კაფავს სიმხდა-
ლისაჲენ, რადგან შიში რალაც ვაცივებაა. მათ უყვართ სიცოც-
ხლე, განსაკუთრებით ცხოვრების ბოლოს, რადგან ადამიანებს
ის უნდათ, რაც არა აქვთ და ყველაზე მეტად კი სურთ, რაც
აკლიათ: მოხუცებს თავი უფრო მეტად უყვართ, ვიდრე ეს
საჭიროა. ესეც სულმოკლეობაა. ისინი ცხოვრობენ სარგებლო-
ბისათვის უფრო მეტად, ვიდრე ეს საჭიროა და არა მშვენიე-
რებისათვის. ეს კი მათი ეგოიზმით არის გამოწვეული. სარგებ-
ლობა პიროვნებისათვის არის სიკეთე, მშვენიერება კი აბ-
სოლუტური სიკეთეა².

1390a მოხუცები უფრო ურცხენი არიან, ვიდრე მორცხენი, რად-
გან ერთნაირად არ ზრუნავენ მშვენიერებასა და სარგებლობა-
ზე. ისინი არაფრად არ აგდებენ სახელს. უიმედონი არიან გა-
მოცდილების გამო, რადგან არსებული მოვლენების უმრავლე-
სობა ცუდია ან უმეტესად ცუდად მთავრდება. ისინი ასეთნი
არიან აგრეთვე სიმხდალის გამო. ისინი უფრო მეტად მოგონე-
ბებით ცხოვრობენ, ვიდრე იმედით. რადგან მათთვის დარჩენი-
ლი სიცოცხლე ხანმოკლეა, განვლილი — ხანგრძლივი. იმე-
დი კი მომავალს ეხება, მოგონება — წარსულს. ესაა მათი ყბე-
დობის მიზეზიც. ისინი დროს წარსულ ცხოვრებაზე ლაპარაკ-
ში ატარებენ, რადგან მოგონება სიამოვნებას ანიჭებს. მათ
ძლიერი სურვილები აქვთ, მაგრამ თვითონ სუსტნი არიან. ვნე-
ბებიდან კი ზოგი გაქრა, ზოგი შესუსტდა, ამიტომ სურათ
და მოქმედებენ არა ვნებების, არამედ სარგებლიანობის
თვალსაზრისით. ამ ასაკის ადამიანები ზომიერნი არიან. მათი
სურვილები წინასწარ გამოზომილია და ანგარიშიანობისადმო
დაქვემდებარებული. ისინი უმთავრესად გონებით ცხოვრობენ,
ვიდრე მიდრეკილებებით, რადგან გონება მიზნად ისახავს სარ-
გებლობას, მიდრეკილება კი სიკეთეს. ისინი უსამართლობას
სჩადიან არა სიბრაზით. არამედ ბოროტებით. შემბრალებელნი
მოხუციებიც არიან, მაგრამ არა იმავე მიზეზებით, რის გამოც
ახალგაზრდები. ახალგაზრდები შემბრალებელნი არიან კაცთ-
მოყვარებით, მოხუცი კი სისუსტით. მათ ვჩვენებთ, რომ
მათთან ანლოა ყოველგვარი უბედურება და სწორედ ამიტომ
არიან შემბრალებელნი. ამიტომ მუდამ უკმაყოფილონი არიან,
მაგრამ არ არიან არც მახვილგონიერნი, არც მხიარულნი. წუ-
წყუნი მხიარულებას უპირისპირდება.

ასეთია ახალგაზრდებისა და მოხუცების თვისებები. ასე რომ, თუ ვინმეს დასჭირდება მასალები ამდაგვარი და მათი მსგავსი ხასიათების შესახებ და ამავე დროს მიზანშეწონილად, არ იქნება ძნელი იმის გაგებაც, თუ როგორ შეადგინოს სიტყვა, რათა ნათელყოფს ეს თვისებები და თავისი სიტყვაც.

14

ცხადია, რომ მოწიფული ადამიანის ხასიათი ამ ორ უკიდურესობას შორის იმყოფება; უარყოფს ორივე ამ მხარეთა უკიდურესობას. ხშირად ამ ასაკის ადამიანები არც ძალიან გაბედულნი არიან (ეს ხომ თავხედობაა), არც ძალიან მშინშარანი, არამედ თითოეული ეს თვისება ჩინებულად აქვთ შეხამებული. ისინი არც ყველას მიმნდობნი არიან და არც მთლად უნდონი, არამედ ყოველივეს ჭეშმარიტების მიხედვით განსჯიან. ისინი არ ცხოვრობენ მხოლოდ მშვენიერების ან მხოლოდ სარგებლობის მიზნით, არამედ ორივეს მიღწევას ცდილობენ. არ ცხოვრობენ არც ხელგაშლილად, არც ძუნწად, არამედ მიზანშეწონილად. ასეთივე არიან ვნებებსა და სურვილებში. მათი გონიერება უკავშირდება სიმამაცეს, სიმამაცე კი გონიერებას. ახალგაზრდებსა და მოხუცებს ეს თვისება ასხვავებთ: ახალგაზრდები მამაცნი და თავშეუკავებელნი არიან, მოხუცი მშინშარანი და თავშეკავებულნი. (ზოგადად რომ ვთქვათ, მათ აქვთ ის დადებითი თვისებები, რაც ახასიათებს როგორც მოხუცებს. ისე ახალგაზრდებს ცალ-ცალკე, ოღონდ ერთ მხარეს ჭარბად. მეორეს — ნაკლებად, ამათ კი ზომიერად და პარამონიულად. ეს ხეული მოწიფულობას აღწევს 30—35 წლამდე, სული — 49 წლამდე.)

1390b

აი, რა შეიძლება თქმულიყო ახალგაზრდობის, მოხუცებულობისა და მოწიფულობის ასაკის შესახებ, აგრეთვე თითოეული ამ ასაკისათვის დამახასიათებელი თვისებების შესახებ.

15

ახლა ვთქვათ შემთხვევით სიკეთეთა შესახებ, რა მიზეზები წარმოშობენ მათ და რა თვისებები უვითარდებთ მათგან ადამიანებს. კეთილშობილება წარმოშობს პატივმოყვარეობის თვისებას. საერთოდ, ყველა ადამიანი იმ თვისებებს გაძლიერებას ცდილობს, რაც აქვს.

131

(კეთილშობილება ნიშნავს მრავალი პატივსაცემი წინაპრის ყოლას. პატივმოყვარეთ სძულთ ისინი, რომლებიც მათ წინაპრებს ჰგვანან. რადგან მათი საქმენი, რაც უფრო მოშორებდეთაა, მით უფრო პატივსაცემი და საქები ჩანს. კეთილშობილება არის სათნოება წარმოშობის მიხედვით. მაგრამ წარმოშობით კეთილშობილება იგივე არაა, რაც ბუნებრივი კეთილშობილება. რადგან ბუნებრივი კეთილშობილება უმეტეს შემთხვევაში არ ემთხვევა წარმოშობით კეთილშობილებას. პირიქით, წარმოშობით კეთილშობილნი უმეტესად მღაბალი ადამიანები არიან.) ადამიანთა დაბადება კი მოსავლის აღებასა ჰგავს. ზოგჯერ თუ გვარი კარგია, გარკვეული პერიოდის შემდეგ კარგი ადამიანები იბადებიან. შემდეგ ხდება დაცემა. ზოგჯერ კეთილშობილ გვარშიც იბადებიან გაღარეული ადამიანები. მაგალითად, პირველი ღონისისოსისა და ალკიბიადეს⁴ შთამომავალნი. ხოლო მშვიდი ხასიათის ადამიანებს ჰყავთ გონებაჩლუნგი და ზარმაცი შთამომავლობა, როგორც კიმონს⁵, პერიკლეს⁶ და სოკრატეს⁷.

16

(ის თვისება, რაც სიმდიდრეს მოსდევს, ყველასათვის საგნებით ნათელია. მდიდარი ადამიანები თავებენი და ამაყნი არიან. ეს თვისება მათ აქვთ სიმდიდრის შედეგად. მათ ისეთი წარმოდგენა აქვთ, თითქოს ყოველგვარ სიკეთეს ფლობენ. სიმდიდრე მათთვის ყოველივეს ღირებულების ერთადერთი საზომია) ამიტომ ჰგონიათ, რომ მისი საშუალებით ყველაფრის ყიდვა შეიძლება. ისინი განებივრებულნი არიან ფუფუნებისა და კეთილდღეობის გამო, ტრაბახა და უხეშნი არიან იმიტომ, რომ ჰგონიათ, ყველას სიამოვნებს იმის მოსმენა და იმით აღტაცება, რაც მათ უყვართ და პატივს სცემენ, რომ სხვებსაც იგივე სურთ, რაც მათ. (მათი განცდა საფუძველს მოკლებული არაა, რადგან ბევრია ისეთი ადამიანი, რომელთაც მდიდრები სჭირდებოთ. ამიტომაც ამბობს სიმონიდე¹ მდიდართა და ბრძენთა შესახებ: „ცოლომა ჰკითხა პიერონს — რა გირჩევნია, იყო მდიდარი, თუ ბრძენი? — მდიდარი, — უპასუხა პიერონმა, — რადგან ვხედავ ბრძენნი როგორ დგანან ხოლმე მდიდრების კარზე“) მდიდრები თავს თვლიან იმის ღირსად, რომ გამგებ-

ლობდნენ, რადგან ფიქრობენ, რომ გააჩნიათ ის, რის გამოც ღირსნი არიან, გამგებელნი იყვნენ. (მოკლედ რომ ვთქვათ, უგუხურთ ბედნიერებას სიმდიდრე ანიჭებს) ახლახან გამდიდრებულიის ჩვევები იმით განსხვავდება ადრე გამდიდრებულისაგან, რომ ახლად გამდიდრებულს ყოველი ცუდი თვისება უფრო მეტად და უფრო უარესად ახასიათებს, რადგან იგი არაა ისე აღზრდილი, რომ სიმდიდრის გამოყენება იცოდეს. უსამართლობა, რომელსაც იგი სჩადის, გამოწვეულია არა ბოროტებით, არამედ ნაწილობრივ თავშეუკავებლობით, ნაწილობრივ თავხედობით, რაც მრისხანებასა და გარყვნილებაში ვლინდება.

17

ასევე, დაახლოებით, ნათელია ძალაუფლების მქონეთა თვისებების მეტი წილი, რადგან ეს მათ საერთოდ აქვთ მდიდრებთან, ნაწილი კი უკეთესი აქვთ. ძალაუფლების მქონენი უფრო პატივმოყვარენი და მამაცნი არიან, ვიდრე მდიდრები, რადგან ისეთ საქმეებს ეტანებიან, რომელთა შესრულება ძალაუფლებით შეიძლება. ისინი საქმიანობაში უფრო ენერგიულნი არიან, რადგან იძულებულნი არიან განუწყვეტლივ ფიზიკობდნენ ძალაუფლების შენარჩუნების მიზნით. ისინი მედიდურნი და დარბაისელნი არიან, რასაც მათი თანამდებობა მოითხოვს. ამიტომ ისინი თავშეკავებულნი არიან. მათი მედიდურობა დაკავშირებულია ფუფუნებასთან, სიღინჯე — მოჩვენებით სიღარბაისღესთან. თუ ისინი უსამართლობას ჩაიდენენ, ეს პატარა უსამართლობა კი არ იქნება, არამედ დიდი.

შემთხვევითი ბედნიერება ნაწილობრივ იგივეა, რაც ზემოჩამოთვლილი, რადგან ამაზე დაიყვანება თვისებები იმ შემთხვევითი ბედნიერებისა, რომელიც ყველაზე დიდი ჩანს. შემთხვევითი ბედნიერებას აძლიერებს მრავალშვილიანობა და სხეულებრივი უპირატესობანი. შემთხვევით ბედნიერნი ქედმაღალნი და უგუხურნი არიან, რასაც საბედნიეროდ თან სდევს ისეთი შესანიშნავი თვისება, როგორცაა ღვთისმოსაობა და ღმერთის სიყვარული. მათ სწამთ, რომ მთელი სიკეთე, რომელიც მათ აქვთ, აქვთ ბედისგან.

ამრიგად, უკვე ვთქვით² ასაკისა და შემთხვევითი თვისებების შესახებ. ამის საპირისპირო, როგორცაა სიღარიბე, უბედობა, სისუსტე, ნათელი გახდება საწინააღმდეგო მსჯელობიდან.

სასამართლო განაჩენის გამოტანისას საჭიროა დამარწმუნებელი სიტყვის წარმოთქმა (რადგან ის, რაც ცნობილია და გადაწყვეტილი, არ საჭიროებს რაიმე დასაბუთებას). ასეთი სიტყვა მიმართულია რომელიმე ერთი პირის წინააღმდეგ, როგორც წაქეზებისას, ისე აკრძალვისას, როგორც იტყვიან დამარცხებულნი და წამქეზებულნი. მოკლედ რომ ვთქვათ, მოსამართლე ერთ-ერთი ასეთი აღამიანია, რომელსაც დარწმუნება ჭირდება. ასეთია სწორედ მოსამართლე. მნიშვნელობა არა აქვს იმას. სიტყვა მიმართული იქნება მოწინააღმდეგისაკენ. თუ წარმოთქმული იქნება რაიმე დებულებებისათვის. ორატორმა სიტყვა აუცილებლად უნდა გამოიყენოს საწინააღმდეგო მტკიცებათა დასარღვევად, რისთვისაც ქმნის ამ სიტყვას. ასეთივე მდგომარეობაა ეპიდქტიკურ სიტყვებში, რომელიც მიმართულია მოსამართლისადმი, თითქოს ის მსმენელი იყოს. საერთოდ, პოლიტიკურ ბრძოლებში სიტყვა ერთადერთი მოსამართლეა, რომელმაც სადავო საკითხი უნდა გადაჭრას. ხოლო 'დავობენ ან თათბირობენ იმ საკითხზე, რომელიც გადასაწყვეტია. სახელმწიფოს თვისებების შესახებ ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ ადრე, როცა სათათბირო სიტყვებს ვიხილავდით³, ასევე გარკვეულია ისიც, თუ როგორ და რა მიზნით წარმოთქვამენ ეთიკური ხასიათის სიტყვებს.

რადგან ყოველი ხაზის სიტყვას, როგორც ზემოთაც ვთქვი, განსხვავებული მიზანი აქვს⁴, ამიტომ თვითეული მათგანის შესახებ არსებობს გარკვეული თვალსაზრისები და წინამძღვრები, საიდანაც იღებენ საბუთებს ორატორები, როგორც სათათბირო, ისე ეპიდქტიკურ და სამოსამართლო სიტყვებში⁵. როგორ იქმნება ეთიკური სიტყვები, ეს უკვე განვსაზღვრეთ⁶. განსასაზღვრავი დავგრჩა ზოგადი ხასიათის საბუთები. ყველა ორატორისათვის აუცილებელია შესაძლებელისა და შეუძლებელის შესახებ ტოპების გამოყენება. რადგან ზოგან უნდა სცადონ

იმის მტკიცება, რომ მოვლენების ნაწილი მოსალოდნელია, ზოგან კი იმისა, რომ ისინი უკვე არსებობდნენ. მსჯელობის საგნის გაზვიადება საერთოა ყველა სიტყვისათვის. დამცირებისა და გაზვიადების მეთოდს იყენებენ როგორც მრჩეველნი, ისე ისინი, რომლებიც აქებენ ან აძაგებენ, ბრალს სდებენ ან იცავენ. ამის განსაზღვრის შემდეგ უნდა ვცადოთ ზოგადი მსჯელობა ენთიმემების შესახებ, თუ ისინი გვაქვს და მაგალითების შესახებ, რასაც დავუმატებთ ზემოთქმულს და გადავწყვიტოთ ამოცანას. რომელიც თავშივე დავაყენეთ. როგორც ვთქვით, გაზვიადების მეთოდი უფრო ეპიდემიკურ სიტყვებს შეეფერება, უკვე მომხდარი საქმეების გამოყენება — სამონამართლო სიტყვებს (რადგან განაჩენი ამას ემყარება), შესაძლებელისა და მოსალოდნელის გამოყენება — სათათბირო სიტყვებს.

1392a

19

პირველ ყოვლისა, ვთქვათ შესაძლებელსა და შეუძლებელზე. თუ წინააღმდეგობის ერთ-ერთი მხარე შესაძლებელია ან უკვე არსებობს, ანდა შეიძლება იარსებოს მომავალში, უნდა ვივარაუდოთ, რომ შესაძლებელი იქნება მეორე მხარეც. მაგალითად, თუ ადამიანის გამოჯანმრთელება შესაძლებელია, შესაძლებელი უნდა იყოს მისი დაავადებაც, რადგან წინააღმდეგობის ორივე მხარე ერთსა და იმავე საგანთან არის დაკავშირებული. თუ ორი მსგავსი საგნიდან ერთ-ერთი არსებობს, იარსებებს მეორეც. თუ შესაძლებელია ძნელი, ადვილიც შესაძლებელი იქნება. თუ შესაძლებელია მშვენიერისა და კარგის წარმოშობა, შესაძლებელი იქნება წარმოშობა საერთოდ, რადგან უფრო ძნელია მშვენიერი სახლის აშენება, ვიდრე სახლისა საერთოდ. თუ დასაწყისი შესაძლებელია, დასასრულიც შესაძლებელი უნდა იყოს, რადგან შეუძლებელი არც წარმოშობა და არც იწყებს წარმოშობას. მაგალითად, სწორკუთხედის დიამეტრის თანაფარდობა არც წარმოშობილია და არც წარმოიშობა. სადაც დასასრული შესაძლებელია, იქ დასაწყისიც შესაძლებელია, რადგან ყველაფერი დასაწყისიდან წარმოიშობა. თუ მომდევნოს არსებობა შესაძლებელია ან არსის, ან წარმოშობის თვალსაზრისით, მაშინ შესაძლებელი იქნება წინამორბედიც. მაგალითად, თუ შესაძლებელია მამაკაცის წარმო-

შობა, შესაძლებელი უნდა იყოს ბავშვის წარმოშობაც. რადგან მამაკაცი უსწრებს ბავშვს. და თუ ბავშვია შესაძლებელი, შესაძლებელი უნდა იყოს მამაკაციც. ის ხომ დასაწყისშია. შესაძლებელია ისიც, რომლის არსს სიყვარული ან ვნება შეადგენს, რადგან უმეტეს შემთხვევაში არავის არ უყვარს და არც სძულს შეუძლებელი. აგრეთვე ის, რის შესახებ არსებობს ცოდნა ან ხელოვნება, მისი არსებობაცა და წარმოშობაც შესაძლებელია. შესაძლებელია აგრეთვე ის, რის წარმოშობის საწყისი იმათ ხელშია, ვინაც ჩვენ შეიძლება ვაიძულოთ ან დავარწმუნოთ. ასეთები კი ის ადამიანები არიან, რომლებიც ან ჩვენი მეგობრები არიან, ან რომლებზე ძლიერნიც ჩვენ ვართ, ანდა რომლებიც ჩვენ გვექვემდებარებიან, რომლის ნაწილი შესაძლებელია, მთელიც შესაძლებელი იქნება. რაც არსებობს როგორც მთელი, მისი ნაწილიც შესაძლებელი იქნება. ზოგადად რომ ვთქვათ, თუ შესაძლებელია ფესსაცმლის, კვპის და წამოსასხამის ნაჭერთა დამზადება, შესაძლებელი უნდა იყოს მთელი ფესსაცმლის დამზადებაც. და თუ მთელი ფესსაცმლის დამზადება შესაძლებელია, მაშინ შესაძლებელია ფესსაცმლის, კვპისა და წამოსასხამის ნაწილთა დამზადებაც. თუ მთელი გვარია შესაძლებელი, შესაძლებელი უნდა იყოს სახეც და თუ სახეა შესაძლებელი, მაშინ გვარიც შესაძლებელი ყოფილა. მაგალითად, თუ გემის დამზადება შესაძლებელია, მაშინ შესაძლებელი იქნება ტრიერის¹ დამზადებაც და თუ ტრიერი შესაძლებელია, გემიც შესაძლებელი უნდა იყოს. თუ ერთმანეთისადმი დაპირისპირებული წყვილის ერთი მხარის არსებობა შეიძლება, უნდა შეიძლებოდეს მეორე მხარის წარმოშობაც. მაგალითად, თუ ორმაგი არსებობს, ნახევარიც იარსებებს და თუ ნახევარია, ორმაგიც იქნება. თუ შესაძლებელია წარმოშობა ხელოვნებისა და შრომის გარეშე, მით უმეტეს შესაძლებელი იქნება წარმოშობა ხელოვნებთა და ზრუნვით. ამის შესახებ ამბობს აგათონი:

„ზოგი ხელოვნებამ უნდა წარმოქმნას,
ზოგს იძულება და შემთხვევა გვაწვდის“².

ის, რაც შესაძლებელია უფრო ცუდი, სუსტი და უგუნური ადამიანებისათვის, მით უმეტეს შესაძლებელი იქნება საწინააღმდეგო თვისებების მქონეთათვის და როგორც ისოკრატეც

1392b

ამბობს: „საკვირველი იქნებოდა, მას რომ არ შესძლებოდა იმის მიგნება, რაც ევთინემ შეისწავლა“.

ამრიგად, ცხადია, რომ შეუძლებელის შესახებ ამის საწინააღმდეგო მსჯელობა უნდა ვაწარმოოთ. იმავე მსჯელობიდან ნათელი გახდება ისიც, რაც მომავალში უნდა მოხდეს. მოხდება ის, რაც ჩვენი უნარისა და სურვილისაგან არის დამოკიდებული, აგრეთვე ჩვენი მისწრაფების, ვნებისა და გონებისაგან, თუ ამის შესაძლებლობაც გვაქვს. ამიტომ ჩვენი მისწრაფებისა და ზრუნვის საგანი განხორციელდება კიდევ მომავალში, რადგან უმეტეს შემთხვევაში ხდება ის, რაზეც ჩვენ ვზრუნავთ, ვიდრე ის, რაზეც არ ვზრუნავთ. მაშინ თუ უკვე წარმოიშვა ის, რაც თავისი ბუნებით ადრე უნდა წარმოშობილიყო, მაგალითად, თუ მოიღრუბლა, წვიმაც წამოვა, და თუ ერთი მოხდა მეორისათვის, მეორეც მოხდება. მაგალითად, თუ საძირკველი ამოყვანილია, სახლიც აშენდება.

საგნების სიდიდე, სიმცირე, მეტი და ნაკლები და საერთოდ, დიდი და პატარა მოვლენები ჩვენთვის ნათელია ზემოთქმულიდან, რადგან როცა ვმსჯელობდით სათათბირო სიტყვებზე, იქ ვთქვით სიკეთის სიდიდესა და საერთოდ. მეტისა და ნაკლების შესახებ. ასე რომ, თითოეული სიტყვის საბოლოო მიზანია წინასწარ განზრახული სიკეთე, როგორცაა სარგებლობა, მშვენიერება და სამართლიანობა. ცხადია, რომ ყოველი სახის სიტყვაში მასალები გაზვიადების შესახებ აქედან უნდა ავიდნოთ. ამის გარეშე, საერთოდ, სიდიდისა და უპირატესობის შესახებ მსჯელობა აბდაუბდა იქნება. პრაქტიკული თვალსაზრისით საგნების ზოგად მხარეებზე უფრო მეტად საჭიროა მათი ცალკე მხარეების კვლევა.

აი, ყველაფერი ის, რაც უნდა გვეთქვა იმის შესახებ, თუ რა არის შესაძლებელი ან შეუძლებელი, რაც მოხდა ან არ მოხდა, მოხდება ან არ მოხდება, აგრეთვე საგნის სიდიდისა და სიმცირის შესახებ.

დავერჩა სათქმელი დარწმუნების ზოგადი ხერხების შესახებ რიტორიკული სიტყვის ყველა სახეობაში, რადგან უკვე ვთქვით მათი ცალკე სახეების თაობაზე. არსებობს დარწმუნე-

ზის ორი ზოგადი სახე: მაგალითი და ენთიმემა, ხოლო გნომი ენთიმემის ნაწილია. პირველ ყოვლისა, ვილაპარაკოთ მაგალითის შესახებ. მაგალითი ინდუქციას ჰგავს, ხოლო ინდუქცია არის დასაწყისი.

აჩვენებთ მაგალითების ორი სახე: პირველი სახეა იმ საქმეთა ჩამოთვლა, რომლებიც ადრე არსებობდნენ. მეორე სახის მაგალითებს კი ჩვენ თვითონ ვქმნით. ამ უკანასკნელის სახეებია შედარებები და არაკები. მაგალითად, ეზოპესა და ლიბური არაკები¹. ისტორიულ ამბავთა გამოყენების შემდეგი მაგალითი შეიძლება დავსახელოთ: თუ ვინმეს უნდა თქვას, რომ საქირთა ვემზადოთ სპარსთა მეფის წინააღმდეგ² და არ მივცეთ ეგვიპტის დაპყრობის საშუალება, ის ამბობს, რომ ადრე დარიოსიც ისე არ შემოვიდა საბერძნეთში, სანამ ეგვიპტე არ დაიპყრო, ხოლო როდესაც დაიპყრო, მაშინ გადმოლახა საზღვარი. ასევე ქსერქსემაც მანამ ვერ გაბედა საბერძნეთის დაპყრობა. სანამ ეგვიპტე არ აიღო. აიღო რა ეგვიპტე, მერე გადმოლახა საბერძნეთის საზღვარი. ასევე სხენებული მეფეც, როცა ეგვიპტეს აიღებს, გადმოლახავს საზღვარს. მაშასადამე, მას ამის ნება არ უნდა მივცეთ. შედარების სოკრატისეული მაგალითია: თუ ვინმე ამბობს, რომ მმართველი კენჭის ყრით არ უნდა იქნეს არჩეული, ის ამტკიცებს, რომ საწინააღმდეგო შემთხვევა იმას დაემსგავსებოდა, ათლეტს ირჩევდნენ არა იმის მიხედვით. შეუძლია თუ არა მას ბრძოლა, არამედ კენჭის ყრით, ანდა მესაჭეს რომ კენჭის ყრით ირჩევდნენ. ეს იმას ნიშნავს, რომ არჩეული სურთ და არა მცოდნენ!

არაკის მაგალითია სტესიქორეს მოთხრობა ფალარისის შესახებ და ეზოპეს მოთხრობა დემავგონის თაობაზე. როდესაც პიმერილებმა³ სრულუფლებიან სტრატეგად ფალარისი აირჩიეს და უნდოდათ მისთვის პირადი დაცვის დანიშვნა, სტესიქორემ ასეთი არაკი დაიმოწმა სხვა საბუთებთან ერთად: ცხენი ფლობდა საძოვარს, მოვიდა ირემი და საძოვარი გააფუჭა. ცხენმა მისი დასჯა მოინდომა და ჰკითხა ვილაც კაცს, ხომ არ დაეხმარებოდა ირმის დასჯაში. კაცმა უპასუხა, რომ დახმარებას მაშინ შესძლებდა, თუ აღვირის ამოდებისა და შუბით შეიარაღებულს მასზე შეჯდომის ნებას მისცემდა. ცხენი დათანხმდა. ადამიანი შეჯდა, მაგრამ ირმის დასჯის მაგიერ, ცხენი თვითონ იქცა ადამიანის მონად. ასევე გაფრთხილდით

თქვენც, — თქვა მან, — მტრების დასჯის მსურველთ იგივე არ
 დაგემართოთ, რაც ცხენს. როდესაც სრულუფლებიანი სტრა-
 ტეგი აირჩიეთ, აღვირი უკვე ამოგდეს და თუ პირად დაცვა-
 საც და თქვენზე შეჯდომის ნებასაც მისცემთ, ფალარისის მო-
 ნებად იქცევით. ეზობე! სამოსში გამოვიდა სიტყვით დემაგო-
 გის დასაცავად, რომელსაც სიკვდილი ჰქონდა მისჯილი და
 თქვა: მეღა გადადიოდა მდინარეზე, ჩავარდა ხევში და ამოს-
 ვლა ვეღარ შეძლო. დიდხანს ეწვალა და ძაღლის ტყიპებითაც
 აიგსო. როდესაც ის მოხეტიალე ზღარბმა დაინახა, შეეცოდა და
 ჰკითხა: — ხომ არ ამოგაცალო? მეღამ უარი უთხრა. ზღარბმა
 ჰკითხა: — რატომ? — იმიტომ, რომ ესენი უკვე გაიგსნენ
 ჩემი სისხლით და ცოტასღა წოვენ. ამათ თუ ამომაცლი, სხვები
 მოვლენ, მშვიგრები და დარჩენილ სისხლს მალად ამომწოვენ-
 ნო. ასე დაგემართებათ თქვენც, სამოსელო ვაჟკაცნო! ამ კაცს
 თქვენთვის მეტი ზიანის მოყენება არ შეუძლია, რადგან მდი-139a
 დარია, მაგრამ თუ მოკლავთ, მოვლენ სხვები, ღარიბები, რომ-
 ლებიც თქვენს საზოგადო ქონებას ქურდობით გაანიავენ. სა-
 ჯარო სიტყვებში არაკებს ის დადებითი მხარე აქვს, რომ თუ
 წარსულში ანალოგიურ საქმეთა დაძებნა ძნელია, არაკის მო-
 გონება ადვილია. არაკები ისე უნდა გამოვიგონოთ, როგორც
 შედარებები, თუ ვინმეს შეუძლია მსგავსების შემჩნევა, რაც
 ადვილია ფილოსოფიის მეშვეობით. არაკებით აზრის გადაცემა
 ადვილია, მაგრამ საქმეებით რჩევა უფრო სასარგებლოა, რად-
 გან მომავალი მეტწილად წარსულსა ჰგავს.

მაგალითებს მაშინ უნდა გამოყენება, როცა ენთიმემები
 არა გვაქვს, როგორც საბუთი, რადგან მაგალითებით დარწმუნ-
 ნება შეიძლება. მაგრამ როცა ენთიმემები გვაქვს, მათ ისე ვი-
 ყენებთ, როგორც მოწმეთა ჩვენებებს, ხოლო ენთიმემებს ვი-
 ყენებთ ებილოგად. თუ ენთიმემებს წინ გადავიტანთ, ის ინ-
 დუქციას ემსგავსება. მაგრამ ორატორული სიტყვისათვის, იშ-
 ვიათი გამონაკლისის გარდა, ინდუქცია არ არის დამახასიათე-
 ბელი. თუ მას ბოლოში დაეუმატებთ, ჰგავს მოწმის ჩვენებას,
 რაც ყოველთვის სანდოა. ამიტომ შესავალში საჭიროა ბევრი
 მაგალითის მოტანა, დასკვნაში კი ერთიც კმარა. მოწმის ჩვენე-
 ბა დამაჯერებელია და ის მაშინაც გამოდგება, როცა ერთია.

ამრიგად, ვილაპარაკეთ იმის შესახებ, თუ მაგალითების რამდენი სახე არსებობს და როდის და როგორ უნდა გამოვიყენოთ ის.

რაც შეეხება ნაკვესს, უნდა ითქვას, თუ რას წარმოადგენს ის. ეს უფრო ცხადი გახდება მას შემდეგ, როცა განვსაზღვრავთ, თუ ვის მიმართ, როდის და ვის შექვერის სიტყვაში მისი გამოყენება. გნომი არის გამონათქვამი, რომელიც ეხება არა კონკრეტულ ადამიანს, მაგალითად, იმას, თუ როგორია იფიკრატე, არამედ ზოგად ადამიანს. გარდა ამისა, ის ყველგან არ გამოდგება, მაგალითად, იმაში, რომ სწორი უპირისპირდება მრუდს, არამედ იმაში, რაც მოქმედებისათვის არის საჭრო, ე. ი. იმაში, თუ რა ვურჩიოთ და რა არა მოქმედების დროს. ასე რომ, თუ ენთიმემა ამ შემთხვევაში უახლოვდება სილოგიზმს², მაშინ გნომი არის ან ენთიმემების დასკვნები ანდა წანამძღვრები, რომელთაც სილოგიზმის სახე აქვთ. მაგალითად:

გონიერმა კაცმა შვილები არ უნდა აღზარდოს ისე, რომ ისინი უაღრესად ბრძენნი იყვნენ.

ეს გნომია, მაგრამ ამას თუ დავუმატებთ მიზეზისა და მიზნის ახსნას, მაშინ მთლიან ენთიმემას მივიღებთ. მაგალითად,

„გარდა იმისა, რომ უქმად არიან,
მოქალაქეთა შურსაც იწვევენ“³.

ანდა:

1394b

„არ არსებობს ყოველმხრივ ბედნიერი ადამიანი“⁴.

ასევე:

„არ არსებობს თავისუფალი ადამიანი“.

ეს არის გნომი, მაგრამ იქცევა ენთიმემად, თუ დავუმატებთ:

„რადგან იგი მონაა ან სიმდიდრისა ანდა ბედისა“⁵.

თუ ზემოთ მოტანილი მაგალითები გნომია, მაშინ აუცილებლად უნდა არსებობდეს ოთხი სახის გნომი, რადგან ზოგი გნომი გვხვდება ეპილოგთან ერთად, ზოგიც უეპილოგოდ. მტკიცება იმ გნომებს სჭირდება, რომელშიც გამოთქმულია

პარადოქსული ან სადავო აზრი. იმით, რომლებიც პარადოქსებს არ შეიცავენ, ეპილოგი სრულიად არ სჭირდებათ, რადგან წინასწარ ცნობილი არიან. მაგალითად, ამას:

„როგორც ჩვენ ვფიქრობთ, ადამიანისათვის ყველაზე მეტად საჭიროა ჯანმრთელობა“⁶. ჩვენ ვგულისხმობთ, რომ უმრავლესობა ამ აზრისაა. ნაწილი გნომებისა კი, როგორც კი წარმოთქვამ, მაშინვე ნათელი გახდება. მაგალითად,

„არ უყვარს იმას, ვისაც არ უყვარს მუდამ“⁷.

გნომები, რომლებსაც ეპილოგი აქვთ, ზოგი ენთიმემის ნაწილია, მაგალითად,

„საჭიროა, რომ საღად მოაზროვნე ადამიანი არასოდეს...“⁸

გნომების ნაწილი ენთიმემების სახეს ატარებს, მაგრამ ენთიმემის ნაწილი არაა. ყველაზე მეტად ეს გნომებია დამაჯვრებელი. ასეთია ის გნომები, რომელშიც საუბრის საგნის მიზეზი ნათელია. მაგალითად, ასეთი გნომი:

„მოკვდავს არ ძალუძს განიცადოს უკვდავის რისხვა...“⁹

გამოთქმა „არ ძალუძს განიცადოს“ არის გნომი, „მოკვდავი“ კი არის დანართი, რომელიც მიზეზსა ხსნის. ასეთია გნომი:

„მოკვდავი მოკვდავზე უნდა ფიქრობდეს და არა უკვდავზე“¹⁰.

ზემოთქმულიდან ცხადია, თუ გნომების რამდენი სახე არსებობს და სადაა თითოეული მათგანის გამოყენება მიზანშეწონილი. სადავო საკითხებისა და პარადოქსების შემცველი გნომები არ არსებობს ეპილოგის გარეშე. ამ გნომებს ვუმატებთ რა ეპილოგს, ვიყენებთ როგორც დასკვნას. მაგალითად, როცა ვინმე ამბობს: „თუ მე არც შურის საგანი უნდა ვიყო და არც უქმად უნდა გავატარო დრო, მაშინ აღზრდა აღარ იქნება საჭირო“. აქ, რაც ბოლოშია ნათქვამი, უნდა თავში გადავიტანოთ და პირიქით. ხოლო არაპარადოქსალურ, მაგრამ ბუნდოვან გნომებს უნდა დავუმატოთ მიზეზების ძალიან მოკლე ახსნა. ამ შემთხვევაში მიზანშეწონილია ლაკონიური და გამოცანის მაგვარი ამოფთვებების¹¹ გამოყენება. მაგალითად, თუ ვინმე ამბობს იმას, რაც სცესიქორემ უთხრა ლოკრელებს: „ქვედმაღალნი არ უნდა იყოს, რათა ჭრიჭინებმა მიწიდან არ გიმღე-

რონ¹². გნომების ხმარება შეპფერის მოხუცს იმ საგნების შესახებ, რომელიც კარგად იცის. ზოლო ვინც ამ ასაკს არ მიღწეულა, მას არ შეპფერის არც გნომებისა და არც მითების ხმარება იმ საგნების შესახებ, რაშიც ის გამოუცდელია. ამ შემთხვევაში ის ავლენს სიბრყვეს და გაუნათლებლობას. ამის კარგი მაგალითია ის, რომ გლეხებს უფრო მეტად აქვთ გნომების შედგენის უნარი და ადვილად იყენებენ მათ.

ზოგადი აზრის გამოთქმა იმის შესახებ, რაც ზოგადი არ არის, უფრო მეტად შესაფერია საჩივრებში და უკიდურესად მძიმე მდგომარეობაში. აქაც ის ან თავში უნდა ვინმართ, ან დღესათუების შემდეგ. ჩვეულებრივი და ყველასათვის ცნობილი გნომები უნდა გამოვიყენოთ იმ შემთხვევაში, თუ მათ სარგებლობის მოტანა შეუძლიათ. იმის გამო, რომ გნომი ზოგადია და ყველასათვის მისაღები, კემპარიტის შთაბეჭდილებას ტოვებს. მაგალითად, მოწოდება, მიმართული ჯარისკაცებისადმი, რათა თავი გასწირონ მსხვერპლშეწირვის გარეშე, ასე უნდა გამოითქვას:

„ბრძოლა სამშობლოს დასაცავად საუკეთესო წინაწარმეტყველებაა“¹³.

ზოლო მაშინ, როცა რიცხვით ნაკლები არიან, ამბობენ:

„არეოსი ყველასათვის საერთოა“¹⁴.

როდესაც მტრის უდანაშაულო ბავშვებს ზოცავენ:

„უგუნურია ის, ვინც მამას კლავს, მის შვილებს კი ტოვებს“¹⁵.

ზოგი ანდაზა ამავე დროს გნომია:

„ატყევი მეზობელი“¹⁶.

გნომების გამოყენება საჭიროა აგრეთვე ძალიან გავრცელებული გამოთქმების წინააღმდეგ. შე ვგულისხმობ ისეთ გამოთქმებს, როგორცაა „შეიცან შენი თავი!“ და „არაფერი უზომოდ!“ ეს იმ შემთხვევაში, თუ გნომი ეთიკური თვალსაზრისით უკეთესი გამოჩნდება, ანდა როდესაც აზრი პათოსითაა გამოთქმული. პათოსითაა ნათქვამი, როდესაც ვინმე ამ ფრაზას გაბრაზებული ამბობს: „სიცრუეა, რომ თითქოს საჭიროა თვის შეცნობა, რადგან მას რომ თავი შეეცნო, არ ჩათვლიდა“

თავს მხედართმთავრობის ღირსად!¹⁷ ეთიკური თვალსაზრისით უკეთესია ასეთი გამოთქმა: „არაა სწორი, როცა ამბობენ, რომ არ უნდა გიყვარდეს იმიტომ, რომ შეიძულო, არამედ უნდა გძულდეს იმ მიზნით, რომ შეიყვარო“. სიტყვა ისე უნდა თქვას, რომ მიზანი ნათელი გახადო, ანდა მიზნის შესახებ ბოლოში ახსნა-განმარტება დაურთო. მაგალითად, ასეთი გამოთქმა: „უნდა გიყვარდეს არა ისე, როგორც ამბობენ, არამედ ისე, რომ თითქოს მუდმივად აპირებდე სიყვარულს“. არ მომწონს არც ასეთი გამოთქმა: „არაფერი ზომაზე მეტად“. რადგან ბოროტი ადამიანები ზომაზე მეტად უნდა გძულდეს.

გნომებით ლაპარაკს დიდი მნიშვნელობა აქვს, პირველ ყოვლისა, მსმენელთა ამპარტავნობის გამო. მსმენელებს ახარებთ, როცა ზოგადად მოლაპარაკე ისეთ დებულებებს ეხება, რომელთაც ნაწილობრივ თვითონაც იზიარებენ. რასაც ვამბობ და აგრეთვე ისიც, თუ როგორ მივალწიოთ ამას. ნათელი გახდება ქვემოთ. როგორც უკვე ვთქვით, გნომი არის ზოგადი ხასიათის გამონათქვამი. ხოლო ზოგადად მოლაპარაკე მსმენელებს იმიტომ უყვართ, რომ მის ნალაპარაკეში ხვდებიან ისეთ აზრებს, რაც მათ წინასწარ გაიზიარეს. მაგალითად, როდესაც ვინმეს ცუდი მეზობელი ან ბავშვები ჰყავს, იგი დაეთანხმება ორატორის შემდეგ სიტყვებს: „მეზობლობაზე ძნელი არაფერია“, ან — „ბავშვების ყოლაზე დიდი სისულელე არ არსებობს“.

ამგვარად, ორატორი უნდა ცდილობდეს განსაზღვროს, თუ როგორ მიიღებს მის აზრებს მსმენელი და შემდეგ ზოგადი სახით გამოთქვას. ასეთია პირველი სარგებლობა, რომელიც გნომების გამოყენებას მოაქვს. მეორე სარგებლობა უფრო მნიშვნელოვანია. იგი სიტყვას აძლევს ეთიკურ იერს, საიდანაც ორატორის განზრახვა ცხადი ხდება. ყოველი გნომის ძალაც იმაშია, რომ ორატორი თავის განზრახვას ზოგადად ნათელიყოფს. ამრიგად, თუ გნომი ვარგა, მაშინ ორატორი, რომელიც მას იყენებს, ზნეობრივ პიროვნებად მოჩანს.

აი, ყველაფერი ის, რაც გვინდოდა გვეთქვა გნომის, მისი არსის, სახეების, გამოყენების ხერხებისა და იმ სარგებლობის შესახებ, რაც მას მოაქვს.

1395b

ჯერ ზოგადად ვილაპარაკებთ იმის შესახებ, თუ როგორ მივაგნოთ ენთიმემებს და შემდეგ გადავალთ ტოპებზე, რომელთაგან თითოეული განსხვავებულ სახეს წარმოადგენს. ჩვენ უკვე ვთქვით¹, რომ ენთიმემა არის თავისებური სილოგიზმი, აგრეთვე ის, თუ როგორი სილოგიზმია და რით განსხვავდება დიალექტიკური სილოგიზმისაგან. ენთიმემაში არ უნდა მოვიტანოთ ძალიან შორეული წინამძღვრები და არც ყველაფერი შევკრიბოთ, რადგან პირველ შემთხვევაში სიგრძის გამო ბუნდოვანი იქნება, მეორე შემთხვევაში ცნობილი ამბების გადმოცემის გამო ლაყბობა იქნება. ესაა მიზეზი იმისა, რომ გაუნათლებელი ხალხი ბრბოსათვის უფრო დამაჯერებლად ლაპარაკობს, ვიდრე განათლებული და როგორც პოეტებიც ამბობენ, ბრბოს წინაშე გაუნათლებელნი უფრო ოსტატურად ლაპარაკობენ², რადგან განათლებულნი ლაპარაკობენ საერთოსა და ზოგადზე, გაუნათლებელნი კი იმაზე, რაც ყველამ იცის და რაც ყველასათვის მახლობელია. ამრიგად, საჭიროა, რომ ორატორმა ილაპარაკოს არა ყველაფერზე, რასაც ფიქრობს, არამედ გარკვეულ საგნებზე. კერძოდ, იმაზე, რაც მისაღებია მოსამართლეებისათვის, ან მსმენელთათვის და რადგან სიტყვა ასეთი მოჩანს, ამიტომ ის ან ყველასათვის, ან უმრავლესობისათვის ნათელი იქნება. ენთიმემა უნდა შევადგინოთ არა მხოლოდ აუცილებელი წინამძღვრებიდან, არამედ ისეთიდანაც, რომელიც უმეტეს შემთხვევაში ხდება.

პირველ ყოვლისა, შევთავაზდეთ, თუ რის შესახებ ვიმსჯელოთ და როგორ შევადგინოთ სილოგიზმი, იქნება ეს პოლიტიკური, თუ სხვა რომელიმე სახის სიტყვა. აუცილებელია ხელთ გვეწოდეს გარკვეული მონაცემები, თუ მთლიანად არა, ნაწილობრივ მაინც. მაგრამ თუ არაფერი არ გავვაჩნია, ვერც დასკვნას გამოვიტანთ. მე ვგულისხმობ შემდეგს: როგორ შეიძლება ვურჩიოთ ათენელებს იბრძოლონ ან არ იბრძოლონ, თუ არ გვეცოდინება მათი ძალები, თუ არ გვეცოდინება: საზღვაო ჯარები ჰყავთ, თუ სახმელეთო და რამდენი, მათი შემოსავალი, მეგობრები და მტრები, რა ბრძოლები გადაუხდიათ, როგორ და სხვა ამდაგვარი. ანდა როგორ შევაქებთ მათ, თუ არაფერი ვიცით სალაშინის საზღვაო შეტაკების ან მართონის ბრძოლის შესახებ,

იმის შესახებ, რაც მათ ჩაიდინეს პერაკლიდებისათვის³ და სხვა ამდაგვარი. რადგან ყველას ვაქებთ ან არსებული მშვენიერი საქმეების გამო, ანდა იმ საქმეების გამო, რომელიც მშვენიერი გვგონია. ასევე ამაგებენ საწინააღმდეგო მოქმედების გამო, იკვლევენ რა, თუ რომელი მოქმედებაა გასაკიცნი, ან რომელი მოჩანს ასეთად. მაგალითად, ათენელების მიერ ელინების დამონება, დამონება ეგინელებისა და პოტიდელებისა⁴, რომლებიც ბარბაროსების წინააღმდეგ ომში მათი თანამებრძოლნი იყვნენ და ამ მხრივ თავიც გამოიჩინეს; გამოსაკვლევი ათენელთა მიერ ჩადენილი სხვა ამდაგვარი დანაშაულიც. როგორც ასეთ შემთხვევაში, ისე ბრალდებისა და დაცვის დროს ამაგებენ და აქებენ არსებულ საქმეთა გამოკვლევის საფუძველზე. არავითარი სხვაობა არაა, ეს მოქმედება ჩადენილია ლაკედემონელების თუ ათენელების, ადამიანისა თუ ღმერთის მიერ. ასევე აქილევსს უნდა ვურჩიოთ, ვაქოთ ან ვაძაგოთ, ბრალი დავდოთ ან დავიცვათ მისი მოქმედების საფუძველზე, ან იმის საფუძველზე, რაც მისგან ჩადენილი გვგონია. რადგან იმისდა მიხედვით, არიან ეს საქმენი მშვენიერნი, თუ მახინჯნი, უნდა ვიმსჯელოთ აქილევსის ქებისა და ძაგების დროს. იმისდა მიხედვით, არის მოქმედება სამართლიანი თუ უსამართლო, შეიძლება ბრალი დავდოთ ან დავიცვათ. ხოლო რჩევის დროს ხელთ უნდა გვქონდეს საბუთები მოქმედების სასარგებლო ან მავნე შედეგების შესახებ. ასევე ნებისმიერ საგანზე მსჯელობისას. მაგალითად, სამართლიანობის შესახებ მსჯელობისას უნდა გაირკვეს, მოქმედება კეთილგანზრახულია თუ არა. ასევე არსებული საბუთების მიხედვით უნდა მივაკუთვნოთ მოქმედება სამართლიანობის ან სიკეთის ცნებას.

როგორც ჩანს, ყველა ასე ამტკიცებს, სულ ერთია, მსჯელობს მეტად თუ ნაკლებად ზუსტად. საბუთებს ყველგან კი არ აგროვებენ, არამედ იქ, სადაც ამ კონკრეტული საგნის შესახებ არსებობს მასალა და რადგან ცხადია, რომ სხვაგვარად მტკიცება შეუძლებელია, აქედან ცხადია ისიც, რაც „ტოპიკებში“ ვთქვით⁵, რომ თითოეულ საგანზე საბუთები, შესაძლებელ და ყველაზე მეტად შესაფერისი მასალებიდან უნდა შევკრიბოთ. შემთხვევით საგნებზეც ამავე მეთოდით უნდა ვაწარმოოთ კვლევა, ე. ი. უნდა მივაქციოთ ყურადღება არა განუ-

1396b

საზღვრელ მოვლენებს, არამედ იმ მასალებს, რასაც ჩვენი მსჯელობის საგანი ეხება. უნდა აღვწეროთ ის მოვლენები, რაც ყველაზე ახლოა ჩვენი მსჯელობის საგანთან, რადგან იმის მტკიცება უფრო ადვილია, სადაც მეტი საბუთი გვაქვს. ხოლო რაც უფრო მეტად ახლოა ეს საბუთები საგანთან, მსჯელობა მით უფრო მეტად იქნება დამახასიათებელი მისთვის და მით უფრო ნაკლებ ზოგადი იქნება ის. ზოგადში მე ვგულისხმობ აქილევის ისეთ ქებას, რომ იგი ადამიანია და ნახევრად ღმერთი, რომ მან ვილაშქრა ტროას წინააღმდეგ. რადგან ასეთი და ამდაგვარი თვისებები ახასიათებს ბევრ სხვა ადამიანსაც და ამნაირად აქილევისზე არანაკლებ შეიძლება ვაქოთ დიომედეც. ის ამბები კი, რაც მხოლოდ აქილევის გადახდა და სხვას არავის, შემდეგია: მან მოკლა საუკეთესო ტროელი, პექტორი, მოკლა კიკნოსიკ^ს, ვინაც ყველას უშლიდა ხელს გემიდან გადმოჯდომაში და თვით კი უვნებლად რჩებოდა. იგი იყო ყველაზე ახალგაზრდა, ფიცღაუღებლად იბრძოდა და სხვა ამდაგვარი.

ეს შერჩევის პირველი ტოპიკური სახეა. ენთიმემების შემადგენელ ელემენტებზე ახლა ვილაპარაკებ. ენთიმემების ნაწილს მე ენთიმემის ტოპს ვუწოდებ. ახლა ვილაპარაკოთ იმაზე. რაზეც აუცილებელია თავდაპირველად ლაპარაკი. არსებობს ენთიმემების ორი სახე. პირველი მათგანი მტკიცებითია და ეხება იმას, რომ არსებობს რაიმე თუ არა. მეორე კი უარყოფითია. მათ შორის ისეთივე სხვაობა არსებობს, როგორც მტკიცებასა და სილოგიზმს შორის დიალექტიკაში. მტკიცებითი ენთიმემა შედგება ისეთი წანამძღვრებიდან, რასაც ყველა ეთანხმება. ხოლო უარყოფითია ის, რასაც ყველა არ ეთანხმება. სასარგებლოსა და აუცილებელის თითქმის ყველა სახის შესახებ არსებობს ტოპი, რადგან წანამძღვრები ყველა მსჯელობას აქვს. ასე რომ, კეთილისა და ბოროტის, მშვენიერისა და მახინჯის, სამართლიანისა და უსამართლოს, ზნეობის, ვნებებისა თუ თვისებების შესახებ. ენთიმემების შესადგენად რამდენი ტოპიც იქნება საჭირო, იმდენი უნდა გვქონდეს წინასწარ მოცემული. გარდა ამისა, ჩვენ ვიმსჯელებთ ზოგადად, ასევე მინიშნებით, როგორც მტკიცებითი, ისე უარყოფითი და მოჩვენებითი ენთიმემების შესახებ, რომლებიც სინამდვილეში ენთიმემები არ არიან, რადგან სილოგიზმს არ წარმოადგენენ. განვიხილოთ რა

ეს, ახლა განვსაზღვრავთ იმას, თუ საიდან უნდა ავიღოთ მას-
ლა მოწინააღმდეგის შეხედულებების დასარღვევად და უარყო-
ფითი ენთიმემების შესადგენად.

ერთ-ერთი ტობი ესაა მტკიცება წინააღმდეგობის დაშვე-
ბით. გასარკვევია საკითხი იმის შესახებ, რომ არის თუ არა
წინააღმდეგობა ნამდვილად დამახასიათებელი მეორე მხარისა-
თვის, კერძოდ, მისი არარსებობისას კეთდება თუ არა უარყო-
ფითი ხასიათის დასკვნა. მაგალითად, თავშეკავებულობა არის
სიკეთე, რადგან თავაშეკავებულობა არის ბოროტება. ანდა, რო-
გორც ეს ნათქვამია სიტყვაში „მესენელების მიმართ“¹: „თუ
ომი არის არსებულ ბოროტებათა მიზეზი, მაშინ ეს დაზავების
შემდეგ უნდა გამოსწორდეს“.

„თუ სამართლიანი არაა ებრაზობდეთ იმაზე, ვინც უნე-
ბური ბოროტება ჩაიდინა, მაშინ არც იმათ უნდა ვუმაღლო-
დეთ, ვინც იძულებით გაგვიწია ქველმოქმედება“².

„თუ მოკვდავთ სიცრუე სარწმუნოდ მიიჩნიათ, მაშინ სა-
წინააღმდეგოც უნდა ამტკიცო, რომ ხშირად ქვეშაირტია ის,
რაც მათ სიცრუე ჰგონიათ“³. ამავე ტობის მეორე სახე ანალო-
გიური სიტყვაბრუნვიდან წარმოდგება, რადგან არა აქვს მნიშ-
ვნელობა იმას, არსებობს თუ არა მეორე მხარე. მაგალითად,
„ყოველივე, რაც სამართლიანია, არაა აუცილებელი, რომ კე-
თილი იყოს. მაგალითად, სიკვდილი თუნდაც რომ სამართლიანი
იყოს, სასურველი მაინც ვერ გახდება“.

ტობის მესამე სახე ურთიერთმიმართებიდან წარმოდგება,
რადგან თუ ერთი მხარისათვის სამართლიანია ან მშვენიერა
მოქმედება, მეორე მხარისათვის სამართლიანი იქნება მისი გან-
ცდა. თუ ერთ მხარეზე გვაქვს მოწოდება, მეორეზე შესრულე-
ბა გვექნება. როგორც, მაგალითად, მოიჯარაღრე დიომედონტი
ამბობდა იჯარის შესახებ, რომ „თუ თქვენთვის არაა სამარც-
ხვინო იჯარით გაყიდვა, არც ჩვენთვისაა სამარცხვინო იჯა-
რით შესყიდვა“. თუ სამართლიანია და მშვენიერი განცდა, ასე-
თივე იქნება მოქმედება და პირიქით. თუ სამართლიანია მოქ-
მედება, ასეთივე იქნება განცდა. სწორედ ამაში მდგომარეობს
პარალოგიზმი. რადგან თუ ვინმემ რამე სამართლიანად განი-

ცადა, ეს სამართლიანია, მაგრამ ეს არ ამართლებს შენს მოქმედებას. ამიტომ საჭიროა ცალკე ვიკვლიოთ საკითხი იმის შესახებ, მართებულია თუ არა განმცდელის განცდა და მოქმედის მოქმედება. მხოლოდ ამის შემდეგ გამოვიყენოთ ის მხარე, რომელიც უფრო მიზანშეწონილი იქნება. მაგრამ ზოგჯერ შესაძლებელია ადგილი ჰქონდეს სხვა მდგომარეობას და წინააღმდეგობასაც, როგორც თეოდექტეს „ალკმეონში“⁴:

„განა იყო ისეთი მოკვდავი, რომელსაც არ სძულდა დედამენი?“

ამაზე ალკმეონმა უპასუხა:

„აქ განსხვავებული მიდგომაა საჭირო“.

ხოლო ალფესიბოეს შეკითხვაზე: „როგორ?“ უპასუხა:

„მას სიკვდილი მიუტყავს, მაგრამ ის მე არ უნდა მომეკლა“.

იგივე უნდა ითქვას დემოსთენეს გასამართლებასა და ნიკანორის მკვლელების საქმის გარჩევაზე. თუ სწორი იყო განჩენი მისი სიკვდილით დასჯის შესახებ, მაშინ მისი მოკვლაც სამართლიანად უნდა ჩავთვალოთ. თებეში მოკლულის შესახებ კითხულობენ: იყო თუ არა სამართლიანი მისი მოკვლა? — უსამართლობა არაა იმის მოკვლა, ვისი სიკვდილით დასჯაც სამართლიანად ითვლება⁵.

მეტისა და ნაკლების შესახებ არსებობს ასეთი ტოპი. მაგალითად, „თუ ღმერთებმა არ იციან ყველაფერი, მით უფრო ნაკლებ ეცოდინებათ ადამიანებს“. ეს იმას ნიშნავს, რომ თუ რაიმე არა აქვს იმას, ვისაც მეტი უნდა ჰქონდეს ცნობა, არ ექნება არც იმას, ვისაც ნაკლები აქვს. „ვინც მამას სცემს, ის სცემს თავის მახლობელსაც“. ეს ტოპი გამომდინარეობს შემდეგი მსჯელობიდან, რომ თუ რაიმე აქვს იმას, ვისაც ნაკლებად აქვს, ექნება იმასაც, ვისაც მეტი აქვს. აქედან შეიძლება შემდეგი მსჯელობის წარმოება, რომ თუ აქვს იმას, ვისაც იშვიათად აქვს, ექნება იმასაც, ვისაც მეტად ახასიათებს ის. ამ ტოპით შეიძლება როგორც იმის დამტკიცება, რომ რაიმე თვისება ახასიათებს ან არ ახასიათებს საგანს, ასევე იმისა, რომ ის არ ახასიათებს საგანს არც მეტად და არც ნაკლებად. ამიტომაც არის ნათქვამი:

„თუ საბრალოა მამაშენი, შვილების დამკარგავი, განა საბრალო არ იქნება ენეესიცი, დამკარგავი ცნობილი მემკვიდრისა?“⁷

ასევე „თუ თესევს⁸ არ ჩაუდენია უსამართლობა, მამ, არ ჩაუდენია არც ალექსანდრეს. თუ დანაშაული არ ჩაუდენიათ ტინდარიდებს, მამ არც ალექსანდრეს ჩაუდენია“⁹. ასევე, თუ ჰექტორს არ მიუძღვის დანაშაული პატროკლეს მიმართ, არც ალექსანდრეს აქილევის მიმართ. თუ სხვა ხელობის ხალხი არაა უვარგისი, არც ფილოსოფოსები იქნებიან ასეთნი და თუ სტრატეგები არ არიან უვარგისნი იმის გამო, რომ ხშირად მარცხდებიან, არც სოფისტები იქნებიან ასეთნი. „თუ ცალკე პირი უნდა ზრუნავდეს თქვენს სახელზე, მაშინ თქვენც გმართებთ ზრუნვა ელინთა სახელზე“.

მეხუთე ტომი წარმოდგება დროის განსახლვრებიდან. მაგალითად, იფიკრატე¹⁰ მიმართავს ჰარმოდონს: „საქმის დამთავრებამდე რომ მომეთხოვა ქანდაკება, თქვენ მას მომცემდით. ახლა, როცა საქმე დავასრულე, ნუთუ აღარ მომცემთ? არ უნდა დაპირდეთ რამეს, როცა რაიმეს მიღწევა გასურთ და უარი არ უნდა უთხრათ მაშინ, როცა საწადელს მიადწიეთ“. იგივე 1398a შეიძლება ეთქვა თებელებისათვის ფილიპეს¹¹, რომელსაც ატიკაში მისასვლელად მათ ტერიტორიაზე უნდა გაეარა: „სანამ ის მათ ფოკელების წინააღმდეგ ბრძოლაში დაეხმარებოდა, დაჰპირდნენ გაშვებას. ახლა კი უაზრობაა, არ გაუშვან მას შემდეგ, რაც იგი მათ ენდო და მოხერხებული შემთხვევა არ გამოიყენა“.

მეექვსე ტომი წარმოდგება მაშინ, თუ ჩვენს წინააღმდეგ ნათქვამს მთქმელის წინააღმდეგ წარემართავთ. აქ განსხვავებული ხერხები გამოიყენება. მაგალითად, ეს ტომი „ტემეკროსში“¹² იფიკრატემ არისტოფონტის წინააღმდეგ გამოიყენა, როდესაც არისტოფონტს ჰკითხა: გასცემდა თუ არა ის ფლოტს ფულის გულისთვის? არისტოფონტმა უარყოფითად უპასუხა. მაშინ იფიკრატემ განაგრძო: „შენ, არისტოფონტ, არ გასცემდი და მე იფიკრატემ რატომ უნდა ჩავიდინო ეს?“ ამ შემთხვევაში სავარაუდოდ დანაშაული უფრო მოპირდაპირე მხარეს მიეწერება. წინააღმდეგ შემთხვევაში ნათქვამი სასაცილო იქნებოდა. მაგალითად, ვინმეს ეს რომ ეთქვა ბრალმდებლად გამოსული არისტიდეს თაობაზე, რომლის სახელიც ვითარცა ბრალმდებ-

ლისა შებღალული იყო. საერთოდ კი, ამ ტოპში ბრალმდებელს სურს, რომ ბრალდებულზე უკეთესი იყოს. ამიტომ საჭიროა ამ განზრახვის გამოვლენა. საერთოდ კი, უაზრობაა, რომ სხვას კიცხავდე იმის გამო, რასაც შენ თვითონ სჩადიხარ ან მომავალში ჩაიდენ. ანდა სხვებს აქეზებდე იმაზე, რასაც შენ თვითონ არ სჩადიხარ და არც მომავალში ჩაიდენ.

მეშვიდე ტოპი წარმოდგება ცნების განსაზღვრებიდან. მაგალითად, რომ დემონი სხვა არა არის რა, თუ არა ღმერთი, ან ღმერთის შემოქმედება. ვინც ფიქრობს, რომ დემონი არის ღმერთის შემოქმედება, აუცილებლად გულისხმობს, რომ ღმერთები არსებობენ¹³. ან როგორც იფიქრატე ამტკიცებდა, ყველაზე კარგი ადამიანი ყველაზე კეთილშობილურ საქმეს აკეთებს, რადგან ჰარმოდონსა და არისტოვიტონს არაფერი კეთილშობილური არ ახასიათებდათ, სანამ კეთილშობილურ მოქმედებას ჩაიდენდნენ¹⁴. ის ამბობს: „მე უფრო ვგავარ მათ, რადგან ჩემი საქმენი უფრო ახლოა ჰარმოდონისა და არისტოვიტონის მოქმედებასთან, ვიდრე შენი“. და როგორც „ალექსანდრეშია“ ნათქვამი¹⁵: „ყველანი ერთი აზრისა არიან იმის შესახებ, რომ თავშეუკავებელ ადამიანებს არ შეუძლიათ ერთი ქალის სიყვარულით დაკმაყოფილება“. ხოლო მიზეზი იმისა, რის გამოც სოკრატე არქელაოსთან არ მივიდა¹⁶, ასეა ახსნილი: „ცუდია არ შეგეძლოს სამაგიეროს გადახდა, როგორც ქველმოქმედებისათვის, ისე ბოროტმოქმედებისათვის“. ყველა ამ სიტყვაში განსაზღვრულია მსჯელობის საგანი, გარკვეულია მისი არსი და სილოგიზმიც ამის შესახებ იწარმოება.

მერვე ტოპი წარმოდგება სიტყვის სხვადასხვა მნიშვნელობიდან, როგორც „ტოპიკებში“¹⁷ გვქონდა მსჯელობა სიტყვა „სწორია“-ს შესახებ.

მეცხრე ტოპი წარმოიშევა დაყოფით: მაგალითად, თუ ყველა რაიმე მიზეზით იქცევა უსამართლოდ, ან პირველი, ან მეორე, ან მესამე მიზეზით და ამავე დროს პირველი ორის მიხედვით მოქმედება შეუძლებელია, მესამეზე თვით ბრალმდებელი არაფერს ამბობენ.

1398b მეათე ტოპი მიიღება ინდუქციით. მაგალითად, ჰეპარეთულ¹⁸ სიტყვაში ის, რომ ბავშვების შთამომავლობის შესახებ ჭეშმარიტების დადგენა ქალებს შეუძლიათ, ასე მტკიცდება. როდესაც ათენელი ორატორი მანტია ედავებოდა თავის შვილს,

მაშინ დავა დედამ გადაწყვიტა. ასევე, როდესაც თებეში ისმენია და სტილბონი დავობდნენ, დოდონისმა დაამტკიცა, რომ ვაჟი ისმენიას ეკუთვნოდა. მაშინ თეტალისკეს ისმენიას ვაჟი შეარქვეს. იგივეა ნათქვამი თეოდექტეს კანონშიც¹⁹: „ვინც ცუდად უვლიდა სხვის ცხენებს, მას ვერ მივანდობთ ჩვენსას. ვერც იმას მივანდობთ ჩვენს გემებს, ვინც სხვისი გემები დალუბა. ასევე ყველა სხვა შემთხვევაში: ვინც ცუდად იცავდა სხვას, ვერ გამოდგება ჩვენს დამცველად“. ალკიდამანტე²⁰ ამბობს: „იმის დასამტკიცებლად, რომ ყველა პატივს სცემს ბრძენ ადამიანს, გამოდგებიან: პაროსელები, რომლებიც პატივს სცემდნენ არქილოქეს, თუმცა მას მწარე ენა ჰქონდა; ქიოსელები, რომლებიც პატივს სცემდნენ ჰომეროსს, თუმცა ის ქიოსელი მოქალაქე არ იყო; მიტილენელები პატივს სცემდნენ საფოსს, თუმცა ის ქალი იყო; ლაკედემონელები — ქილონს, რომელიც მეთაურადაც კი აირჩიეს, თუმცა თვითონ ნაკლებ სცემდნენ პატივს მეცნიერებას; იტალიელები — პითაგორას; ლამპსაკოსელები — ანაქსაგორას, რომელიც დაკრძალეს და ანლაც პატივს სცემენ, თუმცა ის უცხოელი იყო. ათენელები, რომლებიც სოლონის კანონებით სარგებლობდნენ, გაბედნიერდნენ, ხოლო ლაკედემონელები აღზევდნენ ლიკურგეს კანონებით. თებეში, როგორც კი სათავეში ფილოსოფოსები მოექცნენ, სახელმწიფოც აყვავდა“.

მეთერთმეტე ტომი მიიღება ერთსა და იმავეს შესახებ მსგავსი და საწინააღმდეგო აზრის დადგენით. პირველ ყოვლისა, უნდა გაირკვეს, გადაწყვეტილებას იწონებს ყველა და ყოველთვის, თუ უმრავლესობა; იწონებს ყველა ფილოსოფოსი, თუ მათი უმრავლესობა, თუ კეთილი ადამიანები, ან მოსამართლენი, თუ ისინი, რომლებსაც მოსამართლენი უწევენ ანგარიშს, თუ ისინი, რომელთა აზრს ვერ გაუწევენ წინააღმდეგობას, მაგალითად, დიდი თანამდებობის პირთ, ან რომელთათვის წინააღმდეგობის გაწევა არაა საკადრისი, მაგალითად, ღმერთებისა და მასწავლებლებისათვის, ანდა, როგორც ავტოკლე²¹ ამბობდა მიქსიდემიდეს წინააღმდეგ, რომ „თუ არეოპაგის სასამართლოში ევალებათ გამოცხადება ვემენიდესს, ნუთუ ეს მიქსიდემიდესთვის არ უნდა იყოს სავალდებულო?“ ანდა როგორც საფო ამბობდა: „სიკვდილი ბოროტებაა. ღმერთებმა ასე გადაწყვიტეს, თორემ თვითონაც დაიხოცებოდნენ“²², ან-

და როგორც არისტიპემ²³ უთხრა პლატონს, რომელმაც, როგორც ჩანს, მეტად კატეგორიულად განაცხადა: „ჩვენი მეგობარი ასე არ იტყვოდა“. მას მხედველობაში ჰყავდა სოკრატე. ასევე ჰეგესიპემ²⁴ ჯერ ოლიმპოელ მისანს ჰკითხა, შემდეგ კი ღმერთს დელფოსში: „შენც იმავეს ფიქრობ, რასაც მამათქვენი იმის თაობაზე, რომ საწინააღმდეგოს თქმა სამარ-
1399a აცხვინოა?“ ანდა როგორც ისოკრატემ ელენეს შესახებ დაწერა²⁵, რომ იგი კეთილია, რადგან თესვესი ამტკიცებდა ამას. ალექსანდრეზე კი თქვა, რომ ის „ღმერთქალების რჩეული იყო, ევაგორა კი ქველი²⁶, რადგან როდესაც კონონი²⁷ გაჭირვებაში ჩავარდა. ყველა მიატოვა და ევაგორასთან მივიდა“.

მეთორმეტე ტომი ნაწილების ჩამოთვლით მიიღება, როგორც ეს ნათქვამია „ტომიკებში“. როგორ მოძრაობს სული? — ან ასე, ან ისე. მაგალითი შეიძლება მოვიტანოთ თეოდექტეს „სოკრატედან“²⁸: „რომელი წმინდა ადგილი შეურაცხყო მან? რომელ ღმერთს, რომელსაც სახელმწიფო პატივის სცემს, არ სცა მან პატივი?“

მეცამეტე ტომი: რადგან უმეტეს შემთხვევაში კარგიც და ავიც ერთსა და იმავეს მოჰყვება შედეგად, ამიტომ შედეგის მიხედვით შეიძლება წავაქეზოთ, ან ავუკრძალოთ, ბრალი დავდოთ ან დავიკვათ, ვაქოთ ან ვაძაგოთ. მაგალითად, განათლებას თან სდევს შური, რაც ბოროტებაა და სიბრძნე, რაც სიკეთეა. მაშასადამე, არ უნდა ვისწავლოთ, რათა არ ვიყოთ შურის საგანი. მაგრამ უნდა ვისწავლოთ, რათა ბრძენნი ვიყოთ. ეს იგივე ტომია, რასაც კალიპოსი²⁹ იყენებდა თავის ორატორულ ხელოვნებაში. ამას უმატებდა ტომს შესაძლებელის შესახებ და სხვა ტომებს, რაც უკვე ჩამოვთვალეთ.

მეთოთხმეტე ტომი ეხება ერთმანეთისადმი დაპირისპირებულ ორ მხარეს, რომელთაც ან უნდა ვუტრჩინოთ ან უნდა ავუკრძალოთ რამე და რომელთა მიმართ შეიძლება გამოვიყენოთ ზემოდასახელებული ტომები. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ თუ იმ ტომებში ნებისმიერი მღვლენის უარყოფა ხდება, აქ მხოლოდ ერთმანეთისადმი დაპირისპირებულთა. მაგალითად, ერთი ქურუმი ქალი თავის ვაჟიშვილს ეუბნებოდა, საჯაროდ არ გამოსულიყო: „თუ შენ სიმართლეს იტყვი, ადამიანები შეგიძულდებიან, თუ სიცრუეს — ღმერთები“. მეორე მხრივ კი, შეიძლება თქმულიყო: „საჭიროა საჯარო გამოსვლა — სიმართლის

თქმისას ღმერთები შეგიყვარებენ, სიცრუის თქმისას — ადამიანები“. ეს იმასვე ნიშნავს, რასაც ანდაზა: „ვინც ჭაობს ყიდულობს, ის ყიდულობს მარილსაც“. სწორედ ამას ეწოდება გამრუდება, როდესაც ორი ერთმანეთისადმი დაპირისპირებული მოვლენიდან თითოეულს შედეგად მოსდევს როგორც ბოროტება, ისე სიკეთე, რომლებიც აგრეთვე ერთმანეთისადმი დაპირისპირებულნი არიან.

მეთუთმეტე ტომი მდგომარეობს იმაში, რომ ერთსა და იმავე მოვლენას ერთნაირად არ აქებენ საჯაროდ და ჩუმადა: საჯაროდ უმეტესად აქებენ სამართლიანსა და მშვენიერს, ხოლო თავისთვის კი უპირატესობას აძლევენ სასარგებლოს. აქედან ორი ერთმანეთისადმი დაპირისპირებული დასკვნის გამოტანა შეიძლება. ამიტომ ეს ტომი კარგია პარალოქსებში გამოსაყენებლად.

მეთექვსმეტე ტომი ანალოგიიდან მიიღება. მაგალითად, იფიკრატემ, რომლის ასაკით პატარა ვაჟს აიძულებდნენ სახელმწიფო სამსახურს, რადგან დიდი ტანისა იყო, თქვა: „თუ დიდი ტანის ბავშვებს მამაკაცებს უწოდებენ, მაშინ პატარა ტანის მამაკაცებს ბავშვები უნდა უწოდონ“. ასევე თეოდექტე „კანონებში“ ამბობს: „თუ დამსახურების გამო დაჭირავებულ ჯარისკაცებს მოქალაქეობას აძლევენ, მაგალითად სტრატაქსსა და ჭარიდემონს³⁰, მაშინ დაჭირავებულ ჯარისკაცებს, რომლებიც უღირსად იქცევიან, რატომ არ აძევებთ ქალაქიდან?“

1399b

მეჩვიდმეტე ტომი მიიღება შედეგის იგივეობით, რაც მიზეზის იგივეობიდან გამომდინარეობს. მაგალითად, ქსენოფანეს³¹ ამბობდა, რომ ისინი, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ ღმერთები წარმოიშვნენ, ისევე სცოდავდნენ, როგორც ისინი, რომლებიც ამბობდნენ, რომ ღმერთები კვდებიან. რადგან ორივე დებულებიდან გამომდინარეობს, რომ ღმერთები ოდესღაც არ არსებობდნენ. საერთოდ, ერთნაირი შედეგი მიზეზის იგივეობას ნიშნავს. მაგალითად, „თქვენ უნდა იმსჯელოთ არა ისოკრატეზე, არამედ მის მოქმედებაზე, კერძოდ, იმაზე, საჭიროა თუ არა ფილოსოფოსობა“. „წყლისა და შიშის მიცემა დამონებას ნიშნავს, ხოლო საერთო დაზავებაში მონაწილეობა — წესრიგის დაცვას“, აქედან უნდა შევარჩიოთ, თუ რომელია უფრო სასარგებლო.

მეთვრამეტე ტომი მიიღება იმის შედეგად, რომ ადამიანები ბოლოს იმასვე არ აძლევენ უპირატესობას, რასაც დასაწყისში, არამედ საწინააღმდეგოს. მაგალითად, შემდეგი ენთიმემა: „თუ გაქვებულნი ვიბრძოდით იმისათვის, რომ სამშობლოში დაებრუნებულიყავით, ნუთუ გავიქცევით სამშობლოდან იმიტომ, რომ არ ვიბრძოდით?“ მართლაც, ადამიანები ზოგჯერ ბრძოლის სანაცვლოდ სამშობლოში დარჩენას არჩევენ, ზოგჯერ კი გაქცევას, რათა არ ებრძოლათ.

მეცხრამეტე ტომი ემყარება იმას, რომ არსებობს ან წარმოიშვება ის, რომლისთვის არსებობს ან წარმოიშვება სხვა რაიმე. მაგალითად, როდესაც ვინმე ვინმეს რაიმეს აძლევს იმ მიზნით, რომ წართმევით ტანჯვა მიაყენოს. ამაზე ნათქვამი. „ღვთაება მრავალ ადამიანს არგუნებს ზოლმე დიდ სიკეთეთ. მაგრამ კეთილმოწყალებით კი არა, არამედ იმიტომ, რომ უფრო აშკარა უბედურებანი დაატყდეთ თავს“. ხოლო ანტიფონტეს „მელეაგრეში“ ნათქვამია: „შეიკრიბნენ არა იმ მიზნით, რათა მხეცები დაეზოცათ, არამედ, რათა ელადის წინაშე მელეაგრეს დამსახურების მოწმენი გამხდარიყვნენ“. თეოდექტეს „იანტედან“: „ღიომედემ ოდისევსი პატივისცემის გამო კი არ აირჩია, არამედ იმიტომ, რომ თანამგზავრი მასზე დაბლა მდგომი ყოფილიყო. შესაძლებელია, რომ მან ეს სწორედ იმიტომ ჩაიდინა“³².

მეოცე ტომი, რომელიც საერთოა საკამათო და სათათბირო სიტყვებისათვის, მდგომარეობს იმის გარკვევაში, თუ რა ურჩიონ და რა არა, რა მიზნით იმოქმედონ, ან რა მიზნით აარიდონ თავი მოქმედებას. აზრი ამ ტომისა ისაა, რომ თუ ეს მიზანი არსებობს, მოქმედება საჭიროა, მაგრამ თუ არ არსებობს, არც მოქმედება საჭირო. მაგალითად, ის, რაც შესაძლებელია ან აღვილია, ან სასარგებლოა კაცისთვის, ან მისი მეგობრებისათვის, მტრებისათვის კი საზიანოა, ხოლო სასჯელი, რომელიც მას მოსდევს, დანაშაულზე ნაკლებია, უნდა ვურჩიოთ, საწინააღმდეგო კი ავუკრძალოთ. აქედან გამომდინარე, ადამიანები 1400a ბრალს სდებენ და ამართლებენ. თავს იმართლებენ იმათგან, რომლებიც მოქმედებას უკრძალავენ, ხოლო ბრალს სდებენ იმათ, რომლებიც აქეზებენ. ეს ის ტომია, რომელიც შეადგენდა პამფილესა და კალიპოსის მთელ ხელოვნებას³³.

ოცდამეერთე ტომი წარმოადგება ისეთ მოვლენებზე მსჯე-

ლობით, რომლებიც გვეგონია, რომ არსებობენ, მაგრამ ეს დამაჯერებელი არაა. მაგალითად, საგანზე არ გვექნებოდა წარმოდგენა, ის რომ არ არსებულებოდა ან შესაძლებელი არ ყოფილიყო. უფრო მეტად კი ადამიანებს სჯერათ იმისა, რაც ან არსებულად, ან შესაძლებლად მიაჩნიათ. ისიც კი, რაც არაა სარწმუნო ან სარწმუნოსმაგვარი, შეიძლება ჭეშმარიტი იყოს, თუმცა იგი ჭეშმარიტია არა იმიტომ, რომ სარწმუნოდ ან სარწმუნოსმაგვარად მოჩანს. როდესაც პითეგესელმა ანდროკლემ³⁴ კანონები დაგმო, მისი სიტყვების საპასუხოდ ხმამაღლა გაისმა: „კანონებს სჭირდებათ კანონი, რომელიც მათ გაასწორებს, თევზებს კი — მარილი. თუმცა არცაა დასაჯერებელი და არც შესაძლებელი, რომ ზღვის წყალში გაზრდილთ მარილი სჭირდებოდეთ, ხოლო ზეთისხილს სჭირდებოდეს ზეთი. რადგან დაუჯერებელია, რომ იმას, საიდანაც ზეთსა ხლიან, ზეთი სჭირდებოდეს“.

ოცდამეორე ტომი უარყოფითი ტომია, რომელიც მიიღება გამონათქვამებში წინააღმდეგობის აღმოჩენით, თუ მოწინააღმდეგე ყველაფერზე, როგორც დროზე, ისე მოქმედებაზე და სიტყვებზე ჩვენგან განსხვავებულ ჩვენებას იძლევა. მაგალითად, „ის ამბობს, რომ თქვენ უყვარხართ, მაგრამ მონაწილეობდა ოცდაათის შეთქმულებაში“. შემდეგ, „ის ჩემზე ამბობს, რომ სასამართლოს მოყვარე ვარ, მაგრამ არ დაუსახელებია არცერთი სასამართლო საქმე, რომელიც მე ვინმეს წინააღმდეგ წამოვიწყე“. შემდეგ, თავის თავისა და მოწინააღმდეგის შესახებ: „მას არასოდეს არავისათვის არაფერი არ უსესხებია, მე კი მრავალი თქვენგანი გამოვისყიდე“.

ოცდამესამე ტომში, რომელიც ეხება იმ ადამიანებსა და მოვლენებს, რომლებსაც ცილი დასწამეს, ან გვეგონია, რომ დასწამეს, საჭიროა ამ მცდარი შეხედულების დარღვევა, რადგან ყოველივეს, რაც ასეთი ჩანს. თავისი გამომწვევი მიზეზები აქვს, მაგალითად, ვიღაცამ ნახა, რომ ქალი თავის ვაჟიშვილს ეხვეოდა, ამიტომ გაიფიქრა, რომ ქალი ამ ახალგაზრდასთან კავშირში იყო. მაგრამ როგორც კი მიზეზი გაირკვა, ჭორიც მოისპო. ანდა როგორც თეოდექტეს „აიანტში“ ოდისევსი ეუბნება აიანტს, რომ ის თუმცა მასზე მამაცია, მაგრამ ასეთი არ ჩანს.

ოცდამეოთხე ტომი მდგომარეობს მიზეზის გარკვევაში,

რადგან თუ მიზეზი არსებობს, არსებობს შედეგიც და თუ მიზეზი არ არსებობს, არც შედეგი არსებობს, რადგან მიზეზთან ერთად არსებობს ისიც, რის მიზეზიც ის არის და მიზეზის გარეშე არაფერი არ არსებობს. მაგალითად, ლეონდამანტე³⁵, რომელსაც თრაზიბულე ბრალს სდებდა იმაში, რომ მისი გვარი აკროპოლისთან სამარცხვინო ბოძზე იყო დაწერილი ოცდაათი ტირანის დროს და მან ამოშალა, თავს ასე იცავდა: „ეს შეუძლებელია, რადგან ოცდაათი ტირანი მას უფრო მეტად ენდობოდა, თუ ამოიკითხავდა ბოძზე მისი სიძულვილის შესახებ ხალხის მიმართ“.

1400b ოცდამეხუთე ტომი იმის გარკვევაში მდგომარეობს, რომ იქნებ უკეთესი იყო, ან იქნებ უკეთესია ახლა სხვაგვარად მოქმედება, ვიდრე ისე, როგორც გვიჩვენებს. ცხადია, ასე მოქმედება უკეთესი რომ არ ყოფილიყო, აღამიანი არც იმოქმედებდა, რადგან, ვინც იცის, რომ რაიმე ცუდია. მას არც იჩეხვს თავისი ნებით, რადგან ასე მოქმედება შეცდომაა. ხშირად კი გვიან ხდება ხოლმე ცხადი, თუ როგორი მოქმედება იყო უკეთესი, რაც ადრე არ იყო ნათელი.

ოცდამეექვსე ტომი მდგომარეობს იმის დადგენაში, შეიძლება თუ არა, რომ ვინმემ გააკეთოს იმის საწინააღმდეგო, რაც უკვე გაკეთებულა. მაგალითად, ქსენოფანემ ელეების შეკითხვაზე: შესწირონ თუ არა მსხვერპლი ლევკოთეას³⁶ და დაიტვირონ თუ არა ის, უპასუხა: „თუ ღმერთად ჩათვლით, არ დაიტვიროთ, მაგრამ თუ აღამიანად — მსხვერპლი არ შესწიროთ“.

შემდეგი ტომი გულისხმობს დაშვებულ შეცდომის გამოყენებას თავის დასაცავად ან ბრალის დასადგებად. მაგალითად, კარკინეს „მედეაში“³⁷ მედეას ბრალად ედება შვილების მოკვლა, რადგან ისინი არ ჩანან. სინამდვილეში მედეამ შეცდომა დაუშვა, რომ ბავშვები სხვაგან გაგზავნა. ის კი თავს იმით იმართლებს, რომ ბავშვები კი არა, იაზონი უნდა მოეკლა და შეცდომას ჩაიდენდა, თუ ამას არ შეასრულებდა, თუნდაც ბავშვები უკვე მოკლული ჰყავდეს. ეს ტომი მთლიანად ეთიმიმეა, როგორსაც ადრე თეოდორე³⁸ იყენებდა ორატორულ ხელოვნებაში.

ოცდამეორე ტომი სახელების მნიშვნელობიდან წარმოადგება. მაგალითად, როგორც სოფოკლე ამბობს: „ის ზუსტად ისე-

თია, როგორც რკინა³⁹ და სახელიც ასეთივე აქვს“; ანდა როგორც ჩვეულებრივად ღმერთების სადიდებელ ჰიმნებშია ნათქვამი, ან როგორც კანონი უწოდებდა თრასიბულეს⁴⁰ სულლით ძლიერს, ხოლო პეროდრიკე⁴¹ თრასიმაქეზე ამბობდა⁴², „ომში მუდამ მამაციათ“, პოლოსს ეუბნებოდა⁴³: „შენ მუდამ კვიცი ხარ“. კანონმდებელ დრაკონზე⁴⁴ კი ამბობდა: „ეს კანონები არის არა ადამიანებისა, არამედ დრაკონისა, რადგან უადრესად უღმობელნი არიანო“. ან როგორც ევრიპიდეს ჰეკაბე ამბობს აფროდიტეზე: „ღმერთქალის სახელი უგუნურებიდან წარმოდგა“⁴⁵, ანდა როგორც ქერემონი⁴⁶ პენთეესეს შესახებ⁴⁷ ამბობს: „მისი სახელი მოსალოდნელი უბედურებისაგან არის წარმომდგარიო“.

მტკიცებით ენთიმემაზე უფრო მეტი პოპულარობით სარგებლობს უარყოფითი ენთიმემა, რადგან უარყოფითში გადმოცემა მოკლეა და საწინააღმდეგო შეხედულებების ერთმანეთთან შეპირისპირებით ნათელი ხდება მსმენელთათვის. როგორც მხილებით, ისე მტკიცებით ენთიმემებში ყველაზე მეტად მოწონთ ის ენთიმემა, რომელსაც მსმენელი თავიდანვე ხვდება არა მისი ზედაპირულობის გამო, არამედ იმიტომ, რომ მსმენელს სიამოვნებს ის სილოგიზმიც, რომელიც სიტყვის დასასრულსაა ნახმარი და წარმოთქმის უმალვე გასაგები ხდება.

24

რადგან აღმოჩნდა, რომ მსჯელობების ნაწილი შეიძლება სილოგიზმი იყოს, ნაწილი კი მხოლოდ მოჩანდეს სილოგიზმად, ამიტომ პირველი იქნება ენთიმემა, მეორე კი მოჩვენებითი ენთიმემა. მოჩვენებითი ენთიმემების ნაწილი დამოკიდებულია სიტყვათ ხმარებაზე, ამათგან ნაწილი, როგორც დიალექტიკაში 1401a არასილოგისტური დასკვნა, ბოლოში გამოითქმის. მაგალითად, მსჯელობა: „არც ის და არც ეს, არამედ აუცილებლად ისიც და ესეც“. ასევე რიტორიკაშიც შეკუმშული და ერთმანეთისადმი დაპირისპირებული გამონათქვამები ენთიმემას ჰგავს. ასეთი გამონათქვამები ენთიმემის სფეროა, რადგან ის ენთიმემას ჰგავს გამოთქმის სახით. სილოგისტურ მსჯელობაში კარგ შედეგს იძლევა მსჯელობათა ძირითადი ნაწილის თავმოყრა. მაგალითად, ასეთ მსჯელობაში: „მან ერთნი გადაარჩინა, მეორენი დასაჯა, ხოლო ელინები გაათავისუფლა“⁴¹. აქ ყოველი ნაწილი მეორე-

თი მტკიცდება, ხოლო მათი ჯამი რაღაც ერთი მთელის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

მოჩვენებითი ერთიმეგობის ნაწილი წარმოიშობა ოპონიმური სიტყვათ ხმარებით. მაგალითად, გამონათქვამი: თავვი შესანიშნავი ცხოველია, რადგან ყველაზე საპატიო რიტუალს — მისი სახელი ჰქვია, მისტერია ხომ ყველაზე პატივსაცემი რიტუალია². ანდა თუ ვინმე ძალს აქებს, მას ადარებს ძაღლის თანავარსკვლავედს, ანდა პანს³, რაზეც პინდარემ თქვა:

„ო, ნეტარო, შენ, რომელსაც ოლიმპიელი ღმერთები ყველაზე დიდი ღმერთის მრავალსახოვან ძაღლს გიწოდებენ“⁴.

ანდა „სამარცხენოა ძაღლის არყოლა“. ანდა გამონათქვამი, რომ „ჰერმესი“ ყველაზე დიდია ღმერთთა შორის, რადგან საყოველთაო მხოლოდ მას ეწოდება“. ასევე „სიტყვა ყველაზე მნიშვნელოვანია, რადგან კარგი ადამიანები იმსახურებენ არა ქონებას, არამედ კარგ სახელს“. როგორც ჩანს, გამოთქმა „სიტყვის ღირსი“ უბრალოდ არაა ნახმარი⁵.

მოჩვენებითი ერთიმეგობის ნაწილში დაყოფილს ვაკავშირებთ და დაკავშირებულს ვამორებთ, რადგან ერთი საგანი მეორესთან იგივეობრივად გვეჩვენება, რაც სინამდვილეში იგივეობრივი არ არის. აქედან იმას ვიყენებთ, რომელიც უფრო გამოსადეგია. ასეთია ვეთიდემეს⁷ ნათქვამი: „მან იცის, რომ ტრიფერი პირეოსში დგას, რადგან მან ორივე იცის“⁸ ანდა: „მან ასობი იცის, მაშასადამე, მან მთელი ებოსიც იცის, რადგან ებოსი და მისი ნაწილები ერთი და იგივეა“. შემდეგ, თუ ორივე ერთნაირად მავნებელია, ერთი მათგანი არ შეიძლება სასარგებლო იყოს, რადგან უაზრობაა, რომ თუ ორივე კეთილია, ერთი ბოროტი იყოს. ეს მსჯელობა ხან უარყოფითი სახის მატარებელია, ხან კი დადებითისა. მაგალითად, ასეთი მსჯელობა: ერთი კეთილი იგივე არაა, რაც ორი ბოროტი. საერთოდ, ეს ტოპი პარალოგიზმის ხასიათს ატარებს. ანდა ის სიტყვები, რომლითაც პოლოკრატემ⁹ თრასიბულეს მიმართა, როცა ოცდაათი ტირანი დაამხო. მან სიტყვაში სხვადასხვა ნაწილები შეაკავშირა. ანდა თეოდექტეს „ორესტეში“ სიტყვა შემდგარი დანაწევრებით: „სამართლიანია, თუ რომელიმე ქალი მოკლავს ქმარს, თვითონაც მოკვდეს და სამართლიანია, თუ ვაჟიშვილი მამისათვის შურს იძიებს“. განა არ მოხდა ეს? მაგრამ ამ მოქმედების შეკავშირება უსამართლობის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

ასეთი არასწორი დასკვნა შეიძლება მივიღოთ ნაწილების გამოტოვებითაც, მაგალითად, იმის გამოტოვებით, თუ ვინ უნდა მოკლას ღვდა.

მესამე ტომი ~~შემის გაქლიერებით~~ ან ~~შემცილებით~~ იწარმოება. ამ ტომს მაშინ იყენებენ, როცა ორატორი საქმეს ისე აზნეიადებს რომ არ დაუმტკიცებია, ბრალდებულმა ჩაიდინა თუ არა დანაშაული, რაც ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, თითქოს დანაშაულს ადგილი არ ჰქონდეს, რახან ორატორს მიეცა აზნეიადების საბაბი. ანდა მსმენელი ფიქრობს, რომ დანაშაული მოხდა, რადგან ბრალდებული ბრაზობს. ეს ერთიგვარა არაა, რადგან მსმენელს მცდარი დასკვნა გამოაქვს იმის შესახებ, რომ ბრალდებულმა ჩაიდინა ან არ ჩაიდინა დანაშაული, რაც დამტკიცებული არ ყოფილა.

მეოთხე ტომი ~~ფიქარება ნიშანს~~, რადგან ესეც არასილოგისტური დასკვნაა. მაგალითად, ვინმემ რომ თქვას: „შეყვარებულებს ქილაქისათვის სარგებლობა მოაქვთ, რადგან ჰარმონიონისა და არისტოგიტონის სიყვარულმა დაამხო ტირანი პიპარქე“. ანდა ვინმე რომ ამტკიცებდეს: „დიონისიოსი ქურდია, რადგან ცული კაცია“. არც ესაა სილოგისტური დასკვნა, რადგან ყველა ცული კაცი ქურდი არაა, მაგრამ ყველა ქურდი კი ცული კაცია.

მეხუთე ტომი წარმოდგება მოვლენათა შემთხვევითი თანხედნიდან. მაგალითად, პოლიკრატე თავებზე ამბობს: „ინინი დაგვენძარნენ, რადგან დაღრღნეს მტრების მშვილდთა ლარები“. ანდა ვინმემ რომ თქვას: „ყველაზე დიდი პატივისცემა ნადიმზე დაპატიება, რადგან როცა აქილევის ტენედოსელებმა ნადიმზე არ დაპატიეს, გაბრაზდა. მან ნადიმზე დაუპატიებლობა უპატივისცემულობად ჩათვალა“¹⁰.

მეექვსე ტომი ~~შეღვევიდან წარმოდგება~~. მაგალითად, „ალექსანდრეში“ ნათქვამია¹¹, რომ „იგი დიდსულოვანია, რადგან უარყო კავშირი ლაშქართან და მარტო ატარებდა დროს იღვზე. და რადგან დიდსულოვანნი ასეთნი არიან, მაშ ალექსანდრეც დიდსულოვანი ყოფილა“. ანდა „რადგან მას კობტაობა და ღამე ხეტიალი უყვარს, უზნეოა, რადგან ასე უზნეონი იქცევიან“. ან კიდევ: „მათხოვრები ტაძრებში მღერიან და ცეკვავენ. ხოლო სამშობლოდან გაძევებულებს შეუძლიათ დასახლდნენ იქ, სადაც მოესურვებათ. ეს ახასიათებს ბედნიერ

აღამიანებს, ამიტომ სხვა აღამიანებიც, რომლებსაც ეს თვისებები აქვთ, ბედნიერი გვეონია“. განსხვავებას ამ შემთხვევაში ქმნის პირობა „როგორ“, რომლის გამოტოვება მსჯელობიდან იწვევს დამთხვევას.

მეშვიდე ტომი მიიღება მიზეზად იმის ჩათვლით, რაც არ არის მიზეზი, მაგალითად, რაც მასთან ერთად, ან მის შემდეგ არსებობს, რადგან თუ რაიმეს რაღაც მოსდევს, პირველს მეორის მიზეზად თვლიან. ამას მეტწილად ადგილი აქვს პოლიტიკურ სიტყვებში. როგორც, მაგალითად დემადემ¹² დემოსთენეს მმართველობა ყოველგვარი ბოროტების მიზეზად ჩათვალა, რადგან მის შემდეგ ომი დაიწყო.

1402a მერვე ტომი მიღებულია დროისა და ადგილის გამოტოვებით. მაგალითად, მსჯელობა, რომ „სამართლიანია ალექსანდრეს (პარისის) მიერ ვლენეს მოტაცება, რადგან მამამ მისცა ელენეს საქმროს არჩევის უფლება“. მაგრამ ეს უფლება სამუდამოდ კი არ მისცა, არამედ პირველი საქმროს არჩევისას. მამის უფლება მხოლოდ აქამდე ვრცელდება. ანდა, ვინმე რომ ამბობდეს, რომ თავისუფალი აღამიანის ცემა დანაშაულია. მაგრამ ეს ყოველთვის ასე არ არის, არამედ მხოლოდ მაშინ, თუ ვინმე უსამართლოდ აღმართავს ხელს.

მეცხრე ტომში ისევ, როგორც სოფისტურ მსჯელობებში, მოვლენა თავდაპირველად ზოგადად ცხადდება, შემდეგ არა ზოგადად, არამედ ნაწილად. ამ გზით ვიღებთ მოჩვენებით სილოგეზმს. როგორც, მაგალითად, დიალექტიკაში ამტკიცებენ, რომ „არსებული არარსებულა“, რადგან არარსებული არის ის, რაც არ არსებობს და რომ „შეუცნობელი შეცნობილია“. რადგან შეუცნობელი იმით არის ცნობილი, რომ ის შეუცნობელია. ასევე რიტორიკაშიც არსებობს მოჩვენებითი ვნთიმემები, რომელიც ემყარება არა აბსოლუტურ, არამედ ნაწილობრივ მსგავსებას. ასეთი მსჯელობები ატარებს არა საერთო, არამედ კერძოობით ხასიათს. როგორც აგათონიც ამბობს:

„ის უნდა ჩავთვალოთ მოსალოდნელად რადგან მოკვდავთ ბევრჯერ მოულოდნელი გარდახდენიათ“¹³.

რადგან მოულოდნელიც ხდება, მოსალოდნელი ამბავი ამავე დროს მოულოდნელიც არის. და თუ ეს ასეა, მაშინ მოულოდნელი მოსალოდნელი ყოფილა. მაგრამ არა ყოველთვის,

არამედ ისე, როგორც ამას ადგილი აქვს სოფისტურ სიტყვებში, სადაც მიმართების, პირობებისა და ადგილის გამოტოვებით ვიღებთ სიყალბეს, თუმცა არა საერთოს, არამედ მხოლოდ ნაწილობრივს.

მათე ტოპს იყენებს კორაქსი¹⁴ თავის ორატორულ ხელოვნებაში და საერთოდ, გამოსაყენებელია მაშინ, როცა დამნაშავე სწორად არ არის შერჩეული. მაგალითად, თუ სუსტ ადამიანს ბრალად ედება ვინმეს ცემა, ეს დამაჯერებელი არ არის და თუნდაც ბრალდებული დონიერი იყოს, დამაჯერებელი მაინც არ იქნება, არამედ დამაჯერებელი იქნება მხოლოდ მოჩვენებით, რომელსაც აგრეთვე დასაბუთება სჭირდება. ასევეა სხვა შემთხვევებშიც, თუ დამნაშავე დადგენილი არაა. მაგრამ ორივე შემთხვევა დამაჯერებლად მოჩანს, თონდ პირველი საერთოდ, მეორე არა საერთოდ, არამედ ისე, როგორც უკვე ვთქვით. სწორედ ესაა, როგორც იტყვიან, სუსტი საბუთის ძლიერად გასაღება. ამიტომაც სწორედ იქცეოდა ხალხი, როდესაც არ მოსწყონდა პროტაგორას ხელოვნება. მოჩვენებით მსგავსებაზე დამყარებული მსჯელობა მცდარია და არა ჭეშმარიტი და მას სხვაგან არსად არა აქვს ადგილი რიტორიკისა და სოფისტიკის გარდა.

ამგვარად, უკვე ვილაპარაკეთ ვნთიმემებზე, როგორც ნამდვილზე, ისე მოჩვენებითზე.

25

იმის შემდეგ, რაც ითქვა, ვილაპარაკებთ ვნთიმემების დარღვევაზე—დარღვევა ხდება ან საწინააღმდეგო სილოგიზმის შედგენით, ან უარყოფითი მსჯელობით. საწინააღმდეგო სილოგიზმში, ცხადია, იმავე ტოპებიდან მიიღება, რადგან სილოგიზმი ყველასათვის ცნობილი წანამძღვრებიდან იქმნება, ხოლო მოჩვენებითი სილოგიზმების უმრავლესობა ერთმანეთს ეწინააღმდეგება. საწინააღმდეგო მსჯელობის უარყოფა, როგორც „ტოპიკებში“, აქაც ოთხგვარია: ან იმავე საგნიდან, ან მისი მსგავსიდან, ან მისი საწინააღმდეგოდან, ან ცნობილი მსჯელობიდან.

1. საგნის იგივეობიდან მიღებული ვნთიმემა სიყვარულის შესახებ: „სიყვარული სიკეთეა“. იგი შეიძლება დაირღვეს ორგვარად: ან ზოგადი მსჯელობით, რომ „ყოველგვარი ნაკლებობა

11. არისტოტელე

მტანჯველია¹, ან კერძობითი მსჯელობით, რომ კავნოსისებრ² სიყვარულზე არ ილაბარაკებდნენ, ცუდი სიყვარული რომ არ არსებობდეს.

2. დარღვევა საწინააღმდეგოს დაშვებიდან. მაგალითად, თუ გვაქვს ასეთი ენთიმემა: „კეთილი კაცი თავის მეგობრებისათვის ქველმოქმედებას ეწევა“. ამის საწინააღმდეგოდ ითქმის: „არც ბოროტი კაცი სჩადის ბოროტს თავისი მეგობრებისათვის“.

3. მსგავსებით მიღებული დარღვევა. მაგალითად, თუ გვაქვს ენთიმემა, რომ „იმათ, ვისაც ბოროტება ხვდათ წილად, სძულთ ყველა“. ამის დასარღვევად ვიტყვით: „არც იმათ უყვართ ყველა, ვისაც სიკეთე გაუწიეს“.

4. დარღვევა ცნობილი ადამიანების გამონათქვამების მიხედვით. მაგალითად, როდესაც ვინმე ამბობს ენთიმემას, რომ „მთვრალებს უნდა ვაბატიოთ დანაშაული, რადგან ეს მათი უგუნურების შედეგია“. ამის საწინააღმდეგოდ მსჯელობა იქნება შემდეგი: „მაშ, ბიტაკე არაა ქების ღირსი, რადგან დიდო სასჯელი დააწესა იმათთვის, ვინც მთვრალ მდგომარეობაში სჩადის დანაშაულს“³.

რადგან არსებობს ენთიმემების წარმოების ოთხი წყარო: მაგალითი, ნიშანი, ვარაუდი, საბუთი, ამიტომ ოთხია ენთიმემების დარღვევის მეთოდიც. უმეტეს შემთხვევაში მიღებული ნამდვილი ან მოჩვენებითი საფუძვლებიდან, ერთიდან ან ბევრიდან ინდუქტიური წესით მსგავსების საფუძველზე, როდესაც იწყებენ ზოგადით და გადადიან კერძობითზე კონკრეტული მაგალითების საშუალებით (პირველი ენთიმემა აუცილებელია, რადგან საბუთებს ემყარება. მეორე მიღებულია ზოგადი ან კერძობითი ნიშნებიდან, რომელიც ახასიათებს ისეთ საგნებს, ხან რომ არსებობს და ხან კი არა. შემდეგი ენთიმემა, რომელიც მიღებულია ვარაუდით, ძალაშია არა ყოველთვის, არამედ უმეტეს შემთხვევაში. ცხადია, რომ ეს ენთიმემები ყოველთვის შეიძლება დაირღვეს უარყოფით, მაგრამ დარღვევაც ყოველთვის მოჩვენებითი იქნება და არა ჭეშმარიტი, რადგან ამ ენთიმემებს ვარღვევთ არა როგორც საეჭვოს, არამედ როგორც არა-აუცილებელს. ამ პარალოგიზმების მეტი წარმატებით გამოყენება შეუძლია დამცველს, ვიდრე ბრალმდებელს. რადგან ბრალმდებლები ბრალდებას ამტკიცებენ ვარაუდის საფუძველ-

ზე, მაგრამ ერთი და იგივე არაა, არღვევ რაიმეს როგორც სავარაუდოს, თუ როგორც არააუცილებელს. რადგან ყოველთვის უარყოფენ იმას, რაც უმეტესად არსებობს, სავარაუდო ხომ არც მუდმივია და არც აუცილებელი. თუ მოსამართლე ფიქრობს, რომ რადგან ბრალდებას ასე არღვევენ, მაშ იგი სწორი არ ყოფილა, ანდა თვითონ ვერ გამოიტანს განაჩენს, მაშინ იგი ცდება, როგორც უკვე ვთქვით. მოსამართლემ განაჩენი უნდა გამოიტანოს არა მხოლოდ აუცილებელი, არამედ სავარაუდო მსჯელობიდანაც. სწორედ ესაა „საქმის განხილვა სალი აზრით“, რადგან არ კმარა დაარღვიო საბუთი როგორც არააუცილებელი, არამედ უნდა დაარღვიო ის როგორც სავარაუდოც. ეს კი შეიძლება, თუ უარყოფას მიმართავ იმის წინააღმდეგ, რაც უმეტესად ხდება. ეს ზორციელდება 1403a ორი გზით: ან დროში, ~~ან საქმეთა სამართლებით, უკეთესია, თუ~~ ორივეთი, რადგან თუ რაიმე ასე ხდება ხშირად, მაშ, ის მით უმეტეს ყოფილა სავარაუდო.

როგორც ზემოთაც ვთქვით⁴, ასე ირღვევა ნიშანიც და ნიშანზე დამყარებული ენთიმემაც. თუნდაც ნიშანი არსებულის ნიშანი იყოს. რომ ყველა ნიშანი არასილოგისტურია, ეს ჩვენთვის ცხადი გახდა „ანალიტიკებიდან“⁵.

ასევე ირღვევა მაგალითებიდან ან სავარაუდო მაგალითებიდან წარმოებული ენთიმემები. თუ გვაქვს ერთი მაგალითი და ისიც არა ისეთი, როგორიც გვჭირდება, მაშინ ენთიმემა ირღვევა იმის მტკიცებით, რომ ის არაა აუცილებელი. მაგრამ თუ მაგალითები ბევრი გვაქვს და ბევრჯერ მომხდარი, მაშინ ის სხვაგვარად ირღვევა. ბევრი და ბევრჯერ განმეორებული სამხილი უნდა უარგყოთ იმის ჩვენებით, რომ ისინი მსგავსნი არ არიან, ან ერთნაირად არ მომხდარან, ანდა რომ მათ შორის რაღაც განსხვავება არსებობს.

მოწმობა და მისი მსგავსი ენთიმემები ვერ დაირღვევა მათი არასილოგისტურობით. ესეც ჩვენთვის ნათელია „ანალიტიკებიდან“⁶. ამის შემდეგ უნდა გავაკეთოთ დასკვნა, რომ ის, რასაც მოწინააღმდეგე ამტკიცებს, არ არსებობს. მაგრამ თუ ცხადი გახდა, რომ არსებობს და არსებობს მოწმის ჩვენების სახით, მაშინ იგი დაურღვეველი იქნება. რადგან ამ შემთხვევაში ყოველივე, რასაც მოწინააღმდეგე ამტკიცებს, დასაბუთებული გახდება.

მნიშვნელობის გაზრდა, ან დამცირება არ წარმოადგენს ენთიმემის ელემენტს, რადგან მე ელემენტსა და ტოპს იდენტურად მივიჩნევ. რადგან ტოპზე მრავალი ენთიმემა დაიყვანება. ხოლო მატება და შემცირება წარმოადგენს ენთიმემას იმის დასამტკიცებლად, რომ რაიმე საგანი დიდია ან პატარა, ისევე როგორც კეთილი ან ბოროტი, სამართლიანი ან უსამართლო და სხვა ნებისმიერი თვისების მქონე. ყოველივე ამის შესახებ ეჭმნება ენთიმემები და სილოგიზმები. ასე რომ, თუ არც ერთი ამათგანი არაა ენთიმემის ტიპი, არც მომატება და არც მოკლება იქნება ასეთი. ასევე არც დარღვევა წარმოადგენს ენთიმემის რომელიმე სახეს მისი შემადგენელი ელემენტებისათვის. ცხადია, რომ ის, ვინც ენთიმემას არღვევს, რაიმეს ამტკიცებს ან უარყოფს, რადგან ის ამტკიცებს მოწინააღმდეგის შეხედულებების საპირისპიროს. მაგალითად: თუ ერთი მხარე ამტკიცებს, რომ რაიმე მოხდა, მეორე ამტკიცებს, რომ არ მომხდარა, ანდა პირიქით, თუ ეს ამტკიცებს, რომ არ მოხდა, ის ცდილობს დაამტკიცოს, რომ მოხდა. ასე რომ, ამ მხრივ მათ შორის განსხვავებას აღვიღოთ არა აქვს. რადგან ორივე მხარე ერთსა და იმავე მეთოდს იყენებს. ენთიმემას აღგენენ იმის შესახებ, რომ რაიმე არსებობს ან არ არსებობს. უარყოფა კი ენთიმემა არაა, არამედ როგორც „ტოპიკებში“ იყო ნათქვამი, ის რაღაც შეხედულებას წარმოადგენს, საიდანაც ცხადი ხდება, რომ მოწინააღმდეგის სილოგიზმი ლოგიკური არაა, ანდა რომ მასში რაღაც შეცდომაა დაშვებული.

აი, ყოველივე ის, რაც უნდა განგვეხილა სიტყვის შესახებ, კერძოდ, საბუთებზე, გნომებზე, ენთიმემებზე და საერთოდ, განსჯის შესახებ. აი, ყველაფერი იმის თაობაზე, თუ როგორ შევადგინოთ ენთიმემები ან როგორ დავარღვიოთ ის. განსახილველი გვრჩება სტილი და სიტყვების განლაგების წესები.

წიგნი მეხამე

I

მეტყველებაში გასარკვევია სამი რამ: პირველი, საიდან მიიღება დასაბუთების საშუალებები, მეორე — სიტყვის სტილი და მეხამე — როგორი წესრიგით დავალაგოთ სიტყვის ნაწილები. დასაბუთების საშუალებების შესახებ უკვე ვილაპარაკეთ. ვილაპარაკეთ აგრეთვე იმის შესახებ, თუ საიდან მივიღეთ ეს საშუალებები, სახელობრ, სამი წყაროდან. ზოგიერთი იმის შესახებაც, თუ როგორი არიან ეს საშუალებები და რატომ არის ის მხოლოდ სამი? მოსამართლენი მათი საშუალებით რაღაც განცდებს ექვემდებარებიან, ანდა ორატორის თვისებებზე ექმნებათ გარკვეულ წარმოდგენა, ანდა მის ნათქვამს დასაბუთებულად მიიჩნევენ.

ვთქვით იმის შესახებაც, თუ როგორ შევადგინოთ ვნთიმემები, კერძოდ, ტოპებიდან, რაც ვნთიმემების სხვადასხვა სახეებსა ჰქმნის.

მეტყველების ხერხებზე კი ახლა ვიმსჯელებთ, რადგან არ კმარა იმის ცოდნა, თუ რა თქვა, არამედ აუცილებელია იმის ცოდნაც, თუ როგორ თქვა, რადგან იმაზე ბევრი რამ არის დამოკიდებული, თუ რა შთაბეჭდილებას ტოვებს ორატორი მსმენელებზე. თავდაპირველად განვიხილოთ ის, რაც ბუნებრივად პირველია, თუ საიდან აქვს საქმეს დამაჯერებლობითი ძალა. მეორე — მივაქციოთ ყურადღება სიტყვების განლაგებას და მეხამე — რასაც განსაკუთრებით დიდი ზემოქმედებითი უნარი აქვს, მაგრამ ჯერ არ განხილულა, ესაა საუბრის წარმოება გამომეტყველებით. იგი ტრადიციასა და რაფსოდიასში გვიან შემოვიდა, რადგან წინათ პოეტები ტრადიციებს თვითონ კითხულობდნენ. ცხადია, რომ რიტორიკაში მას იგივე მნიშვნელობა

აქვს, რაც პოეტიკაში. ამ საკითხებზე მუშაობდნენ როგორც სხვები, ისე გლავკონ ტეოსელი³. საკითხი ენება იმას, თუ როგორ გამოვიყენოთ ხმა სხვადასხვა გრძნობების გადმოცემის დროს, საღ ვინმართ ძლიერ, საღ სუსტი და საშუალო ხმა. ან როგორ გამოვიყენოთ მაღალი, დაბალი და საშუალო ტონი და თითოეული მათგანის შესატყვისი რიტმი. შეჯიბრებებში, ჩვეულებრივ, ჯილდოს იღებენ ისინი, რომლებმაც ეს იციან. როგორც სცენაზე მსახიობები მეტ შთაბეჭდილებას ტოვებენ, ვიდრე პოეტები, ასევე ხდება პოლიტიკურ ბრძოლებშიც სახელმწიფოთა უვარგისობის გამო. ამის შესახებ ჯერ არ შექმნილა მოძღვრება, რადგან მეცნიერება მეტყველების ხერხების თაობაზე გვიან შემოვიდა. ვფიქრობთ, სწორი არიან ისინი, ვინც მას რაღაც დაუხვეწავ მოვლენად მიიჩნევენ.

1404a

რიტორიკის მეცნიერების მთელი საზრუნავი არის არა ის, რომ სისწორე დაადგინოს, არამედ ის, რომ დაადგინდეს რაიმე როგორც აუცილებელი. იგი იმდენად სიტყვის სიმართლეს არ იკვლევს, რამდენადაც იმას, რომ სიტყვა ვინმეს არ ახარებდეს ან არ აწუხებდეს, რადგან სამართლიანია ბრძოლა მხოლოდ საბუთებით ისე, რომ მტკიცების გარდა, სხვა ყოველი ზერზი ზედმეტი იყოს. მაგრამ მიუხედავად ამისა, როგორც ვთქვით, სიტყვით ბევრი რამის მიღწევა შეიძლება მსმენელთა დაბალი დონის გამო. ყოველ მეცნიერებაში სტილს მცირე მნიშვნელობა ეძლევა, რადგან საკითხის ნათელსაყოფად განსხვავება მხოლოდ ისაა, თუ როგორ ეხმარ სიტყვას. ამის მნიშვნელობა კი არც თუ ისე დიდია, რადგან მისი მიზანია წარმოდგენის შექმნა და მსმენელზე შთაბეჭდილების მოხდენა. ამიტომაც ამ ხერხს არ იყენებენ გეომეტრიის სწავლების დროს. ამ ხერხის გამოყენება იქ იგივე იქნება, რაც მსახიობობა. ზოგმა სცადა კიდევ მის შესახებ ეთქვა რაიმე, როგორც თქვა, მაგალითად, თრაზიმაქემ⁴ ნაწარმოებში „სიბრაალულის შესახებ“. სინამდვილეში კი მსახიობობა ბუნებრივი ნიჭის შედეგია და არ შეისწავლება, სტილი კი ვარჯიშის შედეგია. ამიტომ, ვინც ის იცის, დიდი დაფასებაც აქვს, როგორც მსახიობის ხელოვნებაში გამომეტყველებით ლაპარაკის მცოდნეთ. ისინიც, რომლებიც სიტყვებს წერენ, უფრო ძლიერნი არიან სტილით, ვიდრე აზროვნებით.

სტილს თავდაპირველად პოეტებმა მიაქციეს ყურადღება, რაც საესეებით ბუნებრივია, რადგან სიტყვა მიბაძვლა, ხოლო ადამიანის ნაწილებს შორის ყველაზე მეტად მიბაძვინს თავისება ხმასა აქვს. აქედანვე წარმოდგება ხელოვნებაც, როგორც რაფსოდია, ისე მსახიობობა და ა. შ. რადგან პოეტები მარტივ აზრებს გამოთქვამენ, ამიტომ როგორც ჩანს, მათ გავლენა სტილით მოიპოვეს ამიტომაც პირველად პოეტური სტილი შეიქმნა, მაგალითად, გორგიასი⁶. ახლაც ბევრ გაუნათლებელ ადამიანს ჰგონია, რომ პოეტები ლამაზად ლაპარაკობენ. სინამდვილეში კი ეს ასე არაა, რადგან სრულიად განსხვავებულია ჩვეულებრივი სალაპარაკო და პოეზიის სტილი. ეს ცხადია შემდეგიდან: ტრაგედიის მწერლები აღარ იყენებენ ამ სტილს. ისინი ტეტრამეტრებიდან იამბებზე გადავიდნენ, რაც სხვა მეტრებთან შედარებით უფრო მეტად გავს სალაპარაკო ენას⁶. ასევე უკუაგდეს ყველა გამონათქვამი, რაც არ იყო ახლო სალაპარაკო ენასთან. ამ გამონათქვამებით პირველად პოეტები აღამაზებენ თავის ნაწარმოებებს და ზოგი პოეტი, რომელიც ჰეგზამეტრებით წერს, ახლაც იყენებს ამას. ამიტომ სასაცილო იქნებოდა მიგვებაა იმ ხერხებისათვის, რომელსაც პოეტებიც კი აღარ იყენებენ. ასე რომ, ცხადია, არაა საჭირო დაწვრილებით განვიხილოთ ყველაფერი ის, რაც სტილს ეხება. განვიხილოთ მხოლოდ იმას, რაც ჩვენი მსჯელობის საგანია. დანარჩენზე კი უკვე ნათქვამია „პოეტიკაში“⁷.

2

განვიხილოთ რა ეს, შეიძლება დავადგინოთ, რომ სტილის დადებითი მხარე სიცხადეში მდგომარეობს. ამას ამტკიცებს ის, 1404b რომ თუ სტილი ნათელი არაა, ვერც მიზანს აღწევს, ვ. ი. სტილი არ უნდა იყოს არც ამაღლებული, არც მდაბალი, არამედ მიზანშეწონილი, რადგან პოეტური სიტყვა მდაბალი არაა, მაგრამ შეუფერებელია ჩვეულებრივი მეტყველებისთვის. ფართოდ გავრცელდა ის სახელები და ზმნები, რომელიც ნათელია. ის სიტყვები, რომელთა შესახებ ჩვენ ვილაპარაკეთ „პოეტიკაში“¹, სიტყვას კი არ ამდაბლებს, არამედ აღამაზებს, რადგან ჩვეულებრივი სიტყვათხმარებიდან გადახრა ამაღ-

ლებულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ადამიანები, რასაც განიცდიან თანამოქალაქეებისა და უცხოელების მიმართ, იმასვე განიცდიან სტილშიც, რადგან გაკვირვებას იწვევს უცხოური, ხოლო საკვირველი კი სასიამოვნოა. ამიტომ საჭიროა, რომ ჩვენი სტილი თავისთავადი იყოს. პოეზიაშიც ეს დიდ გავლენას ახდენს და მიზანშეწონილიცაა, რადგან ის შორს დგას სალაპარაკო ენიდან. სალაპარაკო ენაში კი ამას ნაკლები მნიშვნელობა აქვს, რადგან სასაუბრო საგანი გაცილებით მდებარია, ვიდრე პოეზიისა. ამიტომ მით უფრო შეუფერებელია, როცა ლამაზი სიტყვებით ლაპარაკობს მონა, ან ძალიან ახალგაზრდა კაცი უმნიშვნელო საგნებზე. მეტყველების სტილი აქაც შეიძლება იყოს მაღალი ან მდებარე, ოღონდ მიზანშეწონილად, ისე რომ შეუმჩნეველი იყოს, რათა სიტყვა ბუნებრივი მოჩანდეს და არა ხელოვნური. პირველი დამაჯერებელია, მეორე კი არა. ამიტომ მსმენელს ეგონება, რომ ორატორს მისი მოტყუება სურს, როგორც მეღვინეს შერეული ღვინით. სიტყვა ისეთი უნდა იყოს, როგორც თეოდორეს ხმა², სხვა მსახიობების ხმასთან შედარებით. თეოდორე ვისაც ჰბაძავდა, თითქოს ის ადამიანი ლაპარაკობდა. დანარჩენი მსახიობები კი სხვა ადამიანებად ჩანდნენ. სიტყვის ხელოვნურობის დამალვა ადვილია, თუ ორატორი სიტყვას შეადგენს სალაპარაკო ენის მიხედვით, როგორც მოიქცა ევრიპიდე, რომელმაც პირველმა გამოიყენა ეს მეთოდი.

სიტყვა შედგება სახელებისა და ზმნებისაგან. სახელების ფორმათა შესახებ ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ „პოეტიკაში“³. ჩვეულებრივ პრთხაულ მეტყველებაში ნაკლებად იხმარება რთული და ახლადწარმოებული სიტყვები. თუ სად იხმარება, ამის შესახებ ქვემოთ ვიტყვით⁴. თუ რატომ, ამაზე უკვე ვთქვით, რადგან ძალიან შორდება მიზანშეწონილების ფარგლებს. ჩვეულებრივ და გავრცელებული გამოთქმები შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ყოველდღიურ სალაპარაკო ენაშიც. ამას ადასტურებს ის, რომ ყველა მხოლოდ მათ იყენებს. ე. ი. ყველანი ლაპარაკობენ ჩვეულებრივი და გავრცელებული გამოთქმებითა და მეტაფორებით. ვინც მათ კარგად გამოიყენებს, ის ფართლსა და უცხო აზრს ნათელყოფს. ორატორული სიტყვის დადებითი მხარეც სწორედ ამაში მდგომარეობს. სა-

ხელებიდან სოფისტები ამონიშნებს იყვნებენ ყალბ დასკვნებში, პოეტები კი — სინონიმებს. მე ვგულისხმობ ჩვეულებრივ და გავრცელებულ სინონიმებს, როგორცაა „გამგზავრება“ და „წასვლა“. ორივე ეს სიტყვა არის როგორც ჩვეულებრივი, ისე სინონიმური.

1405a

თუ რას წარმოადგენს თითოეული მათგანი, ან მეტაფორის რამდენი სახე არსებობს, რომელი მათგანი გამოიყენება პოეზიაში, ან პროზაში, ამაზე ლაპარაკია „პოეტიკაში“⁵. ის უფრო მეტად უნდა გამოვიყენოთ პროზაში, რადგან აქ ნაკლებ არის დამხმარე საშუალებები, ვიდრე პოეტურ მეტყველებაში. სიცხადე, სიმოვნება და სიძალადე მეტაფორაში ძლიერ არის მოცემული. სიტყვაში უნდა გამოყენებულ იქნეს მიზანშეწონილი ეპითეტები და მეტაფორები, რაც შეიძლება მივიღოთ შედარების გზით. თუ შედარება შეუსაბამობას გამოავლენს, მაშინ წინააღმდეგობა სიტყვასა და საგანს შორის კიდევ უფრო შესამჩნევი გახდება. საჭიროა იმის განხილვა, რომ თუ აღისფერი წამოსასხამი უხდება აბალგაზრდას, მაშინ რაღა შეჰყვარის მოხუცს. მათ ხომ ერთნაირი ტანისამოსი არ უხდებათ. ამიტომ, როცა გინდა ვინმე შეამკო, უნდა შეადარო იმავე გვარში საუკეთესოს, მაგრამ როცა გინდა აძაგო, მაშინ უარესს უნდა შეადარო. მე ვგულისხმობ იმას, რომ წინააღმდეგობა არსებობს თითოეული გვარის შიგნით; მაგალითად, მათხოვარზე თქვა, რომ ის გვთხოვს, ხოლო ვინც გვთხოვს, იმაზე თქვა, რომ მათხოვრობს იმის გამო, რომ ორივე სიტყვა რაღაც თხოვნას გამოხატავს. ეს ზემოთქმულის თვალსაჩინოებისათვის ვთქვი. ასევე იფიქრატემ კალიასს მათხოვარი ქურუმი უწოდა და არა მეჩირაღდნე. კალიასმა კი მას წმინდა საქმეში წილმიუღებელი უწოდა, რადგან იფიქრატეს კალიასისათვის „მათხოვარი“ კი არ უნდა შეერქმია, არამედ „ჩირაღდნის მატარებელი“⁶. მართალია, ორივე ღმერთთან არის კავშირში, მაგრამ მეორე საპატიო თანამდებობაა, პირველი კი არა. ასევე დიონისიოსის მენოტბეთ ზოგი მლიქვნელთ უწოდებს, თვითონ კი თავის თავს მსახიობებს უწოდებენ. ორივე მეტაფორაა, ოღონდ პირველი შეუარაცმყოფელი, მეორე კი არა. ასევე ყაჩაღები თავის თავს ხარკის ამკრებლებს უწოდებენ. მაშასადამე, შესაძლებელი ყოფილა დამნაშავეზე თქვა, რომ სცდება, ხოლო ვინც სცდება,

იმაზე, რომ ის დამნაშავეა. ქურდზე თქვა, რომ მან აიღო, ან გაძარცვა. ანდა როგორც ევრიპიდეს ტელეფე ამბობს:

„დაეუფლე ხოფს და მიდიამი ჩახვალ“³.

აქ მეტაფორა შეუფერებელია, რადგან „დაეუფლე“ მეტის-მეტად ამაღლებულია საგანთან შედარებით. გარდა ამისა, განზრახვაც არაა კარგად დამალული. შეცდომა შეიძლება შეგვხვდეს აგრეთვე ბგერათხმარებაში. სადაც ბგერები სიამოვნების თვალსაზრისით სათანადოდ არ არის შერჩეული, მაგალითად, ღიონისიოსი⁹ მეტსახელად „სპილენძისა“, თავის ელემენტში პოეზიას კალიძეს ძახილს უწოდებდა იმის გამო, რომ ორივე ბგერასთან არის დაკავშირებული. ეს მეტაფორაც ცუდია, რადგან ბგერებია გაურკვეველი.

1405b

შემდეგ, უსახელო საგნები სახელთა შერქმევისას უნდა შევადაროთ არა დაშორებულ, არამედ მონათესავე და ამავე გვარის საგნებს, რომ ნათქვამში ცხადი იყოს მსგავსება, როგორც ამას ადგილი აქვს ცნობილ გამოცანაში:

„კაცი ვნახე მეორე კაცს ცეცხლით სპილენძს აწებებდა“. მართალია, აქ განცდას სახელი არა აქვს მიცემული, მაგრამ როგორც მოქმედება, ისე მეტაფორა რალაცის დამატებას გამოხატავს. „მიწებებას“, ჩვეულებრივ, ხმარობენ ხოლმე სამკურნალო ქილების მოკიდების მნიშვნელობით. საერთოდ, კარგი გამოცანებიდან შეიძლება მიზანშეწონილი მეტაფორების შიძლება, რადგან მეტაფორაც ერთგვარი გამოცანაა, ოღონდ კარგად შედარებული. კარგი მეტაფორების შედგენა შეიძლება მშვენიერი სიტყვებიდან. სიტყვა მშვენიერი შეიძლება იყოს, როგორც ულერადობით, ისე მნიშვნელობით, რასაც ლიკინიოსიც აღნატურებს¹⁰. ასევე სიტყვა შეიძლება იყოს მახინჯიც. მესამე ხერხი, რომლითაც შეიძლება სოფისტური გამონათქვამების დარღვევა, ბრისონის აზრით¹¹, მდგომარეობს იმაში, რომ არაფერი არ დაშავდება, თუ ვინმე ერთი გამოთქმის მაგიერ მეორეს იხმარს, იმ შემთხვევაში, თუ მათ ერთნაირი მნიშვნელობა აქვთ. მაგრამ ეს შეცდომაა, რადგან ერთი გამოთქმა შეიძლება უფრო ძლიერ, ან უფრო მიმსგავსებულად, ან უფრო შესაფერისად წარმოგიდგენდეს საგანს, ვიდრე მეორე. ამას გარდა, ყველა გამოთქმა ერთნაირად არ გამოხატავს საგანს,

არამედ ერთი უფრო მშვენიერად, მეორე უფრო მახინჯად. ორივე გამოთქმა მიგვანიშნებს ან მშვენიერზე, ან მახინჯზე, მაგრამ არა იმიტომ, რომ ერთი არაა მშვენიერი და მეორე მახინჯი, ანდა რომ ისინი იგვევობრივნი არიან, არამედ მიგვანიშნებს ამ თვისებათა მეტ-ნაკლებობაზე. მეტაფორები უნდა შევადგინოთ ისეთი სიტყვებიდან, რომლებიც მშვენიერნი არიან ან ქლერადობით, ან მნიშვნელობით, ან თვალისათვის, ან სხვა რომელიმე გრძნობისათვის. მაგალითად, განსხვავებულია გამოთქმები: უკეთესია „ვარდისფერი განთიადი“, ვიდრე „ალისფერი განთიადი“, უარესია გამოთქმა: „წითელი განთიადი“.

ეპითეტები შეიძლება შევადგინოთ მდაბალი ან მახინჯი გამოთქმებიდანაც. მაგალითად, ისეთი უხეირო და სამწრცხუნილო გამოთქმებიდან, როგორცაა „ღედის მკვლელი“¹². ანდა ისეთი უფრო კარგი გამოთქმიდან, როგორცაა „მამისათვის შურისმაძიებელი“. სიმონიდემ, როდესაც ჯორჯენებზე გაპარჯებულმა¹³ მას შცირე გასამრჯელო შეაძლია, არ მონდომა ოდის შეთხზვა. მან თქვა, რომ მისთვის ძნელია ნახევარვირებზე ოდის შეთხზვა. მაგრამ როდესაც საეპარისი თანხა შესთავაზეს, დაწერა ლექსი:

„სალამი თქვენდა მარდფეხა რაშთა ქალიშვილებო!“ თუმცა ცოტა ხნის წინ ისინი სახედართა შვილები იყვნენ. დამცირება კი შეიძლება რღგორც კარგის, ისე ბოროტის. მაგალითად, არისტოფანე „ბაბილონელებში“¹⁴ ხუმრობით ამბობდა ოქროს მაგიერ „პაწია ოქროს“, წამოსახამის მაგიერ „პაწია წამოსახამს“, ლანძღვის მაგიერ „პაწია ლანძღვას“, ავადმყოფობის მაგიერ „პაწია ავადმყოფობას“. ორივე შემთხვევაში საჭიროა სიფრთხილე და ზომიერების დაცვა.

სიტყვის სიცივე ოთხნაირად წარმოიშობა: შერწყმული სიტყვების ნმარებით. მაგალითად, როგორც ლიკოფრონი ამბობს: „მაღალმთიანი დედამიწის მრავალსახოვანი ცა“, „ვიწროობილიკიანი ნაპირი“. გორგია მლიქვნელებს „დაოსტატებულ მათხოვრებს“ უწოდებდა, შეფიცულთ — „ცრუმაფიცართ“.

ხოლო ალკიდამანტე ამბობდა: „ბრაზით აღსავსე სული“, „ცეცხლისფერი თვალები“, ვნებებზე ამბობდა, რომ „ისინი დაიოკა“. სიტყვის დამაჯერებლობას უწოდებდა „დასრულების უნარს“, ზღვის ფსკერს „მუქლურჯს“. ყველა ეს გამოთქმა პოეტურია, რადგან დაწყვილებული სიტყვებისაგან შედგება.

სიტყვის სიცივის პირველი მიზეზი-ესაა. მეორე მიზეზია უჩვეულო გამოთქმების გამოყენება. მაგალითად, ლიკოფრონი ქსერქსეს „ურჩხულს“ უწოდებდა, სკირონს — „დამლუპველს“. ალკიდამანტე კი ასეთ გამოთქმას ხმარობს: „პოეტური სათამაშოები“, „ბუნებრივი თავხედობა“. აღამიანზე კი ამბობდა: „არის დაუძლეველი ლტოლვით აღვზნებული“.

მესამე მიზეზი მდგომარეობს დიდი, შეუსაბამო, ან ხშირი ეპითეტების ხმარებაში. პოეზიაში დასაშვებია გამოთქმა „თეთრი რძე“, პროზაში კი ეს დიდი შეუსაბამობაა. მაგრამ თუ მას ხშირად ვიხმარებთ, მაშინ ცხადი გახდება, რომ ეს არის პოეტური გამოთქმა და რომ ის ზომიერად უნდა გამოვიყენოთ, რადგან ეს ცვლის ჩვეულებრივ სიტყვათხმარებას და მას უცხო იერს აძლევს. ამ შემთხვევაში საჭიროა სიფრთხილე, რადგან ეპითეტების წინდაუხედავი ხმარება — მეტ ზიანს მოგვიტანს. მათი ზედმეტად ხმარებისას სიტყვას აკლია სილამაზე, ხოლო მოუფიქრებელი ხმარებისას საზიანო ხდება. ამიტომაც ალკიდამანტის სიტყვა ცივი გვეჩვენება, რადგან იგი ეპითეტებს ხმარობს არა როგორც საჭმლის საკმაზს, არამედ როგორც საჭმელს. იმდენად ხშირად და თვალში საცემად ხმარობდა მათ, რომ, მაგალითად, იგი არ ამბობდა „ოფლი“, არამედ „სველი ოფლი“, ამბობდა არა „ისტმიური თამაშობები“, არამედ „სადღესასწაულო შეკრება ისთმიურ თამაშობებზე“. ამბობდა არა „კანონები“, არამედ „სახელმწიფოს მმართველთა კანონები“, არა „სირბილი“, არამედ „სულის ძლიერი მოძრაობა“, არა „მუზეუმი“, არამედ „ბუნებისაგან მიღებული მუზეუმი“, ამბობდა „სულის მძიმე აღშფოთება“, არა „ქველმოქმედი“, არამედ „საზოგადო ქველმოქმედი“, ანდა „მსმენელთა სიამოვნების ხელმძღვანელი“, არა „ტოტებით“, არამედ „ტყის ტოტებით დაფარვა“, არა „სხეულის დაფარვა“, არამედ „სხეულის სირცხვილის დაფარვა“. ვნებას უწოდებდა „სულის მეტოქეს“. ეს გამოთქმები ერთნაირად არის როგორც შედგენილი-სიტყვა

ისე ეპითეტი. ამრიგად, ეს პოეზიაა. ხმარობდა აგრეთვე ისეთ უჩვეულო გამოთქმებს, როგორცაა — „საზღვრის დამანგრეველ ბოროტება“. მაშასადამე, ვინც პოეზიაში შეუფერებელ გამოთქმებს ხმარობს, იგი ქმნის სასაცილო და ცივ სტილს, ხოლო მრავალსიტყვიანობის გამო აზრს გაუგებარსა ხდის. რადგან როდესაც ბევრ სიტყვას ხმარობენ იმაზე, რაც ცნობილია, ამით ნათელ აზრს აბნელებენ. ხალხი შედგენილ სიტყვებს იყენებს ან მაშინ, როცა სიტყვების დაკავშირება აღვილია ან როდესაც საგანს სახელი არა აქვს. მაგალითად, „დროსტარება“. მაგრამ თუ ასეთი სიტყვები ბევრი იხმარე, მაშინ სტილი მთლად პოეტური გახდება. ამიტომაც ორმაგ სიტყვებს იყენებენ პოეტები, უფრო მეტად დითირამებში, რადგან მათ მეტი ჟღერადობა აქვთ. ეპიკოსები იყენებენ იშვიათ გამოთქმებს, რადგან ეპოსი ამალღებულია და რამაჯერებელი. როგორც უკვე ვთქვით, მეტაფორებს იამბების მწერალნი ახლაც იყენებენ.

1406b

სიტყვის სიცივის მეთხე მიზეზი დაკავშირებულია მეტაფორების ხმარებასთან, თუ ისინი შეუფერებლად არიან ნახმარი, ზოგჯერ იმიტომ, რომ ეს სასაცილოა (მეტაფორებს ხომ კომედიოგრაფები იყენებენ), ზოგჯერ იმიტომ, რომ ძალზე ამალღებული და ტრაგიკული ხასიათი აქვს. ისინი გაუგებარნი ხდებიან, თუ ძალიან დამორებული არიან საგნიდან. მაგალითად, გორგია ამბობდა, რომ „საქმეები უფერული და უსისხლოა“, „თქვენ სირცხვილი დათესეთ და უბედურება მოიმკეთ“. ასეთი გამოთქმები უადრესად პოეტურია. ან როგორც ალკიდიმანტე უწოდებს ფილოსოფიას „კანონების დამცველს“, ხოლო „ოდისეას“ — „ადამიანების ცხოვრების მშვენიერ სარკეს“, ანდა „მას არავითარი ასეთი თავშესაქცევი არ შემოაქვს პოეზიაში“. ყველა ეს გამოთქმა რამაჯერებელი არაა ზემოთქმულის გამო. ანდა გორგიას სიტყვები, რომლითაც ის მერცხალს მიმართავს, გადატრენისას თავზე უსუფთაობა რომ ჩამოაყარა: „მეგრცხვეს ფილომელა!“⁴ ეს რომ ფრინველს ჩაედინა, არ იქნებოდა სამარცხვინო, მაგრამ ქალიშვილისათვის კი ამის ჩადენა სამარცხვინოა. ხუმრობა ეხება იმას, რასაც ფრინველი წინათ წარმოადგენდა და არა იმას, რაც ის ახლა არის.

შედარებაც მეტაფორაა, რადგან მცირედ განსხვავდება მეტაფორისგან. როდესაც პოეტი ამბობს აქილეესზე, რომ „ის როგორც ლომი, ისე ეკვეთა“ — ეს შედარებაა, მაგრამ თუ ვიტყვით „ლომი ეკვეთა“ — ეს მეტაფორაა. რადგან ორივენი მამაცნი არიან, ამიტომ პოეტმა¹ აქილეესს გადატანითი მნიშვნელობით ლომი უწოდა. შედარება შეიძლება გამოყენებულ იქნეს პროზაშიც, მაგრამ იშვიათად, რადგან ეს პოეტური ხერხია. შედარებები ისევე უნდა შევადგინოთ, როგორც მეტაფორები. რადგან შედარება იგივე მეტაფორაა, თლუნდ მისგან ზემოთქმულით განსხვავდება. შედარებაა, მაგალითად, ანდროტიონის² ნათქვამი იდრიევსზე³, რომ იგი ჯაჭვიდან აწვეებულ ძალღსა ჰგავს. როგორც ძაღლები თავს ესხმიან და კბენენ ადამიანს, ასევე საშიშია ბორკილებიდან განთავისუფლებული იდრიევი. ან როგორც თეოდამანტი⁴ უწოდებდა არქიდამეს, როცა მას ადარებდა გეომეტრიის არმცოდნე ეგქსენეს და პირიქით, ეგქსენეს — გეომეტრიის მცოდნე არქიდამეს⁵. ასევე პლატონი „სახელმწიფოში“ მიცვალებულების მძარცველთ ადარებდა ძაღლებს, რომლებიც ქვას კბენენ, რადგან ქვის მსროლელს ვერა წვდებიან⁶. ხოლო ხალხს ადარებს გემის მფლობელს, რომელიც ძლიერია, მაგრამ ყრუ⁷. პოეტურ ნაწარმოებებზე კი ამბობდა, რომ ისინი ჰგვანან ულამაზო ახალგაზრდას⁸. რადგან ხანში შესულები არ ჰგვანან იმას, რაც ახალგაზრდობაში იყვნენ, ასევე ზომადარდვეული ლექსები არ ჰგავს იმას, რასაც ისინი აღრე წარმოადგენდნენ. პერიკლე სამოსელებზე ამბობდა, რომ ისინი იმ ბავშვებს ჰგვანან, რომლებიც ლუკმას ყლაპავენ, მაგრამ მაინც ტირიან⁹. ხოლო ბეოტიელების შესახებ ამბობდა, რომ ისინი ჰგვანან იმ მუხებზე, რომლებიც ერთმანეთს დაჯახებით ამტვრევენ. დემოსთენე ხალხზე ამბობდა, რომ ის ჰგავს ნაფში მსხდომთ, რომლებიც ზღვის ავადმყოფობით არიან ავად¹⁰. ხოლო დემოკრატი¹¹ ორატორებს ძიძებს უწოდებდა, რომლებიც ლუკმას ყლაპავენ, ბავშვებს კი ნერწყვს უსვამენ ტუჩებზე. ანტისთენე¹² გამხდარ კეფისოლოტეს¹³ ადარებდა საყმეველს, რომელიც სასიამოვნო სურნელეზას აფრქვევს მაშინ, როცა იწვის. ყველა ასეთი გამოთქმა შეიძ-

1407a

ლება გამოყენებულ იქნეს; როგორც შედარება და როგორც მეტაფორა. ცხადია, რომ ისინი, რომლებიც დამაჯერებელნი არიან, შეიძლება მეტაფორად გამოვიყენოთ. ისინი ამავე დროს შედარებებიც იქნებიან, რადგან მეტაფორები შედარებებია. მეტაფორები ყოველთვის ორივე მხარის შედარების საფუძველზე უნდა შევადგინოთ და გამოვიყენოთ. თუ ეს მხარეები ერთგვაროვანნი არიან; მაგალითად, დიონისესათვის ფიალა ფარია, არეოსისათვის კი ფარი არის ფიალა.

5

სიტყვა შედგება ამ ნაწილებისაგან. ახლა გავარკვიოთ ბერძნული ენის სიწმიდის პირობები. ეს პირობები ხუთია: 1. კავშირები, რომლებიც ბუნებრივი თანმიმდევრობით უნდა განლაგდნენ. როგორც ზოგიერთი მოითხოვს, რომ მქნ და ჰუან მქნ-ს მოსდევს ზნ და ზ ზნ. გარდა ამისა, კავშირები ისე უნდა განლაგდეს სიტყვაში, რომ მსმენელს ნათქვამი ისევე ახსოვდეს. არც ძალიან დააშორო ნაწილები ერთმანეთს და არც ზედიხედ. იხმართ კავშირები ისე, რომ ერთი აუცილებლად მეორის გვერდით იყოს მოთავსებული. მაგალითად, „მე როგორც კი მითხრა მან (რადგან ჩემთან კლეონი მოვიდა, მთხოვდა და შეხვეწებოდა), მაშინვე გავემგზავრე და ისინიც თან გავიყოლე“. ამ ფრაზაში ძირითადი კავშირის წინ მრავალი სხვა კავშირია ნახმარი. აგრეთვე სიტყვა „გავემგზავრე“-ს წინ მრავალი სიტყვაა ჩართული, ამიტომ იგი ბუნდოვანია. მაშასადამე, პირველი მოთხოვნა მდგომარეობს კავშირების სწორად ხმარებაში. მეორე პირობა მდგომარეობს იმაში, რომ საგანი გამოჩნატოთ მისი საკუთარი სახელებით და არა განყენებულით. მესამე პირობა: არ ვიხმართ ორაზრთვანი სიტყვები, როგორც იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანებს სათქმელი არა აქვთ რა, მაგრამ თავი ისე უჭირავთ, თითქოს რამეს ამბობდნენ. ისინი ამ დროს პოეტური სანით გამოთქვამენ აზრს. როგორც, მაგალითად, ემპედოკლე. თუ ასეთი გამოთქმები ბევრია, ამას შეუძლია კაცი შეაცდინოს. მსმენელნი ამ დროს იმასვე განიცდიან, რასაც ხალხი წინასწარმეტყველის წინაშე, რომელიც,

მართალია, ორაზროვნად ლაპარაკობს, მაგრამ ხალხი მას მაინც თავს უქნევს. მაგალითად, როცა ის ამბობს:

„კრეზემ გადალახა მდინარე პალისი და ძლიერი სახელმწიფო დაამზო“¹.

1407b

რადგან ზოგად მსჯელობებში ნაკლებია შეცდომის შესაძლებლობა, ამიტომ წინასწარმეტყველნი გვარეობითი ცნებებით ლაპარაკობენ. როგორც „ლუწისა“ და „კენტის“ თამაშის დროს უფრო მეტად ამბობენ „ლუწი“ ან „კენტი“, ვიდრე „რამდენი“. ასევე ამბობენ, რომ — რაღაც მოხდა, ოდესღაც მოხდა, მაგრამ არ ამბობენ, თუ როდის მოხდა. ამიტომ წინასწარმეტყველნიც — დროს არ განსაზღვრავენ. ყველა შემთხვევა ერთმანეთს ჰგავს და თუ რაიმე გარკვეული მიზანი არ გვაიმძრავებს, მათ ხმარებას თავი უნდა აგარიდოთ. მეოთხე მოთხოვნა მდგომარეობს იმაში, რომ სახელები დავანწილოთ გვარეობითი ცნებების მიხედვით, როგორც პროტაგორა ჰყოფდა სახელებს გვარებად: მდებრობითად, მამრობითად და საშუალოდ. მაგრამ საჭიროა მათი სწორი გამოყენება. როგორც, მაგალითად, გამოთქმაში: „იგი მოვიდა, ისაუბრა და წავიდა“.

მეხუთე პირობა: „მრავლის“, „მცირესა“ და „ერთის“ სწორი დასახელება. მაგალითად, გამოთქმაში: „ისინი მოვიდნენ და მცემეს“

საერთოდ, კარგი ნაწერი ადვილად გასაგები უნდა იყოს და ადვილად გამოსათქმელიც. რაც ერთი და იგივეა. მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით ისეთ სიტყვებზე, სადაც კავშირები ბევრია და სასვენნი ნიშნების დასმაც ადვილი არაა, როგორც ჰერაკლიტეს სიტყვაში². ჰერაკლიტეს ნაწერებში ძნელია სასვენნი ნიშნების დასმა, რადგან გაურკვეველია, სად დასვა ის, სიტყვის წინ, თუ მის შემდეგ. მაგალითად, ჰერაკლიტე თავისი შრომის დასაწყისში ამბობს: „ლოგოსი, არსებული მუდმივ, ადამიანებისათვის შეუცნობელია“. გაურკვეველია, თუ სად უნდა გამოიყოს მძიმით სიტყვა „მუდმივ“.

შეცდომას იწვევს ისიც, თუ ორი სიტყვის დამაკავშირებელი ცნება მონახული არ არის, მაგალითად, ფერისა და ბერებისათვის. რადგან „გზნედავ“ საერთოდ არაა ორივესათვის, მაგრამ „ვერძნობ“ კი საერთოა მათთვის. გამოთქმა ბნელაა იმ შემთხვევაშიც, თუ დასაწყისში არ აღნიშნავ იმას, რის თქმა-

საც აპირებ და თუ შუაში ჩაურთავ მრავალ სიტყვას. მაგალი-
თად, „იმ მინდოდა მისთვის მეთქვა ეს და ეს და მერე წაგსული-
ყავ“. მაგრამ არა ასე: „მინდოდა გავმგზავრებულიყავ“, მერე
კი უმატებ: „მინდოდა მეთქვა მისთვის, რომ ესა და ეს ასე
მოხდა“.

6

სიტყვის სიტყვითვეს წარმოშობს შემდეგი მომენტები:

1. სახელის მაგიერ ცნების გამოყენება. მაგალითად, წარს
ნაცვლად რომ თქვა სიბრტყე, რომლის კიდევები თანაბრად არის
დაშორებული შუაგულიდან. სტილის სიმოკლეს იწვევს საწინა-
აღმდეგო მოვლენა: ცნების მაგიერ სახელის ხმარება. ამ ხერხს
მაშინ იყენებენ, როცა უნდათ გადმოსცენ სამარცხენო და
შეუსაბამო მოვლენები. თუ ზოგადი ცნება შეუსაბამოა, მაშინ
გხმარობთ სახელს, ხოლო თუ სახელია ასეთი, მაშინ მივმარ-
თავთ ცნებას. საქმის ნათელყოფა შეიძლება მეტაფორებითა
და ეპითეტებითაც, ოღონდ თუ პოეტურობას თავიდან ავიცი-
ლებთ.

2. სტილის სიტყვითვეს წარმოშობს ერთის მრავლად
ქცევა, როგორც ამას პოეტები სჩადიან. მაგალითად, ნავსად-
გური ერთია, მაგრამ პოეტი მაინც ამბობს:

„აქვეელთა ნავსადგომები“³,

ანდა

„აგერ წერილის მრავალი კარი!“⁴

3. როდესაც სიტყვებს კი არ ვაკავშირებთ, არამედ ცალ-
ცალკე წარმოვთქვამთ. მაგალითად, „იმ ქალისა, რომელიც ჩე-
მი ცოლია“. მაგრამ როცა მოკლედ სურთ თქმა, ამბობენ: „ჩე-
მი ცოლისა“.

4. სიტყვების დაშორება კავშირებით. თუ აზრის მოკლედ
თქმა სურთ, მაშინ კავშირებს არ ხმარობენ. მაგალითად, კავ-
შირია ნახმარი გამოთქმაში: „მივედი და მოველაპარაკე“. უკავ- 1408a
შიროა ფრაზა: „მისვლისთანავე მოველაპარაკე“.

5. გამოსადეგია ანტიმაქეს ხერხიც⁵, როდესაც ლაპარა-
კობს საგნის იმ თვისებებზე, რაც მას ანაბეჭდებს, როგორც, მაგა-
ლითად, იგი აღწერს ტევმესოს მთას⁶: „იქ მდებარეობს ბორ-
ცივი პატარა, სადაც უბერავს ქარი ძლიერი“.

12. არისტოტელე

ასე შეიძლება მასალა უსაზღვროდ ვაგზარდოთ. შეიძლება ლაპარაკი დადებითსა და უარყოფით თვისებებზე, რომელიც საგანს არა აქვს, იმისდა მიხედვით, რომელი მათგანი უფრო გვჭირდება. ასე ქმნიან პოეტები ზოგიერთ გამოთქმას. მაგალითად, „უსიმო ჩანგი და უჩანგო სიმღერა“. ეს გამოთქმა მიღებულია თვისებების უარყოფით. ძლიერ შთაბეჭდილებას ტოვებს ისეთი მეტაფორები; რომელიც მსგავსებას იმყარება, მაგალითად, გამოთქმა: „სალამური არის უჩანგო მელოდია“.

7

სიტყვა მიზანშეწონილია მაშინ, თუ საგნის შესატყვისია, პათეტურია და ეთიკური. სიტყვა მიზანშეწონილია მაშინ, თუ მნიშვნელოვან მოვლენებზე არ არის ნათქვამი სასხვათაშორისოდ, ხოლო უმნიშვნელოზე სადღესასწაულოდ. წინააღმდეგ შემთხვევაში სიტყვა სასაცილო იქნება. ასე კლეოფონტი იცევა¹. მას აქვს ასეთი გამოთქმები: „ქალბატონო, ლელვის ხეო!“ (სიტყვა პოეტურია მაშინ, თუ შეურაცხყოფის შემთხვევაში მრისხანება, ხოლო უღმერთო და სამარცხვინო მოქმედებისას უკმაყოფილებისა და სიფრთხილის გამომხატველი.) თუ საგანი საქებია, მაშინ სიტყვა სადღესასწაულოა. თუ შესაბრაღისია, მაშინ სტილი დაბალია. ასევე სხვა შემთხვევაშიც. (თუ სიტყვა საგნის შესაბამისია, მაშინ ის სარწმუნოდ მოჩანს, რადგან ადამიანის სული ტყუვდება და ჰგონია, რომ ორატორი სწორად ლაპარაკობს. ამ შემთხვევაში მსმენელთ სწორი ჰგონიათ ის, რასაც ორატორი ჰყვება. საქმე ისეც რომ არ იყოს, როგორც ორატორი ლაპარაკობს, მსმენელი მაინც ფიქრობს, რომ სინამდვილეში ასე იქნება.) მსმენელი ყოველთვის თანაუგრძნობს იმას. ვინც პათოსით ლაპარაკობს. თუნდაც არაფერს არ ამბობდეს. ამიტომ მრავალი ორატორი მსმენელებზე დიდ გავლენას ახდენს ხმაურითაც კი.

ეთიკური ხასიათის სიტყვაც ნიშნებით გამოიხატება, რადგან ნიშნები შესაბამისად თან ახლავს, როგორც გვარს, ისე მის თვისებას. ადამიანთა გვარში მე ვგულისხმობ ხნოვანებას, მაგალითად: ბავშვი, მამაკაცი და მოხუცი, აგრეთვე ქალ და კაცი, ლაკონელი ან თესალიელი. სწავისებებში ვგულისხმობ იმას,

თუ როგორ ცხოვრებას ეწევა იგი, რადგან ყოველ თვისებას არ შეაქვს განსხვავება ადამიანის ცხოვრების ხასიათში. თუ: ორატორი იხმარს ისეთ სიტყვებს, რაც მის თვისებას შეესა-
ტყვისება, ის ამით თავის ხასიათს გამოავლენს, რადგან გაუნათ-
ლებელი და განათლებული ადამიანები არც ერთსა და
იმავეზე ლაპარაკობენ და არც ერთნიარად. მსმენელები თანა-
უგრძნობენ იმ ორატორებს, რომლებიც ხშირად ხმარობენ გა-
მოთქმას: „ვინ არ იცის?“ ანდა „ყველამ იცის“. მსმენელი ეთანხმება ორატორს სირცხვილს გამო, რათა ისიც თანაზიარი იყოს ამ თვსებებსა, რაც ყველას აქვს.

მშვენიერი ხერხებისათვის საერთოა როგორც დროული, ისე უდროო დროს გადაჭარბების თავიდან ასაცილებელი საშუა- 1408b
ლება: ორატორმა თვითონ უნდა გაკიცხოს თავისი თავი, რადგან ჭეშმარიტი ჰგონიათ იმ ორატორის სიტყვა, რომელიც არ ზალავს იმას, რასაც აკეთებს. შემდეგ, ორატორმა ყველა ეს ხერხი ერთბაშად არ უნდა გამოიყენოს, რადგან ამ შემთხვევაში მსმენელი არ ენდობა, ქმე ვგულისხმობ იმას, რომ თუ სიტყვები მკაცრია, არაა საჭირო ამის გამოხატვა ბევრითაც, სახითაც და სხვა საშუალებებითაც. წინააღმდეგ შემთხვევაში მსმენელისათვის ნათელი გახდება ორატორის განზრახვა. თუ ორატორი ერთ ხერხს იყენებს, მეორეს კი არა, მაშინ ფარულად იმავე შედეგს მიადგევს, რასაც ყველა ხერხის გამოყენებით. მაგრამ თუ იგი სათუთ გრძნობებზე მკაცრად ლაპარაკობს, ხოლო მკაცრზე სათუთად, მსმენელი მას არ დაუჭერებს. რთული სიტყვები, მრავალი ეპითეტი და ორიგინალური გამოთქმა უფრო პალეტურად მოლაპარაკეს შეშვენიის. ორატორის ეპატიება, თუ ის სურაზით ბოროტებას გამოხატავს როგორც „ცად ამწდომს“, ანდა „უზარმაზარს“ და თუ მსმენელნი აღტაცებაში მოიყვანა ან ქებით ან ძაგებით, სიძულვილით ან სიყვარულით, როგორც ისოკრატე ამბობს „პანეგირიკის“ ბოლოში: „დიდება და სახელი იმათ, რომელთაც გაბედეს!“² რასაც აღტაცებული ყინა მოსდევს. რადგან მსმენელნი იმასვე განიცდიან, რასაც ორატორი. ყოველივე ეს შეჭვების პოეზიას, რაც ღვთაებრივი შთავონების შედეგია. ეს ხერხები ასე უნდა ვიხმაროთ, ანდა ირონიულად, როგორც გორგია ხმარობს მათ და რაზეც ლაპარაკია „ფედროსშიც“³.

სიტყვას არ უნდა ჰქონდეს არც ლექსის სახე და არც ურიტმო უნდა იყოს, რადგან პირველ შემთხვევაში დამაჯგუბელი არ იქნება და ხელოვნური გამოჩნდება. გარდა ამისა, დაზნევის მსმენელის ყურადღებას, რომელიც ელის მსგავსი მარცვლების განმეორებას, თუ როდის შეხვდება იგივე მარცვალი. აი, როგორც ბავშვები აიტაცებენ ხოლმე შიკრიკის შეკითხვას იმის შესახებ, თუ ვის ირჩევს თავის მეურვედ განაავის უფლებული და ყვირიან: „კლონს“⁴. ურიტმო სიტყვა დაუსრულებელია, თუმცა საჭიროა, რომ სიტყვას დასრულებული სახე ჰქონდეს, ოღონდ არამეტრული. განუსაზღვრელი კი არც სასიამოვნოა და არც გასაგები. ყოველივე რიცხვით იზომება. სიტყვის სახეც რიცხვია, ანუ რიტმი, რომლის ზომას მისი ნაწილები შეადგენს. მაშასადამე, საჭიროა, რომ სიტყვას რიტმი ჰქონდეს, მაგრამ არა მეტრი, რადგან მაშინ ის ლექსი იქნებოდა. რიტმიც სავსებით ზუსტი არ უნდა ჰქონდეს. რიტმი ზუსტი იქნება მაშინ, თუ მას გარკვეული საზღვარი ექნება.

რიტმული სიტყვებიდან ზოგი საგმიროა, მაგრამ გამოთქმის დროს აკლია პარმონია.

1409a მეორე იამბია, რომელსაც ხალხის სასაუბრო მეტყველებაში ვხვდებით. ორატორებიც უპირატესად იმას იყენებენ, რადგან იამბი სადღესასწაულო განწყობას და ექსტაზს იწვევს. ტროქეი უფრო საცეკვაოს გვაგონებს, რაც ცხადია ტეტრამეტრიდან, რადგან ტროქეული რიტმი ტეტრამეტრია. განსახილველი დავგრჩა პეანი, რომელსაც თრასიმაქეს⁵ შემდეგ იყენებენ ისე, რომ არ იციან, თუ რას წარმოადგენს ის.

მესამეა პეანი, რომელიც ზემოთქმულ სახეთ უნდა მივაკუთვნოთ. მასში მოცემულია სამი მარცვალი ორთან მიმართებაში. პეანს აქვს აგრეთვე ერთნახევარი მარცვალი ერთთან მიმართებაში. აი, ეს არის პეანი. რიტმის დანარჩენი სახეები უნდა გამოვტოვოთ როგორც ზემოთქმულის გამო, ისე იმიტომ, რომ ისინი მეტრულნი არიან. პეანი კი უნდა განვიხილოთ. რადგან ზემოდასახელებული რიტმული სახეებიდან მხოლოდ ეს არის ლექსი. ამიტომ ის ყველაზე შეუმჩნეველია. ამჟამად ერთ პეანს იყენებენ სიტყვის დასაწყისში, მაგრამ ბოლო უნდა

განვასხვავოთ დასაწყისიდან. არსებობს პეანის ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო სახე. ერთი მათგანი გამოდგება დასაწყისში და მას ასე იყენებენ კიდეც. ამ პეახს თავში აქვს გრძელი მარცვალი, რომელსაც სამი მოკლე მარცვალი მოსდევს. მაგალითად:

„დალრგენწს ერტქ ლჷკიან“ (დელოსში დაბადებული, ანუ ლუკია).

„ხრუსწოკომჷ ჰქვანტჷ პან ღწონ“. (ოქროსთიანი პეკატე, შვილი ზევისისა).

მეორე პეანი საწინააღმდეგო შედგენილობისაა. მასში ტაეპი იწყება სამი მოკლე მარცვლით, გრძელი მარცვალი კი ბოლოშია:

„მეტა დე გან ჰიუდატა ტ'ოკეანონ ეფანისე ნიუქს“ (მეწის შემდეგ ოკეანის წყლებიც დააბნელა ღამემ).

ლექსის ამ სახეს ბოლოში ხმარობენ, რადგან მოკლე მარცვლის დაუსრულებლობის გამო არ ტოვებს მთელის შთაბეჭდილებას. ლექსი კი საჭიროა, რომ დამთავრებული იყოს გრძელი მარცვლით და ამით ლექსის დასასრულიც ცხადი იყოს არა წერილობით ან განცხადებით, არამედ რიტმით. რომ სიტყვის რიტმი უნდა იყოს კეთილხმოვანი და არა ურიტმო, ანდა რა ჰქმნის კეთილხმოვანებას და როგორ იქმნება ის, ამის შესახებ ზემოთ უკვე იყო ნათქვამი.

9

სიტყვა უნდა იყოს უწყვეტი და ერთ მთელად შეკრული კომპირებით, როგორც ამას ღითორამზებების შესავალში ვხვდებით, ანდა პირიქით, წყვეტილი, როგორც ამას ადგილი აქვს ძველი პოეტების ანტისტროფებში. უწყვეტი სიტყვა უფრო ძველია მაგალითად, „ჰეროდოტე თურიელის ისტორიის გადმოცემა“⁶. ამ სახეს თავდაპირველად ყველა ხმარობდა, ახლა კი — ცოტანი. უწყვეტში მე ვგულისხმობ სიტყვას, რომელსაც დასასრული არა აქვს, თუ საუბრის საგანი არ დამთავრებულა. სიტყვის ასეთი სახე უსიამოვნოა განუსაზღვრელობის გამო, რადგან ყველას უნდა, რომ დასასრულს ხედავდეს. ამიტომაცაა, რომ სირბილის დროს მორბენალთ მოსახვევებში სუნთქვა

უჭირთ და იღლებიან. ხოლო ადრე, როცა დასასრულს ხედავ-
დნენ, ასე არ იტანჯებოდნენ. ყოველივე ეს წარმოშობს უწყ-
ვეტ სიტყვას. ხოლო საწინააღმდეგო სახე არის პერიოდული
სიტყვა. პერიოდულში მე ვგულისხმობ სიტყვას, რომელსაც
1409ბ აქვს დასაწყისი და დასასრული და ადვილად შესამჩნევი სიდი-
დე. ასეთი სიტყვა სასიამოვნოა და ადვილად გასაგები, რადგან
უპირიპირდება განუსაზღვრელ სიტყვას. აგრეთვე იმიტომ,
რომ მსმენელს ჰგონია, რომ საქმე აქვს რაღაც განსაზღვრულ-
თან და დასრულებულთან. ხოლო ის, რაც არ განისაზღვრება
და არც დასასრული აქვს, უსიამოვნოა. ადვილად შესასწავლია
ის, რაც ადვილად დასამახსოვრებელია. ეს კი იმიტომ, რომ პე-
რიოდულ სიტყვას აქვს რიცხვი, რასაც ყველა ადვილად იმახ-
სოვრებს. მაშასადამე, მეტრულ სიტყვას ადვილად იმახსოვრე-
ბენ. ვიდრე არამეტრულს, რადგან მეტრულს აქვს რიცხვი.
რომლითაც ის იზომება⁷. პერიოდი უნდა დამთავრდეს აწრთან
ერთად და არ უნდა წყდებოდეს უცებ, როგორც სოფოკლეს
იამბებში:

„შეხედეთ, ესაა კალიდონი, მიწა პელოპონესის მხარისა!“⁸

ასეთი დაყოფისას შეიძლება გავიგოთ საწინააღმდეგო აზ-
რიც, როგორც ზემომოტანილ ლექსში, რომ კალიდონი ეკუთუ-
ნის პელოპონესს.

პერიოდი შეიძლება შეიცავდეს ნაწილებს, მაგრამ შეიძლე-
ბა მარტივიც იყოს. პერიოდული სიტყვა არის ერთი მთელი და
დასრულებული, შემდგარი ნაწილებისაგან, ადვილად წარმო-
სათქმელი ერთი ამოხუნთქვით და არა ნაწილ-ნაწილ, როგორც
ზემომოტანილი პერიოდი. „კოლონი“ არის პერიოდის ნაწილი.
მარტივია ის პერიოდი, რომელიც ერთი ნაწილისგან შედგება.
არც პერიოდი და არც მისი ნაწილები არ უნდა იყოს მოკლე
ან გრძელი. მოკლე პერიოდი აბრკოლებს მსმენელს, რომელიც
მისწრაფვის წინ იმ საზღვრისაკენ, რომელიც მას წარმოდგე-
ნილი აქვს. ხოლო სიტყვის შეწყვეტისას უკუიქცევა, როგორც
დაბრკოლებაზე დაჯახებისას. გრძელ პერიოდებში კი მსმენელ-
ნი ჩამორჩებიან, როგორც მოსეირნენი, რომელთაც თუ საზ-
ღვარი გადალახეს, თავის მგზავრებს ჩამოიტოვებენ. ასევე
გრძელი პერიოდიც შესაძლავს ემსგავსება. ასე წარმოიშობა

ის, რაზეც დასცინა დემოკრიტე ქიოსელმა⁹ მელანიპიდეს რო-
შელმა¹⁰ ანტისტროფების ნაცვლად შესავალი შეთხზა:

„აღამიანმა, ვინც განიზრახა სხვისთვის ბოროტი,
თავის თავს ავნო ყველაზე მეტად“.

„ვრცელი შესავლის შემთხვევლს დიდი ზიანი მოაქვს
თავისთვის“¹⁰.

იგივე უნდა ითქვას იმათ შესახებ, რომლებიც გრძელ პე-
რიოდებს ადგენენ. არც მოკლე ნაწილები ქმნიან ნამდვილ პე-
რიოდს. ისინი სწრაფად მიაქანებენ მსმენელს წინ.

ბერიოდების ნაწილები ან ერთმანეთს მოსდევენ, ან ერთ-
მანეთს ეწინააღმდეგებიან. პირველის მაგალითია: „ხშირად
ჯამკვირვებია იმისა, ვინც სადღესასწაულო კრებები შემოიღო
და ფიზიკური შეჯიბრებები დააწესა“¹¹.

1410a

დაპირისპირებულია სიტყვა, სადაც თითოეულ ნაწილს მე-
ორე ნაწილი უპირისპირდება, ანდა თვითონ არის საპირისპირო
ნაწილებისაგან შემდგარი. მაგალითად: „მათ ორივე მხარის
გული მოიგეს, როგორც იმათი, ვინც დარჩნენ, ისე იმათი,
რომლებიც მათ ვაჰყვნენ. ამ უკანასკნელთ მისცეს იმაზე მეტი
შიწა, ვიდრე შინ ჰქონდათ, პირველთ კი საკმარისი დაუტო-
ვეს“. აქ ერთმანეთს უპირისპირდება ცნებები: „დარჩენა“,
„წაყვლა“, „საკმარისი“, „მეტი“. ანდა ასეთი გამოთქმა: „რო-
გორც ის, ვისაც ქონება აკლია, ისე ის, ვინც მისით სარგებ-
ლობს“. აქ ერთმანეთს უპირისპირდება ისეთი გამოთქმები,
როგორცაა „ქონება აკლია“ ანდა „ქონებით სარგებლობს“.
ანდა ასეთი გამოთქმები: „ხშირად ხდება, რომ იმავე პირობებ-
ში, რომელშიც გონიერნი მარცხდებიან, უგუნურნი იმარჯვე-
ზენ“. „როგორც კი მიიღეს ჯილდოები დამსახურების გამო, ცო-
ტა ხნის შემდეგ ზღვაზე ბატონობაც მოიპოვეს“. „მან ბრძანა
მატერიკი გაეცურათ, ზღვა გაევილოთ, პელესპონტზე ხიდი
გაედოთ, რომ ათონის მთისათვის ძირი გამოეთხარათ“. „მოქა-
ლაქეთ დაბადებულთათვის კანონით მოქალაქეობის აღკვეთა“.
„ზოგი მათგანი საშინლად დაიღუპა, ზოგი კი სამარცხვინოდ
ჯადარჩა“. „პირად ცხოვრებაში ბარბაროსებს ვიყენებთ რო-
გორც მსახურთ, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში კი ვერ ვამჩნევთ
ჩვენი მრავალი მოკავშირის მონურ მდგომარეობას“. „ან სი-

ცოცხლშივე უნდა გქონდეს, ანდა სიკვდილის შემდეგ დატოვო“. ანდა პითოლაესა და ლიკოფრონის თაობაზე ვილაკამ სასამართლოში ათენელებს უთხრა: „ესენი, როცა შინ იყვნენ, გყიდდნენ თქვენ, აქ მოსულნი კი გყიდულობენ“¹². ყოველივე ეს ზემოთქმულ შედეგს იწვევს. ასეთი გამონათქვამები სასიამოვნოა, რადგან მოვლენათა დაპირისპირება, ისევე როგორც პარალელების გავლება, აზრს ძალიან გასაგებსა ხდის. აგრეთვე იმიტომ, რომ იგი სილოგიზმსა ჰგავს, რადგან მხილება საწინააღმდეგო საბუთების თავმოყრაა.

აი ასეთია ანტითეზისი. ხოლო გათანასწორებაა, როცა პერიოდის ნაწილები ტოლია. მსგავსებაა, როცა თავსა და ბოლოში თითოეული მხარის კიდური წევრები მსგავსია: როცა დასაწყისი მთლიანად მეორდება ბოლოში. დასაწყისში ყოველთვის მოთავსებულია სახელები, ბოლოში კი კიდური მარცვლები, ანდა ერთი და იგივე სიტყვები სხვადასხვა ბრუნვაში, ანდა ერთი და იგივე სახელები. დასაწყისში მსგავსების მაგალითებია: „აგრონ გარ ელაბენ, აგრონ პარ ავტუ“ (მიწა მიიღო მისგან, მიწა უნაყოფო). „ისინი შეიძლება საჩუქრებით მოგვემზრო და სიტყვებით დაგვეყოლიებია“¹³. ბოლოში მსგავსების მაგალითი: „ისინი ფიქრობდნენ, რომ ის მამა იყო, რადგან ის იყო ამის მიზეზი“¹⁴. „მრავალი საზრუნავით და მცირე იმედით“¹⁵. სხვადასხვა ბრუნვიანი სიტყვები ბოლოში: „იგი ღირსია იმისა, რომ სპილენძის ქანდაკება დაუდგან, თუმცა თვითონ სპილენძის გროშადაც არ ღირს“¹⁶. ბოლოში ერთი და იგივე სიტყვის განმეორების მაგალითი: „შენ მის სიცოცხლეში ცუდს ლაპარაკობდი მასზე, ახლა ცუდსა სწერ“¹⁷. ბოლოში მსგავსი მარცვლების მაგალითი: „რა საშინელი იქნებოდა შენი განცდა, უსაქმო ადამიანი რომ გენახა?“¹⁸ ზოგჯერ ყველა ეს ხერხი ერთად გვხვდება: დაპირისპირებაც, ნაწილების იგივეობაც, ერთნაირი დაბოლოებაც. პერიოდების სხვადასხვა დასაწყისები თითქმის მთლიანად არის ჩამოთვლილი თეოდექტეს წრომებში¹⁹. არსებობს აგრეთვე ცრუ ანტითეზები, რასაც ვხვდებით ეპიქარმეს ლექსში²⁰: „ხან მათს სახლში ვიყავი, ხან კი მათს ქვეყანაში“.

განვიხილეთ რა ყოველივე ეს, ახლა უნდა ვთქვათ იმაზე-
 თუ როგორ წარმოიშობა სასიამოვნო და ფართოდ გავრცელე-
 ბული გამოთქმები. მათი შექმნა შეუძლია ნიჭიერ და კარგად
 გაეარჯიშებულ ადამიანს, რაც იმავე მეთოდით მტკიცდება. ვი-
 ლაპარაკოთ მათ შესახებ, განვიხილოთ მათი სახეები. დავი-
 წყოთ აქედან: ბუნებრივია, რომ ადვილად დასწავლა ყველასა-
 თვის სასიამოვნოა. სიტყვები რალაცაზე მიგვანიშნებენ. მაშა-
 სადამე, ის სიტყვები, რომელიც ცოდნას გვაძლევს, ყველაზე
 სასიამოვნოა. ზოგი სიტყვა არ გვესმის, ზოგი კი, პირიქით,
 გვესმის ძალიან კარგად. ყველაზე კარგად გასაგებია მეტათეო-
 რები. მაგალითად, თუ პოეტი მოხუცებულობას აღარებს მოჭ-
 რულ ლერწამს¹, იგი გვასწავლის და გვიხსნის გვარეობითი
 ცნებებით. რადგან ორივე ცნება ჭკნობას გამოხატავს. იმავე
 შედეგს აღწევენ პოეტები შედარებებით, ამიტომ თუ შედარე-
 ბები კარგად არის შერჩეული, ძლიერ შთაბეჭდილებას ტოვებს.
 როგორც ადრეცა ვთქვი², შედარება იგივე მეტათეორია, ოღონდ
 მეტათეორისაგან განსხვავებით, მას დამატება აქვს. მაგრამ შე-
 დარება ნაკლებ სასიამოვნოა როგორც სიგრძის, ისე იმის გა-
 მო, რომ არ გვეუბნება „ეს“ არის „ის“, რასაც არც ჩვენი სუ-
 ლი მოითხოვს.

როგორც სიტყვებიდან, ისე ენთიმემებიდან სასიამოვნოა
 ის, რომელიც ცოდნას სწრაფად გვაწვდის. მაშასადამე, არც
 ზერელე ენთიმემებია მოსაწონი (ჩვენ ზერელეს ვუწოდებთ
 ყველასათვის გასაგებ ენთიმემებს, სადაც საკვლევია არაფერია),
 არც ისინი, რომელიც გამოთქმის შემდეგაც გაუგებარია. მო-
 საწონია ის, რომელიც წარმოთქმის უმაღვე გვაწვდის ცოდნას,
 რაც დასაწყისში არ გვქონდა და რომლის მოსაზრებას ჩვენი
 გონება ოღნავ დავვიანებით იწყებს. ამ დროს წარმოქმნება
 ცოდნის მიღების შთაბეჭდილება, რასაც პირველ შემთხვევა-
 ში ადგილი არა აქვს.

შინაარსის მიხედვით ჩვენ ვარჩევთ ზემომოტანილ ენთი-
 მემებს, ხოლო სახის მიხედვით იმათ, სადაც მოცემულია დაპი-
 რისპირება. მაგალითად, „ის, რაც სხვებისათვის საერთო ზავია,
 ის ჩვენს საწინააღმდეგოდ მიმართული ომია“³. აქ ერთმანეთს

უპირისპირდება ომი და ზავი. ხოლო სიტყვები, სადაც ნახმა-
რია მეტაფორები, არ უნდა იყოს არც უცხო, რადგან ძნელი ვა-
საგები იქნება, არც ზერელე. რადგან არავითარ განცდას არ
აღძრავდა. ენთიმემა, რომელიც თითქოს თვალწინ წარმოგვი-
სახავს საქმეს, უკეთ დაგვიანხვებს მოქმედებას, ვიდრე ის ენ-
თიმემა, სადაც მოქმედება მოშვალშია გადატანილი. მამასა-
დამე. საჭიროა ამ სამი ხერხის გამოყენება: მეტაფორების, ან-
ტითეზებისა და სიტყვის ზემოქმედების ძალისა.

მეტაფორების ოთხი სახიდან ყველაზე მეტად გავრცელებულია
შედარებით მიღებული მეტაფორა. მაგალითად, პერიკ-
ლე ამბობდა ომში დაღუპული ახალგაზრდების შესახებ: „მათი
გაქრობა სახელმწიფოდან, წელიწადიდან გაზაფხულის გაქ-
რობას ჰგავს“⁴. ლეპტინე კი ლაკედემონელებზე ამბობდა:
„ისინი არ დაუშვებენ იმას, რომ ელადა ცალი თვალით დაბრ-
მავდეს!“⁵ როდესაც ქარტი⁶ იჩქაროდა ანგარიშის ჩაბარებას
ოლინთოს ბრძოლის შესახებ, კეფისოდორე ვაბარაზდა⁷ და
თქვა, რომ „მას სურს ანგარიშის ჩაბარება მაშინ, როდესაც
ხალხს ყელში თოკი წაუჭირა“. ხოლო როცა ათენელთ მოუწო-
დებდა ევბეა დაელაშქრათ. ურჩია სურსათის ნაცვლად თან
წაეღოთ მილტიადეს გადაწყვეტილება⁸. იმის გამო, რომ ათე-
ნელები შეუთანხმდნენ ეპიდავრესა და მთელ სანაპიროს. იფი-
კრატე ვაბრაზდა და თქვა, რომ „მათ თავის თავს წაართვეს
ომისათვის საჭირო მთელი სურსათი“⁹. პითოლაე პარალოსს¹⁰
„ხალხის კეტს“ უწოდებდა, ხოლო სესტოსს¹¹ „პირეოსის
ცნრილს“. პერიკლე მოითხოვდა ეგინას მოსპობას, რომელსაც
პირეოსის „თვალის ბისტს“ უწოდებდა. მიროკლემ¹² თქვა, რომ
ის არაფრით არ ჩამოუვარდება ერთ-ერთ პატივსაცემ პირს,
რომელიც ერთი შესამედით არის თაღლითი, თვითონ კი ერთი
მეათედით. ანაქსანდრიდეს¹³ იამბში ლაპარაკია ქალიშვილებზე,
რომლებმაც გათხოვება დააგვიანეს: „ქალიშვილებმა გამიხან-
გრძლივეს გათხოვების ვადა“. ან როგორც პოლიევქტე ამბობს,
რომელიც სპევსიპეზე¹⁴, რომელსაც დამბლა დაეცა, რომ
„მას არ შეუძლია მშვიდად იყოს მაშინაც კი, როდესაც ხუთ-
კალაპოტიანი ავადმყოფობა არგუნა ბედმა“¹⁵. კეფისოდორე
ტრიერებს უწოდებდა ჭრელ წისკვილებს¹⁶, ხოლო კიუონი¹⁷
სასაღილოებს — ათენურ სატრაპეზოებს. ესიონი¹⁸ ამბობდა:

„სახელმწიფო სიცილიაში გადაღვარესო“. „ამოიგმინა ვლადამ“ — ესეც ერთგვარი თვალსაჩინო მეტაფორაა. აგრეთვე როგორც კედისოდოტე აფრთხილებდა ხალხს, არ მოეწვიათ დიდი შეკრება¹⁹. ისოკრატე დღესასწაულზე შეკრებილთა შესახებ ამასვე ამბობდა, რაც საფლავის ქვაზე წერია: „ისინი, რომლებიც სალამინთან ბრძოლაში დაეცნენ. ღირსნი არიან იმისა, რომ ელადამ მათ საფლავზე თმები შეიჭრას, ნიშნად იმისა, რომ მათს სიმამაცესთან ერთად დაიმარხა ელადის თავისუფლება“²⁰. მაგრამ ასე რომ ყოფილიყო ნათქვამი: „ქარგი იქნებოდა, რომ ბერ ქნებს გამოეტირათ დამარხული სიმამაცე“ — ეს თვალსაჩინო მეტაფორა იქნებოდა მაგრამ გამოთქმა „სიმამაცესთან ერთად თავისუფლება“ ერთგვარი დაპირისპირებაა. ანდა როგორც იფიკრატემ თქვა: „ჩემი სიტყვების გზა გადის ქარეტის ნამოქმედართა შუაგულში“ — ესაა მეტაფორის ანალოგიით მიღებული შედარება, რომელსაც თვალსაჩინოს ხდის გამოთქმა „შუაში“. გამოთქმა: „მოუწოდეთ საფრთხეს საფრთხეში ჩავარდნილთა დასახმარებლად“ — არის თვალსაჩინო მეტაფორა. ასევე ლიკოლეონტი²¹ ქაბრიოსის დასაცავად ამბობს: „თქვენ არც სპილენძის მუხლმოყრილი ქანდაკების წინაშე გრცხვენიათ“²². ესეც მეტაფორაა, ნახმარი თვალსაჩინოების მიზნით, ოღონდ ამ შემთხვევისათვის და არა საზოგადოდ. იგულისხმება, რომ როცა ის საფრთხეშია. მის მაგიერ ქანდაკება სთხოვს. თუმცა პირველი სულიერია, მეორე უსულიო. მაგრამ ესაა ქაბრიოსის მოქმედების განხილვა. გამოთქმაში: „ისინი ყოველნაირად ცდილობდნენ, რომ თავმდაბალნი ყოფილიყვნენ“²³. სიტყვა „ცდილობდნენ“ ერთგვარი გაზვიადებაა. ანდა ასეთი გამოთქმა: „ღმერთმა დაანთო სულში გონების ცეცხლი“²⁴. ორივე ეს სიტყვა თვალსაჩინოებას ემსახურება. „ჩვენ ომებს კი არ ვამთავრებთ, არამედ გადაედებთ ხოლმე“. ორივე ეს სიტყვა, როგორც „გადადება“. ისე „ზავი“ მოშავალს ეხება. „ზავით მიღებული ნადავლი უფრო მშვენიერია, ვიდრე ომით მიღებული“. რადგან უკანასკნელი ეხება მცირე ან ერთ რომელიმე შემთხვევას, ზავი კი მთელ ომს. თუმცა ორივე გამარჯვების ნიშანია. „სახელმწიფოს გაიციხვა მოქალაქეთა შიერ დიდი ხარკია. ხარკი კი, როგორც ერთგვარი ზარალი, სამართლიანია“.

1411b

უკვე ვთქვით იმის შესახებ, რომ მხატვრული გამოუქმებო
წარმოიშობა მეტაფორებისა და შედარებების საფუძველზე და
 მათი მიზანი არის თვალსაჩინობა. ახლა უნდა ვილაპარაკოთ
 იმაზე, თუ რა არის თვალსაჩინობა და როგორ მიიღება ის.
 მე თვალსაჩინოს ისეთ გამოთქმას ვუწოდებ, რომელიც საგანს
მოქმედებაში გვიჩვენებს. მაგალითად, გამოთქმა: „ქეაიღო
ადამიანი ოთხკუთხეანია“ — არის მეტაფორა, რადგან ორი-
ვე ცნება დასრულებულია, თუმცა მოქმედებას არ გამოხატავს.
 ანდა ასეთი გამოთქმა: „ადამიანის მოწიფულობის ასაკი მის
ღალთა აყვავების დროს ემთხვევა“². მოქმედების გამოხა-
 ტულებაა აგრეთვე ასეთი გამოთქმა: „შენ როგორც თავისუფა-
ლი“³. გამოთქმაში „ბერძნებმა ამის შემდეგ გაქუსლეს“⁴ სი-
 ტყვა „გაქუსლეს“ გამოხატავს მოქმედებას და ამავე დროს არის
 მეტაფორა. ჰომეროსი ზშირად ხმარობდა ისეთ მეტაფორებს,
 რომლითაც უსულო საგნებს სულიერად წარმოადგენდა. ყველა
 ამ შემთხვევაში აზრს დამაჯერებლობას აძლევს მოქმედება.
 ასევე ქვემოთხსენილ მაგალითებში:

1412a

„მიწაზე უკან მიგორავდა ვერაგი ქვა“⁵.

„გაქანდა ისარი“, „ეკვეთა გაბოროტებით“,

„მიწაზე იდგნენ ჭიუტად სისხლის მწყურვალნი“.

„გულგამგმირავი ისარი გაქანდა წინ ბოროტი ზრახვით“.

ამ მაგალითებში ყოველივე გასულიერებულია, ამიტომაც
 ისინი მოქმედნი მოჩანან. თავზედობა და ვერაგობაც მოქმედე-
 ბებია. ისინი შედარების საშუალებით მეტაფორებად არის გა-
 მოყენებული. და როგორ მიმართებაშიც არის ქვა სიზიფსთან,
 ისეთსავე მიმართებაშია ვერაგობა იმასთან, ვის მიმართაც არის
 ჩადენილი. ეს ხერხები კარგად გამოიყენა პოეტმა აგრეთვე
უსულო საგნებში:

„აჭაფებულ გრეხილ ტალღათა მთები ერთიმეორეს ეხეთ-
 ქებოდა“.

ამ მაგალითებში ყოველივე გამოხატულია ცოცხლად და
 მოძრაად. მოძრაობა კი მოქმედებაა.

როგორც უკვე ვთქვი, მეტაფორები უნდა შევადგინოთ

შახლობელი, მაგრამ არა სავსებით ნათლად მსგავსი მოვლენე-
ბიდან, როგორც ფილოსოფიაში ითვლება მიზანშეწონილად
იზოვონ მსგავსება ერთმანეთისაგან დაშორებულ მოვლენე-
შიც კი. ან როგორც არქიტა ამბობს, ერთი და იგივეა მოსა-
მართლე და სამსხვერპლო, რადგან ორივეს მიმართავენ ისინი,
რომლებიც უსამართლობას განიცდიან. ანდა ვინმემ რომ
თქვას: „ერთი და იგივეა ლუზა და ჩამოკიდებული კალთა,
რადგან მათ რაღაც იგივეობრივი აქვთ“. განსხვავება ისაა,
რომ ერთი მალაა, მეორე კი დაბლა. „სახელმწიფოები გათა-
ნაბრუნენ“ ნიშნავს ერთმანეთისაგან ძლიერ განსხვავებული
ქალაქების გატოლებას ფართობითა და ძლიერებით⁷.

მოხდენილი გამოთქმები მეტათორებს წარმოადგენენ, სა-
დაც მსმენელთა თვალის ახვევა ხდება. აზრი უფრო ნათელი
ხდება მაშინ, როცა ცოდნა მიღებულია დაპინაპინების შედე-
გად. ამ შემთხვევაში თითქოს მეტათორა უკარნახებს: „როგო-
რი კეშმარიტებაა, მე კი ვცდებოდი“. მშენიერი არიან აზოფ-
იეგემბიც, რადგან იქ ორატორი არ ამბობს იმას, რასაც ფიქ-
რობს. მაგალითად, სტესიქორე ამბობს: „ჭრიჭინები ერთმანეთს
მიწიდან უმღერებენ“⁸. ამავე მიზეზით სასიამოვნოა კარგად
შედგენილი გამოცანებიც. გამოცანა წარმოადგენს მეტათორუ-
ლი ფორმით გამოთქმულ ცოდნას. თეოდორე მათ უჩვეულო
გამოთქმებს უწოდებს⁹. იგი მაშინ იხმარება, როცა პარადოქსი
გვაქვს და არა მაშინ, როცა შედეგები არ შეესაბამება ადრე
მიღებულ თვალსაზრისს, როგორც ამბობს თეოდორე. იგი იხმა-
რება როგორც ხუმრობა, სადაც გამოყენებულია ადნავ მნიშ-
ვნელობაშეცვლილი სიტყვები, ანდა როგორც ისეთი ხუმრობა,
რაც ემყარება ბგერების ცვლილებას, რაც მსმენელს ატყუებს.
იგივე ითქმის ლექსებზე, რადგან მათში სულ სხვა რამაა ნაგუ-
ლისხმევი და არა ის, რაც მსმენელს ესმის. მაგალითად,

„ის მიაბიჯებდა მოყინული ფეხებით“.

მსმენელს ჰგონია, რომ თითქოს მას სანდლები აცვია. ეს
გამონათქვამი გასაგები უნდა გახდეს მაშინვე, როგორც კი
მას წარმოთქვამენ. როდესაც სიტყვების მნიშვნელობას
სცვლიან, მაშინ მოქმელი იმას კი არ გულისხმობს, რასაც ამ-
ბობდა, არამედ იმას, რაც შეცვლილ სიტყვაში იგულისხმება.

მაგალითად, თეოდორე მიმართავს კითარაზე დამკვრელ ნიკონს¹⁰: „ეთრატეისე“ („თრაკიელმა გშვა“), თითქოს ეუბნებოდეს „თრატე სე“ („ეს შენ გაშფოთებეს“), რითაც მსმენელს ატყუებს. რადგან სინამდვილეში სრულიად სხვას გულისხმობს.

1412b

მაშასადამე, ეს გამოთქმა სასიამოვნოა იმისათვის, ვისაც ის ესმის. მაგრამ ვინც არ იცის, რომ ნიკონი თრაკიელია¹¹, ის ვერ მიხვდება რომ აქ ზუმრობას აქვს აღგილი. ანდა ასეთი გამოთქმა: „შენ ვინდა, რომ ის დაღუპოა“¹². ორივე შემთხვევაში საჭიროა, რომ წინადადება შესაბამისი შემართებით იყოს გამოთქმული. ანდა ასეთი მოხდენილი გამოთქმა: „ზღვაზე ბატონობა არ იყო ათენელებისათვის ბოროტების დასაწყისი, რადგან მათ ზღვიდან სარგებლობა ჰქონდათ“¹³. ანდა როგორც ისოკრატე ამბობს: „სახელმწიფოს ხელმძღვანელობა უბედურების დასაწყისი იყო“¹⁴. ორივე შემთხვევაში ორატორი არ ამბობს იმას, რასაც ფიქრობს, მაგრამ მსმენელი მას იღებს როგორც ჭეშმარიტებას. თქმა იმისა, რომ საწყისი საწყისია. არავითარ სიბრძნეს არ წარმოადგენს, მაგრამ გამოთქმაში სიტყვას „საწყისი“ იგი სულ სხვა აზრით ხმარობს, ე. ი. არ ხმარობს პირდაპირი მნიშვნელობით. ყველა ამ შემთხვევაში, თუ სიტყვა სათანადოდ არის ნახმარი, მოსაწონი იქნება, იქნება ეს ომონიმური, თუ მეტაფორული სიტყვათხმარება. მაგალითად, გამოთქმაში „ანასქეტე აუტანელია“ ნახმარია ომონიმური ხერხი, მაგრამ იგი მიზანშეწონილი იქნება იმ შემთხვევაში თუ ანასქეტე ნამდვილად აუტანელია¹⁵, ანდა ასეთი გამოთქმა:

„უცხოელი ყოველთვის უცხო არ უნდა იყოს“. აქ ერთი სიტყვა სხვადასხვა მნიშვნელობით არის ნახმარი. იგივე მდგომარეობაა ანაქსანდრიდეს ხოტბაში:

„მშვენიერია სიკვდილი მანამ, სანამ ვახდებოდე სიკვდილის ღირსი“. ანდა ასეთი გამოთქმა: „მშვენიერია სიკვდილი იმისა, ვინც სიკვდილი არ დაიმსახურა“, ანდა „ვისაც არაფერი არ ჩაუდენია ისეთი, რომ სიკვდილი დაემსახურებინა“. ამ გამოთქმებს ერთნაირი ფორმა აქვთ. მაგრამ ის წინადადება. რომელიც მოკლეა და გამოთქმულია დაპირისპირების გზით, უფრო მოსაწონია. ამის მიზეზი ისაა, რომ დაპირისპირება მეტ ცოდნას იძლევა. ხოლო მოკლე გამოთქმაში ცოდნა მსმენელამდე უფრო სწრაფად აღწევს. გამოთქმაში ყოველთვის დასრულებული უნდა იყოს ის, რაზეც მსჯელობა წარმოებს. გამოთქმა

შედგენილი უნდა იყოს სწორად, ხოლო ნათქვამი ჰემმარიტი უნდა იყოს და არა გადაკრული. სხვადასხვა პიროვნებები სხვადასხვაგვარად უნდა იქნან დახასიათებული. მაგალითად, ვამოთქმა: „უტოლველი უნდა მოკვდეს“. ეს გამოთქმა მოხდენილი არაა, ანდა „ღირსეულმა კაცმა ღირსეული ცოლი უნდა შეერთოს“. არც ესაა მოხდენილი გამოთქმა. ფრაზა მაშინ იქნება მშვენიერი, როცა ორივე ხერხი იქნება გამოყენებული. როგორც, მაგალითად, „ღირსეულია სიკვდილი იმისა, ვინც არაა სიკვდილის ღირსი“. იქ, სადაც მეტია ასეთი გამოთქმები, სიტყვა უფრო მშვენიერიც იქნება. მაგალითად, ის სიტყვა, სადაც ნახმარია მეტაფორები, კერძოდ, ისეთი მეტაფორები, რომელიც შეიცავს ან დაპირისპირებას, ან გათანაბრებას, ან მოქმედებას.

როგორც ზემოთაც ვთქვი¹⁶, არსებობს ისეთი შედარებებიც, რომლებიც როგორც მეტაფორები, ყოველთვის მოწონებას იმსახურებენ. ისინი ყოველთვის ორ საგანზე იხმარებიან, როგორც შედარებაზე დამყარებული მეტაფორა. მაგალითად, ჩვენ ვამბობთ ხოლმე, რომ „არეოსისათვის ფარი სასმისია“, ხოლო ისარზე, რომ „ის არის უსიმო ლირა“. ეს არაა მარტივი მეტაფორები, მაგრამ ასეთი გამოთქმები: „ისარი არის ფორმინგი“¹⁷, ანდა „ფარი-სასმისი“ — მარტივი მეტაფორებია. შედარებებს კი ასე აწარმოებენ: მაგალითად, მაიმუნს ადარებენ ფლეიტაზე დამკვრელს, ხოლო ახლომხედველს — მბეჭეტავ სანთელს. აქ ორივე მოვლენის დამკვირებას აქვს ადგილი. შედარება მაშინ უფრო მოსაწონია, როცა მეტაფორულად არის ნახმარი. მაგალითად, ფარის შედარება არეოსის თასთან, ნანგრევების შედარება სახლის ნამსხვრევებთან, ანდა ასეთი გამოთქმა: „ნიკერატე პრატისისაგან ნაკბენი ფილოქტეტეა“¹⁸. ეს შედარება იხმარა თრასიმაქემ¹⁹. როცა დაინახა რაფსოლობაში პრატისისაგან დამარცხებული, უსუფთაო და თმამოშვებული ნიკერატე. პოეტები მარცხს განიცდიან, როცა კარგ შედარებებს ვერ ხმარობენ. მაგრამ თუ მათ მოხდენილად ხმარობენ, მოწონებას იმსახურებენ. მე ვგულისხმობ შემდეგ შედარებას:

„ისე დაჰქონდა ფეხები, როგორც ნიახურის ღეროები“, ანდა

„ისე ებრძოდა, როგორც ფილამონი ტომარას“²⁰.

1413a

ყოველივე ეს შედარებაა, ხოლო რომ შედარება იგივე მეტაფორაა, ამაზე ბევრი იყო ნათქვამი.

ანდაზაც შედარებაა, ოღონდ ერთი გვარისა მეორე გვართან. მაგალითად, თუ ვინმემ წამოიწყო საქმე იმის იმედით, რომ მოგება ენახა, მაგრამ იზარალა, ამაზე იტყვიან, „ვითარცა კარპათოსელმა კურდღელი“²¹, რადგან ორივემ ერთნაირად იზარალა. თუ საიდან და როგორ იწარმოება მახვილგონივრული გამოთქმები, ამის შესახებ უკვე იყო ნათქვამი.

მოხდენილი ჰიპერბოლებიც მეტაფორებია. მაგალითად, საზეში ნაცემ კაცზე ამბობენ, „ისე გამოიყურება, როგორც თუთის კალათა“. იგულისხმება, რომ სახე დაწიალებული აქვს. ეს გამოთქმა უფრო აზვიადებს ვითარებას. „ეს ისეთია, როგორც ის“ — აგრეთვე ჰიპერბოლაა. განსხვავდება მხოლოდ გამოთქმით. „როგორც ტომარასთან მებრძოლი ფილემონი“, ნიშნავს იმას, რომ იგი ჰგავს იმ ფილემონს, რომელიც ტომარას ებრძოდა. გამოთქმა: „დაგრებილი ფეხები ისე მიჰქონდა, როგორც ნიახურის ღეროები“, ნიშნავს იმას, რომ ფეხები ისე ჰქონდა გაღუნული, რომ გეგონებოდა ფეხები კი არა, ნიახურის ღეროები ჰქონდა. არსებობს ისეთი ჰიპერბოლები, რომელიც უფრო ახალგაზრდობას შეჰფერის. ასეთი ჰიპერბოლა გამოირჩევა გაზვიადებით და მას უფრო გაბრაზებული ადამიანები იყენებენ. მაგალითად:

„ჩემთვის რომ მოეცა იმდენი, რამდენიც ქვიშა და მტვერია აქ...“²²

არ შევირთავდი ატრევსის ძის აგამემნონის ასულს, თუნდაც სილამაზეში ოქროს აფროდიტეს ედავებოდეს, თუნდაც საქმით თვალსხივოსან ათენას ედრებოდეს“²³.

1413b ასეთ ჰიპერბოლებს უფრო ათენელი ორატორები იყენებენ. მათი გამოყენება მოხუცებისათვის შეუფერებელია.

12

არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ყოველ გვარში იხმარება ამ გვარისათვის შესატყვის-სტილი, რადგან ერთი და იგივე არაა წერილობითი და საკამათო, საჯარო და სამოსამართლო სი-

ტყვები. საჭიროა ორივე ამ სახის სიტყვის ცოდნა. პირველი გულისხმობს ბერძნული ენის კარგ ცოდნას, მეორე კი იმას, რომ არ იყო იძულებული სდუმდე მაშინ, როცა გინდა ვინმეს რაიმე უთხრა. ზემოაღნიშნულ მდგომარეობაში ვარდებიან ისინი, რომლებმაც წერა არ იციან. წერილობითი სიტყვა ყველაზე ზუსტია, ხოლო საკამათო სიტყვა — ყველაზე მსახიობური. არსებობს მისი ორი სახე: ეთიკური და პათეტიკური. ამიტომაც მსახიობები ასეთივე დრამებს ეძებენ, ხოლო პოეტები — ასეთივე მსახიობებს. მკითხველებს მოსწონთ, მაგალითად, ქერემონი¹, რომელიც ლოგოგრაფოსივით ზუსტად წერს და დიოთრამების მწერალი ლიკიმნიოსი². დაწერილი სიტყვები, საკამათოსთან შედარებით სუსტნი. მოჩანან, ხოლო ორატორების კარგად თქმული სიტყვები სუსტნი აღმოჩნდებიან წაკითხვისას. ამის მიზეზი ისაა, რომ ისინი გამოდგებიან მხოლოდ ზეპირ კამათში. ამიტომაცაა, რომ მსახიობური სიტყვა მსახიობის გარეშე მიზანს ვერ აღწევს და უბრალო მოჩანს. ისევე როგორც ერთმანეთთან დაუკავშირებლად ერთი და იგივეს განმეორება წერილობით სიტყვაში დასაგმობია, მაგრამ ზეპირ-მეტყველებაში ორატორები მას წარმატებით იყენებენ, რადგან ეს ხერხი მსახიობურია. ერთისა და იმავეს განმეორებისას საჭიროა გამოთქმის შეცვლა, როგორც ამაზე მიგვიჩივებს მსახიობის ზელოვნება:

„იი, ის, ვინც თქვენ გაგმარცვათ,
აი, ის, ვინც თქვენ მოგატყუათ,
აი, ის, ვინც სცადა ელალატა თქვენთვის!“

ეგრე წარმოსთქვამდა მსახიობი ფილემონი³ ანაქსანდრიდეს⁴ „მოხუცთა სიგიჟეში“ სიტყვებს — „რადამანთისი და პალამედე“, „ღვთისმოსავთა“ პროლოგში კი სიტყვას „მე“. ხოლო ის, ვინც ვერ ახერხებს მსახიობობას, ჰგავს აღამიანს, რომელიც კუნძს მიათრევს⁵.

იგივე ითქმის დაუკავშირებელ გამდრთქმებზე: „მივედი, შევხვდი, ვთხოვე“. აქაც საჭიროა მსახიობობა და არა ერთი და იგივე ხასიათითა და ტონით ლაპარაკი, თითქოს ერთსა და იმავეს ამბობდე. დაუკავშირებელ გამოთქმასაც აქვს თავისი იერი, რადგან ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება. თითქოს ერთსა

და იმავე მონაკვეთში ბევრს ამბობდეს ორატორი. კავშირი ბევრს ერთად აქცევს, მაგლამ კავშირის მოსორებისას ერთი ბევრად იქცევა. ამ დროს შთაბეჭდილების გაძლიერება ხდება. მაგალითად, „მივედი, ველაპარაკე, ვთხოვე“. შთაბეჭდილება უსეთი იქნება, რომ თითქოს ბევრი რამაა ნათქვამი, ამისავე მიღწევა სურს ჰომეროსსაც შემდეგ სიტყვებში:

„ნირვესე მოსული სიმედან,
ნირვესე აგლაიეს ძე,
ნირვესე — უმშვენიერესი“⁶.

რახელაც ბევრჯერ არის ნათქვამი, ის ბევრჯერაც იქნება დასახელებული, და თუ ბევრჯერ იქნება დასახელებული, ბევრიც გამოჩნდება. ასე რომ, ერთისა და იმავეს ბევრჯერ განმეორება პარალოგიზმის საშუალებით აძლიერებს შთაბეჭდილებას და კარგადაც გვემახსოვრდება, მიუხედავად იმისა, რომ პოეტი მას ქვემოთ სრულებით არ აწვდის.

საჯარო სიტყვა ფერწერას ჰგავს, სადაც შექმნილია გამოყენებული. რაც უფრო მეტი ხალხია დახატული ტილოზე, მით უფრო შორიდან უნდა შეხედო მას. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში არ იქნება დაცული სიზუსტე და ორივე შემთხვევა ცუდ შთაბეჭდილებას ტოვებს. სამოსამართლო სიტყვა უფრო ზუსტია, რადგან მიმართულია ერთი მოსამართლისადმი. მასში ნაკლებად არის გამოყენებული ორატორული ხერხები. ეს იმიტომ, რომ მასში აღვილად დასაწახიხო როგორც ის, რაც დამახასიათებელია საგნისათვის, ისე ის, რაც მისთვის უცხოა. ბრძოლას მოწინააღმდეგეებთან მასში აღვილი არა აქვს და მსჯელობაც უფრო დახვეწილია. სიტყვათა ყველა-ამ-სახეს ორატორები ერთნაირი წარმატებით ვერ იყენებენ, არამედ ის ორატორები აღწევენ წარმატებას, რომელთა სიტყვებში მეტია მსახიობური მხარე, თუმცა იქ ნაკლებია სიზუსტე. ასეთია ის სიტყვენი, სადაც საჭიროა ხმა და რაც შეიძლება დიდ ხმა.

ეპიქურეული სიტყვა უფრო წერილობით გამოიყენება, რადგან ის წაკითხულ უნდა იქნეს. მეორეა სამოსამართლო სიტყვა.

ჩვენ ზედმეტად მიგვაჩნია იმის განმეორება, რომ სიტყვა სასიამოვნო და ბრწყინვალე უნდა იყოს და რომ ეს მისთვის

უფრო მეტად არის საჭირო, ვიდრე სიბრძნე და კეთილშობი-
ლება და სხვა ეთიკური მხარეები. ორატორული სიტყვა რომ
სასიამოვნო უნდა იყოს, ეს ნათელი გახდება, თუ სწორად გან-
ვსაზღვრავთ სტილის დადებით მხარეებს. მაგალითად. იმას, თუ
რატომ უნდა იყოს სიტყვა ნათელი, არც დაბალა სტილისა,
არამედ მიზანშეწონილი. თუ სტილი მრავალსიტყვიანია, ან
მოკლე, არ იქნება ნათელი. აქედან ცხადია, რომ ყველაზე მი-
ზანშეწონილია ზომიერი სიტყვა. ამრიგად, სიტყვის სუბიექტი-
ბას ზემოთქმული საშუალებებით ვაღწევთ: ჩვეულებრივი და
უჩვეულო გამოთქმების შერევით, რითმით, დამაჯერებლობით
და საგანთან შესატყვისობით.

ამრიგად, უკვე ვიმსჯელებთ სტილის შესახებ, ე. ი. რო-
გორც იმაზე, რაც საერთოა ყველა სიტყვისათვის, ისე იმაზე,
რაც დამახასიათებელია თითოეული სახისათვის ცალ-ცალკე:
განსახილველი დაგვრჩა სიტყვების განლაგების საკითხი.

სიტყვა შედგება ორი ნაწილისაგან, რადგან აუცილებელია
დაადგინო ის საგანი, რაზედაც მსჯელობ და დაამტკიცო. ა-
დგი. მაშასადამე, არ შეიძლება არ დაამტკიცო ის, რაზეც
მსჯელობ და არ თქვა ის, რასაც ამტკიცებ. ის, ვინც ამტკი-
ცებს, რამეს ამტკიცებს და ვინც რამეს ამბობს, ამბობს იმი-
ტომ, რომ შერე დაამტკიცოს. ამათგან პირველი არის თბრობა,
მეორე დასაბუთება. ისევე, როგორც სიტყვა ვინმემ რომ ორად
გაყოს, რომელთაგან პირველი ნაწილია პრობლემის დაყენე-
ბა, მეორე — მტკიცება. ახლა კი სიტყვებს სასააცილოდ ყოფენ.
მოყოლა დამახასიათებელია მხოლოდ სამოსამართლო სიტყვე-
ბისათვის, ხოლო ეპიდიქტიკური და საჯარო სიტყვებისათვის
თუ როდისაა მიზანშეწონილი მოყოლა, ან მოწინააღმდეგის
შეხედულებების უარყოფა. ანდა მტკიცება დასკვნით ნაწილ-
ში. ამის შესახებ ახლა ვილაპარაკებთ. შესავალი, შედარება 1414b
და განმეორება საჯარო გამოსვლებში მაშინ არის საჭირო, რო-
დესაც წინააღმდეგობას აქვს ადგილი, რასაც ვხვდებით ბრალ-
დებისა და დაცვის და არა რჩევის დროს. დასკვნაც არ გხვდე-
ბა ყველა სამოსამართლო სიტყვაში, არც მაშინ, როცა სიტ-

ყვა მოკლეა, არც მაშინ, როცა საქმე აღვილად დასამახსოვრებელია. მაშასადამე, იგი იხმარება სიტყვის შემოკლებას შინაით.

ამრიგად, სიტყვის აუცილებელი ნაწილებია მოყოლა და მტკიცება. ეს ყველა სიტყვას უნასიათებს, მაგრამ სიტყვების უმრავლესება შეიცავს შესავალს, მოყოლას, მტკიცებასა და დასკვნას. მტკიცებითი ხერხები გამიზნულია მოწინააღმდეგისათვის. ამის გაძლიერებას ემსახურება შედარება და მაშასადამე, ისიც მტკიცების ნაწილია. ვინც ყველა ამ ხერხს იყენებს, ის რაღაცას ამტკიცებს, მაგრამ არა შესავლით ან დასკვნით, რადგან ეს მხოლოდ განსვენებას ისახავს მიზნად. ისინი, რომლებიც სიტყვას ასე ყოფენ, ასხვავებენ მოყოლას, მონაყრლის ბოლოს და მონაყრლის შესავალს, მხილებასა და მის ბოლო ნაწილს, როგორც იქცეოდნენ თეოდორეს მიმდევრები. ეს, ვინც რომელიმე გვარს გამოყოფს, მან მისთვის განსხვავებული სახელიც უნდა შექმნას, წინააღმდეგ შემთხვევაში აბლაუბდა და ლაყბობა გვეჩნება. ასე იქცევა ლიკინიოსი თავის „ორატორულ ხელოვნებაში“, შემოაქვს რა სიტყვები: „დინების მიმართულებით“, „გადახრა“ და „განტოტება“.

შესავალი არის სიტყვის დასაწყისი იგი პოეზიაში პროლოგად იწოდება, მუსიკაში პრელუდიადა. ყოველივე ეს დასაწყისია. ისინი გზის მაჩვენებლები არიან მომდევნოსათვის. მაგალითად, პრელუდია ჰგავს ეპიდიტიკური სიტყვის შესავალს ფლეიტისტები, რაც კი კარგი აქვთ დასაკრავად, თავშივე უკრავენ და პრელუდიაში აერთიანებენ. ასე უნდა იყერებოდეს ეპიდიტიკური სიტყვები. ორატორმა, რის თქმაც უნდა, ერთბაშად უნდა თქვას და შეაკავშიროს, რასაც აკეთებენ კიდევ ამის მაგალითია ისორატეს „ელენეს“ შესავალი, რადგან არავითარი კავშირი არაა ერისტიკულ მსჯელობასა და „ელენეს“ შორის. ამავე დროს, თუ შესავალში გადახრა ხდება, ეს დასაშვებია, რადგან სიტყვა მონოტონური აღარ იქნება.

მტკიცებით სიტყვებში შესავალი იხმარება ან საქებად ან საძაგებლად მაგალითად, გორგია „ოლიმპიურ“ სიტყვაში

ამბობს: „მამაცნო ელინნო, მრავალთაგან პატივისცემის ღირს-
ნო!“² ამ სიტყვაში გორგია აქებს იმათ, რომელთაც სახალხო
დღესასწაულები შემოიღეს. ისოკრატე კი აძაგებს მათ იმი-
ტომ, რომ ისინი „სხეულებრივ უპირატესობის შქონეთ პატივს
სცემენ და საჩუქრებით აჯილდოებენ, ხოლო ბრძენთ არაფ-
რით არ აჯილდოებენ“³. სიტყვა შეიძლება რჩევით დაიწყოს.
მაგალითად, „საჭიროა კარგი ხალხის პატივისცემა“. ამიტომ
აქებს არისტიდეს ორატორი. ანდა ასეთი შესავალი: „საჭიროა
პატივი ვცეთ იმათ, რომლებიც არც ცნობილი არიან. არც
ცუდნი, არამედ კეთილნი, მაგრამ არ ჩანან, როგორც პრიამეს
ვაჟიშვილი ალექსანდრე“. ავტორი ასეთ რჩევას იძლევა. სა-
მოსამართლო სიტყვის შესავალი მიმართულია მსმენელისად- 1415a
მი და ენება ან პარადოქსულ, ან ძნელად გასაგებ მოვლენებს,
ან ყველასათვის ცნობილ შესხედულებას იმ მიზნით, რომ პა-
ტივებს მიადწიოს. როგორც ქერილე⁴ ამბობს:

„ახლაც, როდესაც ყველაფერი დანაწილებულია“.

ამრიგად, ეპიდქტიკური სიტყვების შესავალი ამ ნაწი-
ლებსაგან შედგება: ჩებისაგან, ძაგებისაგან, აკრძალვისა და
მსმენელებისადმი მიმართვისაგან შესავალი სიტყვა ან შტრას
დგას ძირითადი საგნისაგან, ან მასთან დაკავშირებულია. სამო-
სამართლო სიტყვის შესავალზე უნდა შევთანხმდეთ, რომ მას
იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც დრამის პროლოგს და ეპოსის
შესავალს. ხოლო დითირამბული სიტყვების შესავალი ისეთი-
ვეა, როგორც ეპიდქტიკური სიტყვებისა. მაგალითად.

„შენი და შენი საჩუქრებისა და ნადავლის გამო“⁵.

ეპოსისა და ორატორული სიტყვების შესავალი გამიზნუ-
ლია თვალსაჩინოებისათვის, რათა მსმენელმა წინასწარ გაი-
გოს, თუ რაზე იქნება შემდეგში მსჯელობა და რათა გაუგებ-
რობას ადგილი არ ჰქონდეს, რადგან გაუგებველი სიტყვა
დაბნეულობას იწვევს. მაგრამ როდესაც მსმენელს თითქოს
ხელში აძლევ დასაწყისს, ამით საშუალებას აძლევ, რომ მის-
დიოს მსჯელობის მსვლელობას. მაგალითად,

„ღმერთქალო, უმღერე რისხვას⁶,
მუზავ, მიაძებ მამაც აღამიანზე⁷“.

მითხარ იმ დროზე, როცა მრისხანე ომმა
აზიიდან ევროპისაკენ გადაინაცვლა! 48

ტრაგიკოსებიც იძლევიან ცნობებს დრამის არსის შესახებ, თუ
მაშინვე არა. როგორც ევრიბიდე, შესავალში მაინც სადმე, რო-
გორც სოფოკლე ამბობს:

„მამაჩემი პოლიბიოსი იყო“ 9.

ასევეა კომედიაშიც. შესავლის აუცილებელი დანიშნულე-
ბა და თვისებაა ნათელყოს მიზანი რასაც სიტყვა ემსახურება.
დანარჩენი ხერხები, რასაც ორატორები იყენებენ, საერ-
ითა ყველა სიტყვისათვის და საქმის გამოსწორებას ემსახურე-
ბა. ისინი გამოძინარეობენ, როგორც ორატორის პიროვნებე-
დან, ისე მსმენელისაგან, ან მსჯელობის საენიდან, ანდა მო-
წინააღმდეგე შწარისაგან. ბრალდება და მისი გაბათილება ეხე-
ბა ან მოლაპარაკეს, ან მის მოწინააღმდეგეს, აგრეთვე დაეის
ან მოხსნას. ან მის დაწყებას, მაგრამ ის ერთნაირად არ იხმა-
რება. ვინც იცავს, ბრალდების შესახებ დასაწყისში ლაპარა-
კობს, ვინც ბრალს სდებს — ბოლოში. თუ რატომ, ეს ცხადია,
რადგან ვინც თავს იცავს და სასამართლოს წინაშე აპირებს
წარდგომას, მან აუცილებლად უნდა მოსპოს ყველა დაბრკო-
ლება და ამრიგად, დასაწყისშივე თავიდან აიცილოს ბრალდე-
ბა, ხოლო ვინც ბრალს სდებს, ბრალდება ბოლოში უნდა გა-
დაიტანოს, რომ მსმენელებმა ის კარგად დაიმახსოვრონ.

სიტყვა, მიმართული მსმენელებისადმი, გამიზნულია ან
იმისთვის, რომ ორატორმა მსმენელთა კეთილგანწყობილება
შოიპოვოს, ან იმისთვის, რომ მათში ბრახე გამოიწვიოს, ან
შათი ყურადღება მიიპყროს, ანდა პირიქით. რადგან მსმენელის
ყურადღების მიპყრობა ყოველთვის არაა სასურველი, ამიტომ
შევრი ორატორი ცდილობს მსმენელი გააცინოს. ყოველივე ეს
კი იწვევს იმის უკეთ გაგებას, რასაც ურჩევენ და აგრეთვე
იმას, რომ ორატორი ზნეობრივად წმინდა პიროვნებად მოჩან-
დეს, რადგან უფრო მეტად ასეთ ორატორებს უსმენენ ხოლმე.
1415b მსმენელნი თანაუგრძნობენ დიდს, თავისებურს, საკვირველს.
სასიამოვნოს. ამიტომ მსმენელი უნდა დაეარწმუნეთ, რომ სიტ-
ყვა ამას შეეხება. მაგრამ თუ მსმენელის ყურადღების მიპყრო-

მა არ გვინდა, მაშინ უნდა შთავაგონოთ, რომ საქმე უმნიშვნელოა ან მათ არ ეხება, ან სამწუხაროა.

დასამალი არაა, რომ ყოველივე ეს ეხება არა სიტყვებს, არამედ ცუდ მსმენელს, იმ მსმენელს, რომელსაც საქმის არსი არ იზიდავს. მაგრამ თუ მსმენელი ასეთი არაა, მაშინ არც შესავალია საქმით. შესავალი ხომ იმისთვის არის გამიზნული, რომ მსმენელს გადასცეს საქმის არსი, რათა შეუქმნას შთაბეჭდილება, რომ საქმეს ისევე აბია თავი, როგორც სხეულს. ის საშუალებანი, რაც საქმითა მსმენელის ყურადღების მისაპყრობად. საერთოა ყველა სიტყვის ნაწილისათვის, სადაც ეს აუცილებელია. ყურადღება სიტყვის დანარჩენ ნაწილში უფრო სუსტია, ვიდრე დასაწყისში. ამიტომ სასაცილოა ამ საშუალებების დასაწყისშივე გამოყენება, სადაც მსმენელნი ყველაზე მეტად არიან ყურადღებიანი. ამიტომ, სადაც კი მოხერხდება. უნდა თქვას ხოლმე ორატორმა: „მომაპყარ ყური, რადგან საქმე თქვენ უფრო გეხებათ, ვიდრე მე“ ანდა „მე თქვენ ვეტყვით ისეთ საშინელ და საკვირველ რამეს, რაც არასოდეს არ გსმენიათ“. ეს კი იგივეა. რაზედაც პროდიკემ¹⁰ თქვა, რომ, „თუ მსმენელი თვლემას დაიწყებს, უნდა ჩაუროთ 50 დრაქმიანი ამბავი“. ეს ეხება მსმენელს, რომელიც არაა მსმენელი. შესავალში ყველა ორატორი ან ბრალს სდებს, ანდა მსმენელს შიშს უფანტავს. მაგალითად:

„მეუფეო, მე არ ვამბობ იმიტომ, რომ მეჩქარება“¹¹,

„რა საჭიროა ამდენი შესავალი“¹².

შესავალს იყენებენ აგრეთვე ისინი, რომლებსაც საქმე ცუდად აქვთ, ანდა ჰგონიათ, რომ ცუდად აქვთ საქმე. ამიტომ ისინი ამკობინებენ ილაპარაკონ ყოველივე სხვაზე, საქმის გარდა. ამიტომაცაა, რომ შონები კითხვაზე პირდაპირ კი არ პასუხობენ, არამედ გარშემო უვლიან საკითხს და მხოლოდ შესავალს აკეთებენ.

ამრიგად, უკვე ვთქვით იმის შესახებ, თუ როგორ განვაყოთ მსმენელი ჩვენს სასარგებლოდ და ყველა სხვა ამდაგვარ საშუალებებზე.

გარდა ამის ნათქვამი პოეტს:

„მომგეცი ნება, მივიდე ფეაკებთან მეგობრად და მათი თანაგრძნობა მოვიბოვო!“¹³

მაშასადამე, საჭიროა ორატორი ამ ორი მიზნისკენ მი-
სწრაფვოდეს. ეპიდქტიკურ სიტყვებში საჭიროა დავარწმუ-
ნოთ მსმენელი, რომ ვაქებთ ან თვითონ-მას, ან მის ჩვევებს,
ანდა სხვა რამეს მისას. სოკრატე საფლავეზე წარმოთქმულ
სიტყვაში სწორად ამბობს, რომ „ძნელი არაა აქო ათენელები
ათენელთა შორის, ძნელია აქო ისინი ლაკედემონელებში“¹⁴.

საჯარო სიტყვების შესავალი წარმოდგება სამოსამართლო
სიტყვებიდან, თუმცა პირველთ ბუნებრივი შესწავლი-ნაკლებ
სჭირდებოთ, რადგან საქმე, რომელსაც სიტყვა ეხება, მსმენელ-
თათვის ცნობილია. ასე რომ, თვით საქმეს შესავალი არ სჭირ-
დება. ის სჭირდება ან ორატორს, ან მის მოწინააღმდეგეს, ან-
და საჭიროა იმისთვის, რომ საქმე წარმოადგინონ არა ისე. რო-
გორც ის არის, არამედ ან უფრო დიდად, ან მცირედ. მაშასა-
დამე, საჭიროა, როგორც ბრალდება, ისე უარყოფა, ასევე საქ-
მის მნიშვნელობის ვალიდება ან დამცირება. აი, ამისთვის, ან-
და სიტყვის გალამაზებისთვის არის საჭირო შესავალი. რადგან
1416a სიტყვა შესავლის გარეშე უშნოდ გამოიყურება. ასეთია გორ-
ვიას სახობტო სიტყვა, მიმართული ელეელებისადმი¹⁵. იგი ყო-
ველგვარი მანჭვა-გრეხისა და ხელების ქნევის გარეშე იწყებს.
„ო, ელეავ. ბედნიერო ქალაქო!“

15

რაც შეეხება ცილისწამებას, არსებობს ერთი ხერხი, რომ-
ლითაც კაცმა შეიძლება მისგან თავი დაიცვას. არა აქვს მნიშ-
ვნელობა იმას, თუ ვის მიერ არის ის თქმული, რადგან ეს ხერ-
ხი ზოგადააქ.

საწინააღმდეგო შეხედულებათა უარყოფის მეორე ხერხი
მდგომარეობს იმის ჩვენებაში, რომ ასეთი რამ ან არ არსე-
ბობს, ან არაა მავნე, ან არაა მავნე ვინმესთვის, ან არაა უსა-
მართლო, არაა დიდი, არაა სამარცხვინო: კამათი ზომ ასეთ
საკითხებს ეხება ზოლმე. მაგალითად, იფიკრატე მიმართავს
ნავსიკრატეს¹⁶: „მან თქვა, რომ ჩაიღინა ეს და ზიანიც მიაყუ-
ნა, მაგრამ ამტკიცებდა, რომ ეს დანაშაული არაა“. ანდა შეიძ-

ლება დამნაშავემ ხაზი გაუსვას თავისი მოქმედების სასარგებლო მხარეს. რომ, მართალია, მან დანაშაული ჩაიდინა, მაგრამ სამაგიეროდ სახელი მოიხვეჭა. მართალია, ჩაიდინა რაღაც, საშიში, მაგრამ სამაგიეროდ სარგებლობა მოიტანა და სხვა ამდაგვარი.

შემდეგი ხერხი მდგომარეობს იმის მტკიცებაში, რომ რაიმე მოხდა ან შეცდომით, ან უბედური შემთხვევის გამო, ან აუცილებლობის გამო, როგორც სოფოკლე¹⁷ ამბობს: იგი კანკალებს არა იმიტომ, რომ როგორც ბრალმდებელი ამტკიცებს, მოხუცად მოაჩვენოს თავი, არამედ უნებურად, რადგან ის თავისი ნებით არაა თანხმობი წლის. ანდა მიზეზად იმისა, რისთვისაც დანაშაული იქნა ჩადენილი, შეიძლება სხვა რამ დავსახელოთ. მაგალითად, რომ გვსურდა არა ზიანის მიყენება, არამედ სხვა რამ. რომ ჩაიდინა არა ის დანაშაული, რაშიც მას ბრალს სდებენ, არამედ სხვა, რასაც შედეგად ზიანი მოჰყვა: „ჩემი შეძლება სამართლიანი იქნებოდა მაშინ, მე რომ ეს ამა და ამ მიზნით ჩამედინა“.

შეოთხე ხერხი მდგომარეობს იმაში, რომ ბრალდება თვით ბრალმდებლის წინააღმდეგ შევატრიალოთ და ვამტკიცოთ, რომ ან ახლა, ან ადრე თვითონ მან, ან ვინმე მისმა მანლობელმა ჩაიდინა ეს დანაშაული.]

კიდევ ერთი, მეხუთე ტოპი: თუ სხვები ერთხმად ამბობენ, რომ ესენი არ არიან შინაწილე ამ დანაშაულისა. მაგალითად, ამბობენ, რომ უდანაშაულოა უზნეო კაცი, ან ესა და ეს, მაშინ ესეც უდანაშაულო იქნება.]

მეექვსე ტოპი: მიითვება იმაზე, რომ სხვებსაც ვღებოდათ ბრალი, ან სხვები სდებდნენ ვინმეს ბრალს, ანდა ბრალდების გარეშე ჰქონდათ ვინმეზე მიტანილი ეჭვი, როგორც ამ კაცზე, მაგრამ შემდეგ უდანაშაულო აღმოჩნდა.]

მეშვიდე ტოპი მდგომარეობს ბრალდების იმაზე გადატანაში, ვინც სხვას სდებს ბრალს, რადგან შეუსაბამობა იქნებოდა სანდო ყოფილიყო იმის სიტყვები, ვინც თვითონ არ არის სანდო.]

შერვე ტოპი: თუ განაჩენი უკვე გამოტანილია, როგორც ევრიპიდე ეუბნება ქონების გაცვლის საპასუხოდ ჰიგიენონ-

ტეს¹⁸, რომელიც მას ბრალს სდებდა უღმერთობაში იმის გამო, რომ ფიცის გატეხვისაკენ მოუწოდებდა:

„ჩემმა ენამ წარმოთქვა ფიცი, მაგრამ გული არ იფიცებოდა“.

ევრიბიდე ეუბნებოდა მას, რომ ის უმართებულოდ იქცევა, როდესაც სასამართლოში მოაქვს საქმე, რომლის თაობაზე განაჩენი გამოტანილი იყო დიონისეს დღესასწაულზე, სადაც მან, ევრიბიდემ, უკვე წარმოთქვა სიტყვა და კვლავაც წარმოთქვამს, თუ ჰიგიენონტე მოხილომებს მისთვის ბრალის დადებას.

მეცხრე ტომი: რათა გააბათილო ცილისწამება, საჭიროა ნათელჰყო, თუ როგორია ეს ცილისწამება, რომ გადაწყვეტილება სინამდვილესა და შეუსაბამება და სასამართლოს განაჩენი უნდა შეაცვლევინო, როგორც დაუსაბუთებელი.

1416b

მეათე ტომი საერთოა ორივე მხარისათვის და მდგომარეობს ნათესაური ურთიერთობის გამოყენებაში. მაგალითად, „ტევკროსი“ ოდისევსი ამბობს, რომ ტევკროსი პრიამეს ნათესავია, რადგან ჰესიონე, პრიამეს და¹⁹. ტევკროსი კი უპასუხებს, რომ მამამისი ტელამონი პრიამეს მტერია და რომ მას მეთვალყურეებისათვის ბრალი არ დაუდია.

მეთერთმეტე ტომი, რომელიც ბრალდებულს შეუძლია გამოიყენოს, მდგომარეობს იმაში, რომ პატარა დიდად შეაფასო. დიდი — მცირედ, ანდა დაასახელო ბრალდებულის მოავლად დადებითი თვისება, მაგრამ გაკიცხო ერთის გამო, რასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს საქმისათვის. ეს უაღრესად მოქნილი ხერხია, მაგრამ ამავე დროს უსამართლო, რადგან მასში არის მოცემული იმის ცდა, რომ სიკეთით ზიანი მიაყენო ადამიანს და სიკეთე ბოროტებაში გარიოდ.

მეთორმეტე ტომი საერთოა ბრალდებულისა და დამცველისათვის. იგი მდგომარეობს იმაში, რომ ერთი და იგივე საქმე შეიძლება ჩადენილი იყოს სხვადასხვა მიზეზით, მაგრამ რადგან ბრალდებულს უნდა, რომ ყოველივე უარესად წარმოადგინოს, ამიტომ მან უნდა შეარჩიოს უარყოფითი მიზეზები, ხოლო დამცველმა — დადებითი. მაგალითად, ერთმა შეიძლება თქვას, რომ დიომედემ ოდისევსი იმიტომ აიჩიოა, რომ

ოდისევის ყველაზე მამაცად ჩათვალა. მეორე მხარე უარყოფს ამას და ამტკიცებს, რომ დიომედემ ოდისევის იმიტომ აირჩია, რომ ოდისევისი, როგორც უმნიშვნელო პიროვნება, მას ვერ დაუპირისპირდებოდა.

წი, ყველაფერი ის, რაც შეიძლება ითქვას ბრალდების შესახებ.]

ეპიდიტიკურ სიტყვებში მონაყოლი ერთბაშად არ უნდა იქნეს მოცემული. არამედ ნაწილ-ნაწილ, რადგან განხილულ უნდა იქნეს ის მოქმედებანი, რასაც სიტყვა ეხება. რიტორიკული სიტყვის ერთი ნაწილი წარმოადგენს ბუნებრივ ფაქტებს (რადგან ორატორი ვერაფერს ვერ ამბობს საქმის მიზეზებზე). მეორე ნაწილი კი ხელოვნურია, რასაც ვიყენებთ მაშინ, თუ რაიმე დასაბუთება გვჭირდება, ანდა თუ საქმე უცნობია, ან თუ საჭიროა საქმის თავისებურების, მისი მნიშვნელობის, ან ყოველივე ამის ერთად ჩვენება. ამიტომ ზოგჯერ საჭიროა არა ყოველივეს თანმიმდევრული მოყოლა, რადგან მაშინ მტკიცება ძნელი დასამახსოვრებელი იქნება, არამედ საჭიროა ზოგიერთი საქმით დაამტკიცო, რომ ეს კაცი მამაცია, ზოგით — რომ ის არის ბრძენი ან სამართლიანი. ეს მსჯელობები არის უმარტივესი, პირველი კი — ჭრელი და არამარტივი.

ცნობილი საქმენი უნდა გავიხსენოთ, რადგან ბევრ საქმეს მოყოლა სჭირდება. მაგალითად, თუ აქილევსის ქება გინდა, რადგან მისი საქმეები ყველამ იცის, ამიტომ საჭიროა მხოლოდ გახსენება ამ საქმეთა. მაგრამ თუ კრიტიკას ქება გინდა, მაშინ კი უნდა მოყვე, რადგან მისი საქმეები ბევრმა არ იცის. ახლა კი ზოგი სასაცილო მოთხოვნას აყენებს, რომ მონაყოლი სწრაფი უნდა იყოს. მაგალითად, ცომის მზელავს ვიღაცამ კითხვაზე, როგორი ცომი მოეზილო, მაგარი თუ რბილიო, უპასუხა: „კარგად მოეზლა არ შეიძლება?“ აქაც იგივე მდგომარეობაა: არაა საჭირო ვრცლად მოყოლა, არც დიდი შესავლის გაკეთება და ვრცელი მტკიცება. კარგად მოყოლა არ ნიშნავს სწრაფად ან მოკლედ მოყოლას, არამედ მოყოლას ზომიერი სისწრაფით. 1417a

ბა, რომ რაღაც მოხდა, ან რომ ამან ზიანი მოიტანა, ან დანა-
შაულებრივი იყო, ან ისეთი სიდიდისა იყო მოქმედება, როგო-
რიც ორატორს სურს რომ იყოს. მოწინააღმდეგე კი საწინა-
აღმდეგოს ამტკიცებს. საჭიროა აგრეთვე ისეთი მაგალითების
მოტანა, რაც ორატორის სათნოებას გამოავლენს. მაგალითად,
„მე ვარიგებდი მას, რომ სიმაართლე ეთქვა და ბავშვები არ მიე-
ტოვებინა“. ასეთი მსჯელობა მოწინააღმდეგის ბოროტმოქმედე-
ბას ავლენს. მან მიპასუხა: „სადაც უნდა იყოს, მას ეყოლება
ბავშვები“. როგორც ჰეროდოტე ამბობს, ასე უპასუხეს აჯანყე-
ბულმა გევიპტელებმა¹. ანდა უნდა ილაპარაკო იმაზე, რაც
მოსამართლეებს ესამოგნებათ.

რადევის დროს თხრობა ნაკლებ არის საჭირო, რადგან ამ
შემთხვევაში საჭიროა იმის მტკიცება, რომ საქმე არ მომხდარა
ან საზიანო არ ყოფილა, ან არ ყოფილა დანაშაულებრივი, ან
არ ყოფილა ასეთი ზომის. ასე რომ, არაა საჭირო ლაპარაკო
იმაზე, რაც ყველასათვის ცნობილია. თუ იმის მტკიცება არ
იქნება საჭირო, რომ, მართალია, რაღაც მოხდა, მაგრამ ის უსა-
მართლობა არ ყოფილა. მომხდარ საქმეებზე კი ისე უნდა ვიმ-
სჯელოთ, რომ ისინი რომ არ მომხდარიყვნენ, დასანანი იქნებო-
და, ან იქნებოდა საშინელება² ამის მაგალითები გვაქვს „ალ-
კინოეს თხრობაში“², რომელიც სამოცი ტაეპითაა მიმართული
პენელოპესადმი. ანდა როგორც იქცევა ფავლოსი კიკლიკურ
ეპოსში, ანდა როგორც ამას ადგილი აქვს „ენეისის“ პროლოგ-
ში³.

თხრობას ეთიკური ხასიათი უნდა ჰქონდეს. ეს კი მაშინ
მოსდება, თუ გვეცოდინება რა ეთიკური მოქმედება არის ჩა-
დენილ⁴ ამას, ერთის მხრივ, ნათელყოფს არჩევანი, რადგან
როგორიც არჩევანია, ისეთივეა ხასიათიც. ხოლო არჩევანს ნა-
თელყოფს მიზანი. ამიტომაც მათემატიკოსების სიტყვებში ხა-
სიათი არ ჩანს, რადგან მათ არჩევანთან არაფერი არა აქვთ
საერთო. სოკრატელები კი, პირიქით, სულ ამაზე ლაპარაკობენ⁴.
ის, რაც ხასიათს მოსდევს შედეგად, არის ხასიათის გამოვლენა.
მაგალითად, „ლაპარაკის დროს ის მიმოდიოდა“. ეს ავლენს
თამამ და უხეშ ხასიათს. ხასიათი იმაშიც ვლინდება, თუ მსჯე-

ლობ ანა რაიმე მოსაზრებით, როგორც ახლანდელი ადამიანები, არამედ შენი მიდრეკილების მიხედვით. მაგალითად, „მე მინდოდა, ამიტომ ავირჩიე“. „მით უკეთესი, თუ ის მე არავითარ სარგებლობას არ მომიტანს“. პირველი დამახასიათებელია გონიერი ადამიანისათვის, მეორე — კეთილისათვის, რადგან გონიერება სარგებლობას ეძებს, სიკეთე კი — მშვენიერებას.

თუ ის, რაზეც მსჯელობ, დამაჯერებელი არაა, სიტყვას წინ უნდა წარუძღვარო მიზეზების ახსნა, რის მაგალითსაც იძლევა სოფოკლე „ანტიგონეში“. ანტიგონე ამბობს, რომ ის უფრო ძმაზე ზრუნავდა, ვიდრე ქმარზე და ბეშეებზე, რადგან მათი დაღუპვის შემთხვევაში სხვა ქმარ-შვილი ეყოლებოდა. რადგან

„ჰადესს არიან ჩემი მშობლები,
ვინლა მომივლენს მეორე ძმასა?!“⁵

როდესაც მიზეზს არ ასახელებ, არც დამაჯერებლად ლაპარაკობ. ამიტომ საჭიროა ახსნა, რომ ეს იმიტომ კი არ ხდება, რომ არ იცი, რას ამბობ, არამედ იმიტომ, რომ ასეთია ადამიანის ბუნება. ხალხს არ სჯერა, რომ ადამიანი ნებაყოფლობით მოქმედებს რაიმე სხვა მიზნით და არა სარგებლობის გამო. ამას გარდა, უნდა ილაპარაკო ვნებებზეც, მათგან გამომდინარე შედეგებზე, აგრეთვე იმაზე, რაც მსმენელებმა იციან, იმ თვისებებზე, რაც ახასიათებს ორატორს და მის მოწინააღმდეგეს — მაგალითად, „ის წავიდა და თან მრისხანედ გადმოიშხედა“. ან- 1417b და როგორც ესქინე ამბობს კრატილეს შესახებ⁶:

„სტვენითა და ხელების ქნევით“.

ეს მსმენელებისათვის დამაჯერებელია, რადგან ის, რაც მათ იციან, მიანიშნებს იმაზე, რაც არ იციან. ამაზე მრავალი მაგალითის მოტანა შეიძლებოდა პომპროსიდან. მაგალითად,

„როგორც კი თქვა, მოხუცმა ქალმა სახეზე ხელები აიფარა“⁷.

მართლაც, ისინი, რომლებიც ტირილს აპირებენ, თვალებზე ხელს იფარებენ. საჭიროა მსმენელთ თავიდანვე წარუდ-

გინო შენი თავი, რათა მათ ისე დაგინახონ, როგორც ხარ და დანახონ შენი მოწინააღმდეგეც. ოღონდ ეს ფრთხილად უნდა გააკეთო. რომ ეს აღვილია, შეიძლება შევნიშნოთ შიკრიკებზე დაკვირვებით, რომელთა შესახებ არაფერი არ ვიცით. მაგრამ მათზე მაინც რაღაც წარმოდგენა გვექმნება.

ხშირად საჭიროა მოყოლაც, მაგრამ ყოველთვის დასაწყისში არა. საჯარო გამოსვლებში მოყოლა ნაკლებად საჭირო, რადგან ამ დროს მომავლის შესახებ არავინ არ ჰყვება. სადაც მოყოლას აქვს ადგილი, ის წარსულს ეხება. წარსულის მოგონება კი იმ მიზნით ხდება, რომ მომავალზე უკეთ ურჩიონ. ჰყვებიან აგრეთვე ბრალდების ან დაცვის მიზნით. ოღონდ იმ შემთხვევაში, როდესაც საქმე რჩევას მოითხოვს. თუ სიტყვა დამაჯერებელი არაა, მაშინ საჭიროა დაპირება და მაშინვე მიზეზის დასახელება იმათ წინაშე, რომლებსაც მსმენელები მოისურვებენ. როგორც იოკასტე კარკინეს „ოიდიპოსში“⁸ განუწყვეტლივ ჰპირდება იმათ, ვინც მის შვილს ეძებდა. ასევე ჰემონი სოფოკლეს თხზულებაში⁹.

17

საბუთები დამაჯერებელი უნდა იყოს, დასაბუთება კი საჭიროა, რადგან დავა ოთხი საკითხის გარშემო წარმოებს. ამ სადავო საკითხებს კი დასაბუთება სჭირდება. მაგალითად, დავა შეიძლება ეხებოდეს იმას, მოხდა თუ არა რაიმე. ამ საკითხის გადასაწყვეტად განსაკუთრებით ძლიერი დასაბუთება საჭირო. ანდა თუ დავა ეხება იმას, მიაყენა თუ არა ვინმემ ვინმეს ზიანი, ან რა სიდიდის იყო ზიანი, იყო თუ არა მოქმედება სამართლიანი და საერთოდ, მოხდა თუ არა ის? აქაც დასაბუთება იქნება საჭირო. არ უნდა დავივიწყოთ ის გარემოება, რომ ერთსა და იმავე დავაში დამნაშავეა მხოლოდ ერთი მხარე. „მიზეზად“ არ შეიძლება დავასახელოთ უცოდინანობა, როგორც ზოგიერთი იქცევა ხოლმე. როცა დავა ეხება რაიმეს მართებულობას, ისინი დიდხანს ჩერდებიან ამ მხარეზე, სხვა მხარეებს კი ყურადღებას არ აქცევენ.

ეპიდიქტიკურ სიტყვებში ბევრი რამ შეიძლება გადაჭარბებულად იყოს ნაჩვენები, მაგალითად, მშვენიერება ან სარ-

გებლობა, რადგან აქ თვითონ საქმემ უნდა დაგვარწმუნოს მის მართებულობაში. ამიტომ მათ შესახებ ნაკლები საბუთები მოაქვთ. მოაქვთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა საქმე ნაკლებ არის დამაჯერებელი ანდა სხვა რაიმე მიზეზი არსებობს ამისთვის.

საჯარო სიტყვებში შეიძლება იდავო იმაზე, რომ რაიმე არ მოხდა ან მოხდა, რასაც ამტკიცებს მოწინააღმდეგე, მაგრამ არ იყო სამართლიანი ან სასარგებლო, ანდა ასეთი მნიშვნელობისა. ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმასაც, მოწინააღმდეგე ხომ არ ცრუობს რაიმე საქმის შესახებ, რადგან ეს იმის საბუთია, რომ ის სხვა რამეშიც იცრუებს. უფრო მეტად საჯარო სიტყვებშია საჭირო მაგალითები. სამოსამართლო სიტყვებში კი საჭიროა ერთიმეები. პირველი მომავალს ეხება, ამიტომ იქ მაგალითის მოტანა აუცილებელია. ხოლო ერთიმეები ეხება არსებულს ან არარსებულს, რის დამტკიცებაც უფრო საჭიროა და აუცილებელი, რადგან მომხდარი საქმენი აუცილებელის სფეროს ეკუთვნის. ერთიმეები ზედიზედ არ უნდა ვიხმართ, არამედ შერეულად, წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი ერთმანეთს ხელს შეუშლიან, რადგან რაოდენობასაც საზღვარი აქვს: „მეგობარო, შენ იმდენი თქვი, რამდენსაც იტყოდა გონიერი კაცი“. პოეტი არ ამბობს „როგორც გონიერი იტყოდა“¹.

ერთიმეების ხმარება ყოველთვის არაა საჭირო. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისევე მოიქცევი, როგორც ზოგიერთი ფილოსოფოსი, რომელიც მსჯელობს ყველაზე ცნობილსა და სარწმუნოზე და არა იმაზე. საიდანაც დასკვნები გამოაქვთ. არც მაშინ იხმარო ერთიმემა, როცა პათოსის გამოწვევა გასურს. რადგან ერთიმემა ან პათოსს გაანელებს, ან უსარგებლო იქნება. ისევე როგორც ერთდროულად ერთმანეთის საწინააღმდეგო მოძრაობანი ერთმანეთს სპობს ან ასუსტებს. არც მაშინ უნდა იხმარო ერთიმეები, როცა სახასიათო სიტყვას ამბობ, რადგან მტკიცებას არც ეთიკური სახე ექნება და არც რჩევნისა. ვნომები კი შეიძლება გამოვიყენოთ როგორც თხრობის, ისე მტკიცების დროს, რადგან მათ ეთიკური ხასიათი აქვთ. „და მე მივეცი, თუმცა ვიცოდი, რომ არ უნდა მიენდობოდი მას“². პათეტური გამოთქმის მაგალითია: „მე არ ვნანობ, თუმცა უსამართლო-

შა განვიცადე. მის მხარეზეა სარგებლობა, მაგრამ ჩემს მხარეზე — სამართლიანობა“.

საჯარო სიტყვებში დარწმუნება უფრო ძნელია, ვიდრე სამოსამართლოში, რადგან საჯარო სიტყვა მყობადს ეხება, სამოსამართლო კი — წარსულს, რაც წინასწარმეტყველთათვისაც არის ცნობილი. როგორც თქვა, ეპიმენიდე კრეტელმა³, რომელიც წინასწარმეტყველებდა არა მყობადზე, არამედ იმ წარსულზე, რომელიც ბუნდოვანი იყო. სამოსამართლო სიტყვის საფუძველს კანონი წარმოადგენს და რატაც საფუძველი არსებობს, მტკიცებაც ადვილია. ასეთ სიტყვაში ორატორი დიდ დროს არ ანდომებს მოწინააღმდეგის დაძლევის ან თავის თავზე ლაპარაკს, ან პათოსის აღძვრას. მას ეს ყველაზე ნაკლებ იტაცებს. დავის დროს საჭიროა ისე მოქცევა, როგორც ათენელი ორატორები იქცევიან, მათ შორის ისოკრატე, რომელიც რჩევის დროს ბრალს სდებს ლაკედემონელებს „პანეგირიკში“⁴, ხოლო ქარეტს სიტყვაში „მოკავშირეების შესახებ“⁵.

ეპიდიქტიკურ სიტყვაში საჭიროა ქების შემოტანაც, როგორც იქცევა ისოკრატე, რომელიც სიტყვას ყოველთვის რაიმეს უმატებს⁶. ანდა როგორც გორგიამ თქვა, რომ მას სალაპარაკო არასოდეს არ აკლდება, რაც იმას ნაშნავს, რომ აქილეუსზე მსჯელობისას ის აქებს პელეასს, შემდეგ ეაკეს, შემდეგ ღმერთს, ასევე სიმამაცეს, რომელიც ამას ან იმას იწვევს, ან ასეთია ან ისეთი. თუ საბუთები გვაქვს, მაშინ სიტყვა ეთიკურიც იქნება და მტკიცებითიც. მაგრამ თუ ენთიმემები არა გვაქვს, მაშინ სიტყვა ეთიკური იქნება. ორატორს კი უფრო ეთიკური სიტყვა შეჰფერის, ვიდრე ზუსტი.

ენთიმემებიდან მამხილებელნი უფრო დამაჯერებელნი არიან, ვიდრე მტკიცებითნი, რადგან ის, ვინც ამხელს, უფრო ნათელყოფს მსჯელობას. ხოლო საწინააღმდეგო მსჯელობები ნათელი ხდება ერთმანეთთან დაპირისპირებით. მსჯელობა, მიმართული მოწინააღმდეგის უარსაყოფად, რაიმე ახალი სახის მსჯელობა კი არ არის, არამედ იგივე საბუთია, რომელიც არღვევს მოწინააღმდეგის შეხედულებებს ან საპირისპირო თვალსაზრისის წამოყენებით, ან სილოგიზმით. როგორც სამოსამართლო, ისე სათათბირო სიტყვაში ლაპარაკი უნდა დავიწყოთ საკუთარი საბუთებიდან, ხოლო შემდეგ გადავიდეთ მოწინააღმდე-

გის შეხედულებების დარღვევასა და უარყოფაზე. თუ მოწინააღმდეგის საბუთები ბევრია, ჯერ ამას უნდა შევეხოთ, როგორც მოიქცა კალისტრატე⁷ მესენელების სახალხო კრებაზე. მან ჯერ ის უარყო, რაც მის მოწინააღმდეგეს უნდა ეთქვა, მერე კი საკუთარი აზრი გამოთქვა. ამრიგად, ორატორმა ჯერ მოწინააღმდეგის სიტყვა უნდა უარყოს და მისი საწინააღმდეგო დასკვნები მოიტანოს. მით უმეტეს მაშინ, თუ მოწინააღმდეგის სიტყვა დამაჯერებელი იყო. როგორც ის კაცი არაა სანდო, რომელსაც ბრალს სდებენ, ასევე ორატორიც, თუ მოწინააღმდეგის მიერ ადრე წარმოთქმული სიტყვა დამაჯერებელი იყო. საჭიროა მსმენელებში შეამზადო ნიადაგი მომავალი სიტყვისათვის, რასაც მიაღწევ საწინააღმდეგო თვალსაზრისის უარყოფით. მაშასადამე, საჭიროა დაარღვიო მოწინააღმდეგის თუ ყველა დებულება არა, უმრავლესობა, ან სარწმუნო, ან ადვილად დასარღვევი მაინც, და შემდეგ დაასაბუთო საკუთარი თვალსაზრისი.

„ჯერ ღმერთების თანამებრძოლი გავხდები, რადგან მე, ჰერა...“⁸ აქ ბოეტი ყველაზე მარტივს შეეხა.

აი ის, რაც გვინდოდა გვეთქვა დასაბუთების შესახებ. რაც შეეხება ეთიკურ სიტყვას, ანდა სიტყვას თავის თავის შესახებ, ეს ან შურს გამოიწვევს, ან საყვედურს სიტყვის სიგრძის გამო, ან საერთოდ, რაიმე წინააღმდეგობას. სხვა საგანზე ლაპარაკი კი ნიშნავს ლაყბობას, ან გაუნათლებლობას. ამიტომ საჭიროა, რომ სხვა ალაპარაკო, როგორც მოიქცა ისოკრატე სიტყვაში „ფილიბეს შესახებ“ და სიტყვაში „ქონების გაცვლის თაობაზე“, ან როგორც არქილოქე დასცინის, როცა ალაპარაკებს მამას თავისი ქალიშვილის შესახებ იამბებით:

„ფულისათვის უიმედო და ისეთი, რაზეც შეფიცვა შეუძლებელი იქნებოდა, არ არსებობს“⁹.

ხოლო ღურგალ ქარონს ალაპარაკებს იამბებით, რომელიც ასე იწყება: -

„მე არ მიზიდავს გიგესის ქონება“¹⁰.

ანდა როგორც სოფოკლე ალაპარაკებს ანტიგონეს დასაცავად ჰემონს მამის წინაშე ისე, თითქოს სხვის ნათქვამს ჰყვებო-

დეს¹¹. ზოგჯერ საჭიროა, რომ ენთიმემები ვნომებად ვაქციოთ. მაგალითად, „საჭიროა, რომ გონიერმა ადამიანმა ზავი დასდოს მაშინ, როცა ბედი სწყალობს. რადგან ასე მეტ სარგებლობას ნახავს“. ეს, გადაკეთებული ენთიმემად, ასეთ სახეს მიიღებს: „თუ საჭიროა ზავი მაშინ, როცა მეტია სარგებელი და ხელსაყრელიცაა, მაშასადამე, საჭიროა ზავი დავდოთ მაშინ, როცა ბედი გეწყალობს“.

1419a კითხვის დაყენება მიზანშეწონილია მაშინ, როცა მოწინააღმდეგემ ორი საწინააღმდეგო დებულებიდან ერთ-ერთი უკვე წამოაყენა. ასე რომ, კმარა ერთი კითხვა, რომ უაზრობა მივიღოთ. მაგალითად, პერიკლემ ჰკითხა ლამპონს¹² საეკლესიო რიტუალების საიდუმლოების შესახებ. მან უპასუხა, რომ ამ საიდუმლოთა უზიარებელი ვერაფერს ვერ გაიგებსო. მაშინ პერიკლემ შეეკითხა: „შენ თუ გესმის?“ და როცა ლამპონმა დადებითად უპასუხა, უთხრა: „შენ როგორღა გაიგე, როცა უზიარებელი იყავი?“

მეორე: კითხვის დაყენება უნდა მაშინ, როცა ორი წინამძღვრიდან ერთი ნათელია, ხოლო მეორეზე შემკითხველისათვის ცნობილია, რომ დადებით პასუხს მიიღებს. როცა ორატორმა ერთი წინამძღვარი უკვე ხელთ იგდო, აღარ უნდა ჰკითხოს მეორეზე, რაც თავისთავად ნათელია, არამედ დასკვნა უნდა გააკეთოს. როგორც ჰკითხა სოკრატემ მელეტეს, რომელიც ამტკიცებდა, რომ სოკრატე ღმერთებს უარყოფს¹³: „ვლიარბუ თუ არა დემონებს?“ და როცა მელეტემ დაუდასტურა, კვლავ ჰკითხა: „არიან თუ არა დემონები ან ღმერთის შვილები ან რაღაც ღვთაებრივნი?“ და როცა მან ესეც დაუდასტურა, თქვა: „არსებობს კი ისეთი კაცი, რომელიც ღმერთის შვილების არსებობას ამტკიცებს, ხოლო ღმერთებს კი უარყოფს?“

მესამე: შეკითხვა საჭიროა მაშინ, როცა ორატორს სურს დაამტკიცოს ის, რომ მოწინააღმდეგე ან თავის თავს ეწინააღმდეგება, ან ყველასაგან მიღებულ შეხედულებას.

მეოთხე: როცა მოწინააღმდეგეს სხვაგვარად არ შეუძლია პასუხის გაცემა, თუ არა სოფისტურად, რადგან როდესაც იგი

ასე მსჯელობს, რომ რამე არსებობს და არც არსებობს, სადმე არსებობს და არც არსებობს, მაშინ მსმენელნი ხმაურობენ ნიშნად იმისა, რომ არ ესმით, თუ რას ამბობს ორატორი.

სხვა შემთხვევებში კითხვების გამოყენება არაა საჭირო, რადგან თუ მოწინააღმდეგემ პასუხი გაგცა, შენ დამარცხებული აღმოჩნდები. არც ბევრი კითხვების დაყენებაა საჭირო მსმენელთა სისუსტის გამო. ამიტომ ენთიმემებიც, რაც შეიძლება, მოკლედ უნდა შევადგინოთ.

პასუხი უნდა გავცეთ ორატორიან კითხვებს დანაწევრებულად და არა მოკლედ. ხოლო იქ, სადაც ჩვენს მსჯელობაში წინააღმდეგობა ჩანს, საჭიროა პასუხი მაშინვე გავცეთ, სანამ მოწინააღმდეგე კიდევ რამეს გვკითხავდეს, ან დასკვნას გამოიტანდეს. რადგან ძნელი არ უნდა იყოს იმის გაგება. თუ რაზე წარმოებს დავა. როგორც ეს, ისე მოწინააღმდეგის მსჯელობის დარღვევა ჩვენთვის ცნობილია „ტოპიკებიდან“¹⁴; როდესაც დასკვნა უკვე გამოვიტანეთ და დასკვნა კი კითხვას იწვევს, მაშინ ამის მიზეზი უნდა დავასახელოთ. მაგალითად, სოფოკლეს ჰკითხა პისანდრემ¹⁵: „შენც ისე ფიქრობდი, როგორც სხვები, რომ საჭირო იყო ოთხასის საბჭოს აღდგენა?“ სოფოკლემ დადებითად უპასუხა. „რატომ? განა შენ არ იცოდი, რომ ეს ცუდი იყო?“ მან ამაზეც დადებითად უპასუხა. „მაშ, შენ ცუდად მოქცეულხარ“. ამაზე იმან უპასუხა: „დიახ, მაგრამ არ არსებობდა უკეთესი გზა“. ასევე ლაკონელმა, რომელიც ეფორად ყოფნის დროს პასუხისგებაში იყო მიცემული, კითხვაზე: „ჰგონია, თუ არა მას, რომ სამართლიანი იყო მისი აქხანაგების სიკვდილით დასჯა?“ დადებითი პასუხი გასცა. კითხვა: „განა შენ იმასვე არ სჩადიოდი, რასაც ისინი?“ აგრეთვე დადასტურა. „მაშ, შენი სიკვდილიც სამართლიანი იქნება?“ ამაზე კი უპასუხა: „არა, რადგან ისინი ქონების მოხვეჭის მიზნით მოქმედებდნენ ასე, მე კი ჩემი შეგნებით“. მაშასადამე, კითხვა არ უნდა დასვა მაშინ, როცა დასკვნა უკვე გამოტანილი გაქვს და არც დასკვნა უნდა გამოთქვა შეკითხვის ნაწილად, თუ ძალიან ღრმად არა ხარ დარწმუნებული შენს სიმართლეში.

რაც შეეხება ხუმრობას, მას ერთგვარი გამოყენება აქვს კამათის დროს. გორგიაც ამბობს, რომ საჭიროა მოწინააღმდეგის სიღინჯე სიცილით გააბათილო, ხოლო სიცილი სიღინჯით,

რადიკის მართალია. „პოეტკაში“¹⁶ ჩვენ ნათქვამი გვაქვს. თუ ხუმრობის რამდენი ფორმა არსებობს, რომელთაგან ზოგი თავისუფალ აღმიანს შეპყვრის, ზოგი კი არა. თუ ვის რა შეპყვრის, თვითონ უნდა შეარჩიონ. ირონია უფრო კეთილშობილურია, ვიდრე მასხარაობა, რადგან პირველი ხუმრობს საკუთარი სიამოვნებისათვის, მასხარა — სხვისთვის.

ეპილოგი ოთხ ნაწილს შეიცავს: პირველი, თავის სასარგებლოდ და მოპირდაპირის საწინააღმდეგოდ მსმენელის განწყობა; მეორე, საბუთების მნიშვნელობის გაზრდა ან შემცირება; მესამე, მსმენელში პათოსის გამოწვევა, და მეოთხე: განმეორება.

ბუნებრივია, რომ მას შემდეგ, რაც ორატორმა თავისი თავი მართალ კაცად წარუდგინა მსმენელთ, ხოლო მოპირდაპირე ცრულ, შეიძლება აქოს ან აძაგოს შესაბამისად და მსმენელიც საამისოდ განაწყოს. ორატორი ორიდან ერთ გზას ირჩევს: ან უნდა დაამტკიცოს, რომ მას მსმენელთათვის ან საერთოდ, ყველასათვის სიკეთე სურს, ანდა რომ მოწინააღმდეგეს მსმენელთათვის ან ყველასათვის ბოროტი უნდა. თუ როგორ მოვახერხოთ ეს, ე. ი. როგორ წარმოვადგინოთ ვინმე კარგად ან ცუდად, ამისთვის ჩვენ ტოპები დავსახელოთ¹⁷. მას შემდეგ, რაც ეს დავამტკიცეთ, ბუნებრივია საბუთების მნიშვნელობის გაზრდა ან შემცირება. ის, რაც მოხდა, უნდა დავადასტუროთ და მისი მნიშვნელობაც შევადფასოთ და როგორც საგნები არსებულნი საგნებიდან იზრდება ბუნებრივად, ასევე უნდა ვაწარმოოთ მნიშვნელობის გაზვიადება ან დამცირება. ამისთვის კი პირველ ყოვლისა, ტოპები გამოგვადგება. მას შემდეგ, რაც ნათელი გახდა, თუ რამდენ, როგორ ან რა მნიშვნელობის საგნებთან გვაქვს საქმე, შეიძლება მსმენელში პათოსის გავლენება, ე. ი. მასში სიბრალულის, ან შიშის, ან სიბრაზის, ან სიძულვილის, ან შურის, ან შევიბრის, ან სიყვარულის გრძნობის აღძვრა¹⁸. თუ როგორი ტოპები გამოდგება ამისთვის, ამაზეც უკვე ვილაპარაკეთ¹⁹. ასე რომ, ისლა გვრჩება რომ ზემოთქმული გავიხსენოთ. როგორც ზოგიერთი ამბობს, ეს შეიძლება შე-

სავალში, რაც სწორი არ არის. ისინი მოითხოვენ აგრეთვე, ნათქვამი რომ ადვილად გასაგები იყოს, ხშირად გავიმეოროთ. შესავალში ისე უნდა ილაპარაკო, რომ დაფარული არ დარჩეს ის, თუ რაზე იქნება მსჯელობა. დასკვნაში კი მოკლედ უნდა თქვა, რომ დაამტკიცე ის, რაც გინდოდა დაგემტკიცებინა. უნდა დაიწყოს ასე:

„ამგვარად, დავამტკიცეთ ის, რის დამტკიცებასაც ვაპირებდით“. ეს შეიძლება აჩვენოთ მოწინააღმდეგის შეხედულებასთან საკუთარის შედარებით, თუ ერთსა და იმავე ფაქტზე

1420a რას ამბობთ ორივე, ანდა პირდაპირ განაცხადოთ, რომ „ის ამას ამბობს, მე ამას და რა მოხდებოდა, მას რომ ეს ემტკიცებინა და არა ეს?“ ანდა შეიძლება კითხვა დასვათ: „რა დარჩა დასამტკიცებელი?“ ანდა „რა დამტკიცა მან?“ ან ასე, ან შედარების გზით, ანდა ბუნებრივად, როგორც ვაჩვენეთ: ჯერ საკუთარი შეხედულებების გადმოცემით და მერე, თუ მოისურვებთ, მოწინააღმდეგის შეხედულებებისა. მიზანშეწონილია, რომ სიტყვის ბოლო ნაწილი იყოს წყვეტილი სახისა, როგორც ეპილოგი და არა უწყვეტი სიტყვა. მაგალითად,

„მე ვითხარით, თქვენ მოისმინეთ, ჩემი საქმე თქვენს ხელთაა, გადაწყვიტეთ!“²⁰.

მინიშვნები

წიგნი პირველი

1

1. სიტყვა „დიალექტიკას“ არისტოტელე აქ ხმარობს „ფილოსოფიის“ მნიშვნელობით.

2. არისტოტელეს აზრით, რიტორიკა, ანუ მკვევრმეტყველება იმიტომ ენათესაება ფილოსოფიას, რომ მათ, ორივეს ზოგადი ობიექტი აქვთ შესასწავლი.

3. ერთიმემა — რიტორიკული დასკვნა.

4. პოლისი ერთდროულად ნიშნავს როგორც ქალაქს, ისე სახელმწიფოს, რადგან ძველ საბერძნეთში ქალაქები დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ.

5. არეობაგში მოწინააღმდეგე მხარეებს ნება ეძლეოდათ ელაპარაკათ მხოლოდ საქმის შესახებ. მცირეოდენი გადახვევის შემთხვევაშიც კი მათ სიტყვა ერთმეოდათ.

6. სიტყვა „რიტორი“ აქაც და ქვემოთაც ნახმარია ორატორის, მკვევრმეტყველის მნიშვნელობით.

7. იხ. „ტოპიკა“, წ. I, თ. II.

8. არისტოტელე რიტორიკისა და დიალექტიკის საგნად წინააღმდეგობებსაც თვლის. მაგრამ რადგან მათი კვლევის საგანი ძირითადად არის ქვეშაირიტება, ხოლო წინააღმდეგობის ორივე მხარე არ შეიძლება ერთდროულად ქვეშაირიტე იყოს, ამიტომ რიტორიკასაც სწორედ ეს მხარე, ქვეშაირიტება, აინტერესებს.

9. როგორც ამ ადგილიდან, ისე საერთოდ, „რიტორიკიდან“ ცხადი ხდება, თუ როდენ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ძველ საბერძნეთში მკვევრმეტყველებას.

10. არისტოტელე დიალექტიკისა და რიტორიკის უპირისპირებს სოფენტიკას, რომელიც, მათგან განსხვავებით, ემყარება არა ცოდნას, არამედ მიდრეკილებას.

2

1. დანარჩენ მცენიერებათაგან განსხვავებით, დიალექტიკისა და რიტორიკის არა აქვთ გარკვეული ობიექტით, ამტკიცებს არისტოტელე.

2. არისტოტელე ორატორის წარმატებაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს მის

ზნეობას. თუ ორატორი ზნეობრივია, მის სიტყვას ექნება დამაჯერებლობა და პირიქით. მაგრამ წარმოდგენა ორატორზე წინასწარ კი არ უნდა გვექონდეს შემუშავებული, არამედ უნდა გამომდინარეობდეს მისი სიტყვებიდან, რაც იმას ნიშნავს, რომ არისტოტელე ორატორულ ხელოვნებას მკიდროდ უკავშირებდა ეთიკას.

3. ვნებებს არისტოტელე ეხება „რიტორიკის“ II წიგნში.
4. აქ ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ არისტოტელე რიტორიკას ეთიკისა და დიალექტიკის განშტოებად მიიჩნევს.
5. „ანალიტიკა“, I, II, 23.
6. „ანალიტიკა“, II, I, 1, 10 და „ტოპიკა“, I, 1.
7. ტოპიკა“, I, 10.
8. დედანში ინლექციის აღმნიშვნელია „ეპაგოგიური მეთოდი“.
9. „მეთოდიკები“—არისტოტელეს ნაწარმოები, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია, მაგრამ რომელსაც ასახელებენ დიოგენე ლაერტელი „არისტოტელეს ცხოვრებაში“ (XXIV) და დიონისიოს პალიკარნასელი. ზოგიერთი მეკლევერის აზრით, ეს ნაწარმოები დაკარგული არ უნდა იყოს და მასში უნდა იგულისხმებოდეს II „ანალიტიკები“, სადაც ეს აღვლილ გვხვდება I წიგნის 1 თავში.
10. იგ. „რიტორიკა“, II, 20—24.
11. არისტოტელეს აზრით, ყოველი მეცნიერების საბოლოო მიზანი არის არა კონკრეტული საგნების ცვლევა, არამედ ზოგადის, ანუ საყოველთაოს დაღვევა.
12. პირველი სილოგეზში არისტოტელეს განხილული აქვს I „ანალიტიკების“ I წიგნის მე-4 თავში.
13. დორიევის — როდოსელი დიანგორას შვილი. ცხოვრობდა პელოპონესის ომის დროს. მას მრავალჯერ გაუმარჯვია ოლიმპიურ შეჯიბრებებში. იგი მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა აგრეთვე პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ცნობილია ქსენოფონტის „საბერძნეთის ისტორიის“ I ტომიდან. პინდარემ მას ზოტბა შეასხა ოლიმპიურ ოდაში.
14. „ანალიტიკები“, I, 1, 8—14.
15. „ტექმერიონ“ ნაშარია საბუთის მნიშვნელობით.
16. „ანალიტიკები“, I, 2, 27.
17. იგულისხმება უფროსი დიონისიოსი — სირაკუზის ტირანი. პისისტრატეს და თეაგენეს არისტოტელე ახსენებს „პოლიტიკაში“ (V, 5).
18. ტოპები არისტოტელეს განხილული აქვს „რიტორიკის“ II წიგნის 23-ე და 24-ე თავებში.

3

1. „ტელოს“ (მიზანი) ნიშნავს აგრეთვე „ბოლოს“, დასასრულს.
2. „ილიადა“, XVIII.
3. არისტოტელე გულისხმობს ზოგად წანამძღვრებს, რომელთაც ასხვავებს რიტორიკული ანუ კერძობითი წანამძღვრებიდან.

1. არისტოტელე ორატორისგან მოითხოვს სიკეთისა და ბოროტების ცოდნას, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმას, რომ არისტოტელე რიტორიკასა და, საერთოდ, ხელოვნებას უკავშირებს ეთიკას. ზნეობისა და ეთიკის ვარდა, არისტოტელე ორატორისგან ემპირიულ ცოდნასაც მოითხოვს, ყოველ შემთხვევაში იმის კარგად ცოდნას, რაზედაც ორატორი ლაპარაკობს.

2. არისტოტელე ორატორული ხელოვნებისაგან ასხვავებს ლოგიკას, რომელიც წინამძღვრებსა და დასკვნებს ეხება.

3. პირველში იგულისხმება სოკრატეს თვალსაზრისი, მეორეში სტოელები-სა, მესამეში ეპიკურელებისა, მეოთხე საყოველთაოდ გავრცელებული თვალსაზრისია.

4. ლაქდემონელი ქალები ცნობილი იყვნენ ზნეობრივი თავაშვებულობით, სიზარმაცით, სახელმწიფო მმართველობაში ზედმეტი ჩარევით. არისტოტელეს აზრით, ამიტომ მათ ზიანი მოჰქონდათ როგორც კანონმდებლობისათვის, ისე სახელმწიფოს კეთილდღეობისათვის. დაახლოებით ანალოგიურად ანასიათებს არისტოტელე მათ „პოლიტიკაში“ (II, 9, 5). შეად. ევრებიდეს „ანდრომაქე“, (595—8). ქენეოფანე და პლუტარქე უფრო დადებით აზრს გამოთქვამდნენ ლაქდემონელი ქალების შესახებ.

5. სიამოვნების აქ მოცემული არისტოტელესეული განსაზღვრება გამორიცხავს ყოველგვარ სარგებლობას.

6. სასუქრებისა და პატივისცემის სხვა ფორმებთან ერთად არისტოტელე ასახელებს გვებას სახელმწიფოს ხარკზე. როგორც ცნობილია, ეს ყილდო მოითხოვდა სოკრატემ სასამართლო პროცესზე სახელმწიფოს წინაშე თავისი დამსახურების საფასურად. თავის დაბლა დახრა, ადგილის დათმობა და სხვ. არისტოტელეს მიაჩნია პატივისცემის გამოხატულებად ბარბაროსებში.

7. ჰეროდოტე სელიმბრიელი, ექიმი და საექიმო ტანვარჯიშის მასწავლებელი, იყო უაღრესად სუსტი ჯანმრთელობისა, მაგრამ ყოველდღიური ვარჯიშისა და რეჟიმის დაცვის შედეგად მიუღწევია ღრმა მოხუცებულობამდე. იგი თავის პაციენტებს ურჩევდა ფეხით სიარულს ათენიდან მეგარამდე, რაც 70 მილს შეადგენდა.

8. პენტათლი — ხუთიღიში გამარჯვებული: სტომაში, ბადროს ტყორცნაში, შუბის ტყორცნაში, სირბილსა და ჭიდაობაში.

9. პანკრატისტი: კრივისა და ჭიდაობის მცოდნე სპორტსმენი.

10. როგორც აქედან ჩანს, ძველ-საბერძნეთში უდიდესი ყურადღება ექცეოდა სპორტს როგორც ჯანმრთელობის შენარჩუნებისა და დღეგრძელობის ერთ-ერთ ძირითად საშუალებას.

11. „ტექნე“ — ხელოვნება. აქ ეს სიტყვა ნახარია მედიცინის ხელოვნების, ანუ მედიცინის მეცნიერების მნიშვნელობით.

6

1. აქ ვლინდება პლატონის ვაგლენა არისტოტელესზე, რომელიც სიკეთეს სასარგებლოდ თვლის. აქვე თავი იჩინა არისტოტელეს უტილიტარისტულმა ტენ-

დენციამ, რაც სხვაგან ასე შესამჩნევი არაა, თუმცა ზოგჯერ უპირისპირდება ამ გაგებას.

2. აქ არისტოტელე კვლავ აიგივებს სარგებლობასა და სიკეთეს. მეორეს მხრივ, სიკეთეს განსაზღვრავს, როგორც თავისთავად სასურველს, ვ. ა. როგორც ისეთ მოვლენას, რომელსაც არავითარი გარეშე მიზანი არა აქვს. ამას გარდა, ის სიკეთეს უკავშირებს აზროვნებას, რაც რაციონალისტური ტენდენციამის ფილოსოფიაში.

3. ამ შემთხვევაში საყურადღებოა ის, რომ არისტოტელე სიამოვნებას აიგივებს სიკეთესთან, მეორე მხრივ კი მშვენიერებასთან. ამრიგად, მივიღეთ ტრიადა: მშვენიერება, სიამოვნება და სიკეთე, რომელნიც იგივეობრივნი არიან. მეორეს მხრივ, საყურადღებოა ის, რომ ისინი სასურველნი არიან თავისთავად. ამ თვალსაზრისმა განაპირობა კანტის საყოველთაოდ ცნობილი კონცეფცია დაუინტერესებელი მშვენიერების შესახებ.

4. არისტოტელე აქ სიამოვნებას ისეთსავე ღიდ მნიშვნელობას ანიჭებს, როგორც სიცოცხლეს.

5. „ილიადა“, I, 255.

6. იქვე, II, 176.

7. იქვე, 298.

8. ანდაზა ენება იმ ადამიანებს, რომელთაც საქმე ბოლომდე არ მიჰყავთ. ამიტომ არისტოტელე მათ ამხავავს იმათ, რომელთაც შორიდან მოტანილი კოკასახლთან უტყდებოთ.

9. ნაწილი კორინთელებისა ტროელების მხარეს იბრძოდა, ამიტომ, ცხადია, რომ ტროას მათ მიმართ არ ექნებოდა არავითარი პრეტენზია. სიმონიდე, როგორც ეტყობა, აქებდა კორინთელებს, მაგრამ კორინთელებმა ეს შეურაცხყოფად მიიღეს.

10. ორი მაგალითი ამოღებულია პომეროსიდან, მესამე და მეოთხე ისოკრატეს „ელენეს ქებიდან“, გვ. 215—217. იგივე მაგალითი მოიტანა არისტოტელემ „რიტორიკის“ II წიგნის 23-ე თავში.

7

1. არისტოტელე აქ ისევ, როგორც შემდეგში კანტი, უპირატესობას ანიჭებს მოვლენებს, რომლებსაც მიზანი თავის თავში აქვთ, შედარებით იმ მოვლენებთან, რომელთაც მიზანი თავის გარეთ აქვთ.

2. ლეოდამანტი — ათენელი მოქალაქე, პოლიტიკოსი და ორატორი, ისოკრატეს მოწაფე და ესქინეს მასწავლებელი. ლეოდამანტის მოწაფეა კალისტრატე, რომელმაც ქაბრიოსს ბრალი დასდო სამშობლოს ღალატში. პოლიტიკაში იგი თებელების მომხრე იყო. გავზავნილ იყო ელჩად თებელებთან. ტიმოთესა და ქაბრიოსთან ერთად მუშაობდა სარდლად, იყო არქონტიც, მას სიკვდილი ჰქონდა მისჯილი, რის გამოც სამშობლო დიტოვა, თუმცა ჭარიმას ვერ გაეჭია.

3. ეს სიტყვები ეკუთვნის პოეტ პინდარეს (ოლიმპ. ოდა, I, 1). პინდარეს აქ ციტირებულ სიტყვებში იფულისხმება თაღვისის მოძღვრება, რომლის მიხედვით, ყველაფრის საწყისია წყალი.

4. არისტოტელე აქაც სიამოვნებას მშვენიერებასთან აიგივებს, მეორე მხრივ. მშვენიერება მიაჩნია სასურველად თავის თავად.

5. „ილიადა“, II, 9, 592—594.

6. სიმონიდეს ლექსი, ფრაგმ. 163. ლექსი ეხება მოქალაქეს, რომელიც წინათ მეთევზე ყოფილა, ხოლო ოლიმპიურ შეჯიბრებაში გამარჯვების შედეგად დიდი პატივისათვის მიულწევი.

7. იფიკრატე — ათენელი სარდალი, ფესხაცმლების მკერავის შვილი. იგივე სიტყვები არისტოტელეს მოტიანილი აქვს „რიტორიკის“ I წიგნის მე-9 თავში.

8. „ოდისეა“, XXII, 347.

9. არისტოტელე ამ სიტყვებს ასხენებს აგრეთვე III წიგნის მე-10 თავში, როგორც ჩანს, ეს სიტყვები პერიკლეს არ უნდა ეკუთვნოდეს. იგი გვხვდება სირაკუზელი ტირანის ველონეს მიმართვაში ბერძნული სახელმწიფოების დებუ-ტატებისადმი, რომლებიც დახმარებას თხოულობდნენ (იხ. პეროლოტე, VII, 162, თუკიდიდე, II, 35).

8—9

1. „მონარქია“ ბერძნული სიტყვაა: „მონოს“ — ერთი, „არქოს“ — მმართველი.

2. „სახელმწიფო“, III, 7—18.

3. მშვენიერების აქ მოტიანილი განსაზღვრების მიხედვით, ის თავისთავად სასურველია, სასიამოვნოა, საქებია და კეთილი, რაც მშვენიერების ეთიკურ ინტერპრეტაციას წარმოადგენს.

4. აქ არისტოტელე გვევლინება კერძო საკუთრების დამცველად. ამიტომ სხვისი ქონების უკანონოდ მითვისება მას უსამართლობად მიაჩნია.

5. არისტოტელე ილაშქრებს სქესობრივი თავაშეებულობის წინააღმდეგ.

6. არისტოტელე ხაზს უსვამს მშვენიერებისა და სათნოების თითქმის ყველა სახეთა იგივეობას. გარდა ამისა, დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს იმ სათნოებებს, რომელიც საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ინტერესებს ემსახურება.

7. ფრ. 55.

8. ფრ. 28.

9. არისტოტელე გულისხმობს სასახლეებს, დეკორაციულად გაფორმებულ ბაღებსა და სხვ., რაც ბერძენებისათვის შემოსავლის წყაროს არ წარმოადგენდა.

10. ლაკონელებმა გრძელი თმების ტარება შემოიღეს არგონავლებზე გამარჯვების შემდეგ.

11. არისტოტელეს დამამცირებლად მიაჩნია სხვისთვის რაიმე სამუშაოს შესრულება, ე. ი. დაქირავებული შრომა, ანდა თავისუფალი მოქალაქის მიერ იმ სამუშაოს შესრულება, რაც მონებს ევალებოდათ.

12. პარალოგიზმი — ყალბი დასკვნა.

13. არისტოტელეს ისევე, როგორც პლატონს, სათნოების უმაღლეს ფორმად სიკეთე მიაჩნდა.

14. პლატონი სოკრატეს ამ სიტყვებს ათქმევინებს დიალოგში „მენექსენე“, 235 D.

15. ეს ადგილი დამოწმებულია მე-7 თავში.

16. ეს ეპიგრამაც მე-7 თავშია დამოწმებული.

17. ეს სიტყვები ამოღებულია ეპიტაფიიდან, რომელიც სიმონიდემ მიუძღვნა ათენელი ტირანის ჰიპიასის ქალიშვილს არქელდევს, რომელიც ლამფსაკოელი ტირანის ეანტიდეს მეუღლე იყო. შემდგომში არქელდევს ქმებიც ტირანები გახდნენ.

18. ეს სიტყვები ამოღებული უნდა იყოს ისოკრატეს „მეგაგორადან“, გვ. 197.

19. ჰიპოლოტეს შესახებ არ არსებობს არავითარი ცნობები. ჰარმოლიონისა და არისტოტიონის შესახებ კი ცნობებს გვაწვდის თუკიდიდე (ნ. I, თ. 54—59). მათ მოკლეს ათენის ტირანი ჰიპარქე, ტირან პიზისტრატეს შვილი.

20. არისტოტელეს ცნობების სიზუსტეს მოწმობს ისოკრატეს მოღწეული სიტყვები.

10

1. იხ. „ნიკომაქეს ეთიკა“, III, თ. 1—4.

2. „რიტორიკა“, II, 9.

3. დედანშია „ჰექსის“, რაც შეიძლება ნიშნავდეს როგორც თავისებას, ისე ქონებას. ამ შემთხვევაში ის ქონებას გამოხატავს.

4. აქ კარგად ვლინდება არისტოტელეს დემოკრატიზმი, რადგან, მისი აზრით, მთავარია არა ადამიანის კანის ფერი, არამედ მისი სულიერი თვისებები.

5. „რიტორიკა“, II, 12—18.

6. იქვე, II, 2.

7. იქვე, I, 6.

11

1. სიამოვნება არისტოტელეს ესმის, როგორც ბუნებრივი მდგომარეობა, ან ამ მდგომარეობისადმი დაბრუნება.

2. არისტოტელე ამ სიტყვებს მიაწერს პოეტ ევენე ჰაროსელს, სოკრატეს თანამედროვეს. მაგრამ იგივე სიტყვები აქვს თეოგნიდესაც (ტ. 470).

3. ევრიპიდეს დაკარგული ტრაგედია „ანდრომედა“-დან (ფრ. 133). ეს სიტყვები დამოწმებული აქვს ციცერონსაც.

4. „ოლისეა“, XV, 400—409.

5. „ილიადა“, XVIII, 109.

6. იქვე, XXIII, 108. შდ. „ოლისეა“, IV, 183.

7. ევრიპიდე. „ორესტე“, 234. ელექტრას სიტყვები ძმის მიმართ. იგივე სიტყვები აქვს მოტიანილი არისტოტელეს „ნიკომაქეს ეთიკაში“, VII, 13.

8. არისტოტელე აქ აეთიარებენ თვალსაზრისის ხელოვნების, როგორც მიბაძვის და ხელოვნების გნოსეოლოგიური დანიშნულების შესახებ.

9. „ოდისეა“, XVII, 218.

10. „ნიკომაქეს ეთიკა“, IX, 8.

11. იქვე, IX, 4.

12. ევრიბიდეს ტრაგედია „ანტიოპე“-დან (ფრ. 183), რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია. იგივე სიტყვები აქვს მოტანილი პლატონს „გორგიაში“.

13. ამასვე ამბობს არისტოტელე მე-3 წიგნის ბოლოს. რადგან „პოეტრიკაში“ გაკვრიტაა მსჯელობა სასატილოს თაობაზე, არის საფუძველი ვარაუდისათვის, რომ არისტოტელეს „პოეტრიკაში“ სრული სახით ვერ მოაღწია.

12

1. „რიტორიკა“, II, 19.

2. აქ დასახელებული ძენონი ისევე, როგორც მისი მოქმედება, უცნობია.

3. არისტოტელე გულისხმობს ათენელ პირატებს, რომელთაც გაძარცვეს კართაგენელთა გემები იმ იმედით, რომ სასამართლო პროცესი კართაგენიდან ათენამდე დიღხანს ვერ მიაღწევდა ათენიდან კართაგენის სიშორის გამო.

4. მილიელნი (ტომი მცირე აზიაში) ცნობილნი იყვნენ სიმზხალითა და ნებიერობით.

5. „მოქმედებაში“ არისტოტელე გულისხმობს ვაქრობისა და სასამართლო საქმეების წარმოებას.

6. კალიპოსი — ათენელი მოქალაქე. პლატონის მეგობარი. იგი ტირან დიონს გაჰყვა სირაკუზაში, მას შემდეგ, რაც ათენში დაუახლოვდა. იქ მის წინააღმდეგ ააჯანყებს სირაკუზელებს და მოკლავს კიდევ. ამის შესახებ დაწერილებით იხ. პლუტარქე, „დიონის ცხოვრება“.

7. ენეზიდემე — ლეონტინელი ტირანი. მას დაასწრო სირაკუზელმა ტირანმა გელონმა მეზობელი ქალაქის დაპყრობა, რისთვისაც მას ენეზიდემმა ჯილდოდ კოტაბოს ჰათამაშო გაუგზავნა.

კოტაბოსი — თამაშის თავისებური სახეობა, გავრცელებული სიცილიაში. ქურჭელს ათავსებდნენ წყლის ზედაპირზე; ზემოდან აწვეთებდნენ ღვინოს, სანამ ქურჭელი არ ჩაიძებოდა. მოგებული რჩებოდა ის, ვინც ადრე ჩაძირავდა მას.

8. იასონი — თესალიელი ტირანი.

13

1. სოფოკლე, „ანტიგონე“, 456.

2. ვემედოკლე (ფრ. 487) აკრაგანტელი. როგორც ჩანს, თხზულება მას ღებ-სად დაუწერია. გამოთქმული ჰქონია თვალსაზრისი მკვლელობის საწინააღმდეგოდ, რაც მას პითაგორელებიდან უნდა ჰქონდეს შეთვისებული.

3. ალკიდამანტი — ელეელი სოფისტი გორგიას მოწაფე, ორატორი. მოღწეულია მისი ორი სიტყვა. დაკარგულია აქ ნახსენები სიტყვა „მესვენლების მიმართ“. სქოლიასტი აქ მოტანილ ადგილს უმატებს შემდეგ სიტყვებს: „ღმერთმა

უველა თივისუფალი დაბადა. ბუნებას მონად არავინ შეუქმნია“. სიტყვა ეხებოდა მესენელების აჯანყებას სპარსელების წინააღმდეგ.

4. არისტოტელე ბრძოლის ველიდან ვაჭყევას თვლის საზოგადოებრივ დანაშაულად. ამიტომ რომელიმე კერძო პირისადმი ჩადენილი დანაშაული მას ისე მძიმე დანაშაულად არ მიაჩნია, რამდენადაც მას არ მოაქვს ზიანი მთელი საზოგადოებისათვის.

5. „რიტორიკა“, I, 10, 3.

6. იქვე, I, 10.

7. იქვე, I, 5—6.

8. იქვე, I, 3.

9. იქვე, II, 2.

10. იქვე, I, 11—12.

11. არისტოტელე ასხვავებს ორგვარ კანონს: ბუნებრივს, რომელიც აუცილებელია და დაწერილს, შექმნილს ადამიანების მიერ, რომელიც არაა აუცილებელი, რადგან არაა ზუსტი, შეიცავს შეცდომებს და რომელსაც ადამიანები ასრულებენ იძულებით, ემორჩილებიან რა სახელმწიფოს ძლიერებას.

12. იხ. „ნიკომაქეს ეთიკა“, V, 20.

13. არისტოტელე ამტკიცებს, რომ დანაშაულის დასჯისას უფრო მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს დანაშაულის გამომწვევ მიზეზებს, ვიდრე თვით დანაშაულს.

14

1. მელანოპეს შესახებ ცნობები მოვპოვება აგრეთვე პლუტარქეს „დემოსთენეს ცხოვრებაში“ (თ. 13). ჩვენამდე მოღწეული ცნობებით მელანოპე გადასახადებს სწორად არ კრფდა. მას ქრთამი აუღია კალისტრატესაგანაც კი, რომელიც მისი მტერი იყო.

2. ობოლი (ბ მქმტვ) 1 უდრის $\frac{1}{6}$ დრახმას, როგორც წონის ერთეული უდრის 0,728 გრამს.

3. სოფოკლე — ორატორი პელოპონესის ომის დროს და არა ტრაგიკოსი სოფოკლე. მას არისტოტელე ქვემოთაც მოიხსენებს.

15

1. „ბუნებრივ საბუთებს“ არისტოტელე უწოდებს „არატექნიკურ საბუთებს“, რაც ორატორის მიერ არაა მოპოვებული ხელოვნური გზით.

2. სოფოკლე, „ანტიგონე“, 458 და ქვემოთ. ეს სიტყვები უკვე მოტიანილი ჰქონდა არისტოტელეს „რიტორიკის“ მე-13 თავში, ამიტომ აქ მოაქვს შემოკლებით, როგორც უკვე ცნობილი.

3. „ძველ“ და „ახალ“ მოწმეებში იგულისხმება სასამართლო პროცესის წინაპორბედი და თანამედროვე მოწმენი.

4. ათენელებს დავა ჰქონდათ მეგარელებთან კუნძულ სალაშინის თაობაზე. ორივე მხარეს მოწმეებად ჰყვავდათ ლაკონელები. ამას გარდა, ათენელებმა დამატებით საბუთად მოითანეს პომპროსის ლექსი, რომლითაც მტკიცდებოდა ის,

რომ სალამინი ათენელებს ეკუთვნოდა: „აინტმა სალამინიდან თორმეტი გემი მოიყვანა და იქ გაამწყვრივა, სადაც ათენელთა ფალანგნი იდგნენ“ („ილიადა“, II, 557—558). დავა ათენელთა სასარგებლოდ გადაწყდა.

5. პერიანდრე — ერთ-ერთი შვილ ბრძენთაგანი, რომელმაც 200 ჰეგზამეტრის შემცველი „ღარიგებანი“ დაწერა. უცნობია, თუ რაზე დაობდნენ ტენედოსელები და სიგეიონელი და აბც ისაა ცნობილი, პერიანდრეს წიგნი გამოიყენეს, თუ ზეპირი გამოხატუვაში.

6. კლეოფონტი — ცნობილი დემაგოგი პელოპონესის ომის დროს, კრიტიას მოწინააღმდეგე. იგი სიკვდილით იქნა დასჯილი.

7. კრიტია — სოკრატეს თანამედროვე, ერთ-ერთი ოცდაათ ტირანთაგან.

8. იხ. პეროლოტე, VII, 141.

9. ეს სიტყვები ეკუთვნის კვიპროსელ კელიკოს პოეტს სტასინეს. ანალოგიური სიტყვებით მიმართა კიროსმა კრეზეს (იხ. პეროლოტე, I, 155).

10. ევზულე — ცნობილი ორატორი, დემოსთენეს თანამედროვე და მოწინააღმდეგე. სამხედრო მოღვაწე. მისი აქ დასახელებული სიტყვა დაკარგულია. ქარეტი — არისტოტელეს თანამედროვე ათენელი მხედართმთავარი. არქიბიონის შესახებ არაფერი არაა ცნობილი. პლატონი — კომიკოსი პოეტი და არა ფილოსოფოსი.

11. იხ. „რიტორიკა“, II, 23.

12. ქსენოფანე — მცირე აზიის ქალაქ კოლოფონიდან. მე-6 საუკუნის ცნობილი ფილოსოფოსი, ელეური სკოლის ფუძემდებელი. იგი ელეაში კოლოფონიდან გადასახლდა, სადაც საკუთარი ფილოსოფიური სკოლა ჩამოაყალიბა.

წიგნი მეორე

1

1. „რიტორიკა“, I, 9.

2. იქვე, I, 2.

2

1. კლეონში იგულისხმება არა რომელიმე კონკრეტული პიროვნება, არამედ მოტანილია ნიმუშად, როგორც აღმნიშვნელი ნებისმიერი კონკრეტული პიროვნებისა.

2. „ილიადა“, XVIII, 109, 110.

3. იქვე, I, 356.

4. იქვე, IX, 648.

5. იქვე, II, 196.

6. იქვე, I, 82.

7. ნაფლისხმევი უნდა იყოს პლატონის მოძღვრება იდეებზე და ამ მოძღვრების მიმდევრები.

8. იფლისხმემა ანტიფონტეს ტრაგედია „მელეაგრე“, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მიაღწია. პლექსიბე — მელეაგრეს ბიძა, ალთეას ძმა. მელეაგრე კლავს გარკულ ტანს, რომლის თავს და ტყავს მთართმევს ატალანტას, არკადიის მეფის ასულს. ბიძები პლექსიბე და ტოქსიევსი გაბრახებულნი არიან მასზე, მაგრამ მელეაგრე ორივეს კლავს.

3

1. „რიტორიკა“, II, 12.

2. ფილოკრატე — ცნობილი ელევსინელი ორატორი, დემოსთენეს შეურიგებელი მტერი. დემოსთენე მას „სამშობლოს მოღალატეს“ უწოდებდა. მას ბრალი ედებოდა ე. წ. „ფილოკრატეს ზავში“.

3. ერგოფილე დამარცხდა თრაკიის მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში, რადგან კალისტენემ ნადრევიდ შეკრა ზავი მეფე პერდიკასთან. ერგოფილე გაძევებულ იქნა სამშობლოდან და დაუსწრებლად მიესაჯა სიკვდილით დასჯა კალისტენესთან ერთად 362 წელს.

4. კალისტენე შესაძლებელია, არისტოტელეს დისწული იყოს.

5. „ოდიხეა“, IX, 504.

6. „ილიადა“, XXIV, 54.

4

1. ეს განსაზღვრება გვხვდება „ნიკომაქეს ვითიკაში“, VIII, 2.

2. აქ არისტოტელე დრდად აფასებს საკუთარი შრომით მცხოვრებ ადამიანებს, რაც სრულებით არ ავლენს მის არისტოკრატიულ ტენდენციებს.

3. ჰესიოდე, „სამუშაონი და დღენი“, 25.

5—8

1. შესაძლებელია, ევრიპიდეს მაგიერ იფლისხმებოდეს ჰიპერიდე, რადგან ევრიპიდე ელჩი არასოდეს არ ყოფილა. ჰიპერიდე კი ხშირად იყო ზოლმე ელჩად. იგი ათენელებმა სირაკუზაშიც გაგზავნეს ელჩად ზევზე მოსალაპარაკებლად. სირაკუზელებმა ათენელების წინადადება უარყვეს. რაზეც ჰიპერიდემ უპასუხა: სირაკუზელებო, თქვენ პატივი უნდა გეცათ ჩემი ელჩობისათვის, რადგან მე თქვენთან პირველად ვარ მოსული მეგობრული მოლაპარაკებისათვის.

2. სამოსის მიწების პირველი განაწილება მოხდა 439 წელს, როცა პერიკლემ სამოსელების აჯანყება ჩაახშო.

3. როგორც პლუტარქე გვაცნობებს, ანტიფონტე ელჩად იყო სირაკუზაში. ტირანმა დიონისიოსმა ჰკითხა, თუ რომელი სპილენძია უკეთესი, რაზეც ანტი-

ფონტმა უპასუხა: „ის, რომლისაგანაც ათენელებმა ჩამოასხეს პარზოდინისა და არისტოვტიონის ქანდაკებები. ამის გამო ტირანმა ანტიფონტე სიკვდილით დასაჯა.

4. ლიკვიონში, როგორც ჩანს, მიღებული იყო ღარიბი მოგზაურებისათვის რაიმე ნაჭერის მიწოდება დაძინების დროს წამოსახურადად.

5. დიოპეიფე იყო ათენელი სარდალი, რომელიც ზშირად არის მოხსენებულ-ლი ფილიპე მაკედონელის დროს. მის საკებრად სიტყვა წარმოთქვა დემოსთენემ. არაფერია ცნობილი მისი სიკვდილის შესახებ. არაა ცნობილი არც ის, თუ რა გაუჭირდა მას და რატომ დასჭირდა სპარსთა მეფის დახმარება.

6. აქ არისტოტელეს უზუსტობა მოუვიდა, რადგან პეროდოტეს ცნობით (III, 14), ვისაც ეს გადახდა, იყო არა ამასისი, არამედ მისი ვაჟშვალი ფსამე-ნიტოსი.

9—12

1. „ილიადა“, XI, 542.

2. სქოლიასტის ცნობით, ეს სიტყვები ეკუთვნის ესქილეს.

3. ნაგულისხმევია ის კლდეები, რომელიც გიბრალტარის სრუტის აღმოსავე-ლეთით მდებარეობს, იქ, სადაც ხმელთაშუა ზღვა ერთვის ატლანტიკის ოკეანეს.

4. ეს ანდაზა ეკუთვნის ჰესიოდეს („სამუსოონი და ღღენი“). იგივე ფრაზა მოტანილი აქვს არისტოტელეს ზემოთ (წ. II, 4).

5. პიტაქე — ერთ-ერთი შვიდ ბრძენთაგანი. სქოლიასტი შენიშნავს, ამფი-აროსში იგულისხმება არგოსელი წინასწარმეტყველი, რომელიც თავისი სურ-ვილის საწინააღმდეგოდ მონაწილეობდა თებულგებთან ბრძოლაში, სადაც ის დაი-ღუპა კიდევც. გაუგებარია, თუ რას ნიშნავს აქ მოტანილი სიტყვები.

6. ქილონი — ერთ-ერთი შვიდ ბრძენთაგანი. სქოლიასტის შენიშვნით, მისი ძირითადი დებულება ყოფილა „არაფერი უზომოდ“. ზოგი ისტორიკოსი ამ სენ-ტენციას სხვა ფილოსოფოსს მიაწერს.

13—15

1. ბიანტე — ერთ-ერთი შვიდ ბრძენთაგანი. კრეზეს თანამედროვე.

2. არისტოტელე მშვენიერებას არა მხოლოდ უთანაბრებს სიკეთეს, არა-მედ მასზე მაღლა აყენებს.

3. არისტოტელემ 49 წელი აიღო, როგორც კვადრატული რიცხვი (7×7).

4. როგორც გადმოგვცემენ, ალკიბიადეს ვაჟიშვილი „მაიმუნა“ იყო მამას-თან შეღარებით, ხოლო ლისიასის ცნობით, ის ნიმფში იყო უკიდურესი გარყვნი-ლებისა. უფროსი დიონისეს ვაჟიშვილი მთელი ცხოვრების განმავლობაში მმარ-თველი იყო, რომელიც ერთი უკიდურესობიდან მეორეში ვარდებოდა.

5. კიმონის შვილზე არაფერია ცნობილი.

6. პლატონი „პირველ ალკიბიადეში“ უარყოფითად ახასიათებს სოკრატეს შვილებს. ასევე უარყოფითად ახასიათებს მათ სენეკა თავის წერილებში (104).

1. დიოგენე ლაერტელის ცნობით (იხ. მისი „არისტოტელეს ცხოვრება“). ერთ-ხელ დიონისიოსმა არისტოტელეს ჰკითხა: „რატომ არის, რომ ფილოსოფოსები მდიდრებს უმსახურებიათ, მაგრამ მდიდრები ფილოსოფოსებს არასოდეს?“ — ეს იმითომ, უმასუხა არისტოტელემ, რომ ფილოსოფოსებმა იციან რა უნდათ, მდიდრებმა კი არა“ (შეად. პლატონი, „სახელმწიფო“, VI, 283).

2. „რიტორიკა“, II, 12—14 და 15—17.

3. იქვე, I, 8.

4. იქვე, I, 3.

5. იქვე, I, 4—8.

6. იქვე, I, 9, 10—15.

7. იქვე, I, 9, 40.

19

1. ტრიერი — გემი ნიზბონების სამი მწკრივით.

2. აგათონი — ტრაგიკოსი პოეტი, რომელსაც ასხენებს პლატონი „ნადიმში“, სადაც ის გამოყვანილია როგორც გამარჯვებული. მაგრამ მისი გამარჯვების დროს პლატონი უნდა ყოფილიყო 11 წლისა. სხვა ცნობით, იგი სოკრატესა და სპევსიპეს თანამედროვეა. უცნობია, თუ რომელი წყაროდან არის ამოღებული აქ მოტანილი სიტყვები.

20

1. ლიბიური არაკების სამშობლოა აფრიკა. ლიბიური არაკები ცხოველთა სამყაროს არაკების რიცხვს მიეკუთვნება. ეს არაკები აქვს ნახსენები კინტილიანეს. ძველი გეომატიკოსის ცნობით, თუ ეზობეს არაკებში გამოყვანილი იყვნენ როგორც ჰევიანი, ისე სულელი პერსონაჟები, ლიბიურში — მხოლოდ ჰევიანნი.

2. აქ მოტანილია ისტორიაში ცნობილი ფაქტები: ეკრძოდ, ნავულისხმეგია სპარსეთის მეფე არტაქსერქსე III, რომელმაც 350 წელს დაიპყრო ეგვიპტე.

3. ჰიმერა — ქალაქი სიცილიის ჩრდილოეთით, რომელიც დაიპყრო აგრიგენტელმა ტირანმა ფალარესმა, დაახლოებით, 300 წელს.

21

1. ვნობი — სენტენცია, ნაკვესი, ბრძნული გამოჩინაობა.

2. ვთიმემებისა და სილოგოზმების შესახებ იხ. „რიტორიკა“, 1, 2.

3. ევრიპიდე, „მედეა“, 296.

4. ევრიპიდე, „სთენობეა“, ფრ. 661. არისტოფანეს „ბაყაყებში“ ამ სიტყვებს ამბობს ევრიპიდე.

15. არისტოტელე

5. ევრიბიდე, ჰეკუბა, § 58.
6. ეს სიტყვები ეკუთვნის ან სიმონიდეს, ან ეპიქარმეს.
7. ევრიბიდე, „ტროელი ქალები“, 1051.
8. არისტოტელე რიტორიკულ ენთიმემას აღარებს ლოგიკურ სილოვიზმს.
9. ავტორი უცნობია.
10. ეს სიტყვები უნდა ეკუთვნოდეს ეპიქარმეს.
11. აპოფთეგმები — სენტენციები, ბრძნული გამონათქვამები.
12. სტესიქორემ, იმისთვის, რომ ლოკრელები დაეთანხმებინა, არ ეომათ მე-ზომლებთან, უთხრა, რომ ომის დროს ყველაფერი გადაიწვება და ამიტომ ჭრი-ჭინები ისრდებათ არა ხეებზე, არამედ დედამიწაზე.
13. „ილიადა“, XII, 243.
14. იქვე, VIII, 309.
15. „რიტორიკა“, I, 5, 14.
16. თუციდიდე, I, 90.
17. ნაფლისსმევი უნდა იყოს იფიკრატე, რომელიც დაბალი წარმოშობისა იყო და ამიტომ არ უნდა ეყისრა მხედართმთავრობა.

22

1. „რიტორიკა“, I, 2 ან II, 21.
2. ევრიბიდე, „იპოლიტე“, 989.
3. თუ რა ვაკეთეს ათენელებმა გადასახლებული ჰერაკლიდების დასახმარებლად, ცნობილია ისოკრატეს „პანეგირიკიდან“ და ლისიას მიერ საფლავზე წარმოთქმული სიტყვიდან.
4. ათენელები ჰეგემონიის შენარჩუნების მიზნით მრავალ უსამართლობას ჩადიდნენ. მაგალითად, მათ აიძულეს ეგინელები დაეტოვებინათ სამშობლო, თუმცა ისინი მათი დამხმარენი იყვნენ ხალამინთან ბრძოლაში. ასევე მოუქცნენ ისინი ჰოტიდის მცხოვრებთ.
5. „ტოპიკა“, I, 14.
6. კეკსოსი — პოსეიდონის შვილი, რომელიც აქილეუსმა დაახრჩო.

23

1. „რიტორიკა“, I, 13.
2. ამ სიტყვების ავტორი უცნობია.
3. ევრიბიდეს დაკარგული ტრაგედია „თიესტეიდან“, ფრ. 396.
4. თეოდეტე — პლატონისა და ისოკრატეს მოწაფე, არისტოტელეს დიდი მეგობარი. ავტორი ორმოცდაათი ტრაგედიისა, აგრეთვე „რიტორიკის ხელოვნებისა“.
5. ნიკანორი — აღ. მაკედონელის ერთ-ერთი სარდალი. აღ. მაკედონელის შემდეგ მართავდა მაკედონიის ნაწილს, მაგრამ მოინდომა მთელი საბერძნეთის ხელში ჩაეღება. იგი მოკლულ იქნა კასანდრეს მითითებით.

6. ლაპარაკია ეგვიპტონზე, რომლის ისტორიას ჰყვება ჭენოფონტე „ჰელენიკაში“, VII, 3.

7. ლექსი ამოღებულია ანტიფონტოს ტრაგედია „მელეაგრედან“. მოტივები სიტყვები მიმართულია ტოქსიკოსისა და პლექსიპეს დის, ენევისის ცოლის ალთეასადმი. ტოქსიკოსი და პლექსიპე მოკლა ენევისის ვაჟმა მელეაგრემ.

8. თეზევსმა ვლენე მოიტაცა ალექსანდრეზე ადრე.

9. ტინდარიდები — კასტორი და პოლიდეკე, ელენეს ძმები, რომლებმაც მოიტაცეს ლევიპეს ქალიშვილები. პექტორმა მოკლა პატროკლე, ხოლო ალექსანდრემ (პარისმა) აქილევსი. ეს არგუმენტები ამოღებული უნდა იყოს ალექსანდრესადმი მიძღვნილი ხოტიბიდან.

10. ფრაგმენტი ლისიას ზიტყვიდან, რომელმაც ჩვენამდე არ მოაღწია. იფიკრატეს სიტყვა ისტორიაში ცნობილია სახელწოდებით „ქანდაკების შესახებ“. მოტიანილი ადგილიდან ირკვევა, რომ იფიკრატეს შეპირდნენ ქანდაკებას, თუ ის სპარსელებს დაამარცხებდა, მაგრამ როდესაც მან ისინი დაამარცხა, პარმოდონმა მას უარი უთხრა. მისი სიტყვა მოტიანილი აქვს მრავალ ისტორიკოსს. უცნობია მხოლოდ პარმოდონის პიროვნება.

11. მეფე ფლიპემ თებულებს ფოკელებთან ბრძოლაში დიდი დახმარება გაუწია პერსოლესის ბრძოლების წინ. ამიტომ ისინი მას გზას ვერ დაუჭირდნენ. ამ ფაქტზე მითითება აქვს აგრეთვე დემოსთენეს. ოღონდ აქ მოტიანილი სიტყვების წყარო უცნობია.

12. „ტიეკროსი“ — სოფოკლეს დაკარგული ტრაგედია. ეს ტრაგედია ნახსენები აქვს არისტოტელეს აგრეთვე III წიგნის მე-15 თავში. იფიკრატემ ეს სიტყვა გამოიყენა არისტოფონტის წინააღმდეგ თავდასაცავად, რომელიც ცნობილი ორატორი იყო.

13. ამ არგუმენტაციას იყენებს სოკრატე „პლატონის აპოლოგიაში“ ათეიზმში ბრალდებისაგან თავდასაცავად. ეს ადგილი ციტირებული აქვს არისტოტელეს III წიგნის მე-18 თავში.

14. პარმოდონის და არისტოფიტონი ცნობილი არიან იმით, რომ მათ ტირანის ბატონობა დაამხეს, მოკლეს ჰიპარქე.

15. „ალექსანდრე“-ში იფიკრატესმა ალექსანდრეს (პარისი) სიტყვა. ალექსანდრე (პარისი) ამ სიტყვაში თავს იცავს უზნეობაში ბრალდებისაგან იმით, რომ მას სივსებით აკმაყოფილებს ელენეს სიყვარული და რომ მის გარდა, მას არავინ არ სურს.

16. მაკედონიის მეფე არქელაოსი ცდილობდა თავის კარზე ფილოსოფოსების შემოკრებას. ევატიეებოდა სოკრატესაც, რომელმაც ამ მოპატივებაზე უარი თქვა იმ მოტივით, რომ მეფეს სამაგიეროს ვერ გადაუხდიდა.

17. „ტობიკები“, I, 15 და II, 3.

18. პეპარეთოსი — ერთ-ერთი კოკლადთაგანი. ვის ეკუთვნის „პეპარეთული სიტყვა“, ან რას ეხებოდა იგი, გაურკვეველია.

19. თეოდექტეს „კინოზში“ უნდა იფიკრატესმა მოკლეს თეოდექტეს მიერ წარმოთქმული სიტყვა.

20. უცნობია, თუ ალკიდამანტეს რომელი სიტყვაა ნაგულისხმევი. „იტა-

ლიელეშში“ ნიგულისხმევი უნდა იყოს დიდი საბერძნეთის მტარუკრებნი „ფილოლოგოსებში“ კი ეპამინონდა და პელოპიდა.

21. ავტოკლე — ათენელი ორატორი, სტრომბიქიდას შვილი, ელჩი სპარტაში. უცნობია, თუ რატომ დასდო მან ბრალი მიქსიდემიდეს, რომელმაც უარი განაცხადა არეობაგში გამოცხადებაზე, ანდა ვინაა მიქსიდემიდე. მას ქსენოფონტი უწოდებს ულარესად მქვერმეტყველს (იხ. ქსენოფონტი, საბერძნეთის ისტორია, VII, 3, 5). შურისძიების ღმერთქალები — ერინიები, იგივე ეგშენიდები, არეობაგში გამოცხადდენ ორესტეს საქმეზე.

22. გაურკვეველია, იგულისხმება საფოს რომელიმე ლექსი, თუ მისი ზეპირი გამოხატულება.

23. არისტოპე — ცნობილი ფილოსოფოსი, კირენეს სკოლის ფუძემდებელი.

24. ქსენოფონტე ამ ისტორიას მიაწერს აგესიპოლისს, პლუტარქე — აგესიპოლისს. ამიტომ აქ შესაძლებელია სახელი პეგესიზე დამახინჯებული იყოს (იხ. ქსენოფონტე, „პელენია“, IV, 7, 2).

25. ისოკრატეს შეუთხოვნავს „ელენეს ზოტბა“.

26. ევაგორა — კვიპროსის მეფე. რომელსაც ზოტბა მიუძღვნა ისოკრატემ.

27. კონონი — ათენელი სარდალი. ბრძოლაში დამარცხებულმა თავი შეაფარა კვიპროსის მეფეს ევაგორას.

28. თეოდექტეს მიაკუთვნებდნენ „ისოკრატეს აპოლოგოსს“.

29. კალიპოსი — ათენელი ორატორი, რომელიც ისოკრატეს მოწაფე უნდა ყოფილიყო. მას არისტოტელე ასხენებს ამ წიგნის მე-19 თავში.

30. ქარიდემონ ევბეელი — სარდალი, რომელიც ხან ათენელთა მხარეს იბრძოდა, ხან მათ წინააღმდეგ. მიუხედავად ამისა, მიაღწია დიდ წარმატებებს და ათენელი მოქალაქეც გახდა. სტრაბონი მონაწილეობდა კორინთოს ომში. მეთაურობდა სამხედრო ნაწილს. მანაც მიაღწია ათენის მოქალაქეობას.

31. უტენობია, თუ საიდან არის ამოღებული ქსენოფანეს ეს სიტყვები.

32. შტრ. „ოლიადე“, X, 218.

33. პამფილე — პლატონის მოწაფე, ციცერონის ცნობით, კუნძულ სამოსზე მისი მოწაფე იყო ეპიკურე.

34. ანდროკლე პითეგსიდან — ათენელი დემაგოგი, ალკიბიადეს ერთ-ერთი ბრალმდებელი „დამსხვრეული ქანდაკებების“ საქმეში. მის შესახებ ცნობებს გვაწვდის პლუტარქე „ალკიბიადეს ცხოვრებაში“ (თ. 19) და თუციდიდე (VIII, 65).

35. ლეოდამანტე — ატარნეველი, ისოკრატეს მოწაფე. ვაქინეს ტნობით, იგი ორატორობაში დემოსთენესაც კი სჯობდა. იგი ეკუთვნოდა ოლიგარქიულ პარტიას. ხოლო თრაზიბულე — დემოკრატიულს.

36. ლეგკოთეა (ინო) — კლდისოს ასული და ადამანტეს მეუღლე. მან თავის გაუ მელეკრტესთან ერთად სმელთაშუა ზღვაში თავი დაიხრჩო. ორივე ზღვის ღვთაებებად გამოაცხადეს.

37. კარკინე — ათენელი პოეტი IV საუკუნისა, არისტოფანეს თანამედროვე. მას დაწერილი ჰქონია 16 ტრაგედია. რომელთაგან არც ერთმა არ მოაღწია „რიტორიკის“ III წიგნის მე-16 თავში არისტოტელე ასხენებს მის „ოიდიპოსს“.

38. თეოდორე ბიზანტიელი — სოკრატეს თანამედროვე. არისტოტელემდე

ჟველაზე დიდი ავტორი „ორატორული ხელოვნებისა“. მას ასახელებენ როგორც სსეებში. ისე არისტოტელე „რიტორიკის“ III წიგნის მე-11 და მე-13 თავებში. აქ მოტანილი ადგილი მოწმობს, რომ მას ორატორულ ხელოვნებაზე ბევრი წიგნი უნდა ჰქონდეს დაწერილი.

39. „სიდეროს“ — რკინა, რაც ამავე დროს (ფორმით „სიდერო“) ქალის სახელადაც იხმარებოდა. მოტანილი ადგილი ამოღებულია სოფოკლეს ტრაგედია „ტიროსი“-დან.

40. თრაზიბულე კოლოტელი და კონონი ცნობილი არიან ათენის პოლიტიკური ცხოვრებიდან. სიტყვა „თრაზიბულე“ ეტიმოლოგიით ნიშნავს სულით ძლიერს, რაც ამავე დროს ადამიანის სახელადაც იხმარებოდა.

41. ჰეროდოტე შეიძლება იყოს გორგია ლეონტიუნელის ძმა, ანდა სელიმბრიელი ექიმი. „რიტორიკის“ I წიგნის მე-5 თავში იგი მოხსენიებულია როგორც სელიმბრიელი ექიმი.

42. თრაზიმაქე ეტიმოლოგიით ნიშნავს ომში მამაცს. იხმარებოდა მამაკაცის სახელად.

43. პოლოსი — მამაკაცის სახელი, წარმომდგარია სიტყვიდან „პოლოს“, რაც კვიცს ნიშნავს. აქ ნახსენები პოლოსი აკრაგენტელია. ამის შეს. იხ. პლატონის „გორგია“.

44. დრაკონის მკაცრ კანონებზე ანდაზები შეიქმნა.

45. ჰეკაბე ანუ ჰეკუბა — ევროპიდეს „ტროელი ქალების“ კვირი. სახელი „აფროდიტე“ წარმოიღვა სიტყვიდან „აფროსიუნე“, რაც „უფუნურებას“ ნიშნავს.

46. ქერემონი — ტრაგიკოსი პოეტი. არისტოტელე მას ახსენებს აგრეთვე „რიტორიკის“ III წიგნის მე-12 თავში.

47. აქნთოსი — ნიშნავს მწუხარებას, უბედურებას. პენთესის მამაკაცის სახელია.

24

1. ისოკრატეს „ეპიგორადან“ (65—69).

2. ეს კალამბური უნდა ეკუთვნოდეს პოლიკრატეს, რომელმაც დაწერა ნაწარმოები „თავების ქება“. სიტყვა „მისტერია“ წარმოებულია სიტყვიდან „მიუს“, რაც „თავის“ ნიშნავს.

3. კალამბური ეკუთვნის პინდარეს. ამოღებული უნდა იყოს მისი ერთ-ერთი დიკარგული სიმღერიდან, რომელსაც ეწოდებოდა „პართენია“ და რომელსაც მღეროდნენ ფლეიტის აკომპანიმენტით. „პანი“ კიბელას ძაღლს ნიშნავდა. კიბელა, ბერძნების წარმოდგენით, ბუნების ერთ-ერთი უძლიერესი ღმერთქალია. მას ყოველთვის თან ახლდა „პანი“. ძაღლისათვის ამ სახელის წოდება მის ქებას ნიშნავდა.

4. პანი (δ Πάν) ზევსისა და ჰერმესის შვილი, ტყეების, ჯოგების, საქონლისა და მწყემსთა ღმერთი. სალამურის გამოგონებელი, თხის ფეხების მქონე.

5. ჰერმესი საერთო იყო როგორც მიწიერი, ისე ციური და მიწაქვეშა ღმერთებისათვის (ამის შეს. იხ. პორაციუსი, ოდები, I). ჰერმესს თვლიდნენ აგრეთვე გზის ღმერთად. ამიტომ თუ მგზავრი რაიმეს იპოვიდა და მერე ეტყუოდა „ნა-

ხეივანი ჰერმესი“ — ეს იმას ნიშნავდა, რომ მპოვნელს მისთვის ნაპოვნის ნახე-
ვარი უნდა მიეცა.

6. დედანში ორივე შემთხვევაში ნახმარია „სიტყვა“, მაგრამ ერთ შემთხვე-
ვაში პირდაპირი მნიშვნელობით, მეორე შემთხვევაში — სახელის ანუ ლიდების
მნიშვნელობით.

7. ვეთიღებ — ქიოსელი სოფისტი, რომელიც ამავე დროს მოუარაყავე იყო.
მის შესახებ ჩვენ ვიცით პლატონის დიალოგიდან „ვეთიდემოსი“ (277). აქ მო-
ტანილი სოფიზმი არისტოტელეს ნახსენები აქვს აგრეთვე „სოფისტურ გაბათი-
ლებებში“.

8. რადგან აღამიანმა ცალ-ცალკე ტრიერისა და პირეოსის არსებობა იცის,
მაშასადამე, მას ეცოდინება ისიც, რომ ტრიერი პირეოსში დგას. თუმცა იგი
შესაძლებელია პირეოსში არ იღვეს.

9. პოლიკრატე — სოფისტი, რომელმაც დაწერა საჩივარი სოკრატეზე და
ეგვიპტის მეფის ბუსირისის ქება. მის საწინააღმდეგოდ ისოკრატემ დაწერა ნა-
წარმოები „ბუსირისი“. პოლიკრატეს დაუწერია აგრეთვე თრასიბულეს ხოტბაც,
თრასიბულემ დაამხო ოცდაათი ტირანი, ამიტომ მას ათენის განმათვისუფლე-
ბელსაც უწოდებენ. პოლიკრატეს ეკუთვნის აგრეთვე „თავგების ხოტბა“. და-
მოწმებული ფაქტი იხ. ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ (II, 141).

10. ამ შემთხვევამ მისცა სოფოკლეს საბაზი დაწერა დრამა სათაურით
„მერძნების შეგრება“, ანუ „ნადიმი“.

11. იგულისხმება ალექსანდრეს „ხოტბა“, რომლის ავტორი და შინაარსი
უცნობია.

12. დემაღე — დემოსთენეს თანამედროვე ორატორი, რომელმაც უდიდეს
წარმატებებს მიაღწია. იგი იცავდა მაცედონური პარტიის ინტერესებს. მან ამ
სიტყვაში დემოსთენეს სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანა. ეს არის ერთადერთი
აღგვილი, სადაც არისტოტელე დემოსთენეს ახსენებს.

13. ავათონი — ტრაგიკოსი პოეტი, რომელიც ნახსენები აქვს პლატონის
„ნადიმში“.

14. კორაქსი სიცილიელი, რომელიც რიტორიკის პირველ მასწავლებლად
ითვლება.

1. არისტოტელეს მსჯელობა ემყარება სიყვარულის პლატონურ გაგებას,
რომლის მიხედვით, სიყვარული არის ნაკლებობის განცდა, რაც იწვევს სწრაფ-
ვის დანაკლისის შევსებისაკენ.

2. არისტოტელეს მხედველობაში აქვს ბაბლისის სიყვარული თავისი ძმის
კანნოსისადმი (იხ. ოვიდიუსი, „მეტამორფოზები“, IX, 454 და შევუდევ).

3. პიტაქსი შეს. იხ. არისტოტელე, „პოლიტიკა“, II, 9—12 და „ნიკომაქეს
ეთიკა“, III, 6.

4. „რიტორიკა“, I, 2, 18.

5. „ანალიტიკა“, I, 11, 27.

6. იქვე.

1. „რიტორიკა“, I, 2.
2. იქვე, II, 22.
3. გლავკონ ტეოსელს აქვს სამი ნაშრომი „დეკლამაციის შესახებ“. მას ახ-
ნენებს არისტოტელე „პოეტიკის“ 25-ე თავში და პლატონი „იონში“ (530 D).
4. თრასიმაქე ქალკედონელი ბიოვინიდან გადავიდა ათენში, სადაც ასწავ-
ლიდა ორატორულ ხელოვნებას. იყო ლისიასის თანამედროვე და ავტორი მრავალი
შრომისა რიტორიკაში. დასახელებული ნაშრომი ეხებოდა ორატორული
ხელოვნების წესებს. არისტოტელე ასახელებს მას აგრეთვე „რიტორიკის“
II წიგნის 23-ე თავში და III წიგნის მე-8 და მე-11 თავებში, პლატონი „სა-
ხელმწიფოში“ (წ. II, თ. 1).
5. არისტოტელე რამდენიმეჯერ აღნიშნავს, რომ გორგია ლეონტინელი წერ-
და ლექსებს.
6. ამის შეს. იხ. „პოეტიკა“, თ. 4—24.
7. იქვე, თ. 20—22.

1. „პოეტიკა“, თ. 21.
2. თეოდორე — ტრაგიკოსი მსახიობი. მას არისტოტელე ახსენებს აგრეთვე
„სახელმწიფოს“ მე-7 წიგნის ბოლო თავში. თეოდორეს თავისი ძლიერი ხმით
შეეძლო მიებაძა ნებისმიერი პიროვნებისათვის.
3. „პოეტიკა“, 21.
4. „რიტორიკა“, III, 3—7.
5. „პოეტიკა“, 22.
6. კიბელას ქურუმები მისი სახელით მათხოვრობდნენ და სამაგიეროდ
პირიღებოდნენ მტრების განადგურებას კიბელას მიერ, ანდა ცოდვების მიტე-
ვებას. ისინი კულტის მსახურთა ყველაზე დაბალ რანგს განეკუთვნებოდნენ.
მენირაღდნეებს კი საპატიო ადგილი ეკუთვნოდათ ელევსინის მისტერიაში. კა-
ლიასი ეკუთვნოდა ერთ-ერთ ცნობილ და მდიდარ საგვარეულოს ათენში. მას
მოიხსენიებს ჭენოფონტე „საბერძნეთის ისტორიაში“, II, 3.
7. სირაკუზელ ტირან დიონისიოსს უყვარდა პოეზია და თავის ვარშემო
იკრებდა გამოჩენილ ტრაგიკოსებს. ამ ადგილას ნაულისხმევია დიონისეს დღე-
სასწაული, რომლის დროს მსახიობები ღმერთის მფარველობის ქვეშ იმყოფე-
ბოდნენ.
8. ევრიპიდე, 705.
9. ნაულისხმევია ათენელი პოეტი და ორატორი დიონისიოსი, რომელიც
ცხოვრობდა ათენში მე-5 ს. პელოპონესის ომის დროს. იგი ცნობილი იყო რო-
გორც პოლიტიკური მოღვაწეც. მას მეტსახელად შეარქვეს „სპილენძისა“, რად-
გან ბერძნებს ურჩია, რომ ფული მხოლოდ სპილენძისგან გამოეჭედათ (ამის
შეს. იხ. ათენოსი, XV, 669).

10. ლიკინიონი — ქიოსელი ორატორი, გორგიას მოწაფე, დაწერილი ჰქონია ნაწარმოები „ორატორული ხელოვნების შესახებ“ და თვითონაც ასწავლიდა ორატორულ ხელოვნებას. „რიტორიკის“ შესამე წიგნის მე-13 თავში არისტოტელე უსაყვედურებს მას, რომ უხეირო მეტაფორებს ხმარობს. იგი ყოფილა დიითი-რამბების ავტორიც, რასაც გვაცნობებს ათენეოსი.

11. პრისონი — ჰერაკლეელი სოფისტი, ისიდორეს ძე, მათემატიკოსი, ცდილობდა დემეტრიცებინა, რომ არსებობს მრგვალი კვადრატი. არისტოტელე მას ახსენებს აგრეთვე I წიგნის მე-9 თავში და „ცხოველთა ისტორიაში“ (VI, 5 და II, 11).

12. იგულისხმება ევრიპიდეს „ორესტე“, 1604.

13. არისტოტელეს მხედველობაში ჰყავს ანაქსილაე რეგიონელი.

14. არისტოფანეს, ანტიკურობის ამ უდიდესი კომედიოგრაფის „ბაბილონელები“ არ შემონახულა.

3

1. ლიკოფრონი — სოფისტი და არა პოეტი. მისი პიროვნება უცნობია.

2. ალკიდეამანტე — გიორგიას მოწაფე, ოსკრატეს თანამედროვე და მისი მოწინააღმდეგე.

3. სკირონი — მიითური ყაჩაღი, რომელიც ათენისა და მეგარას საზღვართან იტაცებდა და ხოცავდა მგზავრებს. „დამლუპველი“ სწორედ მტ-ცეზელს გულისხმობს.

4. არაკი ეგება დებს ფილომელასა და პროკნეს, რომელთაგან ერთი ბულბულად იქცა, მეორე მერცხლად. ამიტომაც ბულბულს ახლაც ფილომელას უწოდებენ.

4

1. ჰომეროსი, „ილიადა“, XX, 161.

2. ანდროტიონი — ათენელ ანდრონიკეს შვილი, დემოსთენეს თანამედროვე, ისოკრატეს მოწაფე, პოლიტიკური მოღვაწე.

3. იდრიეუსი — კარიელი მეფის მავზოლეს ძმა, ცხოვრობდა IV საუკუნეში.

4. თეოდამანტე, არქელამე, ეუქსენე — სამივე პიროვნება უცნობია.

5. შუად. „ილიადა“, XXII, 164.

6. პლატონი, „სახელმწიფო“, IV, 469 D.

7. იქვე, VI, 488 a.

8. იქვე, 601 b.

9. თუციდიდე, I, 115.

10. ეს სიტყვები ამოღებულია დემოსთენეს დაკარგული სიტყვიდან.

11. დემოკრატე — ათენელი ორატორი, დემოსთენეს თანამედროვე.

12. ანტისთენე — გორგიას მოწაფე, კინიკური სკოლის ფუძემდებელი.

13. კუფისოდოტე — კერამეველი ორატორი. მისი სიტყვის მრავალი ადგილი ეგება დემოსთენეს. აქედან ორი ადგილი მოტანილი აქვს არისტოტელეს მე-10 წიგნის მე-10 თავში.

1. კრეზემ ჰკითხა დღღფოხელ წინასწარმეტყველს — გაელაშქრა თუ არა კიროსის წინააღმდეგ. წინასწარმეტყველმა დაუდასტურა (ამის შეს. იხ. პეროდოტი, I, 53, 91).

2. არისტოტელე აქ გულისხმობს პერაკლიტეს სტილის სირთულეს.

3. ამ სიტყვების ავტორი უცნობია.

4. ევრიბიდე, „იფიგენია ტავრიდელი“, 727.

5. ანტიმაქე კოლოფონიდან — ეპიკოსი პოეტი. ცხოვრობდა პელოპონესის ომის დროს. სიტყვები ამოღებულია მისი პოემიდან „თებე“. მას ღიდად აფასებდნენ ძველ, საბერძნეთში და ხშირად ჰომეროსის გვერდით აყენებდნენ.

6. ტევემესოს მთა — მცირე მთა ბეოტიაში, რომელიც თებედან აღმოსავლეთით 100 სტადიონის მანძილზე მდებარეობს.

7-9

1. კლეოფონტი — ზოგი მას მიიჩნევს ათენელ ორატორად და დემოფოგად, ზოგი ტრაგიკოს პოეტად. ჩვენამდე არ მოაღწია მისმა არც ერთმა სიტყვამ. ძველი ისტორიკოსები ადასტურებენ მის სიტყვაუხეობას და სტილის კომიკურ მხარეს. ეხერხებოდა უმნიშვნელო მოვლენებზე მსჯელობა, როგორც მნიშვნელოვანზე. არისტოტელე მას ახსენებს I წიგნის მე-15 თავში, ავრეთვე „სოფისტურ გამათილებებსა“ და „პოეტიკაში“.

2. სოკრატე, „პანეგირიკი“, § 86.

3. გორგიას ეს სიტყვა დაკარგულია. „ფედროსის“ შესახებ არისტოტელე მიუთითებს სოკრატეს სიტყვაზე პოეზიის შესახებ, რომელშიც გამოსკვივის პლატონის ირონია პოეზიაზე (იხ. „ფედროსი“, 238 d, 241 e).

4. როგორც ჩანს, ყოველი განთავისუფლებული მონა ვალდებული იყო მფარველად რომელიმე თავისუფალი მოქალაქე აერჩია.

5. თრასიმაქე ითვლება ბენის გამომგონებლად.

6. პეროდოტი პლიკარნასელი, რომელიც შემდეგ გადასახლდა თურიაში — სამხრეთ იტალიაში. მოტანილი ადგილი ამოღებულია მისი ისტორიული შრომიდან.

7. პეროიკული ჰეგზამეტრი: $2 \times 1 \times 1 = \text{— } \cup \cup$

იამბი: $\cup \text{— ანუ } 1 \times 2$.

ტროქე: $\text{— } \cup, 2 \times 1$.

პეონი: $\text{— } \cup \cup \cup, \text{ ან } \cup \cup \cup \text{— } 2 \times 3, \text{ ან } 3 \times 2$.

8. „მელუაგრე“, ფრ. 215.

9. დემოკრიტე ქიოსელი — მუსიკოსი, მოღვაწეობდა მე-5 ს. შუა წლებში.

10. იხ. პესიოდე „სამუშაონი და დღენი“ (265, 266). მეორე სტროფი ვადმოკეთებულია სიტყვებიდან: „ცუდი რჩევა მრჩეველისათვისა უარესია“.

11. ამოღებულია სოკრატეს „პანეგირიკიდან“.

12. ლიკოფრონი და პითოლაე — ალექსანდრე ფერეელის ცოლისძმები. მათ დის დახმარებით მოკლეს ალექსანდრე და მის ქონებას დაეპატრონენ. მიადწიეს ათენის მოქალაქეობასაც. მათ ებრძოდა ფილიპე მაკედონელი. ისინი თავდაპირველად მტრულად იყვნენ განწყობილნი ათენელების მიმართ, მაგრამ შემდეგ დახმარებას თხოვდნენ მათ.

13. პომეროსი, „ილიადა“, IX, 526.

14. მოტანილია ლექსი ბოლოში მსგავსი მარცვლებით, ანუ რითმით.

15. ანალოგიურია ეს მავალითიც, ბოლოში მსგავს მარცვლებს შეიცავს.

16. მოტანილია ლექსი, რომლის ბოლო სიტყვები მეორდება, მაგრამ სხვადასხვა ბრუნვაში.

17. ამ ლექსში მეორდება სიტყვა ერთსა და იმავე ფორმაში.

18. მავალითისათვის მოტანილია ლექსი ბოლოში მსგავსი მარცვლებით.

19. თეოდექტე — ისოკრატეს, პლატონისა და არისტოტელეს მოწაფე. მან დაწერა „რიტორიკა“, სადაც ავითარებდა არისტოტელეს რიტორიკის ძირითად დებულებებს. ამიტომაც არისტოტელე თეოდექტეს შრომებს ისე ასახელებს, როგორც საკუთარს.

20. ეპიქარმე კოსელი — ცნობილი კომიკოსი პოეტი, რომელიც ცხოვრობდა მე-6—5 სს.

10

1. პომეროსი, „ილიადა“, XIV, 214.

2. „რიტორიკა“, III, 4.

3. ეს სიტყვები ამოღებულია ისოკრატეს მიმართვიდან ფილიპესადმი (73).

4. „რიტორიკა“, I, 7.

5. ლებტინე, ათენის საპატიო მოქალაქე, დემოსთენეს თანამედროვე. იგი მოითხოვდა ვადასახადებისაგან განთავისუფლების შეზღუდვას, რასაც წინააღმდეგობას უწევდა დემოსთენე. ეს სიტყვები მან წარმოთქვა სახალხო კრებაზე, სადაც თებელებთან ბრძოლაში დამარცხებული ლაკონელები ათენელებს დახმარებას სთხოვდნენ.

6. ქარეტი — ათენელი მხედართმთავარი, ცნობილი უზუნობით. როდესაც ოლინთოსი ებრძოდა ფილიპე მაკედონელს, ათენელებმა ოლინთელებს გაუზღავენეს ჯარი ქარეტის მეთაურობით.

7. კეფისოდოტე — მე-4 საუკუნის ათენელი მხედართმთავარი და ორატორი.

8. სქოლიასტის განმარტებით, როგორც მილტიადემ გაილაშქრა ქსერქსეს წინააღმდეგ მართონთან, ასევე ათენელები უნდა დახმარებოდნენ ევბეას თებელების წინააღმდეგ ბრძოლაში. მილტიადეს გადაწყვეტილება გალაშქრებაზე იმდენად სწრაფი იყო, რომ საყოველთაოდ ცნობილი გახდა.

9. იფიკრატე — ათენელი მხედართმთავარი. არისტოტელე ახსენებს მის აგრეთვე I წიგნის მე-7 თავში.

10. პარალოსი ათენის სახელმწიფო ხომალდი.

11. სესტოსი — ქალაქი პელესპონტზე პატარა ნავსადგურით.

12. მიროკლე დემოსთენეს თანამედროვე ათენელი ორატორი და პოლიტიკოსი, ანტიმაკედონური პარტიის მომხრე. „პატივისცემე კაცში“ ნაგულისხმევია ევბულე. მოგებათა მის მიერ მოტანილი ცხრილი მოწმობს, რომ იგი მეგრთაზე ყოფილა, რაშიც მის ბრალი ედებოდა კიდევ.

13. ანაქსანდრიადე—კომედიოგრაფი კუნძულ როდოსიდან, ზოგის აზრით, იონიიდან. ცხოვრობდა მე-4 ს. პირველ ნახევარში ათენში. მე-12 თავში დასახელებულია მისი კომედიები „გერონტომანია“ და „ღვთისნიერნი“.

14. პოლიეპქტე — ათენელი სახელმწიფო მოღვაწე და ორატორი, დემოსთენეს მეგობარი, ანტიმაკედონური პარტიის მომხრე. სპევსიპეში უნდა იგულისხმებოდეს არისტოტელეს თანამოწაფე, პლატონის დისწული და მისივე მიმდევარი. დიოგენე ლერტიელიც აღასტურებს, რომ მას აპობლექსია დაემართა.

15. არისტოტელე გულისხმობს დამნაშავეთა დასაცხელ საშუალებას — ხის ხუნდს ხუთი ჭრილით: ხელ-ფეხისა და თავისათვის.

16. შედარება წისქვილთან შესაძლებელია ნახშირია იმიტომ, რომ ტრიერზე მუშაობა ისევე ძნელი იყო, როგორც მონების მუშაობა წისქვილზე, ანდა იმიტომ, რომ ტრიერებით ათენში პური შემოჰქონდათ.

17. იგულისხმება დიოგენე კინიკოსი, რომელიც თავის თავს ძალს უწოდებდა. ამიტომ ღედანში დიოგენეს მაგიერ ნახშირია სიტყვა „ძალი“ (კიუონ)-ფიდიტიები ეწოდებოდა სპარტელების პატარა ნაღიმებს და მათთან ათენელუბის სასაღილოების შედარება დაცინვას წარმოადგენს.

18. ესიონი — დემოსთენეს თანამედროვე ორატორი, მისი თანამოწაფე და ამხანაგი. მას ახსენებს პლუტარქე „დემოსთენეს ცხოვრებაში“.

19. ამოღებულია ისოკრატეს სიტყვიდან „ფილიპეს მიმართ“ (გვ. 84).

20. არახუსტი ციტატი ლისისის ეპიტაფიიდან, სადაც ლაპარაკია არა სალამინთან, არამედ ჰელესპონტთან დაღუპულ ათენელებზე.

21. ლიკოლონტი — ათენელი ორატორი, ისოკრატეს მოწაფე. მისი სიტყვებიდან ცნობილია ერთი — „ქაბრიოსის დასაცავად“.

22. ქაბრიოსი — ცნობილი ათენელი მხედართმთავარი, რომელიც ქანდაკებაში გამოსახულია მუნღმოყრილი, რადგან მან ჯარს უბრძანა, მტერს მუნღმოყრილი შეხვედროდა. ქანდაკება გორაზე იდგა და მისი დანახვა მოეწინიდანაც შეიძლებოდა. არისტოტელე ქანდაკების ამ პოზაში თითქოს მთხოვნელ ქაბრიოსს გულისხმობს. ქაბრიოსს 366 წელს ბრალი ედებოდა დლატში, მაგრამ გამარჯვლებულ იქნა.

23. სიტყვები ამოღებულია ისოკრატეს „პანეგირიკიდან“, 151.

24. ესეც და მომდევნო მაგალითიც ამოღებულია ისოკრატეს დასახელებული შრომიდან.

1. ეს გამოთქმა არისტოტელეს მოტანილი აქვს აგრეთვე „ნიკომაქეს ეთიკაში“ (წ. I, თ. 8). ამოღებულია სიმონიდეს ლექსიდან (ფრ. 5). მოხსენიებულია აგრეთვე პლატონის „პროტაგორაში“ (339).

2. ისოკრატე, „ფილიპეს მიმართ“, 10.

3. იქვე, 127.
4. ევრაძიდე, „ოფიგენია აელიდში“, 79, 80.
5. „ოდისეა“, XI, 598. მომდევნო მაგალითიც ამოღებულია „ილიადა“ და „ოდისეა“-დან.
6. არქიტა ტარენტელი — სახელმწიფო მოღვაწე, მხედართმთავარი, პლატონის მეგობარი და პითაგორას მიმდევარი, მათემატიკოსი.
7. ისოკრატეს სიტყვიდან „ფილიპეს მიმართ“, გვ. 40.
8. სტესიკორეს ეს ფრაზა არისტოტელეს მოტანილი აქვს აგრეთვე II წიგნის 21 თავში.
9. თეოდორე ბიზანტიელი, სოკრატეს თანამედროვე ორატორი. მას არისტოტელემ რამდენიმეჯერ ახსენებს (იხ. „რიტორიკა“, II, 23).
10. ნიკონი თრაკიელი — ავტორი კომედიისა „კითარედოსი“.
11. მოტანილი მაგალითი ემყარება ზმნა „თრასსო“-ს ორგვარ მნიშვნელობას.
12. ხუმრობა, რომელიც ემყარება სიტყვა „პერსაი“-ს ორგვარ მნიშვნელობას: „სპარსელი“ და „დაღუპვა“.
13. ხუმრობა, დამყარებული სიტყვა „არქე“-ს ორგვარ მნიშვნელობაზე: „დასაწყისი“ და „ბატონობა“, ან „ხელმძღვანელობა“.
14. ისოკრატე, „ფილიპეს მიმართ“, 61.
15. სიტყვა „ანასქეტოს“ ორგვარი მნიშვნელობითაა ნახმარი: საკუთარი სახელისა და „აუტანვლის“.
16. „რიტორიკა“, III, 4.
17. ფორმინგი — კითარის თავისებური სახეობა.
18. ნიკორატე — მხედართმთავარ ნიკიას ვაჟიშვილი. მას ზეპირად სცოდნია „ილიადა“ და „ოდისეა“. ევბრებოდა რაფსოდებს, მაგრამ ერთ-ერთ შეჯიბრში დამარცხა პრატისმა. რაც შეეხება ფილოქეტეტეს, იგი ბერძენებმა დატოვეს კუნძულ ლემნოსზე ტრაზე ლაშქრობის დასაწყისში. ამ კუნძულზე მან ცხრა წელი გაატარა ტანჯვაში. ამიტომ მაყურებელი შეჩვიული იყო სტენაზე მის ხილვას გაწეწილი, დაუვარცხნელი თმით.
19. თრასიშაქეს თაობაზე იხ. „რიტორიკა“, II, 23.
20. ფილამონი — ცნობილი ათლეტი, რომელიც ყველგან იმარჯვებდა, თავსუფალ დროს კი ანდომებდა ვარჯიშს ქეიშიანი ტომარით. აქ შედარება ნახმარია დაცივვით იმ კაცზე, რომელიც ღონით ფილამონს ვერ შეედრება, მაგრამ ფილამონივით მონდომებით ვარჯიშობს.
21. კარპათოსი — კუნძული, სიღაც მცხოვრებლებმა ორი კურდღელი მიიყვანეს. კურდღლები შემდეგში ისე მომრავლდნენ, რომ მცხოვრებლებს მთელი ნათესები გაუნადგურეს. კარპათოსელები დიდხანს ნანობდნენ თავის შეცდომას.
22. „ილიადა“, IX, 385.
23. იქვე, IX, 388—390.

1. ქერემონი — ათენელი ტრაგიკოსი პოეტი, იყენებდა მოხდენილ მხატვრულ ხერხებს. არისტოტელე მას ასხენებს აგრეთვე II წიგნის 23-ე თავში.
2. ლეკინოსი ქიოსელი — გორგიას მოწაფე, „რიტორიკის“ ავტორი და მჭევრმეტყველების მასწავლებელი. არისტოტელე აკრიტიკებს მას უხვირო მხატვრული ხერხების გამოყენების გამო. მის შესახებ ცნობები აქვს აგრეთვე ათენელს (III, 2).
3. ფილემონი — მენანდრეს თანამედროვე და მოწინააღმდეგე. როგორც ირკვევა, მის დეკლამაციურ პათოსს ამლიერებდა ვრთი და იგივე სიტყვების განმეორება. ეს ფილემონი არ უნდა ავრიოთ „ახალი კომედის“ ავტორში.
4. ანაქსანდრიდეს ასხენებს არისტოტელე ამ წიგნის მე-10 თავში.
5. „კუნძს მიათრევს“ — ამ გამოთქმაში არისტოტელე გულისხმობს ორატორის მონოტონურ სიტყვას, რაც მას უარსაყოფად მიიჩნია.
6. „ილიადა“, II, 671.

14—15

1. ისოკრატე „ელენეს“ შესავალში ამბობს, რომ სოფისტები ცდილობენ საუბროს თემად აირჩიონ რაიმე უჩვეულო მოვლენა.
2. ეს ადგილი მოტანილია გორგიას დაკარგული „ოლიმპიური სიტყვიდან“. როგორც ჩანს, გორგია ამ სიტყვაში მოუწოდებდა ბერძნებს ებრძოლათ ბარბაროსების წინააღმდეგ.
3. ისოკრატე „პანეგირიკში“ ჩამოთვლის ათენელების ღირსებებს და მოუწოდებს სპარსელების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მას მიზანშეწონილად მიაჩნდა ათენელების ჰეგემონია. სიტყვაში იყო აგრეთვე არისტიდესა და ალექსანდრეს ქება.
4. ქერილე საშოსელი ცხოვრობდა პელოპონესის ომის დროს. მან ვალექსა ბერძნების ბრძოლა სპარსელების წინააღმდეგ, გამოიყენა ისტორიული მასალა. მისი ნაშრომი იმდენად მაღალ დონეზე იყო შესრულებული, რომ მას ჰომეროსის პოემის გვერდით აყენებდნენ. მისი შრომიდან მხოლოდ ფრაგმენტებმა მოაღწია.
5. ავტორი ამ სიტყვებისა უცნობია.
6. „ილიადა“, I, 1.
7. „ოდიხეა“, I, 1.
8. სავარაუდოა, რომ ეს ორი სტრიქონი ამოღებული იყოს ქერილეს დეკარგული ისტორიული ეპოსიდან.
9. ვაკვირებებს იწვევს ის, რომ არისტოტელე ამ ლექსს ათავსებს სოფოკლეს ტრაგედიის შესავალში მაშინ, როდესაც ის ტექსტის სიღრმეშია. ვერძობ, 774-ე სტრიქონში.
10. პროდიკე — სოფისტო კოსიდან. მოღვაწეობდა მე-6—5 სს. მას ასხენებს პლატონი „პროტაგორასა“ და „კრატილოსში“ (384). პროდიკე ორმოცდაათ ღრაქმიან ამბავში გულისხმობდა მსმენელებს, რომლებსაც მისთვის

შევერბეტყველების სწავლებაში ორმოცდაათი დრამა გადაუხდიათ. აქ იგი დაცივით ხმარობს ამ გამოთქმას იმის გამოსახატავად, რომ უუურადღებო მსმენელს სჭირდება რაიმე ვასართობი ყურადღების გასამახვილებლად.

11. სოფოკლე, „ანტიგონე“, 229.

12. ევრიპიდე, „იფიგენია ტავრიდში“ (1162), ხალაც იმართება საუბარი იფიგენიასა და მის ძმას შორის. ძმა შენიშნავს იფიგენიას, რომ ასეთი ვრცელი შესავალი საჭირო არ არის.

13. „ოდისეა“, VI, 327. არისტოტელე გულისხმობს მეგობრობასა და სიბრაულეს, რითაც შეიძლება როგორც მსმენელთა, ისე მოსამართლის მომწრობა.

14. არისტოტელე ამ სიტყვას ახსენებს აგრეთვე I წიგნის მე-7 თავში.

15. გორგიას „ბერძენების ჭება“ თითქმის მთლიანად დაკარგულია.

16. ნუსტიკარტე ერთიერიდან, ისოკრატეს მოწაფე, ორატორი. უცნობია მიზეზები, რის გამოც მას ბრალი დასდეს.

17. ნაგულისხმევი უნდა იყოს ტრაგიკოსი პოეტი სოფოკლე, რომელმაც მიაღწია ღრმა მოხუცებულობას. ცნობილი არაა, თუ რატომ დასჭირდა მას აქ მოტანილი სიტყვები. ყოველ შემთხვევაში არა პროცესზე თავისი შეილის წინააღმდეგ, რომელიც მას სიგიჟეში სდებდა ბრალს.

18. ევრიპიდე, „პოლიტე“, 612. როგორც ჩანს, ევრიპიდე სიტყვები ევრიპიდესვე წინააღმდეგ გამოიყენა პიგიენონტმა. მას მკაცრად დააცივოდა არისტოტელემ. პიგიენონტის პიროვნება უცნობია.

19. ოდისეესი ცდილობდა, რომ ტევკროსი წარმოედგინა ათენელთა მტრად, ტევკროსი კი ამტკიცებდა, რომ დელამისი ჰესიონე პრიაშეს დაა.

16

1. ესაა ამბობებული ეგვიპტელების პასუხი. ისტორია ენება ეგვიპტელი ჯარისკაცების ნაწილის აჯანყებას, რომლებიც აჯანყების შემდეგ ეთიოპიაში გადავიდნენ.

2. „ოდისეა“, XXIII, 264—284, 310—343. ოდისეესი პენელოპეს მოკლედ უყვება იმას, რაც ალკინოეს ვრცლად უამბო ოთხ სიმღერაში (IX—XII). ეს ნაწილი ცნობილია, როგორც უარესად ვრცელი მონაყოლი. არისტოტელეს იმის თქმა უნდა, რომ მონაყოლის განმეორებას მაშინ აქვს აზრი, თუ ის შთაბეჭდილებას აძლიერებს.

3. „ენეისი“ — ევრიპიდე ტრაგედია, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მიაღწია. როგორც აქედან ირკვევა, ტრაგედია უარესად კომპაქტური უნდა ყოფილიყო. სოკრატესა და მისი მიმდევრების თემა იყო პრაქტიკული სიბრძნე. ეთიკური თვითგამორკვევა კი იყო პლატონის დილოგების ძირითადი მიზანი.

4. არისტოტელე აქ მიგვანიშნებს იმაზე, რომ სოკრატე და მისი მიმდევრები ძირითადად ეთიკურ საკითხებს იკვლევდნენ წინააღმდეგ მათემატიკოსებისა.

5. „ანტიგონე“, 911—912.

6. ესქინეში იგულისხმება ღისანიოსის შვილი, სოკრატეს მოწაფე, რომელმაც შეიძი. სოკრატული დილოგი დაწერა, მაგრამ ყველა დაიკარგა. რაც შეეხებ-

ბა კრატელოსს, მას პლატონმა უძღვნა დიალოგი „კრატელები“. კრატელებსაგან ისწავლა პლატონმა პერაკლიტეს ფილოსოფია.

7. „ოლესეა“, 361.

8. ტრაგიკოსი კარკინე გარდაიცვალა არისტოტელეზე სამოცი წლით ადრე. მის შესახებ იხ. „რიტორიკის“ II წიგნის 23-ე თავი.

9. სოფოკლე, „ანტიგონე“, 683—727.

17—19

1. „ოლესეა“, IV, 204. მენელაოსის სიტყვა ნესტორის ვაჟის პისისტრატესადმი.

2. როგორც ამ, ისე მომდევნო სიტყვების ავტორი უცნობია.

3. ეპიმენიდე კნოსელი, კუნძულ კრეტადან; შვიდი ბრძენის თანამედროვე. მასზე გაერცელებული იყო მრავალი მითი.

4. ისოკრატეს „პანეგირიკს“ არისტოტელე ახსენებს III წიგნის მე-14 თავში.

5. ისოკრატეს სიტყვა „მოკავშირეების შესახებ“, რომელიც მიმართული იყო ათენელებისადმი, ატარებს სათაურს „ზავის შესახებ“. იგი ათენელებს მოუწოდებდა დაედოთ ზავი ქიოსთან, როდოსთან და ბიზანტიასთან, რომლებთანაც ამ დროს ათენელები ომს აწარმოებდნენ.

6. როდესაც ისოკრატე აქებს ბუსირისს, აქებს მის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებსაც, იქვე აქებს პითაგორას, რომელმაც ფილოსოფია ეგვიპტადან საბერძნეთში შემოიტანა. „ელენეს ქებაში“ აქებს თეზევსის სათნოებას და კეთილშობილებას, ამართლებს ალექსანდრეს. თუმცა ყოველივე ეს მისი სიტყვის უშუალო თემა არ იყო. ასევე იქცეოდა გორგიაც. ამიტომ მას თავისუფლად შეეძლო ეთქვა, რომ ხალაპარაკო არასოდეს არ აკლდებოდა.

7. კალისტრატე — ცნობილი ათენელი ორატორი მე-4 საუკუნეში. გაუგებარია, თუ მისი ცხოვრების რომელ ეპიზოდს ვულისხმობს არისტოტელე.

8. ევრიპიდე, „ტროელი ქალები“, 969—971.

9. არქილოქე — VII საუკუნის პაროსელი პოეტი. დანიშნული იყო ლიკამბეს ქალიშვილ ნეობულეზე, მაგრამ მას უარი უთხრეს. ამის შემდეგ არქილოქე მწარედ დასცინოდა მამასა და ქალიშვილს.

10. გიგესი — ლიდის მეფე, რომლის სიმდიდრე ანდაზად იქცა.

11. „ანტიგონე“, 683—692.

12. წინასწარმეტყველი ზაქურუმი პერაკლეს დროს.

13. ეს ადგილი ამოღებულია პლატონის „ისოკრატეს აპოლოვიდან“ ოღონე შეცვლილი ფორმით.

14. არისტოტელე, „ტოპიკა“, VIII, თ. 4.

15. პისანდრეს ზშირად ახსენებს თუკიდიდე მე-8 წიგნში. არისტოტელეს ის ნახსენები ჰყავს „რიტორიკის“ I წიგნის მე-14 თავში.

16. არისტოტელეს „პოეტიკაში“ არაფერი არა აქვს ნათქვამი ხუმრობის ფორმების შესახებ, რაც გვაფიქრებინებს, რომ არისტოტელეს „პოეტიკაში“ სრული სახით არ მოაღწია.

17. „რიტორიკა“, I, 9.

18. იქვე, II, 19.

19. იქვე, II, 1—11.

20. ვარაუდობენ, რომ ეს მაგალითი დასკვნის შესახებ ერთგვარი გამოძახილია ლისიასის დასკვნისა სიტყვაში, რომელიც ერატოსთენეს წინააღმდეგ იყო მიმართული.

WWW.FACEBOOK.COM/GROUPS/ELLIB